

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 40

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапечко Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Яковлев Д. В., доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 4 від 25.03.2025 р.**

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення No 2178 від 27.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа R30-04730

Мови розповсюдження: українська, англійська

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Petriaiev O.S. ISLAMIC EXTREMISM AND TERRORISM AS A THREAT TO THE NATIONAL SECURITY OF THE KINGDOM OF BELGIUM.....	7
Юрош В.В. ІСТОРИЧНІ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМВІДНОСИН ШКОЛИ ТА РЕЛІГІЇ В НІМЕЧЧИНІ.....	12

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Балак І.О., Пікулик О.Б. ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ У ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЗГУРТУВАННЯ ЄС.....	19
Василиндра В.Р. ФІНАНСУВАННЯ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕДУР ТА ПАРТІЙ. ПРИХОВАНІ НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ ПОЛІТИЧНОГО ФІНАНСУВАННЯ.....	24
Voichuk A.Yu. THE FEATURES OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN BRAZIL.....	30
Гиря В.І., Бертолон О.О. ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЯК «АХІЛЛЕСОВА П'ЯТА» СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	34
Кисіль В.В. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (КЕЙС МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ).....	44
Мадрига Т.Б., Борецький О.І. КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В УКРАЇНІ: МАСШТАБИ ПОШИРЕННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	49
Мегела Р.Р. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ.....	54
Назарчук О.М. ВЗАЄМОДІЯ БІЗНЕСУ І ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	62
Руденко Ю.Ю. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	67
Сергієнко Т.І., Митюк А.В. ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА: ПРАВОВІ ОСНОВИ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВИБОРУ.....	72
Ставченко С.В. ПРИНЦИПИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ АНТИКРИЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: НАПРЯМКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ.....	79
Стефурак Я.Є. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗАЦІЙНУ СТРУКТУРУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	84
Тракслер Р.Й., Палінчак М.М., Стебляк Д.М. СУЧАСНИЙ СТАН МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ СВІТУ.....	91
Трушевич Г.Б. РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ У ВПРОВАДЖЕННІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЛОКАЛЬНОГО РІВНІВ.....	96

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Алексейченко О.В. ЕКСПАНСІОНІСТСЬКА ПОЛІТИКА РОСІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ.....	100
Вінникова Н.А., Пересипкіна І.В. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПІСЛЯ ПОЛІТИЧНОГО ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ 2024 РОКУ.....	106
Грачевська Т.О. ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯПОНІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЇЇ ПОЗИЦІОНУВАННЯ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ.....	112
Климочук В.Й., Москалюк М.Ф. ВІД МІЖМОР'Я ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: СТРАТЕГІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	117

Моїсєва Т.М. НОВА ПОЛІТИКА НАТО ЩОДО ЖІНОК, МИРУ І БЕЗПЕКИ (2024): БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ, ЦІЛІ, ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ.....	123
Проців Б.І. МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ З МІГРАЦІЇ: ІНІЦІАТИВИ ЩОДО ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ В УКРАЇНІ.....	131
Теленко О.М. «ТАЙВАНСЬКЕ ПИТАННЯ» У СУЧАСНІЙ ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ФІЛІППІН.....	136
Усов Д.С. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ЯК МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦСЛУЖБ КНР.....	141

CONTENTS

SECTION 1

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Petriaiev O.S. ISLAMIC EXTREMISM AND TERRORISM AS A THREAT TO THE NATIONAL SECURITY OF THE KINGDOM OF BELGIUM.....	7
Yurosh V.V. HISTORICAL AND POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SCHOOL-RELIGION RELATIONS IN GERMANY.....	12

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Balak I.O., Pikulyk O.B. EUROPEAN COMMISSION PUBLIC DIPLOMACY INSTRUMENTS IN THE EU COHESION POLICY POPULARISATION	19
Vasylyndra V.R. FINANCING OF ELECTORAL PROCEDURES AND PARTIES: HIDDEN THREATS TO DEMOCRATIC PROCESSES IN POLITICAL FUNDING.....	24
Voichuk A.Yu. THE FEATURES OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN BRAZIL.....	30
Hyria V.I., Bertolon O.O. THE PROBLEM OF PROTECTING THE RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES AS THE “ACHILLES HEEL” OF MODERN UKRAINIAN-HUNGARY RELATIONS IN THE CONTEXT OF UKRAINE’S EUROPEAN INTEGRATION.....	34
Kysil V.V. PECULIARITIES OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND THE COMMUNITY UNDER MARTIAL LAW (CASE OF THE MARIUPOL TERRITORIAL COMMUNITY).....	44
Madryha T.B., Boretskyi O.I. COLLABORATIONISM IN UKRAINE: SCALE OF PREVALENCE UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE.....	49
Mehela R.R. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION OF POLITICAL OPPOSITION AND ITS INSTITUTIONALIZATION.....	54
Nazarchuk O.M. INTERACTION BETWEEN BUSINESS AND GOVERNMENT IN UKRAINE: CONTROVERSY AND PROSPECTS.....	62
Rudenko Yu.Yu. CURRENT CHALLENGES AND THREATS TO THE ETHNO-POLITICAL SECURITY OF UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS.....	67
Serhiienko T.I., Mytiuk A.V. ELECTORAL BEHAVIOR: LEGAL FOUNDATIONS, SOCIOCULTURAL FACTORS, AND FEATURES OF DEMOCRATIC CHOICE.....	72
Stavchenko S.V. PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ANTI-CRISIS POLITICAL TECHNOLOGIES: DIRECTIONS AND FEATURES OF IMPLEMENTATION.....	79
Stefurak Ya.Ye. DECENTRALIZATION AS A FACTOR INFLUENCE ON THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF CIVIL SOCIETY.....	84
Traksler R.Y., Palinchak M.M., Steblak D.M. THE CURRENT STATE OF MIGRATION PROCESSES IN DEVELOPED COUNTRIES.....	91
Trushevyh H.B. THE ROLE OF POLITICAL PARTY IN IMPLEMENTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: ANALYSIS OF THE NATIONAL AND LOCAL LEVEL.....	96

SECTION 3

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Aliexsieichenko O.V. RUSSIA'S EXPANSIONIST POLICY IN THE POST-SOVIET SPACE: HISTORICAL AND POLITICAL BACKGROUND.....	100
Vinnykova N.A., Peresyphkina I.V. FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE EUROPEAN UNION AFTER THE POLITICAL RESET OF 2024.....	106

Hrachevska T.O. JAPAN'S ECONOMIC DIPLOMACY AS A TOOL FOR ITS POSITIONING IN THE INTERNATIONAL ARENA.....	112
Klymonchuk V.Y., Moskaliuk M.F. FROM INTERMARIUM TO EUROPEAN SECURITY: THE STRATEGY FOR EASTERN EUROPE'S TRANSFORMATION.....	117
Moiseieva T.M. NATO'S NEW POLICY ON WOMEN, PEACE AND SECURITY (2024): SECURITY ENVIRONMENT, OBJECTIVES, INSTITUTIONAL FRAMEWORK.....	123
Protsiv B.I. INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION: INITIATIVES TO ASSIST INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE.....	131
Telenko O.M. THE TAIWAN ISSUE IN THE MODERN FOREIGN POLICY OF THE PHILIPPINES.....	136
Usov D.S. NATIONAL INTERESTS AS THE MOTIVATIONAL BASIS FOR THE ACTIVITIES OF THE SPECIAL SERVICES OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA.....	141

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

UDC 327

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.40.1>

ISLAMIC EXTREMISM AND TERRORISM AS A THREAT TO THE NATIONAL SECURITY OF THE KINGDOM OF BELGIUM

ІСЛАМСЬКИЙ ЕКСТРЕМІЗМ ТА ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ КОРОЛІВСТВА БЕЛЬГІЇ

Petriaiev O.S.,*Postgraduate student at Department of Informational Security
National Institute for Strategic Studies*

The article analyzes the problem of Islamization of the Kingdom of Belgium, as well as migration, religious extremism and terrorism, which threaten the national security of the country. In modern Belgium, as in many other countries of the European Union, there is an increase in the number of people professing Islam, this trend is already beginning to create a new reality that affects the situation in Belgium in such aspects as social, economic and political life. The current situation has a long history. After the Second World War, the Kingdom of Belgium was restoring its economy. The country lacked workers. In the sixties, workers from the Arab countries of North Africa and Turkey began to come to Belgium. By the seventies, Muslims who came to work in Belgium began to bring their families, thereby increasing the number of Muslims living in the country. This meant the emergence of a new social group that differs from the indigenous population of Belgium in religious, ethnic and cultural terms. The Muslim diaspora began to populate large cities of Belgium. Gradually, mosques, Islamic centers, Muslim schools and Arabic language courses began to be built. In this process, the Kingdom of Saudi Arabia played an important role, providing financial and diplomatic assistance. In 1974, the Belgian government recognized Islam as one of the state religions. Since the beginning of the XXI century, Muslim migrants began to pose a problem for Belgium. Migrants were difficult to integrate into Belgian society, and created a Muslim society within a Christian society. Muslim youth, who are poorly integrated, often become victims of the propaganda of Islamic fundamentalism, pushing them towards terrorism. After the emergence of the Islamic State of Iraq and the Levant, several hundred native Belgians, as well as Belgian Muslims, went to fight in Syria and Iraq. Many of them returned to Belgium, and pose a danger to national security. Since 2015, terrorist attacks have occurred in major cities of Belgium, behind which stood the Islamic State. At the same time, the Kingdom of Belgium has been involved in the war against terrorism as part of western coalition in North Africa, the Middle East and Afghanistan. As the results have shown, the strategy of multiculturalism does not work. In Belgium, two societies coexist that are completely different and often conflict with each other. The Belgian government now and in the future needs to develop radical mechanisms to solve this problem.

Key words: Belgium, Islam, Islamophobia, terrorism, migration.

У статті аналізується проблема ісламізації Королівства Бельгії, а також міграція, релігійний екстремізм та тероризм, які загрожують національній безпеці країни. У сучасній Бельгії, як і в багатьох інших країнах Європейського Союзу спостерігається зростання чисельності населення, що сповідує іслам, ця тенденція вже починає створювати нову реальність, яка впливає на ситуацію в Бельгії в таких аспектах як соціальне, економічне та політичне життя. Ситуація, що склалася, має довгу історію. Після Другої світової війни, Королівство Бельгія відновлювала свою економіку. Країні не вистачало робітників. У шістдесятих роках в Бельгію стали приїжджати робітники з арабських країн Північної Африки та Туреччини. До сімдесятих років, мусульмани, які приїхали на роботу до Бельгії, стали привозити свої сім'ї, тим самим збільшуючи чисельність мусульман, що проживають у країні. Це означало появу нової соціальної групи, яка відрізняється від корінного населення Бельгії в релігійному, етнічному та культурному плані. Мусульманська діаспора стала заселяти великі міста Бельгії. Так само поступово стали будуватися мечеті, ісламські центри, мусульманські школи та курси арабської мови. У цьому процесі королівство Саудівська Аравія відіграло важливу роль, надаючи фінансову та дипломатичну допомогу. 1974 року Бельгійський уряд визнав Іслам однією з державних релігій. З початком XXI століття мігранти мусульмани почали представляти проблему для Бельгії. Мігранти складно інтегрувалися в бельгійське суспільство і створювали мусульманський соціум усередині християнського соціуму. Мусульманська молодь, яка слабо інтегрована, часто стає жертвою пропаганди ісламського фундаменталізму, що підштовхує до тероризму. Після появи Ісламської Держави Іраку та Леванту кілька сотень корінних бельгійців, а також бельгійців мусульман поїхали воювати до Сирії та Іраку. Багато з них повернулися до Бельгії, і становлять небезпеку для національної безпеки. Починаючи з 2015 року, у великих містах Бельгії стали відбуватися теракти, за якими стояла Ісламська Держава. У той же час Королівство Бельгія брало участь у війні проти тероризму як частина західної коаліції в Північній Африці, Близькому Сході та Афганістані. Як показали результати, стратегія мультикультуризму не працює. У Бельгії співіснують два суспільства, які абсолютно різні, і часто вступають у конфлікт один з одним. Бельгійському уряду зараз і в майбутньому необхідно розробити радикальні механізми вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: Бельгія, іслам, ісламофобія, тероризм, міграція.

Introduction. The Islamization of the Kingdom of Belgium has been going on for several decades and will continue to develop in the 21st century. The increase in the birth rate among Muslims, migration from Muslim countries to Belgium and their weak integration have already begun to create problems for the security of the Kingdom of Belgium. The conflict between two civilizations, Islamic and Christian, in a small European country has caused the growth of Islamic extremism and terrorism on the one hand and Islamophobia on the part of the indigenous population of Belgium.

The article's main goal. Research on the social, economic and political behavior of Muslims in Belgium and how it affects the country's national security.

Recent literature review. The topic of Islamic fundamentalism and terrorism in Belgium has been studied by scholars such as Mehmet Orhan, Martijn de Koning, Carmen Becker, Ineke Roex, Alastair Hamilton, Samuel Humes, Sarah Teich, Therese De Raedt and etc.

The main research material. The first mass migration of Muslims to Belgium began in the early sixties of the XX century. The reason for the mass migration was the need for cheap labor. This was a typical situation for Western European countries that were experiencing economic growth in the first few decades after the end of World War II. At the beginning, Belgium concluded agreements with Italy in 1946, with Spain in 1956 and with Greece in 1957. In 1964, the Kingdom of Belgium signed an agreement with Turkey and Morocco. After that, thousands of migrants from these two Muslim countries began moving to the European country for work. Many of them found work in coal mines, textile and metal processing industries [1].

Between 1967 and 1974, the economic growth in Western Europe began to slow down and many countries began to introduce laws restricting the migration of workers from Muslim countries. Belgium was no exception. Turks and Moroccans began to move their families and settled in many cities in Belgium, creating a Muslim diaspora [2, C. 681-685].

In 1974, the Belgian government recognized Islam as one of the official religions of the country, which meant granting it a special status, including financial and material assistance. The presence of Muslims became more noticeable in the eighties. Muslims living in Belgium began to make pilgrimages to Mecca, open halal shops, bookstores where they began to sell religious literature, build mosques and open Islamic cultural centers where religious and public figures invited from Islamic countries spoke. Also, Muslim women began to wear the hijab, which was not approved by the native population of Belgium.

The first generation of Muslims who came to work in Belgium formed their own diaspora. Their way of life was not much different from their life in their home countries. They went to prayers in mosques and

spent their free time in classic Arab cafes, where they drank coffee, tea, smoked hookah and cigarettes and discussed various topics. The second generation of Muslim migrants was very different from their parents. They did not go to mosques as often, were more educated, spoke the language of the host country, and led a more liberal way of life [3, C. 18].

The majority of Belgian Muslims live in Brussels. In 2004, 20% of the total number of Muslims in Belgium lived in the capital. Many people of Moroccan origin live in cities such as Antwerp and Liege. People of Turkish origin live in Antwerp, Ghent and Limburg [4].

As already mentioned, Islam is the second most widespread religion in the Kingdom of Belgium. According to data for 2024, the approximate percentage of Belgian residents who profess Islam is from 4% to 7.6%. The Belgian authorities do not have clear data on the number of Muslims living in the Kingdom of Belgium. They themselves admit this fact.

The Muslim population of Belgium is not evenly distributed. It is mainly concentrated in large industrial cities. Of the total number of Muslims in Belgium, 40% live in Brussels. Approximately 250,000 to 400,000 people profess Islam. That is, approximately 5% of the total number of residents of Belgium. It is very difficult to establish the exact number of the population that professes Islam, since a census of residents of Belgium by religious affiliation is prohibited. Nationality cannot be determined by religious affiliation, since most people from the Islamic region have Belgian citizenship, and their children are born citizens of Belgium.

The majority of Muslims living in Belgium are Sunnis. They are the majority. There are also Shiite and Ahmadi Muslims in the country. Recently, the Muslim diaspora has begun to grow rapidly. This is due to the migration of Shiite Muslims from countries such as Lebanon, Iran and Iraq. They mainly live in Brussels and Antwerp.

If we consider the aspect of distribution of Muslims by regions of Belgium, 42.2% live in Flanders. 23.3% live in the Wallonia region. Another 35.5% live in Brussels. In the capital, the Muslim diaspora is located in such areas as Molenbeek and Schaerbeek.

In the last decade, there has been a trend towards increased religiosity among young Muslims in Belgium. This is expressed in visiting mosques to pray, visiting Islamic cultural centers, studying the Koran and Arabic. Among Arab and Turkish youth in Belgium, there is a growing Islamic self-identification, as a sense of belonging to the Islamic world. This indicates their low integration into Belgian and Western society. As recent studies show, Islam for Belgian Muslims is not just a religion, but also a cultural and social identification [5].

Muslims in Belgium take an active part in the political life of the country. This is a natural social process associated with the gradual increase in the number of

Muslims in the Kingdom of Belgium, who are beginning to influence political processes within the state.

The beginning of the political activity of Muslims in Belgium can be considered the sixties. At that time, Muslim students, with the support of the Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia, created a commission to obtain premises for Muslim meetings. As a result, in 1963, the Islamic and Cultural Center of Belgium was created. The first task of this organization was to obtain permission from the government of Belgium to create an Islamic pavilion in the Sankantener Park in Brussels on the basis of the Eastern Pavilion. In 1967, during the official visit of the King of Saudi Arabia Faisal ibn Abdulaziz al-Saud, the King of Belgium agreed to the transfer of the building in the park for the needs of the Islamic Cultural Center of Belgium during the official meeting. After a long reconstruction, in 1978 the Eastern Pavilion was rebuilt into a mosque. The main task that the leadership of Saudi Arabia saw, was to promote its interests in Belgium and the propaganda of the ideology of Wahhabism. Today, at the Cathedral Mosque in Brussels there is a school, Arabic language courses and an Islamic research center [6, c. 134-137].

The growing number of Muslims in Belgium led to Muslim riots and clashes with the country's security forces in the early nineties. The clash occurred on the evening of May 10 due to a dispute between the Brussels police and a 17-year-old teenager over the license plate on his motorcycle. The dispute turned into a fight and a clash with the police. Arab youth took part in the riots in the Molenbeek-Saint-Jean and Schaerbeek districts, using cobblestones and Molotov cocktails. A few days later, several cars were burned in two districts of Brussels. The Muslim riot in Brussels in 1991 was caused by the large number of Muslims in the capital of Belgium, their young age and lack of integration into Belgian society [7].

In 1999, the first Islamic party, NOOR, was founded. The party appealed to Islamic values and appealed to the conservative Muslim diaspora. The party offered a political and social alternative. Controversial issues included forced marriage and the death penalty, the fight against smoking, alcohol and drug use. This led to a negative reaction among Belgian society towards Islamic political forces.

Parties such as the Young Muslim Party, the Party for Citizenship and Prosperity and others also gradually emerged. The bulk of candidates in these parties' elections were young Muslims with low levels of education who were born in poor areas of Belgian cities. These parties are considered marginal in Belgian society [8, c. 15-16].

In 2012, a new political party called «Islam» was founded in Belgium. The party is based on the ideology of Islamism, the goal of which is to build an Islamic state and society on the territory of modern Belgium. In the municipal elections in Brussels, the party man-

aged to win two seats, which were lost in the elections in 2018. The main political demands of the «Islam» party are halal food in canteens and restaurants, recognition of Islamic holidays, gender segregation, the wearing of the hijab by Muslim women, especially girls in schools, and adherence to Islamic ethics [9].

As we can see, Islamic political parties in Belgium are not very popular. Their strategy is to make a name for themselves and promote their interests in areas with a high Muslim population. Muslim political activity is a long-term project that is designed for several generations in the future, when the demographic component of Belgium will gradually change and the Muslim population will begin to grow due to high birth rates.

As a NATO member, the Belgian Armed Forces have taken part in many armed conflicts in the Muslim region. Belgium has long been involved in the war against terrorism. Since the autumn of 2001, when NATO forces began their invasion of Afghanistan, Belgium has provided humanitarian aid by providing 90 tons of food, as well as liaison officers, analysts and communications specialists for US military operations [10].

In 2005, Belgium deployed six of its F-16 fighters to Afghanistan. The Belgian fighters carried out joint combat sorties with the Dutch Air Force [11].

In 2014, the Belgian F-16 mission ended. The last combat sortie was carried out on September 28 [12].

The Belgian military contingent left Afghanistan on 25 May 2021, as part of the general evacuation of NATO forces [13].

In March 2011, the Belgian Air Force took part in Operation Odyssey Dawn, the mission of which was to ensure a no-fly zone over Libya and inflict a strategic defeat on the forces of Libyan leader Colonel Muammar Gaddafi. The operation involved 6 F-16 fighters, which carried out 448 missions [14].

Since 2014, Belgium has been participating as a member of the coalition against the armed groups of the Islamic State. Belgian F-16 fighters have taken part in combat operations in Syria and Iraq [15].

Thus, the Belgian armed forces took part in other Muslim regions where fighting took place. They were also part of a military coalition of Western countries to ensure security in unstable regions and prevent the spread of Islamic extremism in the countries of the European Union.

Islamic terrorism poses a high threat to the national security of Belgium. This is due to several aspects. The first is the presence of a Muslim diaspora living in large cities in Belgium. These are mainly people from North African countries, as well as from Turkey. After 2015, refugees from Syria began to arrive in Belgium, fleeing the civil war in their country. The second aspect is the low integration of Muslim youth into Belgian society, low level of education, unemployment and poverty. The second aspect is the participation of the Belgian armed forces, as part of the Western coali-

tion, in military operations in Afghanistan, the Middle East, North and Central Africa against armed groups of Islamic fundamentalists. From the point of view of Islamic fundamentalism, Belgium is seen as an enemy Christian state, which is conducting a new crusade in the Islamic world. The third aspect is the geographical location of Belgium, which borders countries such as France and Germany, which are home to a large Muslim diaspora and which themselves are faced with Islamic extremism and terrorism.

In modern history, the Kingdom of Belgium has often faced the threat of Islamic terrorism. In the nineties of the twentieth century, the country was a transit state for terrorist organizations such as the Armed Islamic Group of Algeria and the Moroccan Islamic Combatant Group. The Al-Qaeda militants who killed Ahmed Shah Massoud, the head of the Northern Alliance, two days before September 11 were residents of the Brussels district of Molenbeek.

Also, in 2005, Muriel Degauque, a Belgian convert from Catholicism to Islam, committed a terrorist act in Iraq by blowing herself up. This was the first time a Western European woman had blown herself up in a terrorist attack.

After the civil war in Syria and Iraq began, some Belgian citizens went to fight in jihad. After their return, many of them became a danger to Belgium's national security [16, C. 7-8].

In 2016, Belgium was hit by three terrorist attacks attributed to the Islamic State. On March 22, two explosions occurred in Brussels, one at the city's airport and the other at the Molenbeek metro station. Thirty-two people were killed and more than 300 were injured [17].

On August 6, an Islamic State militant attacked two police officers with a machete in the city of Charleroi [18].

On October 5, another terrorist attack with a bladed weapon occurred. Several Belgian police officers were wounded [19].

An important role in the spread of Islamic extremist ideology in Belgium was played by social platforms on the Internet, through which propaganda and recruitment of new militants was conducted, and by the developed public transport system in the country, which allowed for quick movement to the necessary places. According to Belgian researcher Pieter Van Ostaeyen, 450 Belgian citizens, including women, visited Syria and Iraq and gained combat experience there, after which they returned back to Belgium [20].

Islamic terrorism in Belgium is one of the elements of danger for the state and for neighboring countries

in general. The lack of a well-thought-out policy of integration of the Muslim population leads to an increase in adherents of Islamic extremism among the Muslims of the country.

The existence of the Muslim diaspora, migration, the problem of integration, Islamic extremism and terrorism have caused the development of Islamophobia among the indigenous population of Belgium. According to the Interfederal Centre for Equal Opportunities, 90% of people discriminated against in Belgium are Muslims. Since 2015, namely the year of the increase in migration flows of Muslims from the Middle East and North Africa, the percentage of negative attitudes towards Muslims has increased sharply. For example, 43% of Muslims in Belgium have been discriminated against when looking for housing. Also, discrimination against Muslims is manifested in such aspects of life as employment, education, health care, etc [21].

One of the acts of Islamophobia in Belgium was the ban on Muslim women wearing burqas in public places. In 2004, the Belgian city of Maaseik was the first to pass a law banning our burqas [22].

Until 2011, at the regional level, authorities began to prohibit wearing the burqa. On June 1, 2011, the Belgian parliament at the state level banned wearing the hijab and other types of scarves that can partially or completely hide a woman's face and head. After the adoption of this law, conflicts occurred for many years due to non-compliance with the law on wearing the hijab. The cause of the conflicts is the clash of the Belgian law on religious freedom and the protection of the national and cultural identity of Belgium, as a Christian country [23].

Conclusion. The growing Islamization of Belgium already poses a high threat to the state. Firstly, the growth of the Muslim population in the country is increasing due to the high birth rate, compared to the native population of Belgium. Secondly, the Muslim population is poorly integrated into the society of the host country, preferring to adhere to their religious and cultural customs. Thirdly, Muslim cultural customs are very different from Belgian ones, which are based on Christianity or on the secular relationship between religion and the state. Fourthly, the low standard of living of Muslims and their lack of integration into Belgian society leads to an increase in extremism and terrorism, as a social response, especially among young people who profess Islam. Thus, there is a gradual spread of Islamic extremism among Muslim youth, which already threatens the national security of Belgium.

REFERENCES:

1. Sixty years of migration agreements with Türkiye and Morocco. Kingdom of Belgium. Foreign Affairs, Foreign Trade and Development Cooperation. 24.10.2024. URL: <https://diplomatie.belgium.be/en/policy/policy-areas/highlighted/sixty-years-migration-agreements-turkiye-and-morocco> (13.11.2024)
2. Reniers G. On the History and Selectivity of Turkish and Moroccan Migration to Belgium. *International Migration Vol. 37 (4) 1999. C. 799*
3. Bousetta H., Berne L.A. Muslims in the EU: Belgium. Open Society Institute. 2007. URL: https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/3dc37b95-94ca-4c3b-a571-07b9a2451715/museucitiesbel_20080101.pdf (13.11.2024)
4. Islam in Belgium. Euro-Islam. URL: <https://www.euro-islam.info/country-profiles/belgium/> (13.11.2024)
5. Islam in Belgium. Tazkiyah. 28.09.2024. URL: <https://kharchoufa.com/en/islam-in-belgium/> (14.11.2024)
6. Riano S. C. The Political Influence of Islam in Belgium. *Partecipazione e Conflitto. Issue 7(1). 15.03.2014.* URL: https://www.researchgate.net/publication/307778681_The_Political_Influence_of_Islam_in_Belgium (05.01.2025)
7. Riding A. Brussels Riots Point Up Failure to Integrate Arabs. *The New York Times.* 20.05.1991. URL: <https://www.nytimes.com/1991/05/20/world/brussels-riots-point-up-failure-to-integrate-arabs.html> (05.01.2025)
8. Bousetta H., Bernes L.A. Post-immigration challenges to political citizenship: the case of Belgium. University of Liège. Centre for the study of ethnicity and migration (CEDEM). 31.03.2009. URL: https://migrant-integration.ec.europa.eu/sites/default/files/2011-08/docl_22689_258283219.pdf (05.01.2025)
9. Loutte I. Le parti «Islam» espère que la Belgique deviendra un jour un état islamique. *RTBF.* 29.10.2012. URL: <https://www.rtbf.be/article/le-parti-islam-espere-que-la-belgique-devienne-un-jour-un-etat-islamique-7865358> (06.01.2025)
10. NATO: Coalition Contributions to the War on Terrorism. Bureau of European and Eurasian Affairs. U.S. Department of State. 31.10.2002. URL: <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/fs/14627.htm> (07.01.2025)
11. Claed B. Belgian F-16s head to Afghanistan. *F-16.* 06.07.2005. URL: <https://www.f-16.net/f-16-news-article1409.html> (07.01.2025)
12. Dewitte L. Belgian F-16s end operations over Afghanistan. *F-16.* 01.10.2014. URL: <https://www.f-16.net/f-16-news-article4895.html> (07.01.2025)
13. Moulson G., Gannon K. Most European troops exit Afghanistan quietly after 20 years *The Associated Press.* 30.06.2021. URL: <https://apnews.com/article/europe-afghanistan-health-coronavirus-pandemic-9c1c4f5732c032ba85865aab0338a7a3> (07.01.2025)
14. Claes B. Belgians F-16s in Operation Unified Protector. *F-16.* 28.08.2011. URL: <https://www.f-16.net/f-16-news-article4411.html#:~:text=Since%20March%20of%202011%20the,fighter%20aircraft%20in%20the%20region.> (08.01.2025)
15. BELGIUM. Operation Inherent Resolve. 14.03.2016. URL: <https://www.inherentresolve.mil/WHO-WE-ARE/Coalition/Coalition-Display/Article/693395/belgium/> (08.01.2025)
16. Ostaeyen P.V. Belgian Radical Networks and the Road to the Brussels Attacks. *Sentinel. Volume 9, Issue 6. 2016. C. 30.*
17. Chad S., Boyle C., Knoll C. Hunt is on for Brussels bombings suspect; Islamic State warns of more, worse attacks. *Los Angeles Times.* 26.03.2016. URL: <https://www.latimes.com/world/europe/la-fg-brussels-airport-explosion-20160322-story.html> (12.01.2025)
18. King E. Belgium charges two in stabbing attack. *Politico.* 01.12.2016. URL: <https://www.politico.eu/article/belgium-charges-two-in-stabbing-attack-charleroi-belgium/> (12.01.2025)
19. Samuel H. Two policemen injured in Brussels stabbing in suspected terror attack. *The Telegraph.* 05.10.2016. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/05/two-policemen-injured-in-brussels-stabbing-in-jihadi-hotbed-dist/> (12.01.2025)
20. Ostaeyen P. State of Terror. The History and Influence of the Belgian ISIS Contingent. 3rd conference of the European Counter Terrorism Centre (ECTC) Advisory Network. URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/the_history_and_influence_of_the_belgian_isis_contingent.pdf (12.01.2025)
21. Being Muslim in Belgium. Experiences of Muslims. European Union Agency for Fundamental Rights. 2024. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2024-being-muslim-in-the-eu_en.pdf (13.01.2025)
22. Dismay at possible Dutch burqa ban. *Al Jazeera.* 09.03.2006. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2006/3/9/dismay-at-possible-dutch-burqa-ban> (13.01.2025)
23. Brems E., Janssens Y., Lecoyer K. Wearing the Face Veil in Belgium. Human Rights Center. Ghent University. URL: <https://www.hrc.ugent.be/wp-content/uploads/2015/10/face-veil-report-hrc.pdf> (13.01.2025)

ІСТОРИЧНІ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМВІДНОСИН ШКОЛИ ТА РЕЛІГІЇ В НІМЕЧЧИНІ

HISTORICAL AND POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SCHOOL-RELIGION RELATIONS IN GERMANY

Юрош В.В.,

*аспірант кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

У статті розглядаються історичні, політико-правові аспекти розвитку взаємовідносин між школою та релігією в Німеччині. Аналізується еволюція цих взаємин від середньовічних монастирських і кафедральних шкіл, через епоху Реформації та Контрреформації, до сучасних освітніх моделей, які базуються на принципах релігійної свободи та світськості держави. Особливу увагу приділено тому, як релігія впливала на зміст навчання, організацію шкільного процесу та формування освітньої політики.

У дослідженні простежено ключові історичні етапи взаємодії церкви і школи. У середньовічний період освіта була тісно пов'язана з релігійними установами, а шкільне навчання мало виключно конфесійний характер. Реформація XVI століття значно змінила цю систему: протестантські держави запровадили обов'язкову освіту для всіх соціальних груп, що призвело до становлення раних державних освітніх структур. Водночас, Контрреформація сприяла розвитку католицьких шкільних орденів, які стали альтернативою протестантським навчальним закладам.

У XVIII–XIX століттях поступово відбувалася секуляризація шкільної системи: держава взяла на себе контроль над освітою, визначаючи її організаційні та змістовні засади. Незважаючи на це, релігія продовжувала відігравати важливу роль у шкільному житті. Було сформовано систему конфесійних шкіл, а також запроваджено державний нагляд за релігійним навчанням. У Пруссії та інших німецьких державах вперше з'являються законодавчі норми, що регламентують діяльність шкіл та визначають права держави і релігійних громад у сфері освіти.

Після Другої світової війни освітня політика Німеччини зазнала суттєвих змін. Основний закон ФРН 1949 року закріпив принцип релігійної свободи, що стало основою для подальшого розвитку шкільної системи. У статті розглядається сучасний стан релігійної освіти, який характеризується поєднанням державного нагляду з широкою автономією релігійних громад у визначенні змісту навчальних програм. Особливу увагу приділено питанням конституційного регулювання шкільної освіти в контексті правового статусу релігійних шкіл та релігійного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Проаналізовано сучасні виклики, пов'язані з релігійною освітою в Німеччині. Серед основних проблем: забезпечення рівних прав для представників різних конфесій, узгодження релігійної освіти з принципами світськості та демократичними стандартами, інтеграція релігійної освіти в загальнодержавну шкільну систему в умовах глобалізації та секуляризації суспільства. Досліджується роль релігії у вихованні міжконфесійної толерантності, формуванні суспільних цінностей та розвитку культури міжрелігійного діалогу.

Стаття висвітлює взаємозв'язок між історично сформованими моделями релігійної освіти та сучасними тенденціями реформування шкільної системи у Німеччині. Досвід цієї країни показує, що, попри відокремлення церкви від держави, релігійна освіта залишається важливим компонентом навчального процесу. Особливий акцент зроблено на тому, як німецька система освіти балансує між дотриманням демократичних принципів і збереженням традиційної релігійної складової у навчальному процесі.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє оцінити значення історичних процесів у формуванні сучасної освітньої політики Німеччини та визначити перспективи розвитку релігійної освіти в умовах суспільних трансформацій. Досвід Німеччини може бути корисним для інших країн, які прагнуть гармонійно поєднати релігійні традиції та демократичні стандарти освіти.

Ключові слова: взаємовідносини школи та релігії; історичний розвиток; релігійна освіта; Німеччина; державна політика; конфесійні школи.

The article examines the historical, political and legal aspects of the development of relations between schools and religion in Germany. The author analyses the evolution of these relations from medieval monastery and cathedral schools, through the Reformation and Counter-Reformation, to modern educational models based on the principles of religious freedom and secularism of the state. Particular attention is paid to how religion influenced the content of education, the organisation of the school process and the formation of educational policy.

The study traces the key historical stages of interaction between church and school. In the medieval period, education was closely linked to religious institutions, and schooling was exclusively confessional in nature. The Reformation of the 16th century significantly changed this system: Protestant states introduced compulsory education for all social groups, which led to the establishment of early state educational structures. At the same time, the Counter-Reformation fostered the development of Catholic school orders, which became an alternative to Protestant educational institutions.

In the eighteenth and nineteenth centuries, the school system was gradually secularised: the state took control of education, determining its organisational and content principles. Despite this, religion continued to play an important role in school life. A system of confessional schools was formed, and state supervision of religious education was introduced. Prussia and other German states were the first to introduce legislation regulating the activities of schools and defining the rights of the state and religious communities in the field of education.

After the Second World War, Germany's educational policy underwent significant changes. The Basic Law of Germany of 1949 enshrined the principle of religious freedom, which became the basis for further development of the school system. The article examines the current state of religious education, which is characterised by a combination of state supervision and broad autonomy of religious communities in determining the content of curricula. Particular attention is paid to the issues of constitutional regulation of school education in the context of the legal status of religious schools and religious education in general education institutions.

The author analyses current challenges related to religious education in Germany. The main problems include: ensuring equal rights for representatives of different faiths, reconciling religious education with the principles of secularism and democratic standards, integration of religious education into the national school system in the context of globalisation and secularisation of society. The role of religion in fostering interfaith tolerance, shaping social values and developing a culture of interreligious dialogue is explored.

The article highlights the relationship between historically established models of religious education and current trends in reforming the school system in Germany. The experience of this country shows that, despite the separation of church and state, religious education remains an important component of the educational process. Particular emphasis is placed on how the German education system balances adherence to democratic principles and preservation of the traditional religious component in the educational process.

Thus, the analysis allows us to assess the significance of historical processes in shaping the modern educational policy of Germany and to determine the prospects for the development of religious education in the context of social transformations. Germany's experience may be useful for other countries seeking to harmoniously combine religious traditions and democratic standards of education.

Key words: relations between school and religion; historical development; religious education; Germany; state policy; confessional schools.

Постановка проблеми. Проблематика статті полягає у дослідженні складної взаємодії між релігією та шкільною системою в історичному, політичному й правовому аспектах, а також у визначенні їхнього сучасного впливу на освітню політику Німеччини. Центральним питанням є з'ясування того, як релігійна традиція та інститути церкви формували освітню систему Німеччини протягом століть, впливаючи на структуру і зміст шкільної освіти.

Особливу увагу приділено таким викликам: взаємодія релігійної освіти та державної політики в умовах світськості; забезпечення рівності в системі релігійної освіти для представників різних конфесій; роль релігії в освітньому процесі на тлі модернізації суспільства і глобалізації; збереження балансу між автономією школи, інтересами релігійних громад і державними законами, які регулюють освітню сферу.

Ці питання відображають історичний розвиток, різноманіття і динамічний характер відносин між школою і релігією, що формуються як на конституційному рівні, так і в практичній діяльності освітніх і церковних інституцій. Аналіз цих викликів дозволяє зрозуміти природу сучасної шкільної системи Німеччини та її адаптацію до мінливих суспільних умов.

Викладення основного матеріалу. У розвитку шкільної системи в Німеччині зв'язок школи з релігією є системоутворюючим моментом, відчутним на всіх історичних етапах, значущим для відповідних сучасних базових уявлень про державу, суспільство, церкву, освіту і культуру. Відносини школи з релігією, які сьогодні мають визначатися відповідно до Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина, увібрали в себе рішення, нинішню самоочевидність і системну значущість яких можна адекватно оцінити

лише на тлі їхньої історичної взаємодії. Навіть те, що знайшло загальне визнання в Основному Законі лише після суперечок, залишалося предметом відкритих розбіжностей у розумінні або ставало предметом нових дискусій, в історичній перспективі набуває контурів, стає прозорим щодо стереотипів і може бути поміщене в конституційний контекст з глибшим розумінням.

Відносини школи з релігією інституційно визначаються насамперед відносинами школи з Церквою. У цьому відношенні вони перебувають у рамках інституційних відносин між державою і церквою і були особливо сформовані історично під впливом становлення сучасної держави, державно-церковних відносин та ставлення держави до конфесійного плюралізму до і після відокремлення держави і церкви. Вона пережила значну перерву в привласненні школи націонал-соціалістичною ідеологічною державою. Відповідно до Основного закону, він відображає виклики і досягнення релігійної свободи в релігійно та ідеологічно нейтральній державі.

З точки зору змісту, ставлення школи до релігії може бути більш детально визначене лише в дослідженні історії формування шкільних навчальних програм. Це неможливо зробити в юридично-історичному викладі. Він може лише натякнути на змістовні аспекти релігійної освіти і виховання в школах через їхні інституційні умови та формальний статус.

Витоки німецької шкільної системи лежать у Церкві. У монастирських і кафедральних школах Середньовіччя можна побачити зачатки загальної системи публічних шкіл. Окрім «внутрішньої» школи для навчання майбутнього духовенства, вони також мали «зовнішні» школи для загальної початкової освіти. За Карла Великого синод в Аахені у 789 році зобов'язав усі монастирі

та катедри заснувати такі школи. Таким чином, монастирські та соборні школи домінували в образі церковної освіти, аж поки університети не перебрали на себе їхні функції вищої освіти для духовенства [13].

Нецерковні школи вперше з'явилися в містах Високого Середньовіччя. У міських школах (школах читання і письма), орієнтованих на буржуазну публіку, освіта була спрямована на світські цілі. Те ж саме стосується і "Winkelschulen", які пропонували приватні особи, що з'явилися в пізньому середньовіччі. Значення монастирських і кафедральних шкіл зменшилося до 15 століття.

Подальший розвиток шкільної системи визначався теологічно вмотивованим поштовхом, який дала Реформація для створення системи початкової школи. Реформаційна ідея про те, що стосунки людини з Богом визначаються Словом Божим, яке безпосередньо діє в її пізнанні, поставила перед протестантською владою завдання відповідним чином виховувати весь народ. Лютеранський професійний етос також поширив заклик до освіти на всі аспекти придатності до служіння іншим у всіх сферах життя. Яскравим свідченням цього освітнього імпульсу є шкільні праці Мартіна Лютера. У 1528 році Філіп Меланхтон розробив навчальну програму для середніх шкіл і таким чином надав форму типу протестантської латинської школи, навіть якщо кількість цих шкіл спочатку була невеликою.

Відповідно, протестантська влада взяла на себе відповідальність за шкільну систему. У деяких випадках вони створювали так звані князівські школи для навчання обдарованих дітей. Там, де вони створювалися при секуляризованих монастирях, розвинувся новий тип «монастирської школи» [9]. Однак передусім влада дбала про утримання сільських шкіл у громадах через шкільні фундації. Характерною особливістю був зв'язок з посадою дяка, який отримував з шкільного фонду кошти на своє дяківське служіння і водночас на проведення шкільних уроків. У цій «дяківській школі» сільська шкільна система знову була пов'язана з церковною системою в організаційному та кадровому плані.

Пізніше римо-католицькі князі були на рівних правах з протестантськими сільськими школами. Під час Контрреформації відповідальність за шкільну систему перебрали на себе католицькі ордени; деякі з них перетворилися на шкільні ордени. Завдяки протестантській і римо-католицькій системам сільських шкіл у Німеччині з 16 століття сформувалися дві схожі за структурою, але конфесійно, а отже, організаційно і змістовно абсолютно окремі державні шкільні системи.

Перебирання світською владою відповідальності за шкільну систему вписується в поступове становлення держави, яка в принципі відпові-

дала за все. Оскільки становлення і розширення державної відповідальності у формі суверенного супрефектури вплинуло і на зовнішні умови церковного устрою, школу можна було продовжувати вважати церковною справою. Вона регулярно ставала предметом церковних розпоряджень, що їх видавав суверен. Готський шкільний метод 1642 і 1662 років вважається першим суверенним шкільним розпорядженням, «яке більше не з'являється лише як частина церковного розпорядження» [16, с. 32]. Територіальна влада Ландесверу, що набирала сили як абсолютистська держава, визнала школу як основну функцію державного «добробуту».

Розширення абсолютистської державності включало інтеграцію шкіл у централізовану та раціоналізовану державну адміністрацію. Претензії держави на контроль над шкільними умовами в країні тепер набули форми спеціально організованого «нагляду» за шкільною системою. Залежно від рівня диференціації адміністративної структури держави, цей нагляд міг здійснюватися як частина церковного нагляду в рамках державного церковного полку або як нагляд загальних чи спеціальних адміністративних органів церковної адміністрації, або ж він міг бути переданий церковній владі як функція, що має виконуватися від імені державного уряду по відношенню до вчителів.

Таким чином, у Пруссії у 18 столітті управління школами як чистим «додатком до церковної адміністрації» покладалося на консисторії, Оберконсисторію та два церковні департаменти в Міністерстві юстиції Пруссії. У Загальному шкільному статуті 1763 року прусський король Фрідріх доручив місцевим пасторам нагляд за вчителями. Навіть як церковний шкільний нагляд від імені держави, його можна вважати частиною суверенної державної організації в умовах державної церкви. У 1787 році було створено Обершкульколегіум, який став першим органом, що виконував функції вищого шкільного органу для всієї шкільної системи Пруссії [9, с. 41–52].

Однак цей спеціальний орган не був аналогом церковної адміністрації, оскільки його персонал був тісно переплетений з персоналом Оберконсисторії.

Навіть під час адміністративної реформи 1808 року, яка стала необхідною після поразки Пруссії від Наполеона, шкільні та церковні справи продовжували управлятися спільно, принаймні частково. Справи публічного богослужіння та освіти були доручені «шкільним депутаціям» при новостворених окружних урядах; вони, однак, функціонували як «духовно-шкільні депутації» для керівництва та нагляду за всіма церквами, школами та освітніми установами. У ході подальшої адміністративної реформи після відновлення Пруссії у 1815 році, провінційні консисторії були

додані як новостворені органи влади суверенного церковного полку, які відтепер відповідали за шкільні питання, в той час як шкільні комісії, створені на рівні окружних урядів, продовжували наглядати за зовнішніми аспектами шкільної системи.

Загальний земельний закон для пруських земель (Allgemeine Landrecht für die Preußischen Staaten, ALR) від 1794 року підсумовує вимоги держави до шкільної системи. Він поставив усі державні школи та навчальні заклади під нагляд держави. Участь церковних органів і установ у шкільній системі була частиною цієї функції держави. З 1788 року цілі школи, особливо в релігійній освіті, були покликані бути своєрідною державною педагогікою, щоб захистити суспільний і політичний порядок від загроз, які вбачалися в тенденціях Просвітництва. У цьому, однак, вони не були чужі завданням церкви, оскільки кожне церковне товариство вважалося зобов'язаним прищеплювати своїм членам пошану до Бога, послух законам, вірність державі та морально добрі стосунки зі своїми співгромадянами [7].

Основна відповідальність за загальні школи, призначені для першого навчання молоді, була покладена на місцеву судову владу. В рамках своєї відповідальності місцева влада повинна залучати духовенство громади, до якої належить школа. Під керівництвом обох, нагляд за зовнішнім виглядом шкільного закладу та підтриманням запровадженого в ньому порядку в сільській місцевості та в малих містах в принципі покладалася на церковних старост. Парафіяльний священик був зобов'язаний активно сприяти досягненню мети шкільних установ не тільки шляхом нагляду, але й власними настановами як шкільного вчителя, так і дітей.

Взаємодія між місцевою судовою владою, державною владою та владою державної церкви також була наслідком частого поєднання посади шкільного вчителя з посадою дяка, що все ще практикувалося. Тому процедура заміщення посади була подібною до процедури заміщення церковної посади. Відповідно, кандидата пропонувала церковна рада або, в разі потреби, патрон, після чого він проходив іспит на здібності і призначався на посаду шкільного вчителя.

Участь пасторів і церковної влади у шкільному нагляді набувала різних форм під час адміністративних реформ 19 століття. Там, де були створені або розширені спеціальні органи шкільного нагляду, такі як шкільні інспектори, шкільні депутації та шкільні ради, пастори, як правило, займали місце і мали право голосу в кожному випадку. Подібні форми участі пасторів у шкільному нагляді, як у Пруссії, можна також знайти в Нассау (1817), Вюртемберзі (1836) і Баварії (близько 1825) [6, с. 82].

З розширенням державного управління стало зрозумілим прагнення держави не лише контро-

лювати шкільну систему, а й формувати її. Зовнішній нагляд за школами був включений до провінційної та окружної адміністративної структури, запровадженої двома роками раніше, у 1817 році. Внутрішній нагляд за протестантськими і католицькими шкільними системами на цих адміністративних рівнях належав до компетенції консисторій і, таким чином, поєднувався з державним наглядом за церквами. Законний вплив католицьких єпископів на релігійну освіту в державних школах і працевлаштування католицьких вчителів релігійної освіти залишався за ними. На найвищому рівні нагляд за церквою і школою входив до завдань Міністерства культури, яке також було створено у 1817 році.

У процесі поступової незалежності церковного керівництва та адміністрації на завершальному етапі суверенного церковного режиму залучення церковних чиновників до нагляду за школами все частіше могло сприйматися як конкуренція з державною відповідальністю за школи. Ліберальна критика поєднання державних і церковних функцій у шкільному нагляді знайшла яскраве відображення в проекті конституції Паульської церкви 1849 року. Згідно з якою система навчання і виховання перебуває під наглядом держави і, за винятком релігійної освіти, звільняється від нагляду духовенства як такого. Навіть застереження на користь релігійної освіти викликало суперечки і було зроблене на користь прихильників Католицької Церкви як компроміс під враженням від Першого німецького католицького дня в Майнці, який проходив одночасно з Національними зборами.

В сьогоденні в Німеччині існує відокремлення держави від церкви і свобода віросповідання відповідно до ст. 4 Основного закону. Тим не менш, це не суворе відокремлення, як, наприклад, у Франції. В даний час школа і система освіти у федеральних землях Німеччини переживає фундаментальну реформу. Приклади включають запровадження законного права на дитячий садок, тестування нових способів вступу до школи, скорочення або подовження терміну навчання в початковій школі (з шести до чотирьох років або навпаки з чотирьох до шести років), запровадження більшої автономії шкіл, з одного боку, та освітніх стандартів або заходів із забезпечення якості та розвитку, з іншого [7].

Це призводить до дуже специфічних викликів, проблем і можливостей для церковної освіти. Наприклад, угоди про участь Церкви в освіті, укладені в конкретній країні, можуть бути легко підірвані через те, що створені для цього комітети та інструменти відносяться до системи, яка контролюється зверху донизу. Однак вони більше не мають жодного ефекту, коли значна частина відповідальності за формування шкіл переноситься на низові рівні.

За винятком окремих федеральних земель, таких як Саар, де немає жодної загальноосвітньої школи під протестантсько-церковною опікою, і Шлезвіг-Гольштейн, де спостерігається явне відставання в цьому відношенні з протестантської точки зору, можливості і привабливість шкіл під опікою церкви майже повсюдно очевидні в різних федеральних землях Німеччини. Це підтверджується, з одного боку, відносно великою кількістю шкіл на півдні Німеччини, яка постійно зростає, а з іншого боку, порівняно позитивними тенденціями в нових федеральних землях. Спостерігається збільшення кількості протестантських шкіл.

Щодо того, як держава ставиться до релігії та різних релігійних громад в сьогоденні, існують різні течії, і кожна держава, ймовірно, вирішує це питання по-своєму. Зазвичай, знання або зацікавленість відповідними механізмами залежить від того, наскільки сильним є особисте залучення людини до релігії або до певної релігійної громади. Однак, завдяки обов'язковому шкільному навчанню в Німеччині, кожен, хто пройшов через німецьку шкільну систему або чиї діти проходять її зараз, має принаймні одну точку дотику до цього питання: релігійну освіту в німецьких школах.

У Німеччині немає суворого відокремлення церкви від держави. Тому надання релігійної освіти в державних школах в принципі можливе і, за певних умов, також вимагається конституцією.

Основні риси взаємовідносин між державою та релігійними громадами, до яких належать не лише християнські церкви, але й усі інші конфесії, викладені в Основному законі Федеративної Республіки Німеччини. Основним положенням, що регулює відносини між державою і релігійними громадами, є стаття, яка гарантує релігійну свободу кожної людини і свободу безперешкодного сповідання релігії. Крім цих положень, деякі статті Веймарської імперської конституції 1919 року, також мають відношення до відносин між державою і релігійними громадами. Що стосується конкретної організації релігійної освіти, то за неї відповідає законодавчий орган відповідної землі, оскільки питання віросповідання належать до компетенції земель. Тому форми релігійної освіти в різних землях відрізняються [5].

Релігійна освіта є звичайним предметом у державних школах, за винятком позаконфесійних шкіл. Таким чином, релігійна освіта юридично прирівнюється до таких предметів, як німецька мова або математика.

Через вимогу релігійного нейтралітету держава не може сама забезпечувати релігійну освіту. Натомість, вона повинна передати це завдання релігійним громадам. Згідно з прецедентним правом Федерального конституційного суду, релігійне навчання, як правило, надається в конфесій-

ному контексті – наприклад, не існує (загального) християнського релігійного навчання, але є католицьке і протестантське релігійне навчання. Крім того, релігійні громади несуть відповідальність за визначення змісту уроків і відбір вчителів релігії. Держава лише перевіряє, чи відповідає зміст навчання вільним демократичним засадам Основного Закону, і здійснює нагляд разом з релігійними громадами. Державна міжконфесійна релігійна освіта або міжконфесійна етична освіта не може обмежувати конституційно захищене право на конфесійну релігійну освіту і тому не може замінити її, а лише пропонується додатково. В окремих землях діють різні правила.

Відповідно до загального принципу рівності (стаття 3 GG), до всіх релігійних громад має бути однакове ставлення, тому надання релігійної освіти не обмежується основними християнськими конфесіями. Однак законодавчий орган землі може передбачити, що релігійна громада повинна досягти певної чисельності, щоб мати право на релігійне навчання в державних школах – що останнім часом стало актуальним, зокрема, у зв'язку з питанням про дозвіл на ісламське релігійне навчання [7].

За умови досягнення необхідної мінімальної кількості учнів усі релігійні громади мають право надавати релігійну освіту в державних школах. Мінімальна кількість учнів визначається законодавчими органами відповідних штатів, і поки що її дотримуються лише основні християнські конфесії.

Отже, підсумовуючи викладене, можна узагальнити, що релігійні громади, як правило, мають повну автономію у прийнятті рішень щодо змісту уроків. Держава має лише право і обов'язок перевіряти зміст навчання на відповідність вільному демократичному устрою Основного Закону і може заборонити викладання антиконституційного змісту навчання. Тому було б неприпустимо, наприклад, якщо б рівність чоловіків і жінок заперечувалася в релігійній освіті.

З огляду на суспільний розвиток, освітній розгляд релігійних тем видається нагальною потребою. Класична ідея педагогіки – передавати знання і світогляд одночасно – набуває актуальності. Учні повинні дізнатися про релігію в школі і отримати відповідні знання, вони повинні мати справу з релігійними темами і з переконаннями різних релігійних спільнот таким чином, щоб знати, що відрізняє конфесії і релігії, і щоб пов'язати знання, отримані на уроках, з власним досвідом і роздумами [3].

Дотеперішні напрацювання вже показують, що таке викладання не обов'язково пов'язане з конфесійною однорідністю групи, що навчається. Трюїзм теорії навчання полягає в тому, що люди вчаться на відмінностях. Релігійне навчання

в Федеративній республіці Німеччина враховують навіть регіонально відмінні варіанти, які частково дотримуються існуючих концепцій конфесійної релігійної освіти, а частково розвивають моделі конфесійної співпраці, релігійної освіти в обов'язкових факультативах чи навіть у релігієзнавчих формах викладання.

Для релігійних громад залишатиметься дуже важливим, щоб різні форми релігійної освіти були охоплені положеннями Основного Закону. Водночас, наголошується увага на посиленні зусиль не лише щодо закріплення організаційної форми, але й щодо адаптації дидактичного опису її завдань до мінливих рамкових умов.

Дослідження історичних та політико-правових аспектів розвитку взаємовідносин школи та релігії в Німеччині показало, що ці відносини мають складну і багатогранну природу, коріння якої сягають глибоких історичних процесів. Шкільна система Німеччини виникла під значним впливом церкви, яка багато століть була ключовим інститутом, що організовував і контролював освітній процес. Реформація дала потужний поштовх для утвердження шкільної освіти як важливого суспільного явища, забезпечивши поступове залучення всіх верств населення до освіти.

У XVIII та XIX століттях поступово відбувалося зміцнення впливу держави на шкільну систему, що призвело до розподілу функцій між державною владою і церквою. Це дало змогу закріпити державну відповідальність за організацію шкільної освіти, зберігаючи водночас роль релігійної освіти як складової загального освітнього процесу.

Сучасна система освіти в Німеччині відображає прагнення до забезпечення релігійної свободи та збереження балансу між релігійними і світськими інтересами. Попри принцип нейтральності держави щодо релігії, у навчальних закладах зберігається релігійна освіта, яка адаптується до потреб різних конфесій. Це дозволяє не лише задовольняти культурно-релігійні потреби суспільства, а й формувати міжконфесійний діалог, виховуючи толерантність у молодого покоління.

Таким чином, шкільна система Німеччини є прикладом взаємодії історичних традицій із сучасними демократичними принципами, спрямованими на повагу до релігійної та культурної різноманітності. Цей досвід є важливим для розуміння ролі освіти як інструмента гармонізації міжособистісних та міжкультурних взаємин в сучасному глобалізованому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завальнюк, Андрій Ростиславович. Вивчення релігії в християнських конфесійних школах Німеччини (1945 – кінець 80-х років XX століття), 2019. С. 46–55.
2. Прищ В. Релігійне виховання учнів у сучасній школі Німеччини. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2020. 67 с.
3. Цибулько, Л. Г., Пилипенко, Г. С., & Стародубцева, Д. І. (2020). Особливості системи початкової освіти в Німеччині. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, (2(333) Ч. 1), 206–215. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-2\(333\)-1-206-215](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-2(333)-1-206-215)
4. Шульга Ю. Європейський досвід інноваційного розвитку релігійної освіти. *Редакційна колегія: АА Сбруєва–доктор педагогічних наук, професор (відповідальний редактор)*, 2020. С. 56.
5. Юрош В. «Релігійне виховання як невід'ємний фактор освітньої системи в Німеччині». *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 6: Проектування суспільних та гуманітарних досліджень [колективна монографія]/[Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін–Ужгород–Перемишль–Херсон: Посвіт, 2021. 288 с. Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki–stan, problemy, perspektywy. Tom 6: Projektowanie*, 2021. С. 217–229.
6. Criblez, Lucien, et al. "Von der religiös-kirchlichen zur laizistisch-öffentlichen Schule: zum Wandel des Verhältnisses zwischen Schule, Staat, Kirche und Religion." *Studien zur religiösen Bildung* 19, 2020. S. 79-97.
7. Hammer F. Rechtsfragen der Kirchensteuer. Tübingen: Mohr Siebek, 2002. 330 S.
8. Helmreich, E. C., Religionsunterricht in Deutschland. Von den Klosterschulen bis heute, Düsseldorf 1966 [aus dem Englischen übersetzt von Reich, C.; Originaltitel: Religious education in German schools – an historical approach, 1959]. S. 23
9. Jeismann, K.-E., Das preußische Gymnasium in Staat und Gesellschaft, Bd. 1: Die Entstehung des Gymnasiums als Schule des Staates und der Gebildeten, 1787–1817, 2. Aufl., Stuttgart 1996, S. 44 f. Zur Entwicklung der Behördenorganisation für das Schulwesen in Preußen detailliert und zugleich konzis Schunck, E., Beiträge zur Geschichte der staatlichen Aufsicht über die Volksschule in Preussen, Diss. jur. Greifswald 1920, S. 41–52.
10. Kessler A. Schule, Religionsunterricht und Kirchlicher Unterricht im Wandel. Das Katechetische Amt und Pädagogische Institut der Evangelischen Kirche von Westfalen (1939–1999). Bielefeld. 2000. S. 464.
11. Klinkhammer, Gritt, and Anna Neumaier. *Religiöse Pluralitäten-Umbrüche in der Wahrnehmung religiöser Vielfalt in Deutschland*. transcript Verlag, 2020. 298 S.
12. Marre H. Die Kirchenfinanzierung in Kirche und Staat der Gegenwart. Essen: Ludgerus-Verlag, 2006. 178 S.
13. Marre H. Systeme der Kirchenfinanzierung in Europa und USA. *Grundlagen, Gestaltung und Zukunft der Kirchensteuer* / R. Seer, B. Kämper (Hrsg). Frankfurt am Main, 2004. S. 43–76.

14. Nipkow K.-E., Scheilke Chr., Schreiner M. Evangelische Schule als öffentlicher Handlungs- und Verantwortungsbereich der Kirche. Handbuch evangelischer Schulen. Güttersloh, 1999. S. 13–23.

15. Pickel, G., Liedhegener, A., Jaeckel, Y. *et al.* Religiöse Identitäten und Vorurteil in Deutschland und der Schweiz – Konzeptionelle Überlegungen und empirische Befunde. *Z Religion Ges Polit* 4, 2020. S. 149–196.

16. Titze, H., Die Politisierung der Erziehung. Untersuchungen über die soziale und politische Funktion der Erziehung von der Aufklärung bis zum Hochkapitalismus, Frankfurt am Main 1973, S. 19; Scholz, J., Die Lehrer leuchten wie die hellen Sterne. Landschulreform und Elementarlehrerbildung in Brandenburg-Preußen, Bremen 2011, S. 32.

17. Willems, Joachim. *Religion in der Schule: pädagogische Praxis zwischen Diskriminierung und Anerkennung*. transcript Verlag, 2020. 432 S.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 327.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.40.3>

ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ У ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЗГУРТУВАННЯ ЄС

EUROPEAN COMMISSION PUBLIC DIPLOMACY INSTRUMENTS IN THE EU COHESION POLICY POPULARISATION

Балак І.О.,*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
Волинського національного університету імені Лесі Українки***Пікулик О.Б.,***кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

У дослідженні автори розглядають сучасні інструменти публічної дипломатії Європейської комісії, що використовуються для інформування резидентів ЄС та зацікавлених осіб про заходи, що реалізуються в рамках політики згуртування. При виборі медіа ресурсів, перевага надається тим, що мають відповідний профіль та тип, географічне розташування. Координується співпраця Регіональними представниками ЄС. Одним з популярних публічно-дипломатичних заходів є медіа ресурси Youth4Regions, цільовою аудиторією яких є майбутні та молоді журналісти з держав ЄС та інших визначених проектом країн. Серед учасників проекту обираються номінанти премії Мегаліцци–Недзельського. Youth4Regions Train Trip є заходом, в рамках якого молоді журналісти для дослідження Європи і проектів, що фінансуються ЄС, подорожували залізницею містами Італії, Франції, Іспанії, рекламуючи це в соцмережі Instagram. Навчальна програма #EUinMyRegion Media Trips 3.0 впроваджувалася Європейською комісією для регіональних і місцевих журналістів та контент-творців (блогерів) з ЄС в дистанційному та очному режимах. У ЄС функціонує мережа INFORM EU фахівців, що відповідальні за комунікацію ЄС і країн-членів, яка містить відомості про співпрацю з фондами ЄС. Мережею INFORM EU проводяться пленарні зустрічі, тематика яких варіюється. «Школа відкритого згуртування» мережі зорієнтована на залучення здобувачів-старшокласників до дослідження аргументації ефективності політики згуртування через відкриті ресурси. Подкаст Regio Waves, впроваджений журналістами із залученням експертів та офіційних осіб, зосереджує увагу на сучасних викликах ЄС. «Підтримка інформаційних заходів щодо політики згуртування ЄС» містить щорічні звіти пропозицій, грантів Європейської комісії для організацій з регіонів ЄС. Smart Regions впроваджується Європейською комісією і телеканалом Euronews як тур Європою, відвідування населених пунктів, в яких, завдяки реалізованим програмам політики згуртування, зменшилися диспропорції регіонального розвитку.

Ключові слова: політика згуртування, публічна дипломатія, інструменти, Європейська Комісія, Європейський Союз, ініціативи, регіональна політика, публічно-дипломатичні заходи, регіон, інституція.

In the study, the authors consider European Commission modern public diplomacy tools used to inform EU residents and stakeholders about measures implemented within the Cohesion Policy framework. When choosing media resources, the preference is given to those with an appropriate profile and type, geographical location. Cooperation is coordinated by the EU Regional Representatives. One of the popular public diplomacy events is the Youth4Regions media resources, the target audience of which is future and young journalists from EU states and other countries identified by the project. Nominees for the Megalizzi-Niedzelski Prize are selected among the project participants. Youth4Regions Train Trip is an event in which young journalists traveled by train to cities in Italy, France, and Spain to study Europe and EU-funded projects, advertising it on the Instagram social network. The #EUinMyRegion Media Trips 3.0 training program was implemented by the European Commission for regional and local journalists and content creators from the EU in off-line and on-line modes. The EU has an INFORM EU network of specialists responsible for communication of the EU and member states, which contains information on cooperation with EU funds. The INFORM EU network holds plenary meetings with varying topics. The network's "Open Cohesion School" is aimed at involving high school students in researching the arguments for the effectiveness of Cohesion Policy through open resources. The Regio Waves podcast, implemented by journalists with the involvement of experts and officials, focuses on current challenges for the EU. "Support for information activities on EU Cohesion Policy" contains annual reports on proposals and grants from the European Commission for organizations from EU regions. Smart Regions is being implemented by the European Commission and the Euronews as a tour of Europe, visiting settlements in which, thanks to the implemented Cohesion Policy programs, regional development disparities have decreased.

Key words: Cohesion Policy, public diplomacy, instruments, European Commission, European Union, initiatives, Regional Policy, public diplomacy events, region, institution.

Постановка проблеми. Політика згуртування ЄС є ефективним засобом вирівнювання регіональних диспропорцій серед держав-членів. Її реалізація перебуває в полі зору Європейської комісії як найвищого органу виконавчої влади Європейського Союзу. Для популяризації політики згуртування Європейська комісія використовує ряд сучасних публічно-дипломатичних заходів, доцільність вивчення яких набуває особливої актуальності за умов прагнення інтеграції Україною європейської спільноти та набуття статусу асоційованого членства. Повоєнна відбудова держави також потребуватиме створення дієвого та функціонального механізму подолання відмінностей у розвитку регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науці вивчення досвіду функціонування Європейського Союзу є актуальним. Так, це є проблематикою досліджень науковців В. В. Копійки [1], А. О. Бояра, Н. П. Карпчук [2], М. К. Кеда [3], В. І. Андрейка [4] та інших. У своїх публікаціях автори О. Б. Пікулик та І. О. Балак теж приділяли увагу питанням впровадження регіональної політики окремих держав ЄС [5].

Перегляд ставлення до дипломатії перебуває у фокусі дослідження групи авторів – Кеукелейре С., Тіерса Р., Юстаета А. [6]. Вони зауважують зміну ставлення до дипломатії в Європейському Союзі на користь розширення рівнів залученості: від індивідуума-резидента і суспільства до рівня держави, регіону, світу. Інституційні і дипломатичні засади ЄС дозволяють йому провадити структурну дипломатію, а її ефективність залежить від регіону.

Питання участі Європейської комісії у висвітленні своєї діяльності та пов'язані з цим проблемні аспекти, як от «мовчання» як криза комунікації розглядаються у працях Вінче Г. та Балабан Д. (Румунія). Вони висвітлюють причини, за яких кризи загострюються, від географічної складової до сфери політики; як розгортання кризи поєднується з міграцією, економікою, зміною клімату; як довго криза загострюється та варіюється у залежності від регіону та політики [2].

П.-Б. Руффіні приділяє увагу науковій та публічній дипломатії Європейської комісії, яка з кінця ХХ ст. розвиває цей напрям. Зараз налічується 12 наукових радників в делегаціях ЄС. Дослідження акцентується на зростанні ролі наукової та публічної дипломатії, доцільності її впровадження [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Роль публічної дипломатії Європейської комісії в інформуванні суспільства про доцільність та актуальність розвитку політики згуртування ЄС постійно зростає. Водночас недостатньо розкритим залишається питання, які та яким чином сучасні публічно-дипломатичні заходи інституція впроваджує для просування ідей політики згуртування ЄС.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розкрити основні сучасні інструменти публічної дипломатії, якими послуговується Європейська комісія при популяризації політики згуртування ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасними інструментами публічної дипломатії Європейської комісії при реалізації політики згуртування ЄС є телебачення, радіо, друкована преса, Internet ресурси, соціальні мережі. В Європейській комісії організацією заходів, що мають на меті популяризувати політику згуртування ЄС займається Генеральний директорат з регіональної і урбаністичної політики. Під час вибору, які медіа матимуть перевагу, враховуються три головні принципи:

- профіль медіа: перевага націлена на ті, що мають більший вплив;
- географічний баланс: усі регіони та держави-члени мають однакову вагу;
- тип медіа: намагаються досягти рівноваги серед телебачення, радіо, друкованих та Internet ресурсів [9].

Як інструменти в поширенні ідей політики згуртування ЄС виступають Регіональні представництва ЄС. З 2019 року їх співпраця здійснюється у двох формах: діалоги між Регіональними представниками ЄС; щорічна зустріч Регіональних представників ЄС з Комісаром з регіональної політики. Це дозволяє активно та своєчасно ділитися інформацією, ідеями, здобутками проблемами [10].

Чи не найбільш активно використовуваним публічно-дипломатичним заходом популяризації регіональної політики ЄС є медіа ресурси. Youth4Regions – один з них. Ця ініціатива реалізується Європейською комісією. Її цільовою аудиторією є студенти-журналісти та молоді журналісти, а метою є ознайомлення, що відбувається за участі ЄС у їхньому регіоні. До цієї програми залучаються резиденти ЄС, Великобританії, громадяни з країн-учасниць Європейської політики добросусідства (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Лівія, Ліван, Марокко, Палестина (за певних умов), Сирія, Туніс, Вірменія, Азербайджан), держав-кандидатів на членство в ЄС (Албанія, Боснія і Герцеговина, Грузія, Молдова, Чорногорія, Північна Македонія, Сербія, Туреччина, Україна), мешканці Косова, резиденти держав Європейської асоціації вільної торгівлі (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швейцарія). Як приклад поширення позиції ЄС за допомогою цього інструменту є розміщення на веб-сторінці ресурсу інформації про підтримку позиції України на міжнародній арені та європейській спільноті [11].

Для заохочення журналістських досліджень з числа учасників Youth4Regions обираються номінанти щорічної премії Мегаліцці–Недзельського [11], яка присуджується за популяризацію європейських цінностей та заснована на честь

молодих європейських журналістів, які загинули у теракті 2018 року в Страсбурзі.

Ще одним сучасним інструментом, залученим Єврокомісією, для популяризації політики згуртування стала подорож в межах проекту Youth4Regions Train Trip трьох молодих журналістів для дослідження Європи і проектів, що фінансуються ЄС. Протягом 23.06–08.07.2024 р. учасники відвідали залізницею міста Італії, Франції, Іспанії: Венецію–Турин–Ліон–Перпеньян–Барселону–Мадрид–Малагу. Таким чином демонструючи за допомогою соцмережі Instagram, що подорож потягом може бути екологічною та що ЄС і політика згуртування мають ряд переваг, зокрема, при перетині кордону [12].

Інструментом публічної дипломатії виступає навчальна програма #EUinMyRegion Media Trips 3.0, яка впроваджувалася Європейською комісією для регіональних і місцевих журналістів та контент-творців (блогерів) з ЄС. Це дозволило їм отримати більше інформації про політику згуртування, фонди ЄС, зокрема, та в цілому про Європейський Союз. Стажування відбувалося в дистанційному та очному режимах. Програма реалізовувалася протягом березня-червня 2024 року, кожні відвідини були доступні для 40 журналістів з ЄС, за рахунок приймаючої сторони [13]. Під час дводенних візитів до Брюсселю учасники знайомилися з інституціями, структурою, процедурою прийняття рішень в ЄС; поточними справами, боротьбою з неналежним використанням коштів в фондах; фінансуванням; інструментами даних для журналістів. Також організовувалися зустрічі з експертами країн ЄС, відвідини Європейської комісії, Європейського парламенту і Суду Європейського Союзу.

З метою поширення інформування зацікавлених сторін щодо реалізації регіональної політики у ЄС створено мережу INFORM EU. Вона об'єднує фахівців, що відповідальні за комунікацію ЄС і країн-членів. Ця мережа містить відомості про співпрацю з фондами ЄС: Європейським фондом регіонального розвитку, Фондом справедливого переходу, Фондом згуртування. Для поширення інформації про свою діяльність, регіональну політику, вирішення нагальних питань в рамках своєї

компетенції мережею INFORM EU проводяться пленарні зустрічі двічі на рік, їх тематика варіюється, у відповідності до потреб (табл. 1).

Місяця проведення цих публічно-дипломатичних заходів варіюються, охоплюючи різні держави ЄС. Також можемо спостерігати і актуальність тематики зібрань з огляду на виклики та сьогодення. Так, оскільки 2022 рік в ЄС був проголошений роком молоді, цілком обґрунтована мета зустрічі в травні 2022 р. – розробка та популяризація комунікації з молоддю щодо політики згуртування ЄС; реагуючи на швидку інтеграцію штучного інтелекту (ШІ) до звичного щоденного спілкування, в 2024 р. провели пленарну зустріч під гаслом «Комунікація з ШІ» [14].

Формування у світогляді громадян необхідності та сутності регіональної політики відбувається завдяки сучасним інструментам публічної дипломатії як от «Школа відкритого згуртування» мережі INFORM EU, основною здобувацькою аудиторією якої є учні старших класів. Вона зорієнтована на їхнє залучення до дослідження аргументації ефективності політики згуртування через відкриті ресурси. У цій ініціативі навчання та змагання йдуть пліч-о-пліч. Здобувачі, комунікуючи, створюють ілюстративний матеріал своїх досліджень і змагаються зі своїми однолітками на національному та рівні ЄС. Ця ініціатива розпочалася в 2013 році. Її місцем започаткування стала Італія за співпраці італійського уряду та Представника Італії у Європейській комісії. Протягом перших семи років було охоплено понад 26 тисяч здобувачів, 3 тисячі вчителів до вивчення 800 проектів, вартість впровадження цього публічно-дипломатичного заходу сягнула 8 млрд євро.

Така зацікавленість серед молоді цією ініціативою спонукала пролонгування її реалізації для популяризації політики згуртування ЄС серед молоді за підтримки Європейської комісії через проведення низки подібних заходів у 2019–2020 рр. у Болгарії, Хорватії, Іспанії, Греції. Протягом 2020–2021 рр. до цих держав долучилася й Португалія. Гнучкість цього інструменту публічної дипломатії полягає у адаптивності до викликів сьогодення серед молоді: у зв'язку з пандемією COVID-19 ініціатива цифровізувалася [15].

Таблиця 1

Пленарні зустрічі INFORM EU

Номер	Місце проведення	Дата проведення	Тематика/приурочення
1	Онлайн	08-09.06.2021	Ознайомлення
2	м. Валетта, Мальта	23-25.05.2022	Комунікація з молоддю
3	м. Евора, Португалія	16-18.11.2022	Стратегічна комунікація
4	м. Загреб, Хорватія	05-07.06.2023	Соціальні медіа
5	м. Острава, Чехія	14-16.11.2023	Дані і прозорість та комунікація
6	м. Ганновер, ФРН	27-29.05.2024	Комунікаційні досягнення і результати
7	м. Севілья, Іспанія	20-22.11.2024	Комунікація та ШІ

Джерело: складено авторами за: [14].

Інтернет-ресурси також активно використовуються Європейською комісією для популяризації переваг політики згуртування ЄС. Саме за їх допомогою можна отримати інформацію про гранти та проекти, що реалізуються, заповнювати правильно заявки на участь у них [16]. Інформація містить консультаційну складову та регулярно оновлюється.

Regio Waves теж виступає інструментом публічної дипломатії Європейської комісії у пропагуванні політики згуртування ЄС. У спеціальних подкастах висвітлюються місцеві шляхи вирішення європейських та глобальних проблем. Публічно-дипломатичних заходів торкається різних сторін політики згуртування ЄС як однієї з найбільш значимих, цільових та гнучких в Євросоюзі. Впроваджена журналістами із залученням експертів та офіційних осіб, Regio Waves зосереджує увагу на сучасних викликах інституції: економічна диспропорція, пандемія, біженці, енергетичні кризи [17].

«Підтримка інформаційних заходів щодо політики згуртування ЄС» – це щорічні звіти пропозицій, грантів Європейської комісії для організацій з регіонів ЄС. Вони публікуються з 2017 року. Ці звіти висвітлюють результати і вплив здобутків та представлені у вигляді історій-розповідей, наприклад, в 2024 році були опубліковані «ЄС в Болгарії: майбутнє згуртування», «Італія: фактор ЄС», «Іспанія: Європа в ногу з часом», «Німеччина: проектування регіональних інновацій», «Польща: Європейські фонди: ми всі виграємо», «Словенія: зелена єдність для молоді» [18].

До популяризації європейської спільноти залучаються й інші інституції. Так, інструмент публічної дипломатії Smart Regions впроваджується європейською комісією разом з телеканалом Euronews. Цей захід полягає у турі Європою, відвідуванні міст та містечок, в яких, завдяки реалізованим програмам політики згуртування, змен-

шилися диспропорції регіонального розвитку, створені реальні, відчутні джерела для отримання доходів мешканцям. Цей інструмент охоплює ряд держав ЄС: Фінляндію, Швецію, Данію, Естонію, ФРН, Польщу, Чехію, Угорщину, Румунію, Грецію, Словенію, Хорватію, Австрію, Італію, Францію, Бельгію, Нідерланди, Іспанію, Португалію, Мальту; до проекту за необхідності залучаються й інші держави, як от Албанія. Наприклад, в рамках посилення зв'язків з народом саамі та ЄС Smart Regions реалізується у транскордонному регіоні північно-східної Фінляндії, регіоні Верхня Норландія у Швеції, частинах Норвегії. Проводяться серед інших заходів і Тиждень саамі у Брюсселі. За проекту Smart Regions у м. Пелва в Естонії функціонує загальна середня школа на 272 учні. Її особливість полягає у повній енергетичній нейтральності, що стало можливим завдяки співфінансованому ЄС проекту. Неподалік України в польському місті Люблін за підтримки Європейського фонду регіонального розвитку завершені клінічні дослідження матеріалу-замінника кістки, що дозволяє врятувати від ампутації, наприклад, при автотрощах, наслідках конфліктів та ін. [19] Все це свідчить про різносторонність підтримки ініціативою Smart Regions як держав, так і сфер, де ці проекти були реалізовані.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, Європейська комісія активно адаптується до викликів сьогодення, впроваджуючи нові сучасні інструменти публічної дипломатії, як от соціальні мережі, Internet ресурси, та ефективно реалізуючи традиційні – телебачення, радіо, друковану пресу, – задля просування та популяризації політики згуртування Європейського Союзу. В подальших роботах передбачається розгляд ролі фондів ЄС у здійсненні політики згуртування як загалом, так і в окремих регіонах, зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейський Союз у міжнародних відносинах: навч. посіб. / за ред. В. В. Копійки. К.: ВПЦ «Київський університет», 2021. 560 с.
2. Європейський Союз : навч. посіб. / за ред. А. О. Бояра, С. В. Федонюка. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 600 с.
3. Європейський Союз: від ідеї до імплементації. Практикум: навч.-метод. посіб. / упоряд. М. К. Кеда та ін. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 616 с.
4. Сучасна політика розвитку Європейського Союзу: навч. посіб. / упоряд. В. І. Андрейка. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. 304 с.
5. Пікулик О. Б., Балак І. О. Регіональна політика Австрії в контексті реалізації політики згуртування ЄС. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип.53. С. 173-179. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.20> (date of access: 25.01.2025)
6. Keukeleire S., Thiers R., Justaert A. Reappraising Diplomacy: Structural Diplomacy and the Case of the European Union. *Hague Journal of Diplomacy*. 2009. Vol. 4. Is. 2. P. 143–165. URL: <https://doi.org/10.1163/187119109X440889> (date of access: 25.01.2025)
7. Vincze H. O., Balaban D. C. The Evolution of Crisis Frames in the European Commission's Institutional Communication (2003-2022). *Media and Communication*. 2024. Vol. 12. Article 7778. URL: <https://doi.org/10.17645/mac.7778> (date of access: 25.01.2025)

8. Ruffini P.-B. Science Counselors of the European Union – a Case Study of Science Diplomacy. *Diplomatica*. 2023. Vol. 5. Is. 1. P. 95–120. URL: <https://doi.org/10.1163/25891774-BJA10093> (date of access: 25.01.2025)
9. Media selection criteria. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/partnership-with-media/media-selection-criteria_en (date of access: 25.01.2025)
10. Cooperation with EU Regional Offices. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/regional-offices_en (date of access: 25.01.2025)
11. Youth4Regions – the programme for aspiring journalists. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/partnership-with-media/youth4regions_en (date of access: 23.01.2025)
12. Youth4Regions Train Trip – People. Projects. Places. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/partnership-with-media/euinmyregion-train-tips_en (date of access: 23.01.2025)
13. #EUinMyRegion Media Trips 3.0/ *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/partnership-with-media/euinmyregion-media-trips_en (date of access: 23.01.2025)
14. INFORM EU network. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/inform-network_en (date of access: 21.01.2025)
15. At the School of Open Cohesion. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/inform-network/at-the-school-of-open-cohesion_en (date of access: 21.01.2025)
16. Publication of Calls for Proposals – DG REGIO. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/whats-new/tenders-and-grants/calls-for-proposal_en (date of access: 25.01.2025)
17. Regio Waves. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/partnership-with-media/regio-waves_en (date of access: 23.01.2025)
18. Communication actions under Cohesion policy calls for proposal. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/partnership-with-media/communication-action-under-cohesion-policy-calls_en (date of access: 25.01.2025)
19. Smart Regions. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communication/partnership-with-media/smart-regions_en (date of access: 23.01.2025)

ФІНАНСУВАННЯ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕДУР ТА ПАРТІЙ. ПРИХОВАНІ НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ ПОЛІТИЧНОГО ФІНАНСУВАННЯ

FINANCING OF ELECTORAL PROCEDURES AND PARTIES: HIDDEN THREATS TO DEMOCRATIC PROCESSES IN POLITICAL FUNDING

Василиндра В.Р.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті досліджуються підходи до процесу регулювання політичних фінансів, який у Європі почався ще до Другої світової війни, коли політичним партіям в багатьох країнах надавалася непряма фінансова підтримка у вигляді безкоштовного часу для мовлення на радіо, знижок на поштові тарифи або податкових пільг на партійні внески. Після війни багато європейських країн почали створювати розвинену правову базу для управління фінансами політичних партій і кандидатів. Зазвичай ці правила вводилися разом з рішенням про надання політичним партіям прямого державного фінансування. Введення державного фінансування та регулювання політичного фінансування позначило зміну концепції політичних партій і їхньої ролі в суспільстві: від приватних і добровільних асоціацій до комунальних підприємств. Ця концепція виправдовувала не лише зростаючі рівні державного фінансування партій, а й управління ними через публічне право. Проте законодавча діяльність щодо політичних фінансів завжди супроводжувалася певними конфліктами інтересів.

Оскільки фінансові ресурси є одним із ключових чинників для політичних партій, які відіграють центральну роль у сучасній демократії, вони мають значний вплив на демократичний процес. Для ефективного функціонування партії повинні підтримувати свою організаційну структуру, наймати персонал, проводити виборчі кампанії та взаємодіяти з виборцями. Виконання цих завдань потребує відповідного фінансування. Водночас гроші можуть викривлювати політичний процес, тому важливо, щоб їхня роль у політиці була належним чином врегульована на законодавчому рівні. У більшості європейських країн упродовж останніх двадцяти років було прийнято закони, що регулюють фінансування партій. Часто ці реформи ставали реакцією на неправомірний вплив фінансів на ухвалення політичних рішень.

Якщо ж виборчий механізм не відповідає вимогам та внутрішнім реаліям країни, це може призвести як до надмірних бюджетних витрат на власне виборчий процес, так і до розірвання суспільного договору на лінії «влада-суспільство» за результатами виборчого процесу або у період різких змін векторів внутрішньої та зовнішньої політики у пост-виборчий період. Разом з тим, фінансові витрати та організаційна складність конкретної виборчої системи залежать від історичного розвитку держави, її поточного стану, наявного досвіду та ресурсної бази. Проте, такий різноманітний досвід країн Європи можливо розглядати як простір для підготовки теоретичних напрацювань, впровадження яких може забезпечити політичну стабільність і сприяти зміцненню демократії.

Ключові слова: демократична система, політична партія, виборчий процес, політичні пожертвування, державне фінансування.

The article examines approaches to the process of regulating political finance, which began in Europe even before World War II, when political parties in many countries received indirect financial support in the form of free airtime on radio, discounts on postal tariffs, and tax benefits on party contributions. After the war, many European nations started developing a comprehensive legal framework to manage the finances of political parties and candidates. These regulations were often introduced alongside decisions to provide direct public funding to political parties. The introduction of state financing and the regulation of political funding marked a shift in the perception of political parties and their role in society – from private and voluntary associations to public institutions. This shift justified not only the increasing levels of state funding for parties but also their governance through public law. However, legislative efforts in the sphere of political finance have always been accompanied by conflicts of interest.

Since financial resources are a key factor for political parties, which play a central role in modern democracy, they significantly influence democratic processes. To function effectively, parties must maintain organizational structures, hire personnel, conduct election campaigns, and engage with voters. Performing these tasks requires adequate funding. At the same time, money can distort political processes, making it essential to properly regulate its role in politics through legislation. Over the past two decades, most European countries have enacted laws governing party financing, often in response to undue financial influence on political decision-making.

If an electoral system does not align with the internal realities and needs of a country, it can lead to excessive budgetary expenditures on the election process and even erode the social contract between the government and society following elections. This is especially relevant during periods of sharp shifts in domestic and foreign policy directions in the post-election period. At the same time, the financial and organizational complexity of a particular electoral system depends on the historical development of the state, its current situation, existing experience, and available resources. However, the diverse experience of European countries can serve as a foundation for developing theoretical approaches, the implementation of which can ensure political stability and strengthen democracy.

Key words: democratic system, political party, electoral process, political donations, public funding.

Постановка проблеми. Звертаючи увагу на такі питання соціально-політичного порядку денного як низький рівень суспільної довіри до політичних партій, відсутність громадського розуміння необхідності фінансування політичних партій за рахунок державного бюджету, складну процедуру звітування, зумовлену недоліками у формах звітності, проблеми з пожертвами від фізичних та юридичних осіб на підтримку політичних партій, неузгодженість виборчого законодавства та норм, що регулюють фінансування політичних партій, велику кількість зареєстрованих політичних партій, які фактично не здійснюють статутну діяльність, що призводить до подання значної частки «нульових» звітів, які не містять інформації про реальну діяльність партій, – дослідження у новій для країн перехідного суспільства та економіки сфері політичного фінансування можуть сприяти розбудові широкої теоретичної бази напрацювань та допомогти уникнути таких явищ як надмірний вплив на політику з боку зацікавлених сторін, встановлення необґрунтованих лімітів чи заборон та спотворення політичного плюралізму шляхом фрагментації політичних сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теоретичному доробку політичної науки тема політичного фінансування досліджується з 60-х років ХХ століття, такими зарубіжними авторами, як С. Бартоліні, П. Гофф, Р. Делтон, П. Мейр, О. Нідермайер та ін. Серед українських науковців дослідження у сфері зв'язку фінансів та виборчого процесу відображені у працях А. Романюка, М. Бучина, Р. Мартинюка, Ю. Шведа, О. Богашова, Ю. Ключковського та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи практику використання державного фінансування політичними партіями на політичну рекламу, що може суперечити принципам рівності у виборчому процесі, відсутність законодавчого визначення терміна «статутна діяльність», слабе розмежування повноважень між Національним агентством з питань запобігання корупції та Рахунковою палатою України у сфері контролю та нагляду за фінансуванням політичних партій, проблеми складання НАЗК протоколів щодо порушень законодавства неактивними політичними партіями, які не ведуть політичної діяльності, реєстрацію у Верховній Раді України законопроектів неузгодженого змісту, що створює ризики для впровадження якісної реформи політичного фінансування та може ускладнити її реалізацію, формування теоретичного доробку у обраній до розгляду сфері покликане дослідити підходи до політичних пожертвувань та державного фінансування у найбільш поширених проявах та проаналізувати приховані небезпеки для демократичного суспільства та політичного плюралізму.

Формулювання цілей статті. У ході підготовки статті перед автором стояли завдання окреслити завдання до правової системи, зокрема щодо питання співвідношення інтересів малих та великих політичних сил, дослідити проблемні питання приватного та державного фінансування політичних партій, виокремити оптимальну модель приватних пожертвувань у політичний процес та умов її раціонального впровадження, встановити засоби ефективного контролю за надходженнями та витратами політичних сил.

Виклад основного матеріалу. Економічні можливості держави є одним із визначальних факторів, що суттєво впливають на вибір виборчої моделі. Країни перехідної економіки країни навряд чи можуть собі дозволити проведення голосування у два тури або застосування складної методики підрахунку голосів за преференційними списками. Водночас спрощена виборча система, яка у короткостроковій перспективі не так сильно виснажує державний бюджет, з часом може виявитися фінансово недоцільною.

Дослідження показують, що пропорційна виборча система, заснована на партійних списках, зокрема із закритими списками в єдиному загальнонаціональному окрузі, є найбільш економічно вигідною та вимагає мінімальних організаційних витрат. Наступними за рівнем витрат і складності йдуть системи голосування за принципом відносної більшості та система без права передачі голосу, далі – система представницького голосування, альтернативне голосування, голосування з можливістю передачі голосу, а також паралельні та змішані виборчі моделі. Найдорожчими та найскладнішими в організації є системи з виборами у два тури [1, с. 224]. Виборча модель може бути недорогою й простою у впровадженні, проте у країнах Центрально-Східної Європи вона не завжди здатна задовольнити актуальні потреби суспільства з огляду на часті суперечності у самому суспільстві як щодо програмних та базових принципів його побудови та напрямків розвитку з одного боку, так і щодо порядку денного на місцевому рівні з іншого.

Беручи до уваги ключову роль політичних партій у функціонуванні демократичної системи та те, що свобода об'єднання, включаючи право на створення політичних партій, є однією з фундаментальних свобод, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини, а також одним із основоположних принципів демократії, закріплених у Статуті Ради Європи, приділяючи особливу увагу державним практикам у сфері фінансування політичних партій та визнаючи необхідність подальшого розвитку та поширення правових стандартів на основі фундаментальних європейських цінностей, Венеціанська комісія відзначила, що політичні партії мають право шукати та отримувати фінансування як із публічних, так і з приватних джерел [2, с. 307].

Традиційне фінансування партій за рахунок членських внесків поступово втрачає актуальність, оскільки в сучасних демократичних країнах цього джерела недостатньо для покриття витрат партій. Приватне фінансування, включаючи внески як від членів партій, так і від сторонніх осіб чи організацій, також має свої ризики. Наприклад, обов'язкові внески парламентарів до своїх партій можуть фактично перетворитися на приховану форму державного фінансування, що суперечить принципу незалежності депутатів, а фінансування з боку приватних осіб і компаній можуть призвести до конфлікту інтересів, коли фінансова підтримка обумовлює ухвалення політичних рішень. Навіть самі підозри щодо таких схем можуть підірвати довіру суспільства до політичної системи та її представників, ставлячи під загрозу легітимність демократії.

Європейські країни мають різні правові межі та традиції втручання держави в діяльність партій, але є загальна тенденція до гармонізації правил політичного фінансування, особливо стосовно публічної підзвітності та прозорості. Зниження порогу доступу до інформації та публічне оприлюднення даних щодо приватних пожертвувань та надання щорічних звітів політичними партіями все частіше сприймаються як основні вимоги до законодавства про політичні фінанси. Водночас, критики державного фінансування, висловлені в політологічній літературі, стверджують, що державна підтримка є інструментом, через який авторитетні політичні партії забезпечують своє організаційне виживання і перевагу на виборах, зберігаючи при цьому владні ресурси поза досяжністю опонентів [3, с. 13].

Цей аргумент ставить під сумнів демократичне виправдання державного фінансування: замість того, щоб сприяти розвитку ефективної демократії, державне фінансування може стати інструментом для утримання суперників у невідгідному становищі та збереження політичного статус-кво.

Регулювання політичного фінансування нерідко є реакцією на кризові події, а обговорення реформ зазвичай розпочинається не з комплексного аналізу ролі політичних партій і кандидатів у виборчому процесі (а також ролі державного контролю над ними), а з визначення доцільності створення та застосування конкретного нормативного акта або низки нормативних актів. Оскільки уявлення про політичну доцільність суттєво відрізняються між країнами, правила фінансування політики також мають різнитися, навіть у державах із подібними характеристиками. Також важливо врахувати специфічні особливості кожної держави.

Політичні правила формуються не в ізольованих умовах, а у відповідь на реальні виклики, які можуть суттєво вплинути на оптимальну систему регулювання. Система фінансування політики передбачає структурні та інституційні чин-

ники, що мають значний вплив на ефективність та доцільність різних регулювань. Серед таких факторів можна виділити виборчу систему, форму правління (президентську чи парламентську), а також унікальні труднощі, з якими стикається кожна країна у сфері політичного фінансування. До таких проблем належать домінування впливових фінансових груп, нерівні умови політичної конкуренції, відсутність рішучості у проведенні реформ та вплив кримінальних структур. Ці фактори можуть зводити нанівець бажані результати реформ, робити їх неефективними або навіть унеможливити їх ініціювання.

Визначення оптимальних правил політичного фінансування неможливе без урахування загальних політичних цілей та уявлень про роль політики, зокрема політичних партій. Спосіб регулювання фінансових потоків у політичній сфері має відповідати стратегічним завданням держави, зважаючи на те, як громадяни сприймають демократичну систему та організацію політичних партій і виборчих кампаній. З одного боку, політичні партії можна розглядати як незалежні громадські об'єднання, що сприяють участі громадян у політичному житті. З цієї точки зору вони повинні бути захищені від надмірного державного втручання, оскільки будь-які обмеження їхньої діяльності можуть завдати більше шкоди, ніж користі. Відповідно, їх фінансування має залишатися у сфері автономної компетенції. З іншого боку, політичні партії виконують ключову роль у механізмі державного управління, наближаючись до функцій державних інституцій. У цьому контексті їхня діяльність має підлягати більш чіткому регулюванню з метою посилення їхньої ефективності в демократичному процесі. Це можна реалізувати, наприклад, шляхом запровадження обмежень на витрати або забезпечення державного фінансування для створення рівних можливостей у політичній конкуренції. Ще один важливий аспект стосується ролі держави (або уряду) у демократичному управлінні. Надмірне державне втручання у функціонування політичних партій може завдати шкоди демократії, тож, з одного боку, влада не повинна контролювати процес збору та розподілу коштів у політиці. Однак з іншого боку, держава може відігравати значну роль у забезпеченні рівноправної політичної боротьби та захисті громадян від впливу фінансово сильних груп. Наприклад, обмеження на розмір пожертв можуть сприйматися як порушення свободи слова або, навпаки, як необхідний інструмент забезпечення чесної конкуренції та запобігання надмірному впливу заможних осіб [4, с. 18]. У будь-якому разі дискусія щодо вибору правил політичного фінансування має розпочинатися з аналізу актуальних викликів, характерних для конкретної політичної, соціальної та правової системи.

Загальними викликами політичного фінансування є проблеми певної політичної системи в межах окремої країни, нерівномірний доступ до фінансових ресурсів, потенційний вплив заможних груп на політичні процеси в обхід демократичних механізмів, використання незаконних фінансових потоків у політичній діяльності, зловживання державними ресурсами, недостатній контроль за фінансуванням політичних партій і кампаній, неефективна діяльність правоохоронних органів, недостатність фінансових і технічних ресурсів.

Хоча всі держави так чи інакше регулюють вплив грошей на політику, підходи до цього питання суттєво відрізняються. Подібно до того, як виборче право зазвичай надається лише повнолітнім громадянам відповідної країни, у більшості держав діють правила, що визначають, хто має право здійснювати фінансові внески на користь політичних партій і кандидатів. Головна мета обмежень на пожертви полягає в тому, щоб повністю усунути фінансування, яке може становити загрозу для демократичного процесу.

Хоча всі країни використовують принаймні певну форму регулювання ролі грошей у політиці, способи, як вони це роблять, суттєво різняться в усьому світі.

Так само, як у більшості країн право голосу обмежується повнолітніми громадянами відповідної країни, часто встановлюються правила щодо того, хто має право робити фінансові внески політичним партіям і кандидатам. Мета заборони пожертвувань полягає в тому, щоб повністю припинити внески, які вважаються такими, що завдають особливої шкоди демократичному процесу.

Залежно від суб'єкта фінансової підтримки, заборони/обмеження пожертвувань можливо пояснити такими мотивами – пожертви від іноземних організацій несуть ризик зовнішнього втручання та шкодять принципу самовизначення держави; пожертви від корпорацій – провокують вплив бізнес-структур на політичний процес і вимагають забезпечення незалежності партій та кандидатів від приватних інтересів; пожертви від державних і напівдержавних установ – загрожують використанням державних коштів для досягнення політичних цілей; пожертви від компаній із державними контрактами – обмежуються для зниження ризику корупційних схем, коли великі компанії фінансують партії чи кандидатів в обмін на доступ до державних підрядів; анонімні пожертви забороняються з метою забезпечення прозорості політичного фінансування та ефективного контролю за дотриманням законодавства.

Іноземні та анонімні пожертви заборонені в більшості країн світу, а корпоративні внески обмежені приблизно у кожній п'ятій державі. Проте, багато країн запроваджують певні обме-

ження щодо кола осіб та організацій, які мають право робити фінансові внески [2, с. 331].

Слід сказати, що відмова від державного фінансування виборів або їх часткове фінансування з боку держави сприяє значній економії коштів державного бюджету країни, це також має наслідком мобілізацію всіх сил учасників виборчих перегонів на вміння вести передвиборну агітацію, знайти зв'язок з виборцями, розробити та належним чином розрекламувати свою передвиборну програму. Проте державне фінансування виборчої кампанії покликане хоча б мінімальною мірою урівняти можливості кандидатів і партій – учасників виборчих перегонів. Окрім цього, виділення державних коштів на вибори пояснюється суспільною важливістю виборчої кампанії для життєдіяльності демократичної держави [5, с. 170]. На відміну від заборон, встановлення лімітів на пожертви спрямоване не на обмеження конкретних типів донорів, а на запобігання надмірному впливу будь-якого окремого спонсора на політичну партію, кандидата і, зрештою, на весь політичний процес.

Реальний вплив обмежень на пожертвування залежить від їх величини. Якщо ліміт надто високий, це не матиме значного ефекту, оскільки на практиці не зменшить обсяг пожертвувань. Якщо ж ліміт надто низький, донори, політичні партії та кандидати знайдуть способи його обійти. Водночас, якщо ліміти ігноруються всіма учасниками, це може підірвати довіру до всієї системи політичного фінансування. Визначення оптимального рівня лімітів залежить від політичних цілей, які ставить регламент, а також від того, наскільки партії та кандидати здатні залучити кошти з інших джерел, окрім великих пожертвувань. Іншим методом регулювання приватних внесків є надання політичним партіям (рідше кандидатам) доступу до державного фінансування, яке може мати значний позитивний вплив на політичний процес.

Основною метою державного фінансування є забезпечення доступу всіх політичних сил до достатніх ресурсів для охоплення електорату, що сприяє плюралізму та забезпечує електорату більший вибір політиків і політики. Іншою метою може бути зменшення переваги конкурентів, які мають доступ до значних коштів, шляхом надання всім рівних можливостей для ведення кампаній [6]. Разом з тим, така стратегія буде неефективною без обмежень на пожертви та витрати, оскільки відносний розрив у фінансуванні залишиться незмінним, якщо гроші надаватимуться і багатим, і бідним. Є й інша перевага державного фінансування: загроза позбавлення цих коштів у разі порушення інших правил, таких як ліміти витрат або вимоги до звітності. Це може стати ефективним стимулом для дотримання норм. Такий підхід працюватиме лише тоді, коли надана сума буде достатньо

великою, щоб здобувачі мали стимул дотримуватись правил, аби уникнути втрати фінансування. Державне фінансування може бути як прямим (грошовим), так і непрямим, коли фінансування здійснюється через надання безкоштовних або субсидованих товарів і послуг.

При обговоренні державного фінансування необхідно врахувати два основні аспекти: поріг прийнятності, що визначає, які суб'єкти мають право на отримання коштів, та критерії розподілу, які визначають, як фінанси повинні розподілятися серед тих, хто має право їх отримати. Ідея державного фінансування може передбачати, що всі політичні партії та кандидати мають доступ до державних коштів — у деяких країнах усі зареєстровані політичні партії отримують державне фінансування. Проте такий підхід може призвести до створення партій виключно для отримання фінансування, що спричинить витрачання державних ресурсів на підтримку партій та кандидатів, які не мають підтримки серед електорату. З цієї причини більшість країн встановлюють поріг підтримки, який партія повинна досягти для отримання доступу до державного фінансування, зазвичай це частка голосів на виборах або здобуті місця. Щодо критеріїв розподілу, надання однакового рівня фінансування партіям з мінімальною підтримкою серед виборців, порівняно з найбільшими партіями, може знехтувати волею виборців та призвести до неефективного використання коштів платників податків. Окрім того, існує ризик фрагментації політичних партій: розкол може призвести до додаткового фінансування, тоді як злиття матиме наслідком зменшення фінансування [7, с. 7]. У деяких випадках держави використовували цей підхід для послаблення опозиційних сил. Тому зазвичай фінансування розподіляється пропорційно підтримці, яку партія отримала на виборах, зокрема її частці голосів або мандатів.

Згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії, під час розробки механізмів державного фінансування політичних партій і виборчих кампаній особливий акцент слід робити на фінансуванні до виборів, а не на відшкодуванні витрат після їх проведення. Система, що передбачає надання коштів лише після голосування, може значно ускладнити або навіть зробити неможливою повноцінну участь у виборах для малих, нових та фінансово обмежених партій. Відсутність початкових ресурсів позбавляє їх можливості вести ефективну передвиборчу кампанію, що створює нерівні умови порівняно з фінансово забезпеченими політичними силами. Таким чином, орієнтація лише на після виборче фінансування негативно впливає на політичний плюралізм і скорочує вибір для виборців. Крім того, державні кошти мають розподілятися заздалегідь, задовго до виборів, щоб гарантувати рівні можливості для всіх учасників

політичного процесу. Будь-які затримки, особливо виділення коштів лише безпосередньо перед днем голосування або вже після виборів, порушують принцип справедливості та створюють перешкоди для партій з обмеженими фінансовими ресурсами, ускладнюючи їхню участь у демократичній конкуренції [2, с. 319].

Існують альтернативні способи розподілу державних коштів, зокрема система за якої уряд розподіляє всі або частину коштів, зібраних політичними партіями або кандидатами в приватному секторі. Така система підтримує партії, які активно займаються збором коштів у приватному секторі, але критики зазначають, що вона може призвести до того, що партії з хорошими діловими контактами отримуватимуть додаткові кошти з державного бюджету, а відтак – матимуть надмірне фінансування порівняно з іншими партіями. Також існують підходи до непрямого державного фінансування політичних партій. Найпоширенішою формою є безкоштовний або субсидований доступ до громадських засобів масової інформації для виборчих кампаній. Інші форми непрямого фінансування включають податкові пільги для партій або кандидатів та їхніх донорів, доступ до громадських будівель для проведення агітаційних заходів, а також субсидовані поштові витрати [8, с. 183].

Перевага непрямого фінансування перед прямим полягає в тому, що його використання легше контролювати, і воно зазвичай має менше навантаження на платників податків. Основним елементом будь-якої системи регулювання політичних фінансів є вимога до осіб, що займаються політикою, подавати звіти про те, як вони збирають і витрачають кошти. Така звітність має дві основні мети. По-перше, вона допомагає забезпечити прозорість, відповідно до Конвенції ООН проти корупції, дозволяючи виборцям приймати обґрунтовані рішення на виборах. Острах розголосу і втрати підтримки може бути ефективнішим захистом від неналежної поведінки, ніж будь-які юридичні санкції. По-друге, звітність полегшує контроль за дотриманням обмежень на пожертви та витрати. Хоча порушники не завжди визнають свої порушення, фінансова звітність надає слід, який може допомогти у подальшому розслідуванні. Як зазначають окремі фахівці, це досить дієвий механізм там, де сильні контрольні інститути та «тіньова» економіка становить невеликий відсоток [9, с. 93]. У майже 90% країн існує певна форма звітності для політичних партій і кандидатів, хоча деякі країни з детальними правилами фінансування не вимагають звітності від партій або кандидатів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Правові рамки, що забезпечують державне фінансування, повинні враховувати не лише потребу в організаційній стабільності політичних партій, але й важливість

політичного плюралізму через підтримку менших та нових політичних партій. Державне фінансування, без сумніву, робить політичні партії залежними від державних ресурсів, а така висока залежність може загрожувати підтримці політичних акторів, які не мають реальних зв'язків з соціальними проблемами та потребами громадян.

Розширення державного фінансування допомагає обмежити вплив приватних донорів на політику, але водночас створює ризик надмірної залежності партій від державних ресурсів. Це може призвести до того, що партії зосередяться на отриманні державного фінансування замість підтримки зв'язків із виборцями та представлення їхніх інтересів. Крім того, у разі запровадження державного фінансування необхідно забезпечити рівні можливості для як усталених партій, так і нових політичних сил. Оптимальним рішенням є збалансоване поєднання державного та приватного фінансування з чіткими обмеженнями на певні джерела доходів і розмір приватних пожертв. Державне фінансування має надаватися за умови проведення зовнішнього аудиту фінансових опе-

рацій партій спеціально уповноваженими органами. Прозорість фінансування політичних партій є ключовим інструментом для запобігання небажаному впливу фінансів на політику. Водночас будь-яка система фінансування буде ефективною лише за умови наявності дієвого механізму контролю та санкцій за можливі порушення. Контролюючі органи повинні бути незалежними та мати достатні ресурси для виконання своїх функцій, зокрема повноваження щодо проведення розслідувань, фінансове забезпечення та технічні засоби для ефективного моніторингу.

Водночас, дослідження фінансування виборчих процедур та партій, у перспективі, може стати основою для побудови як теоретичної так і практичної бази у сфері аспектів розподілу фінансових засобів між учасниками політичного процесу, розробки підходів до розуміння співвідношення інтересів малих та великих політичних сил, пропорційного розподілу ресурсу між ними та питань засобів ефективного контролю і звітності за отримане фінансування та відповідальності за порушення, вчинені у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шведа Ю. Р. *Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні*. Львів, 2010. 462 с.
2. *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права* : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. за ред. Ю.Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. Київ, 2009. 500 с.
3. Ingrid van Biezen, *Financing political parties and election campaigns guidelines*. Integrated project "Making democratic institutions work", Council of Europe publishing, December 2003.
4. *Funding of Political Parties and Election Campaigns A Handbook on Political Finance* URL: https://newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2017/11/docs_activeprojects_symposium_Item-8-Funding-of-Political-Parties-and-Election-Campaigns.pdf (Дата звернення: 10.01.2025)
5. Марцеляк С.М. Міжнародні стандарти фінансування виборів та зарубіжний досвід у цій сфері як приклад для України *Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2018 Серія ПРАВО*. Випуск 51. Том 2. С. 169-174.
6. *Financing of political parties: Recommendation 1516*. 2001: (adopted by Parliamentary Assembly of the Council of Europe on 22 May 2001). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16907&lang=en> (Дата звернення: 17.01.2025).
7. *Висновки та рекомендації учасників та учасниць міжнародної конференції «Фінансування політичних партій в Україні: чинне законодавство, поточний стан та перспективи»*. URL: <https://rm.coe.int/results-of-the-conference-15-03-2017-ukr/168074eeb5> (Дата звернення: 20.01.2025).
8. Коцюруба О. Публічне фінансування політичних партій: перспектива для України на досвіді Польщі. О. Коцюруба. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2013. Вип. 57. С. 179-188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2013_57_24 (Дата звернення: 25.01.2025).
9. *Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування* / За заг. ред. Радченка Є.В. Київ : Факт, 2003. 258 с.

THE FEATURES OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN BRAZIL**ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ В БРАЗИЛІЇ****Voichuk A.Yu.,
PhD,***Assistant at the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

The article analyzes the system of checks and balances in Brazil as a key principle of democratic governance that ensures a balance between the legislative, executive and judicial branches. The peculiarities of the system of checks and balances in Brazil are as follows: the activities of the President of Brazil and the judiciary are carried out on the basis of laws adopted by the National Congress; the head of state has the right to veto laws adopted by the Parliament; the President of Brazil has the right to appoint judges of the Federal Supreme Court, higher judges with the consent of the upper house of Parliament; the President appoints and dismisses ministers at his/her discretion; the President of Brazil is vested with the right of legislative initiative; the National Congress has the right to remove the President of the Republic of Brazil. The President of Brazil is elected for four years, senators – for eight years, members of the Chamber of Deputies – for four years. The article analyzes the factors that negatively affect the balance of the system of checks and balances in Brazil: political polarization, corruption; excessive interference of the judiciary in political processes; low level of public trust in government authorities; bureaucratization, etc. The results of the study are important not only for understanding the functioning of the system of checks and balances in Brazil, but also for a comparative analysis of this system in other countries. The article offers recommendations for improving the system of checks and balances in Brazil: optimize legislative and executive processes to avoid stagnation; improve anti-corruption mechanisms; the judiciary should be independent; promote transparency and involvement of civil society in decision-making processes.

Key words: system of checks and balances, Brazil, presidential republic, president, executive branch, National Congress, judiciary, political stability.

У статті досліджується система стримувань і противаг у Бразилії як ключовий принцип демократичного управління, який забезпечує баланс між гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою. Особливостями системи стримувань і противаг Бразилії є: діяльність Президента Бразилії і судової гілки влади здійснюється на основі законів, які приймає Національний конгрес; глава держави має право вето на закони, прийняті парламентом; Президент Бразилії має право призначати суддів Федерального верховного суду, вищих суддів за згодою верхньої палати парламенту; президент призначає і звільняє з посади міністрів на власний розсуд; Президент Бразилії наділяється правом законодавчої ініціативи; Національний конгрес має право усунути Президента Республіки з поста в порядку імпічменту в разі вчинення ним кримінального правопорушення, зловживання владою; різними є строки повноважень вищих органів державної влади Бразилії: Президент Бразилії обирається на чотири роки, сенатори – на вісім років, члени Палати депутатів – на чотири роки. У статті аналізуються чинники, які негативно впливають на збалансованість системи стримувань і противаг у Бразилії: політична поляризація, корупція; надмірне втручання судової гілки у політичні процеси; низький рівень довіри громадян до органів державної влади; бюрократизація тощо. Результати дослідження мають значення не лише для розуміння функціонування системи стримувань і противаг у Бразилії, але й для порівняльного аналізу цієї системи в інших державах. У статті пропонуються рекомендації щодо вдосконалення системи стримувань і противаг у Бразилії: оптимізувати законодавчі та виконавчі процеси для уникнення стагнації; вдосконалити антикорупційні механізми; судова гілка влади має бути незалежною; сприяти прозорості та залученню громадянського суспільства до процесів ухвалення рішень.

Ключові слова: система стримувань і противаг, Бразилія, президентська республіка, президент, виконавча влада, Національний Конгрес, судова влада, політична стабільність.

Introduction. The system of checks and balances is a fundamental element of democracy, ensuring a balance between the branches of government, preventing the concentration of broad powers in one branch. In Brazil, the system of checks and balances is particularly important as the country has gone through a difficult transition from an authoritarian regime to a democratic one. The Constitution of Brazil of 1988 has become the basis for the formation of a stable democratic model that guarantees the separation of powers between the legislative, executive and judicial branches. In this context, the system of checks and balances acts not only as a legal mechanism, but also as a tool to prevent political crises and ensure government accountability.

Recent literature review. Among the numerous studies and publications addressing the issue of checks and balances in Brazil, the works of such researchers as O. Valevskyi, N. Haidaienko, Kh. Zabavska, V. Rebkalov, I. Salo, L. Sylenko, and V. Surnin deserve particular attention.

The purpose of the article is to analyze the system of checks and balances in Brazil.

The main part of the article. The system of checks and balances is an integrated set of powers of the branches of state power in the system of separation of powers, which allows balancing and limiting the branches of power among themselves. This system is most fully realized under a strict separation of powers in a presidential republic.

The features of a presidential republic are: a balanced system of checks and balances; a strict separation of powers; the election of the president by general elections; the combination of the powers of the head of state and the head of government in the person of the president and, as a rule, the absence of the position of prime minister; the formation of the government by the president with limited participation of parliament; the absence of political responsibility of the government before parliament; the absence of the president's right to dissolve parliament; the absence of the president's right of legislative initiative; the absence of the institution of countersignature – the confirmation of the president's acts by the signatures of ministers [2, p. 410].

In Brazil, the institution of the presidency clearly dominates over all other institutions, and parliaments do not have the same control over the executive branch as the parliament of a classical presidential republic (e. g., the US Congress). Judging by the powers he has, both officially and unofficially, we can say that his power is not just presidential, but super-presidential.

In academic discourse, the term «super-presidential» republic is used to denote a special type of republican form of government, which is characterized by the legal and actual concentration of all levers of state power in the hands of the president, who in this case is mostly not only the head of state, but also the head of government and the leader of the ruling party [3, p. 43].

An article two of the Constitution of Brazil of 1988 states the separation of powers, namely that the legislative, executive and judicial branches are independent of each other [4].

The activities of the President of Brazil and the judiciary are carried out on the basis of laws adopted by the National Congress. The National Congress is a bicameral parliament. The upper house is called the Federal Senate, and the lower house is called the Chamber of Deputies. The President of Brazil has the right to veto laws passed by the Parliament. The veto can be general or partial. The head of state may reject the law as a whole or its individual articles (Article 84(v) of the Constitution of Brazil of 1988) [4]. The President's veto can be overridden by an absolute majority of deputies and senators (clause 4 of Article 66 of the Constitution of Brazil of 1988) [4]. The President of Brazil has the right to appoint judges of the Federal Supreme Court and higher judges with the consent of the upper house of parliament. The head of state also appoints the judges of the Court of Accounts of the Union (clauses XIV-XV of Article 84 of the Constitution of Brazil of 1988) [4]. The President of Brazil is the head of the executive branch. He appoints and dismisses ministers at his own discretion.

The President of Brazil has the right of legislative initiative. The President has the exclusive right to issue laws on specific matters, including: establishing and changing the size of the armed forces; creating positions,

powers, and jobs in public administration bodies; increasing salaries for civil servants; administrative and judicial organization, tax and budgetary issues, public services and administrative personnel; civil servants and territories, their legal regime, replacement of positions, stability, and retirement; organization of the civil service and the office of the public defender of the Union, as well as general rules for the organization of the civil service and the office of the public defender of the states, the federal district, and the territories; creation and termination of ministries and public administration bodies; recruitment of military personnel, their promotion, stability, pay, dismissal, and transfer to the reserve (Article 61 of the Constitution of Brazil of 1988) [4]. The next article of the Constitution of Brazil of 1988 states that the head of state may issue laws in certain cases. When adopting them, he must notify the National Congress. The President of Brazil is prohibited from adopting laws on the following issues: nationality, citizenship, political rights, political parties, electoral rights; criminal law, criminal procedure, civil procedure; organization of the judiciary, civil service; multi-year plans, budget, estimate, credit (the purpose of which is the seizure or theft of assets, national savings or any other financial assets), etc. [4]. The parliament must consider the presidential law within 45 days. If the National Congress does not consider the law of the head of state within 45 days, a state of emergency is introduced in both chambers. Within 60 days, each chamber of the National Congress considers the law, then a joint commission of representatives of both chambers of the legislative body is formed to consider this issue. At the plenary session of each chamber of parliament, a vote is held on the adoption or non-adoption of the presidential law. It is prohibited to vote again for the same presidential law if it is rejected [4].

The National Congress may delegate the issuance of certain laws to the President of Brazil. That is, the Constitution of Brazil of 1988 mentions delegated legislation (Article 68) [4]. This indicates the broad powers of the head of state in the legislative sphere.

The Parliament also holds the right to remove the President of the Republic through impeachment in cases of criminal offenses or abuse of power. An article 85 of the Constitution of Brazil of 1988 states that the acts of the head of state that are qualified as abuse of power and an infringement of the constitution include: the existence of the union; the free exercise of legislative and judicial power; the exercise of political, individual and social rights; the internal security of the country; integrity in administrative management; the budget law; the execution of laws and court decisions [4]. The impeachment procedure is initiated and the indictment is formulated in the Chamber of Deputies; and the final decision is made by the Federal Senate, which becomes a judicial panel. A two-thirds vote of the lower house of deputies is required to recognize the indictment. Until the indictment is issued,

the President of the Republic is not subject to arrest. In Brazil, the head of state has been removed twice. In 1993, F. Collor was removed from the post of President of Brazil, and in March 2016, D. Rousseff was removed.

The terms of office of the highest state authorities in Brazil vary. The President of Brazil is elected together with the Vice President under a majoritarian system of absolute majority. If no candidate is elected in the first round of elections under a majoritarian electoral system of absolute majority, then a second round of elections is held 20 days later, in which only the two candidates who received the largest number of votes in the first round participate. The candidate who received a relative majority of votes is considered elected (Article 77 of the Constitution of Brazil of 1988) [4]. The President of Brazil is elected for a term of four years. Members of the lower house of parliament are elected for four years, using a proportional electoral system, and senators (members of the Federal Senate) are elected under a mixed system (each state and federal district elects three senators) for eight years. One third of senators are elected after four years, two thirds after the next four-year term. The representation of each state and federal district is renewed every four years, alternately by one-third and two-thirds (arts. 44-46 of the Constitution of Brazil of 1988) [4]. Thus, the President of Brazil is elected for four years, senators for eight years, and members of the Chamber of Deputies for four years.

The imbalance in Brazil's system of checks and balances is undermined by political polarization and excessive confrontation between the branches of government. Political polarization in Brazil, particularly in recent decades, has led to the system of checks and balances being used to block the initiatives of one branch of government by the other, rather than for constructive dialogue. This is evident, for example, in the frequent political confrontations between the president and the National Congress. The Brazilian judiciary has recently tended to strengthen its independence, as evidenced by the removal of Brazilian presidents from office by the parliaments and courts. At the same time, the Brazilian judiciary, especially the Supreme Federal Court, often becomes an active participant in political processes. Although this helps to avoid abuses by the executive or legislative branches, judicial activity has been criticized for accusations of political bias. In some cases, court decisions are seen as going beyond purely legal issues, which calls into question the principle of separation of powers [7].

Corruption has been an obstacle to the effective functioning of the system of checks and balances in Brazil. For example, scandals at the highest levels of government, such as Operation Car Wash, have exposed weaknesses in the system that allow political actors to manipulate accountability mechanisms to avoid punishment.

Although civil society in Brazil plays an important role in political life, the checks and balances sometimes operate without due consideration of public interests. This reduces the level of trust of citizens in state institutions and undermines the legitimacy of the entire system.

Brazil's system of checks and balances often causes bureaucratic delays in the adoption and implementation of decisions. In a country with serious socio-economic problems such as inequality and poverty, these delays can have disastrous consequences for citizens. Instead of promoting stability, excessive regulation and blocking of legislative initiatives often create a situation of stagnation.

To improve the effectiveness of the checks and balances system in Brazil, it is necessary to:

- optimize legislative and executive processes to avoid stagnation;
- improve anti-corruption mechanisms;
- ensure the independence of the judiciary;
- promote transparency and the involvement of civil society in decision-making processes.

The unbalanced system of checks and balances in Brazil risks remaining a tool of political manipulation rather than a means of ensuring stability and development.

Conclusion. Thus, the system of checks and balances in Brazil plays a fundamental role in ensuring the stability and functioning of a democratic state. An analysis of the constitutional framework, institutional mechanisms and political practice of the country demonstrates that the separation of powers between the legislative, executive and judicial branches contributes to the balancing of powers, the protection of citizens' rights and the prevention of concentration of power. At the same time, the system of checks and balances in Brazil faces numerous challenges, such as political polarization, corruption, low involvement of civil society, economic crises, etc.

The features of the system of checks and balances in Brazil are: the activities of the President of Brazil and the judicial branch of power are carried out on the basis of laws adopted by the National Congress; the head of state has the right to veto laws adopted by parliament; the President of Brazil has the right to appoint judges of the Federal Supreme Court, higher judges with the consent of the upper house of parliament; the president appoints and dismisses ministers at his own discretion; The President of Brazil has the right of legislative initiative; in certain cases, the head of state can adopt laws; the National Congress has the right to remove the President of the Republic from office by impeachment in the event of his/her commission of a criminal offense or abuse of power; the terms of office of the highest bodies of state power in Brazil are different: the President of Brazil is elected for four years, senators for eight years, and members of the Chamber of Deputies for four years.

One of the main conclusions is that the effectiveness of the system of checks and balances depends not only on the formal enshrining of the principles in the Constitution, but also on the political culture and the level of involvement of civil society.

Despite significant achievements, Brazil continues to adapt the system of checks and balances to modern conditions, implementing institutional reforms aimed at increasing transparency, accountability of government and the fight against corruption.

REFERENCES:

1. Войчук А.Ю. Особливості інституту президентства у державах Латинської Америки. *Дні науки філософського факультету* – 2018 : Міжнародна наукова конференція, 26-27 квіт. 2018 р. Київ, 2018. Ч. 4. С. 65-67.
2. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
3. Ardant Philippe, Formery Simon-louis. *Les Institutions de la Ve République..* Hachette Education; 15e edition, 2019. 168 p.
4. Constituição da República Federativa do Brasil de 1988 URL: https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/Constituicao/Constituicao.htm (data de publicação: 01.01.2025).
5. Melo Marcus Andre, Pereira Carlos. Checks and Balances, Political Competition, and Public Goods in the Brazilian States. In: *Making Brazil Work. Studies of the Americas.* Palgrave Macmillan, New York, 2013. Pp. 69-96.
6. Moro S. F. Preventing Systemic Corruption in Brazil. «*Dædalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences*», (2018). 147 (3). Pp. 157-168.
7. Santos Boaventura de Sousa. An Escape Route for Brazil, «*Critical Legal Thinking*», edition 19 August 2020. URL: <https://criticallegalthinking.com/2020/08/19/an-escape-route-for-brazil/> (date of application: 5.01.2025).
8. Santos Boaventura de Sousa. Democracies Can Perish Democratically Too: Brazilian Democracy on Edge. *Teoria politica*, 11. 2021. URL: <http://journals.openedition.org/tp/2083> (date of application: 5.01.2025).

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЯК «АХІЛЛЕСОВА П'ЯТА» СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

THE PROBLEM OF PROTECTING THE RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES AS THE "ACHILLES HEEL" OF MODERN UKRAINIAN-HUNGARY RELATIONS IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

Гиря В.І.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

Бертолон О.О.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті йдеться про сучасні проблемні питання українсько-угорських відносин у сфері забезпечення прав національних меншин у контексті європейської інтеграції України.

Політичні відносини між Україною та Угорщиною постійно загострюються вже понад 7 років. Це пов'язується передусім з проблемними питаннями щодо забезпечення освітніх та мовних прав угорської національної меншини у Закарпатській області. Відправною точкою у конфлікті між Україною та Угорщиною послужив ухвалений у вересні 2017 року українським парламентом новий Закон України «Про освіту».

Незважаючи на наявність зауважень до українського законодавства про освіту, угорський уряд офіційно погодився підтримати надання статусу кандидата на членство ЄС для України у червні 2022 року. При цьому, наголосуючи, що у процесі євроінтеграції України необхідно завершити реформу законодавчої бази про національні меншини із відповідними нормами, які б гарантували збереження угорськомовної освітньої системи у Закарпатській області.

Після надання статусу кандидата на членство до ЄС для України уряд Угорщини, у період 2022 по 2024 роки, як на міжнародній арені так і на двосторонньому рівні активно здійснював тиск на нашу державу з метою відновлення освітніх та мовних прав меншин рівні, який існував до ухвалення нового освітнього закону в 2017 році. При цьому, позицію уряду Угорщини також підтримала «Венеціанська комісія», яка у червні 2023 року рекомендувала Україні зберегти можливість отримання рідною мовою на весь період навчання у школах національних меншин.

Апогеєм конфлікту між Україною та Угорщиною став грудневий саміт ЄС у 2023 року м. Брюсселі, коли Віктор Орбан виявився єдиним лідером країн об'єднання, який не проголосував за рішення про початок переговорів України про членство у ЄС демонструючи тим самим, що він не згоден з даним рішенням та все ж дає іншим країнам його ухвалити.

У подальшу підтримку України на шляху до членства в ЄС угорський уряд знову ж таки поставив у залежність від готовності Києва імплементувати у своє законодавство «11 пунктів» вимог офіційного Будапешта, які стосуються освітніх, культурних та політичних прав угорської національної меншини.

Незважаючи на проведену двосторонню зустріч між прем'єр-міністром Угорщини та Президентом України у липні 2024 року м. Києві не вирішив основні проблемні питання, що у свою чергу, може мати наслідком подальше блокування Угорщиною європейської інтеграції нашої держави, що свою чергу також зацікавлена країна-агресор, яка підтримує партнерські відносини з урядом В. Орбана.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, Угорщина, українсько-угорські відносини, етнополітика, угорська національна меншини, європейська інтеграція, Віктор Орбан.

The article deals with current problematic issues of Ukrainian-Hungarian relations in the field of ensuring the rights of national minorities in the context of Ukraine's European integration.

Political relations between Ukraine and Hungary have been constantly deteriorating for over 7 years. This is primarily due to problematic issues regarding the provision of educational and linguistic rights of the Hungarian national minority in the Transcarpathian region. The starting point in the conflict between Ukraine and Hungary was the new Law of Ukraine "On Education" adopted by the Ukrainian Parliament in September 2017.

Despite the presence of comments on Ukrainian legislation on education, the Hungarian government officially agreed to support granting Ukraine EU candidate status in June 2022. At the same time, emphasizing that in the process of Ukraine's European integration, it is necessary to complete the reform of the legislative framework on national minorities with relevant norms that would guarantee the preservation of the Hungarian-speaking education system in the Transcarpathian region.

After granting Ukraine the status of candidate for EU membership, the Hungarian government, in the period from 2022 to 2024, both in the international arena and at the bilateral level, actively exerted pressure on our state in order to restore the educational and linguistic rights of minorities to the level that existed before the adoption of the new education law in 2017. At the same time, the position of the Hungarian government was also supported by the Venice Commission, which in June 2023 recommended that Ukraine maintain the possibility of receiving education in Hungarian for the entire period of study in schools for national minorities.

The apogee of the conflict between Ukraine and Hungary was the December 2023 EU summit in Brussels, when Viktor Orban turned out to be the only leader of the union countries who did not vote for the decision to start Ukraine's negotiations on EU membership, thereby demonstrating that he does not agree with this decision and still allows other countries to adopt it.

In further support for Ukraine on its path to EU membership, the Hungarian government has once again made it dependent on Kyiv's readiness to implement the "11 points" of the official Budapest demands, which concern the educational, cultural and political rights of the Hungarian national minority, into its legislation.

Despite the bilateral meeting between the Prime Minister of Hungary and the President of Ukraine in July 2024, Kyiv did not resolve the main problematic issues, which in turn may result in Hungary further blocking the European integration of our state, which in turn is also of interest to the aggressor country that maintains partnership relations with official Budapest.

Key words: European Union, Ukraine, Hungary, Ukrainian-Hungarian relations, ethnopolitics, Hungarian national minority, European integration, Viktor Orban.

Постановка проблеми. 14 грудня 2023 року в м. Брюсселі, Радою країн Європейського Союзу було ухвалено «історичне рішення» для нашої держави, про початок переговорів щодо вступу України до ЄС. За вказане рішення проголосували лідери 26-держав альянсу, окрім прем'єр-міністра Угорщини – Віктора Орбана, який на час голосування покинув залу засідань Ради ЄС, демонструючи тим самим, що він не згоден з даним рішенням та все ж дає іншим країнам його ухвалити.

Ухвалення такого рішення щодо початку переговорів між Україною та ЄС стало «політичною поразкою» особисто глави уряду Угорщини, оскільки ним та урядовим апаратом офіційного Будапешта, протягом жовтня-грудня 2023 року, було ініційовано серію активних зовнішньополітичних та внутрішньополітичних заходів, розрахованих на блокування подальшого прогресу в інтеграції України до ЄС, при цьому основний акцент Будапештом робився на тезі про те, що Київ не може бути членом ЄС через нібито «порушення» прав національних меншин в Україні.

Політичні відносини між Україною та Угорщиною постійно загострюються вже понад 6 років. Це пов'язується передусім з проблемними питаннями щодо забезпечення освітніх та мовних прав угорської національної меншини у Закарпатській області. Відправною точкою у конфлікті між Україною та Угорщиною послужив ухвалений у вересні 2017 року українським парламентом новий Закон України «Про освіту».

Так, критику з боку офіційного Будапешта викликала стаття 7 нормативного акту, що визначає державну мову єдиною у освітньому процесі закладів освіти. При цьому громадянам, які належать до національних меншин, такий пункт гарантував навчання рідною мовою в комунальних закладах дошкільної та початкової освіти. Також ця стаття передбачала можливість викладання однієї або декількох дисциплін офіційними мовами Європейського Союзу, незалежно від ланки освіти [2, с. 201].

До ухвалення закону 2017 року регулювання мови освіти спиралося на закон «Про засади державної мовної політики» («закон Ківалова-Колесніченка»), який було визнано невідповід-

ним Конституції України у 2018 році. Згідно з ним, у будь-якій ланці освіти – від дошкільної до вищої – за бажанням батьків чи студентів можливо було створити класи чи групи з навчанням мовою національної меншини. Слід зауважити, що ця система, принаймні в дошкільній і середній освіті, існувала в Україні й до ухвалення «закону Ківалова-Колесніченка». В її рамках у районах компактного проживання національних меншин існували (й досі існують) школи, де в усіх або деяких класах відбувалося навчання мовами відповідних спільнот в усіх ланках середньої освіти [13].

Ухвалені протягом 2022 по 2023 року законодавчі зміни частково відновили права угорської національної меншини Закарпаття на отримання освіти рідною мовою, однак офіційний Будапешт прямо пов'язав майбутню підтримку України на шляху до інтеграції до ЄС, підтримкою України «11 пунктів» висунутих для України, які значно розширили мовні, культурні та політичні права меншини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – охарактеризувати сучасні українсько-угорські відносини у контексті європейської інтеграції через призму забезпечення прав угорської національної меншини.

У статті авторами робиться аналіз правових проблемних питань пов'язаних з забезпеченням освітніх та мовних прав угорської національної меншини Закарпаття, та виявлених у цьому контексті політичних цілей та завдань угорського уряду, який намагається використати прагнення нашої держави до набуття прискореного членства у ЄС для розширення політичних прав угорської громади Закарпаття.

Аналіз останніх публікацій та літератури українсько-угорські відносини у сфері забезпечення прав національних меншин засвідчили, що згадана проблема є однією з найбільш дискусійних у сучасній політології та журналістиці України. Зокрема, особливої уваги авторами приділено статтям головного редактора Інтернет-видання «Європейська правда» Сергія Сидоренка [23-26], який фахово надає аналіз причин та наслідків сучасної політики уряду Угорщини щодо України у сфері етнополітики. У рамках підготовки дослідження

детально проаналізовано статті доцента Ужгородського національного університету Михайла Зана [17-18] щодо актуальних проблем угорської громади Закарпатської області контексті ухвалення Закону України «Про освіту». Авторами також розглянуто колективну монографію кафедри політології і державного управління, яке стосувалося «Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть». Окремо проаналізовані політичні заяви та кроки громадсько-політичних організацій угорської національної меншини Закарпаття – Товариства угорської культури Закарпаття та Демократичної спілки угорців України протягом 2022–2024 років [35]. Також проведений детальний аналіз останніх законодавчих новацій у сфері етнополітики в Україні та висловленої реакції на них з боку угорського експертного середовища. Окремо приділено увагу угорських джерелам інформації, зокрема що стосується зовнішньої політики Будапешта стосовно України [32-34].

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на наявність зауважень до законодавства про освіту, угорський уряд офіційно погодився підтримати надання статусу кандидата на членство ЄС для України у червні 2022 року. При цьому, наголошуючи, що у процесі євроінтеграції України необхідно завершити реформу законодавчої бази про національні меншини із відповідними нормами, які б гарантували збереження угорськомовної освітньої системи у Закарпатській області.

Таким чином, зважаючи також на побажання угорської сторони, Європейська комісія у червні 2022 року висунула серед семи вимог, яких наша держава, аби зберегти прогрес в інтеграції та задля початку процедури офіційних переговорів про набуття членства у ЄС, мала виконати пункт щодо «завершення реформи законодавчої бази щодо національних меншин згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії, а також ухвалити механізми для її негайного та ефективного впровадження» [5, с. 204].

На виконання вищезгаданого рішення, Верховна Рада України у грудні 2022 року ухвалила новий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» з метою забезпечення прав національних меншин та виконання вищезазначеного зобов'язання перед Єврокомісією. Зокрема, законом якому закріплювалося визначення національної меншини (спільноти) і зазначається, що нацменшини є «невід'ємними, інтегрованими та органічними частинами українського суспільства», а їхня культура – частиною української культури. При цьому держава може здійснювати інтеграцію, але утримується від асиміляції представників нацменшин і захищає їх від будь-яких проявів дискримінації.

Особи, які належать до національної меншини, мають право на самоідентифікацію, використання

мови меншини, свободу громадських об'єднань, збереження культурної самобутності, здобуття освіти рідною мовою тощо. Однак закон не пояснює детально, як саме втілювати ці права, і відсилає натомість до профільних законів. У статті «право на освіту», наприклад, говорилося про те, що особливості використання мов нацменшин в освітньому процесі «визначаються Законом України «Про освіту». Проте наголошується, що приватні заклади освіти, які фінансуються фізичними чи юридичними особами, «мають право вільного вибору мови освітнього процесу», але водночас зобов'язані забезпечити вивчення української мови [14].

Реагуючи на ухвалення закону представницькі організації угорської національної меншини Закарпаття, Товариство угорської культури Закарпаття та Демократична спілка угорців України, у заяві від 14 грудня 2022 року заявили, що законодавці повністю проігнорували конструктивні пропозиції, внесені раніше угорськими та іншими організаціями нацменшин. На їх думку, законодавство фактично посилює обмеження прав, які раніше були кодифіковані в законах «Про освіту» та «Про мову», та додає нові [35].

Незабарилася реакція офіційного Будапешта, зокрема Арпад Потапі, державний секретар, відповідальний за національну політику в канцелярії прем'єр-міністра Угорщини, 29 грудня 2022 року заявив, що «...прикро, що Президент України підписав проголосований Верховною Радою України новий закон «Про національні меншини», тим самим ще більше обмеживши права національних громад, які проживають на її території, включно з угорцями. Угорський держсекретар наголосив: вважаємо сумним те, що під час війни, коли Угорщина проводить найбільшу в своїй історії гуманітарну операцію для допомоги біженцям в Україні, в Україні ще більше обмежуються права національних меншин [33].

У результаті представники Угорщини, заручившись також підтримкою з боку Румунії, у моніторинговому комітетів Парламентської асамблеї Ради Європи у січні 2023 року вирішили запросити Венеціанську комісію перевірити відповідність українського закону про меншини міжнародним зобов'язанням.

12 червня 2023 року Венеціанська комісія оприлюднила критичний висновок щодо закону України «Про національні меншини (спільноти)», ухвалення якого згадувалось серед рекомендацій Європейської комісії для надання кандидатського статусу.

Згідно тексту висновку фахівці та експерти Венеціанської комісії в цілому привітали ухвалення закону про нацменшини в Україні, а також відзначили співпрацю української влади в підготовці висновку. Водночас для повної відповідності міжнародним стандартам вони рекомендували «переглянути низку положень» закону.

Більшість рекомендацій стосуються використання мови національних меншин, передбачених у статті 10. Серед іншого, Венеційська комісія закликає поширити право на проведення заходів мовами меншини на всіх людей та вилучити зобов'язання забезпечувати їх український переклад «або принаймні переглянути його у світлі принципу пропорційності». Окремо, Венеційська комісія просила у чергове відкласти переведення системи освіти на українську мову й продовження перехідного періоду, переглянувши її у світлі попереднього висновку комісії [29].

Аби врахувати висновки Венеційської комісії та мати політичну підтримку з боку угорського уряду щодо інтеграції до ЄС, Кабінет Міністрів України у листопаді-грудні 2023 року ініціював ухвалення у Верховній Раді України змін до деяких законів України. При цьому напередодні Саміту ЄС у м. Брюсселі бралася до уваги і експертна оцінка Ради Європи та її органів щодо прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах. Так, вказані зміни стосувалися семи Законів України, зокрема, «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про національні меншини (спільноти) України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про медіа».

Зокрема, ініційовані українським урядом зміни гарантували збереження угорськомовних освітніх закладів на території Закарпатської області і були розроблені з урахуванням висновків Венеційської комісії та консультацій з педагогічними організаціями національних меншин України (у тому числі Товариства угорських педагогів Закарпаття). Зокрема, такими внесеними змінами гарантувалося збереження викладання у навчальному процесі у середній та вищій школі більшості предметів мовами країн ЄС (у тому числі угорською) [10].

У той же час, у жовтні-листопаді 2023 року помітно змінилася риторика представників уряду Віктора Орбана стосовно їхньої можливої підтримки рішення щодо початку переговорів про членство між Україною та ЄС. Так, якщо до цього моменту, серед інших і глава МЗС Угорщини – Петер Сійярто, у своїх публічних коментарях для ЗМІ постійно наголошував, що угорський уряд не підтримуватиме вступ України до ЄС до моменту внесення змін у законодавство України, які б гарантували освітні та мовні права угорської національної меншини Закарпаття, то починаючи вже з жовтня 2023 року П. Сійярто та особисто прем'єр-міністр Віктор Орбан почали оприлюднювати інші причини, через які не увалюватимуться рішення щодо початку переговорів.

Зокрема, відбулася повна переорієнтація позиції Віктора Орбана та в цілому уряду Угорщини, які категорично заявляли, що Україна не готова

до початку переговорів з ЄС, і що дане рішення «шкідливе» для самого Союзу. Так, угорська влада серед причин помилковості позитивного рішення стосовно майбутнього членства України, окрім традиційних аргументів у «політичній сфері» (права національних меншин та корупція), почала наголошувати на економічних та безпекових ризиках, що мали б виникнути у «випадку майбутнього набуття членства» нашої держави у ЄС.

Серед іншого Віктор Орбан почав звертати увагу на економічні труднощі, що виникли на ринках країн Центральної Європи через надання дозволу на вільний імпорт українською аграрною продукцією до ЄС. Також угорський глава уряду апелював до триваючого блокування та демонстрації перевизників деяких країн на кордонах з Україною проти рішення ЄС стосовно надання «транспортного безвізу» для нашої держави. Крім того, В. Орбан назвав величезною для ЄС небезпекою прийом до себе країни, яка воює з «ядерною державою».

Аби домогтися внутрішньополітичної підтримки з боку населення Угорщини власної позиції з блокування інтеграції України до ЄС, уряд Орбана постановив провести опитування-референдум (у листопаді-грудні минулого року) серед угорського населення у рамках так званої щорічної урядової акції «Національні консультації».

Це своєрідний, без формальної організації референдум, що регулярно використовується урядом Угорщини з популістською метою, а також для аргументації перед центральними органами ЄС правильності ухвалення тих чи інших урядових рішень. Участь у даному опитуванні в основному беруть виборці правлячої угорської коаліції «Фідес-ХДНП». А ось прибічники інших політичних груп країни бойкотують цей плебісцит, вважаючи його показники передбачуваними та вигідними для чинної угорської влади.

Зокрема, оприлюднені питання «Національних консультацій» щодо України формувалися абсолютно маніпулятивно і за змістом були такі: «Брюссель хоче терміново прийняти Україну до ЄС», «Брюссель хоче віддати кошти угорського населення Україні для закупівлі зброї», «Брюссель хоче допустити на угорський ринок генетично модифіковане українське зерно». При цьому, у коментарях до питань, сформованих урядом Угорщини, йдеться про «Брюссель, який із самого початку займає провоянну позицію в українському конфлікті на відміну уряду Угорщини, який виступає за термінове перемир'я» [36].

Так, напередодні Саміту ЄС у Брюсселі, 12 грудня 2023 року уряд Угорщини оголосив, що 98 % учасників «національних консультацій» визнали Україну неготовою до членства у ЄС. При цьому згаданий аргумент також був використаний Віктором Орбаном 13 грудня під час ініційованих слухань у національному парламенті Угорщини

правлячою партією «Фідес» щодо членства України у ЄС напередодні Саміту Брюсселі. На згаданих парламентських дебатах глава угорського уряду заявив, що питання переговорів про вступ України в ЄС має вирішуватися у світлі того, чи є воно вигідним для Євросоюзу, у тому числі для Угорщини. Він переконував, що швидкий вступ нашої держави може мати непередбачувані наслідки. «...Вступ України за прискороною процедурою не відповідає інтересам ні Угорщини, ні ЄС. Якщо правил ЄС не будуть дотримуватися розважливо, Євросоюз припинить своє існування...», – зазначив Віктор Орбан [30].

Вищезгаданий факт про зміну риторики Орбана стосовно переоцінки власної позиції – від важливості «забезпечення прав угорської національної меншини Закарпаття» для підтримки подальшої євроінтеграції України до категоричної «неготовності підтримати» майбутнє членство України у ЄС – визначає необхідність пошуку інших причин, не тільки власне «етнічної складової», у плані визначення прем'єром Угорщини пріоритетів зовнішньополітичного курсу на «українському напрямку».

Підтверджує вищезазначену тезу і той факт, що після ухвалення Верховною Радою України нового законодавства про освітні права національних меншин, керівники провідних угорських громадських організацій Закарпатської області 11 грудня 2023 року звернулися з листом до В. Орбана з проханням підтримати рішення щодо початку переговорів. Однак угорський глава уряду відповів рішучою відмовою на їх пропозицію. Таким чином, можна вважати, що думка «закарпатських угорців», в інтересах яких тривалий час угорський уряд блокував, наприклад, протягом 2017–2022рр. проведення засідань Ради Україна-НАТО на найвищому рівні, була публічно ним проігнорована. При цьому, очевидно, що угорська позиція Віктора Орбана на Саміті ЄС у грудні була винятково в інтересах керівництва країни-агресора. Зокрема, речник російського президента – Дмитро Песков – після грудневого Саміту ЄС зазначав, що російське керівництво «глибоко у захваті» від «суверенної позиції» глави уряду Угорщини, продемонстрованої ним на Раді ЄС [27].

Слід зазначити, що керівництво уряду Угорщини попередньо, неодноразово демонструвало свою прихильність до Кремля. Від початку повномасштабного російського вторгнення Будапешт робить заяви, що суперечать загальній позиції ЄС про підтримку України. В даному контексті експерти вважають, що раптова кардинальна зміна позиції Віктора Орбана щодо майбутнього членства України сталася внаслідок його особистої зустрічі, 17 жовтня минулого року, з Путіним у Китаї, на полях форуму «Один пояс, один шлях». Про зміст такої зустрічі та про досягнуті домовленості достеменно нічого не повідомлялося,

але після того візиту активізувалися перемовини на рівні лідерів МЗС. А ще Будапешт отримав довгоочікувані обіцянки Росії таки побудувати (за російські кошти) атомну електростанцію «Пакш-2» в Угорщині. Тож, можливо, на зустрічі висловлювалося «прохання» від очільника Кремля не допустити ухвалення рішення щодо прогресу України на шляху до ЄС.

З іншого боку, аналітики вважають позицію Віктора Орбана щодо України одним з проявів виборчої кампанії на виборах до Європейського парламенту, які відбулися у червні поточного року. Зокрема, В. Орбан у ході кампанії вибудовував свою стратегію на тому, що необхідно змінити чинне «ліберальне керівництво» у Брюсселі, зокрема у Раді ЄС та Єврокомісії, при цьому створивши нову «антиліберальну коаліцію» (з політичних сил «популістського типу» країн ЄС), які у майбутньому заручаться підтримкою нового президента США – Дональда Трампа, на обрання якого у поточному році Орбан дуже сподівався [28].

У такому ключі йшли публічні висловлювання угорського глави уряду про те, що ЄС не має брати на себе довгострокові зобов'язання щодо підтримки України, оскільки з допомогою у США на виборах республіканця Дональда Трампа негайно припиниться військова та фінансова підтримка України, що змусить Київ сісти за стіл переговорів з Москвою і погодитися на припинення війни.

Тим не менш, експерти впевнені, що через свою категоричну позицію угорський уряд мав намір отримати економічний зиск від «розгляду» питання початку переговорів про членства України, зокрема, заморожених коштів Будапешта з фондів ЄС. Тобто, мається на увазі, що у попередні роки Європейська комісія заблокувала для Будапешта доступ до більшої частини (близько 7,5 млрд. євро) регіональної допомоги через проблеми з верховенством права та у захисті прав людини в країні. З цієї ж причини також блокувалося 22 млрд. євро виплат Угорщині з так званого «Фонду згуртованості». Для уряду Орбана таке рішення дуже болісне, позаяк країна є найбільшим бенефіціаром бюджету ЄС у відсотках від валового національного доходу.

У той же час, після перемовин Віктора Орбана з керівництвом ЄС Шарлем Мішелем та Урсулою фон дер Ляєн на полях Саміту ЄС у грудні минулого року, Європейська комісія постановила розморозити для Угорщини 10,2 млрд. євро. Формально в Єврокомісії вважають, що судова реформа проведена угорським парламентом усунула певні виявлені раніше недоліки. Таким чином, для Будапешта залишаються заблокованими ще майже 20 млрд. євро.

Після ухвалення історичного рішення на Раді ЄС у грудні минулого року угорська влада одразу ж заявила, що вважає доцільним і у подальшому вчиняти перепони щодо прискороного членства

України у ЄС. Зокрема, глава МЗС Угорщини – Петер Сійярто та політичний директор прем'єр-міністра Угорщини – Балаж Орбан зазначили, щоб для того, що де-факто розпочати переговори з України про вступ до ЄС, Раді ЄС потрібно розробити та консенсусом ухвалити спільне рішення лідерів країн про так звані «рамки переговорів про вступ України до ЄС» [37].

При цьому, стало одразу ж стало зрозумілим, що «рамки про переговори про вступ України» Раді ЄС необхідно ухвалити до початку запланованого головування Угорщини у Раді ЄС (що мало розпочатися 01 липня 2024 року), оскільки існувало побоювання того, що під час свого головування Будапешт блокуватиме будь-які пропозиції країн про винесення на розгляд засідання лідерів країн ЄС питання «переговорних рамок» для України.

При цьому, Будапешт незважаючи на ухваленні зміни у грудні минулого року до українських етнополітичних законів, називав їх недостатніми та вимагав повернення прав національних меншин до рівня, які існували, на їх думку, «до 2015 року». Також угорський уряд знову ж таки поставив у залежність подальше голосування за так звану «переговорну рамку про вступ України» у Раді ЄС від готовності Києва відреагувати на позицію Будапешта. Зокрема, вирішення вказаного конфліктного питання між двома країнами експерти вбачали у організації українсько-угорської зустрічі на найвищому рівні між Президентом України та Прем'єр-міністром Угорщини, який довгі роки готувався, але так і не відбувся.

Саме для підготовки майбутньої зустрічі «Зеленський-Орбан» 29 січня поточного року, на запрошення української сторони, відбувся візит глави МЗС Угорщини – Петера Сійярто до м. Ужгорода для проведення переговорів з главою МЗС України – Дмитром Кулебою і головою Офісу Президента України – Андрієм Єрмаком. На згаданих переговорах угорський міністр висунув передумовою для проведення українсько-угорської зустрічі на найвищому рівні виконання нашою державою 11 пунктів «вимог» офіційного Будапешта.

Згадані вимоги, які стали відомі для громадськості тільки у червні поточного року стосуються питань, пов'язаних з мовою, освітою, політичним представництвом і культурними правами угорської національної меншини на Закарпатті. Зокрема, Одним з ключових і найсуперечливіших є пункт про визнання «традиційно угорськими» всіх населених пунктів Закарпатської області, де проживали б етнічні угорці. Крім того, уряд Орбана вимагає забезпечити там використання угорської мови в усьому освітньому процесі, зокрема й під час інших заходів, зустрічей, засідань, а також у процесі створення іміджу навчального закладу – в рекламі, на сайті тощо. Також ідеться про використання угорської

мови в офіційному спілкуванні з органами влади на місцевому рівні. Крім того, угорська сторона вимагає забезпечити гарантоване представництво етнічних угорців у Верховній Раді України з правом виступати угорською мовою [26].

Сторони в м. Ужгороді домовилися створити спільну українсько-угорську міжурядову комісію для розгляду даних пропозицій Будапешта, а, за результатами засідання комісії, відповідні делегації мали звернутися з пропозиціями до своїх національних урядів щодо можливості виконання згаданих «11 пунктів» угорської сторони [25].

Слід зазначити, що сторони по різному оцінили результати перемовин у м. Ужгороді, зокрема українська сторона вустами Дмитра Кулеби та Андрія Єрмака зазначила «про значний прогрес у перемовинах країн на шляху до організації зустрічі Володимира Зеленського та Віктора Орбана», у той же час, Петер Сійярто вказав на «довгий шлях до нормалізації відносин двох країн».

Тим не менше, за оцінкою експертів зустріч в Ужгороді позитивно вплинула позиції Орбана відносно фінансової підтримки України під час позачергового Саміту ЄС у м. Брюсселі, що відбувся 01 лютого п.р., де угорський глава уряду погодився зняти своє вето у Раді ЄС на виділення 50 млрд. євро допомоги для українського бюджету протягом наступних чотирьох років.

Як зазначили експерти обізнані з процесом переговорів щодо виконання 11 пунктів «вимог» Угорщини стосовно захисту прав нацменшин ключовим каменем спотикання є визначення в Україні місць з особливим рівнем гарантії прав угорців. Зокрема, йдеться про Закарпатську область, де за переписом 2001 року та у попередні роки частка угорців складала понад 10%.

Ця норма є й у чинному законодавстві України: йдеться про міста і села «зі значною кількістю» представників меншини (від 15%) та з «традиційним» проживанням меншини (від 10% протягом останніх 100 років). Однак Будапешт почав також вимагати автоматично визнати «традиційно угорськими» усі населені пункти Закарпаття, навіть ті, в яких угорці історично ніколи не жили.

В Угорщині посилаються на те, що загалом у Закарпатській області за переписом 2001 року та попередніх років частка угорців складала понад 10%. В уряді Орбана вимагають скасування норми про 10% у принципі: тобто якщо хоч скільки жило традиційно – то це «угорська» територія.

Також Угорщина вимагає від України відмовитися від рішення місцевих рад у цьому процесі й зробити присвоєння статусу автоматичним. Крім того, офіційний Будапешт категорично наполягає на тому, щоб Україна використовувала виключно перепис 2001 року, хоча з того часу кількість угорців, які живуть на Закарпатті, скоротилася майже удвічі. Експерти вважають, що причиною цього

є те, що в уряді Угорщини бачать, що частка угорського населення на Закарпатті впала нижче 10%, особливо після початку повномасштабної війни, коли угорськомовні жителі регіону, які спрощеною процедурою отримали «угорське громадянство» масово виїхали до країн ЄС [26].

Одним із проблемних пунктів «вимог» Угорщини стало питання забезпечення представництва угорської національної меншини, зокрема Будапешт фактично вимагає відновлення у Закарпатській області «Притисянського виборчого округу» (який існував у період 1998 по 2002 роки та об'єднував у собі місця компактного проживання угорців регіону), таким чином угорський уряд фактично вимагає проведення реформи виборчої системи країни [1, с. 18]. Переговори з вище зазначених питань тривають.

Тим не менш, з метою підтримки Угорщиною рішення Ради ЄС щодо початку «реальних переговорів» між Україною та ЄС, Будапешт домігся внесення своїх «вимог» для рамкового документа, що регулює переговори між Європейським союзом і Україною щодо її членства. Про це, 14 червня 2024 року, повідомив міністр закордонних справ Угорщини – Петер Сійярто.

За його словами, Угорщина відстоювала позицію, що «дотримання прав національних меншин має бути передумовою будь-якого прогресу», хоч «деякі країни-члени не хотіли чути про цю умову». Втім, додав Сійярто, його держава «дала зрозуміти», що наполягає «на відновленні прав меншин, які віддані збереженню національної ідентичності, користуванню рідною мовою та вивченню рідної мови», тому ці умови потрапили до документа [26].

Віце-прем'єр-міністр уряду України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольга Стефанішина, яка очолювала українську делегацію на переговорах про вступ із Європейським Союзом 25 червня п.р. у м. Брюсселі (на вказаному засіданні було офіційно розпочато переговори про членство у ЄС з Україною та Молдовою) підтвердила готовність України виконати «11 вимог Угорщини» стосовно захисту прав національних меншин. У той же час, Стефанішина зазначила, що виконання вимог вимагає проведення політичних консультацій між країнами, у тому числі, на найвищому рівні.

Як наслідок, 02 липня п.р. відбувся довгоочікуваний офіційний візит прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана до України для проведення переговорів з Президентом України Володимиром Зеленським. Під час зустрічі сторони домовилися про підготовку ними договору про українсько-угорські відносини, які б мали зняти проблемні питання двох країн, у тому числі сфері дотримання прав національних меншин. «Зміст нашого діалогу з усіх сьогоденних питань може стати основою для майбутнього двостороннього документа між

нашими державами, який регулюватиме всі наші відносини і буде заснований на дзеркальному підході у відносинах між країнами», – заявив Володимир Зеленський. Віктор Орбан у свою чергу зазначив, що переговори наблизили дві країни до можливого підписання нової угоди. «Ми бажемо налагодити відносини між нашими країнами, ми бажемо підписати глобальну угоду про співробітництво з Україною, подібну до тих угод, які в нас діють з іншими сусідами Угорщини», – сказав Віктор Орбан [24].

Експерти за підсумками зустрічі зазначили, що сферою, де домовленість найреальніша, є освітнє законодавство, однак і тут Україні ймовірно доведеться піти на поступки, щоб задовольнити угорські вимоги. Зокрема, у Будапешті категорично вимагають, щоб Україна повернула до законодавства згадку про школи з угорською мовою навчання (з 2017 року закон каже, що навіть ті школи, де частину предметів викладають угорською, формально мають статус україномовних). Із заяв лідерів випливає, що Зеленський запропонував Орбану взаємні поступки – і той погодився. Так, одночасно з цим рішенням України Будапешт має відкрити і надалі фінансувати бюджетним коштом україномовну освіту в Угорщині, зокрема для дітей українських біженців. Це створить паритет і зробить зміни українського законодавства про освіту більш реалістичними. «Фінансування цієї школи угорська держава візьме на себе. Буде відкрито стільки українських шкіл, скільки буде потрібно», – пообіцяв Віктор Орбан [24].

Потенційна двостороння угода має стосуватися не лише прав меншин, йдеться про ширший спектр питань. І хоча лідери не стали їх перераховувати, не секрет, що у двосторонніх відносинах є теми, вирішення яких вигідне передусім Україні. Це і розширення прикордонної інфраструктури, і імпорт електроенергії, і експортні шляхи для української продукції та інше.

Висновки. Таким чином, ініційовані українською владою у 2023 році зміни до законодавства гарантували збереження угорськомовних освітніх закладів на території Закарпатської області і були розроблені з урахуванням висновків «Венеціанської комісії» та консультацій з педагогічними організаціями національних меншин України. Зокрема, внесеними змінами гарантувалося збереження викладання у навчальному процесі у середній та вищій школі більшості предметів мовами країн ЄС (у тому числі угорською).

У той же час, офіційний Будапешт назвав згадані зміни не достатніми та висунув вимоги, які не стільки пов'язані з освітніми та мовними правами національних меншин, а стосуються гарантованого політичного представництва угорської національної меншини Закарпаття як на регіональному рівні так і у Верховній Раді України.

Крім того, проведений аналіз засвідчив, що чинний уряд Віктора Орбана використовував тему «порушення прав національних меншин в Україні» для вирішення власних проблемних питань з Європейською комісією, пов'язаних, зокрема, з блокуванням фінансування для угорського уряду коштів з когезійних фондів ЄС, які були заморожені у зв'язку антидемократичними тенденціями в Угорщині.

Зважаючи на це автори дійшли висновку, що уряд Віктора Орбана насправді свідомо уповільнює європейську інтеграцію України та використовує своє право вето у Раді ЄС, як важіль для сприяння майбутній зміні політичного ландшафту на Заході та отримання коштів від ЄС. У той же час, таку активну діяльність угорської влади публічно підтримує країна-агресор, бо зацікавлена у послабленні підтримки України на Заході, у тому числі у військово-політичній сфері тому, ймовірно,

надає угорській стороні економічні дивіденди в обмін на продемонстровану нею «принципову позицію» стосовно України у сфері забезпечення прав національних меншин.

У той же час, проведена двостороння зустріч між лідерами України та Угорщини 02 липня 2024 року у Києві не стала проривною у відносинах, однак були досягнуті домовленості про підготовку двосторонньої угоди між країнами, яка могла б закласти основи у справі відновлення їх добросусідських відносин на основі взаємної поваги та вигоди. При цьому, угорська сторона змогла б відновити сприяння у європейській інтеграції України, на основі якої будувалися відносини країн до 2017 року, у той же час, Україна створила б юридичні умови по гарантіям забезпеченню прав національних меншин, згідно європейських критеріїв. Автори сподіваються, що такий процес матиме місце у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бертолон О.О. «Угорський виборчий округ» у Закарпатській області: практика реалізації та перспективи відновлення. Матеріали науково-практичної конференції «Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики» (м. Ужгород, 15 листопада 2018 року), Ужгород, 2018, С. 17–21.
2. Бертолон О. О. Позиція Угорщини на міжнародній арені стосовно імплементації мовної статті Закону України «Про освіту». Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2018 року), Ужгород, 2018, С. 32-36.
3. Бертолон О.О. Щодо українсько-угорського дипломатичного конфлікту в контексті впливу пропаганди РФ. Україна та Центральна Європа. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року), Ужгород, 2019. С. 8–13.
4. Бертолон О.О. Перспективи врегулювання українсько-угорського дипломатичного під час Президентства Володимира Зеленського Україна і Центральна Європа: історія, політика культура. Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород, 2020. С. 200–204.
5. Бертолон О.О., Гиря В.В. Проблема законодавчого забезпечення прав національних меншин в українсько-угорських відносинах у контексті євроатлантичної інтеграції України. Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції «Україна – Європейський Союз: формат розвитку відносин у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій» (м. Ужгород, 20 жовтня 2023 року). Ужгород, 2023, С. 203–209.
6. Давимука О.О. Офіційно! Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. Інформаційний-ресурс «Національного інституту стратегічних досліджень». URL: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/nadannya-ukrayini-statusu-kandydata-na-chlenstvo-v-yes> (дата звернення 04.01.2025).
7. Дорош С.В. Як Україна повертає навчання угорською заради вступу в ЄС і що буде з російською мовою. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/crgp8w380eyo> (дата звернення 04.01.2025).
8. Драпак М., Кравчик В. Питання національних меншин у контексті відносин України з Угорщиною та Румунією. Рада зовнішньої політики «Українська призма». URL: <http://prismua.org/national-minorities-ua-ro-hu/> (дата звернення 04.01.2025).
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text> (дата звернення 04.01.2025).
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-18#n38> (дата звернення 04.01.2025).
11. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України». *Законодавство України*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI09741A?an=2> (дата звернення 04.01.2025).

12. Закон України «Про загальну середню освіту». Законодавство України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення 04.01.2025).
13. Закон України «Про засади державної мовної політики». Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення 04.01.2025).
14. Закон України «Про національні меншини (спільноти) в Україні». Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення 04.01.2025).
15. Закон України «Про національні меншини в Україні». Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (дата звернення 04.01.2025).
16. Закон України «Про освіту». Законодавство України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 04.01.2025).
17. Зан М.П. Інституційний дизайн етнополітики й політичне представництво меншитарних етнічних груп у країнах Центральної та Східної Європи (національні case studies Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорщини та Румунії). *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія* / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Лендъел, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нечаєва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В. Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стеблак, М. Токар, М. Цірнер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», Ужгород, 2023, С. 539–600.
18. Зан М.П. Дилема захисту мовних прав угорської етнічної громади Закарпаття в контексті прийняття нового Закону України «Про освіту». *Гілея* : науковий вісник. Видавництво «Гілея», Вип. 138 (11), Ч. 3. Політичні науки, Київ, 2018. С. 62–66.
19. Заява угорців Закарпаття про чергові утиски прав та свобод нацменшин в Україні. URL: <https://ua-reporter.com/uk/news/zayava-ugorciv-zakarpattya-pro-chergovi-utysky-prav-ta-svobod-nacmenshyn-v-ukrayini> (дата звернення 04.01.2025).
20. Ляшенко О.О. Питання національних меншин у сучасних міждержавних відносинах України. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України* 2019 / 3-4 (99-100) (травень-серпень). Київ, 2019, С. 140-164.
21. Мателешко Ю.П. Цілі та засоби «м'якого» впливу Угорщини на Закарпатті. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин*. Матеріали II міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 14–17.
22. Представники Угорщини та Румунії у моніторинговому комітетів Парламентської асамблеї Ради Європи у січні 2023 року вирішили запросити Венеціанську комісію перевірити відповідність українського закону про меншини міжнародним зобов'язанням. <http://politika.ko.net.ua/?p=14374> (дата звернення 04.01.2025).
23. Сидоренко С. Венеційська комісія перейшла на російську. Як інституція Ради Європи підтримує рух України до ЄС. Інформаційний-ресурс «Європейська правда». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/06/15/7163709/> (дата звернення 04.01.2025).
24. Сидоренко С. "Перемир'я" з думкою про Кремль: навіщо Орбан приїхав до Києва та про що домовився із Зеленським. Інформаційний-ресурс «Європейська правда». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/07/3/7189394/> (дата звернення 04.01.2025).
25. Сидоренко С. Театр одного міністра: на яких умовах Угорщина погодилася на перемир'я з Україною. Інформаційний-ресурс «Європейська правда». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/01/30/7178522/> (дата звернення 04.01.2025).
26. Сидоренко С. 11 вимог Орбана. Як Угорщина знову перетнула червоні лінії у шантажі України на шляху до ЄС. Інформаційний ресурс «Європейська правда». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/06/27/7188991/> (дата звернення 04.01.2025).
27. Черновол К. Орбан відповів угорцям на Закарпатті щодо членства України в ЄС: пропонує "замінник". Агенство «Уніан». URL: <https://www.unian.ua/world/orban-vidpoviv-ugorcjam-na-zakarpatti-shchodo-chlenstva-ukrayini-v-yes-proponuye-zaminnik-12482064.html> (дата звернення 04.01.2025).
28. Юзвяк Р. «Диявол у деталях» – у чому суть рішення саміту ЄС щодо України. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/u-chomu-sut-rishennya-samitu-yes-shchodo-ukrayiny/32732530.html> (дата звернення 04.01.2025).
29. Ukraine – Opinion on the Law on national minorities (communities), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9-10 June 2023). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)021-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)021-e) (дата звернення 04.01.2025).
30. Orbán: Ukrajna uniós tagsága jelenleg abszurd, nevetséges, komolytalan gondolat. URL: <https://24.hu/belfold/2023/12/13/ukrajna-eu-csatlakozas-parlament-orban-viktor-felszolalas/> (дата звернення 04.01.2025).

31. Novák Katalin: Zelenszkij kész megadni a magyar kisebbségnek azt, amit az ukránok kapnak Magyarországon. URL: <https://index.hu/belfold/2023/08/28/novak-katalin-sandor-palota-koztarsasagi-elnok-volodimir-zelenszkij-ukrajna-kijev-ovohely-ferenc-papa-vatikan/> (дата звернення 04.01.2025).
32. Magyar Levente: A kárpátaljai magyarság jogainak rendezéséről tárgyal a magyar-ukrán tárcaközi munkacsoport. URL: <https://www.origo.hu/itthon/20230915-magyar-levente-karpataljai-magyarsag.html> (дата звернення 04.01.2025).
33. Kreft-Horváth M. Reagált a magyar kormány Zelenszkijék új, kisebbségekről szóló törvényére. URL: <https://magyarnemzet.hu/belfold/2022/12/reagalt-a-magyar-kormany-zelenszkijek-uj-kisebbsegekrrol-szolo-torvenyere> (дата звернення 04.01.2025).
34. A Velencei Bizottság kimondta: az új ukrán kisebbségi törvény nem teljesen felel meg az európai és a nemzetközi standardoknak. URL: <https://politic.karpat.in.ua/?p=81777&lang=hu> (дата звернення 04.01.2025).
35. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) közös nyilatkozata a kisebbségi törvény első olvasatban elfogadott módosításával kapcsolatban. URL: <https://kmksz.com.ua/2023/09/09/kmksz-umdsz-kisebbsegi-torveny-nyilatkozat/> (дата звернення 04.01.2025).
36. Orbán V. Ukrajna uniós tagsága nem esik egybe Magyarország nemzeti érdekeivel. URL: <https://kormany.hu/hirek/ukrajna-unios-tagsaga-nem-esik-egybe-magyarorszag-nemzeti-erdekeivel> (дата звернення 04.01.2025).
37. Orbán B. Ukrajna uniós csatlakozása ügyében megszűnt az egység. Magyar nemzet. URL: <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2023/12/orban-balazs-ukrajna-unios-csatlakozasa-ugyeben-megszunt-az-egyseg> (дата звернення 04.01.2025).

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (КЕЙС МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ)

PECULIARITIES OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND THE COMMUNITY UNDER MARTIAL LAW (CASE OF THE MARIUPOL TERRITORIAL COMMUNITY)

Кисіль В.В.,

*аспірант кафедри політології та міжнародних відносин
Маріупольського державного університету*

У статті констатовано унікальність кейсу Маріупольської територіальної громади з точки зору функціонування рівнів взаємодії органів місцевого самоврядування та громади в умовах дій особливого правового режиму. Автор окреслив основні аспекти взаємодії за трьома напрямками – управлінські процеси, адміністративні послуги та гуманітарна взаємодія. Особлива увага приділена саме гуманітарному аспекту взаємодії, оскільки у масштабах України саме він забезпечує унікальність Маріупольської територіальної громади. Вперше у вітчизняній політичній науці детально висвітлено проблему електоральної активності громади під час розгортання гібридної агресії Російської Федерації, підкреслено чинник великого бізнесу, як такого, що сформував електоральне поле конкретної територіальної громади. Виокремлено основні причини домінування опозиційних політичних сил у регіоні та їх конфігурацію у розрізі структур міської влади. Органи місцевого самоврядування у дослідженні розглянуто крізь призму дихотомії взаємодії громади та державної влади, у якій органам публічного управління відводиться роль посередника. Деталізуючи цей концепт, автор наводить основні характеристики сфери адміністративних послуг у Маріуполі та намагається простежити їх трансформацію з часом, починаючи від відкриття перших центрів надання адміністративних послуг і завершуючи діяльністю місцевої влади в умовах релокації (2022-2024 рр.). Враховуючи неможливість виконання функцій місцевого самоврядування на окупованих територіях та розпорошення громади, у статті наголошено на важливості гуманітарної взаємодії як додаткового об'єднуючого чинника, що забезпечує стійкість та сталий розвиток громади в умовах воєнного стану. Деталізовано роль Маріупольського державного університету як одного з основних гуманітарних хабів громади, що є частиною місії навчального закладу як прогромадського університету.

Ключові слова: міське самоврядування, територіальна громада, адміністративні послуги, гуманітарний хаб, прогромадський університет, Маріуполь.

The article states that the case of Mariupol territorial community is unique in terms of functioning of the levels of interaction between local self-government bodies and the community in the context of a special legal regime. The author outlines the main aspects of interaction in three areas: management processes, administrative services and humanitarian cooperation. Particular attention is paid to the humanitarian aspect of interaction, since it is this aspect that ensures the uniqueness of the Mariupol territorial community on the scale of Ukraine. For the first time in the national political science, the problem of electoral activity of the community during the deployment of the hybrid aggression of the Russian Federation is covered in detail, the factor of big business as such, which formed the electoral field of a particular territorial community, is emphasised. The main reasons for the dominance of opposition political forces in the region and their configuration in the context of municipal government structures are highlighted. Local self-government bodies are examined in the study through the prism of the dichotomy of interaction between the community and the state authorities, in which public administration bodies are assigned the role of an intermediary. In detailing this concept, the author provides the main characteristics of the administrative services sector in Mariupol and tries to trace their transformation over time, starting with the opening of the first administrative service centres and ending with the activities of local authorities in the context of relocation (2022-2024). Given the impossibility of performing local government functions in the occupied territories and the dispersion of the community, the article emphasises the importance of humanitarian cooperation as an additional unifying factor that ensures the resilience and sustainable development of the community under martial law. The role of Mariupol State University as one of the main humanitarian hubs of the community, which is part of the mission of the educational institution as a civic university, is detailed.

Key words: local self-government, territorial community, administrative services, humanitarian hub, civic university, Mariupol.

Постановка проблеми. Кейс Маріупольської територіальної громади є унікальним випадком з точки зору функціонування органів місцевого самоврядування вже після повної окупації регіону військами російського агресора. Міська влада Маріуполя змогла зберегти не тільки юридичну суб'єктність, але й всі рівні взаємодії між

органами публічної влади та членами громади, що наразі розпорошені по всій Україні. Поряд із сприяттям інтеграції маріупольців до нових територіальних спільнот, де їх прийняли, міська влада намагається зберегти цілісність громади та забезпечити реалізацію основних прав релокованих маріупольців. Ініційований у цій статті аналіз має

неабияке практичне значення з точки зору реального втілення у життя концепту цифрової громади, про який дискусія у політичному полі почалася задовго до розгортання повномасштабної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно наголосити, що наразі у вітчизняній політичній науці відсутні комплексні студії, присвячені огляду рівнів взаємодії органів місцевого самоврядування з громадою в умовах триваючого військового протистояння. Однак, варто згадати окремі дослідження, що зосереджені на конкретних аспектах згаданої загальної проблеми. Невеликий масив наукової літератури, що висвітлює розвиток місцевого самоврядування Маріуполя в умовах війни виразно розпадається на дві групи: праці, що стосуються громадської участі у формуванні стратегії розвитку ОТГ та студії, які торкаються проблем політико-економічного розвитку Маріуполя. Згадуючи дослідження О. Бурлакова, А. Надежденко, М. Трофименка та С. Махсми [1-2; 7; 11; 13] варто підкреслити, що вони не торкалися періоду після початку повномасштабної агресії та окупації Маріуполя. Таким чином, пропонується розвідка є першою спробою комплексного погляду на проблему функціонування територіальної громади в умовах гібридного протистояння та повномасштабної агресії.

Формулювання цілей статті. У дослідженні пропонується зацентрувати увагу на необхідності виділення основних рівнів взаємодії місцевої влади та територіальної громади на рівні міста Маріуполя та комплексній характеристиці зазначених рівнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно концепції місцевого самоврядування, відображеної у Конституції України, місцева влада, яка є представницьким органом громади, має виконувати роль посередника між громадою та державою, а також забезпечувати повноцінну життєдіяльність населення на окресленій території. Вимога підзвітності місцевого самоврядування громаді зумовлює специфічну структуру взаємодії членів громади та органів публічного управління на місцевому рівні. Така взаємодія після старту децентралізаційних перетворень відбувається за трьома напрямками:

1. Заангажованість громади до управлінських процесів, а саме: участь в електоральному процесі (місцеві вибори), участь у процесах прийняття рішень (громадські обговорення, слухання та комітети);

2. Надання населенню адміністративних послуг (виконання місцевою владою функцій посередника між державою та громадою);

3. Гуманітарна взаємодія, яка особливо посилюється після повномасштабного вторгнення РФ та окупації територій Маріупольської громади і виявляється у: діяльності мережі центрів під-

тримки маріупольських переселенців «ЯМаріуполь», а також реалізації концепції прогромадського університету (Civic University) Маріупольським державним університетом – навчальним закладом та центром розвитку і підтримки громади в умовах релокації.

Участь членів громади у місцевому електоральному процесі є одним із вирішальних показників, що демонструють рівень сформованості громади, її політичної зрілості та готовності до впливу на процеси прийняття рішень на місцях. Перші місцеві вибори, які в Маріуполі пройшли в умовах гібридної агресії РФ на Сході України та розгортання децентралізаційних реформ у державі мали місце у 2015 році. На початку року місто зазнало людських та матеріальних втрат, викликаних обстрілом мікрорайону «Східний» проросійськими бойовиками так званої «ДНР». Саме це значною мірою позначилося на вкрай низькій активності виборців, оскільки середня явка не перевищила 35%. Традиційно активними виборцями виявилися лише містяни пенсійного віку, що кардинальним чином вплинуло на результати волевиявлення, коли упевнену перемогу у місті та дві третини місць у міській раді здобув «Опозиційний блок».

У виборах будь-якого рівня в Маріуполі вирішальним чинником завжди була підтримка кандидата з боку містоутворюючих підприємств – металургійних комбінатів групи «Метінвест», один з топ-менеджерів яких, Вадим Бойченко, якраз і зайняв крісло міського голови. Можна констатувати, що міську раду скликання 2015 року та мера В. Бойченко обирала не територіальна громада, а колектив металургійних комбінатів, з якими так чи інакше був пов'язаний кожний десятий мешканець міста. Свою роль у передвиборчій гонимій зіграла пам'ять про померлого влітку 2015 року Володимира Бойка – депутата Верховної Ради від Маріуполя, який користувався величезною популярністю та авторитетом у місті. Аналітики стверджували, що співзвучність імен покійного політика та нікому раніше не відомого кандидата у мери В. Бойченка схилила шальки терезів на його сторону [5].

Місцеві вибори 2015 року у Маріуполі продемонстрували дві стійкі електоральні тенденції, якими характеризувалася громада після початку гібридної агресії РФ і які виявлялися як під час подальших виборів на місцевому рівні, так і на державному. По-перше, місто голосувало за великий бізнес, який забезпечує працевлаштування. По-друге, основна боротьба розгорнулася не між владою та опозицією, а між місцевими монополістами (СКМ) та демократичними силами (партія «Сила людей») [4].

З огляду на значне погіршення політичних позицій «Опозиційної платформи» мер Вадим Бойченко продовжив курс на послідовне дистанціювання від цієї політичної сили і на місце-

вих виборах 2020 року висувався вже від власної регіональної партії «Блок Вадима Бойченка». У вересні 2020 року, напередодні голосування, соціологічна група «Рейтинг» провела моніторинг електоральних настроїв маріупольців, який продемонстрував виразну перевагу чинного мера та його партії – її середній рейтинг склав 49 % та 55,2 пункти серед тих, хто має намір відвідати виборчі дільниці та проголосувати.

Загалом, електоральні настрої маріупольців напередодні місцевого волевиявлення 2020 року характеризувалися наявністю стійкої підтримки регіональних еліт, яку й репрезентував чинний міський голова. Також для цих виборів була характерна катастрофічна поразка провладної партії «Слуга народу», яка ледь перетнула п'ятивідсоткову позначку, хоча така ситуація була продемонстрована по Україні загалом. Знизилися і рейтинги популярної у Маріуполі «Опозиційної платформи», з огляду на триваючу російську гібридну агресію проти України – наразі ця партія набирала близько 20 % голосів виборців [10].

Чинний мер В. Бойченко набрав навіть більше, ніж очікували соціологи – 64,57 % голосів. Тим часом, явка виборців стабільно залишалася наднизькою, чим загалом характеризувався фон передвиборчих кампаній після початку гібридної агресії РФ у 2014 році. На виборах 2020 року проголосувало менше 20 % маріупольців, а саме трохи більше 83 тис. осіб. Саме це, на нашу думку, дало шанси вже згаданим маргінальним політичним силам («Партія Шарія») та проросійським кандидатам. «Опозиційний блок» також значно перевищив очікування соціологів і набрав 33,99 % голосів, майже зрівнюючись з фракцією чинного мера, яка отримала 41,69 % [12; 14].

Характеризуючи результати виборів з позицій мешканців Маріупольської територіальної громади, можна відзначити посилення тенденцій, що проявилися у 2015 році – громада голосувала за роботодавця і робила ставку на регіональні еліти, не довіряючи представникам центральної влади в особі партії «Слуга народу», яка до цього триумфувала на президентських виборах на Сході України та конкретно у Маріуполі.

Одним із досягнень децентралізації влади на рівні Маріуполя стало відкриття мережі Центрив надання адміністративних послуг (ЦНАП), які виконують роль посередників у тристоронній взаємодії за моделлю: громада/органи місцевого самоврядування/держава. ЦНАПи є установами, де маріупольці могли отримати низку адміністративних послуг у зручному форматі взаємодії оператора та клієнта. Відкриття Центрив було закладено в якості перспективних напрямів розвитку міста з точки зору комфортності та доступності у стратегіях Маріуполь-2021 та Маріуполь-2030.

У 2019 році ЦНАПи могли надавати частину послуг онлайн, з'явився також віддалений перекладач з жестової мови, який був інтегрований у систему для зручності адміністратора, який не володів жестовою мовою, проте не міг відмовити категоріям населення з вадами слуху у наданні послуг. Значним кроком уперед стали мобільні ЦНАПи, робота яких виявилася незамінною за межами міста – у селах та селищах Маріупольської територіальної громади. Мова йде про спеціально обладнаний автомобіль з доступом до мережі, у якому могли працювати адміністратори на виїзді з таких напрямів: соціальний, пенсійний, адміністративний та послуг з реєстрації місць проживання [9].

Напередодні повномасштабного вторгнення такі мобільні центри були розгорнуті у Старому Криму, Покровському та Бердянському. У перспективі йшлося про відкриття окремого центру спеціально для мешканців громади за межами Маріуполя. Однак, плани міської влади були перервані війною [6].

Не дивлячись на повну окупацію території Маріупольської громади Центри надання адміністративних послуг протягом кількох місяців відновили свою роботу на підконтрольній Україні території. З огляду на територіальну розпорошеність громади ЦНАПи зосередилися у центрах соціальної підтримки «ЯМаріуполь», розташовані практично у всіх великих містах України. Таким чином, адміністратори ЦНАПів відмовилися від практики віддаленого надання послуг та працюють з клієнтами виключно індивідуально у місцях зосередження маріупольців.

У травні 2024 року адміністратори маріупольських ЦНАПів були залучені до виконання пілотного проекту Міністерства оборони України, що стосувався оновлення персональних даних військовозобов'язаних громадян. Маріупольці-чоловіки віком від 25 до 60 років мали змогу уточнити свої дані не тільки у ТЦК та СП і у віддаленому режимі, але й у Центрах надання адміністративних послуг, чим скористалося майже 2 тис. осіб. Таким чином, була реалізована функція органів місцевого самоврядування щодо сприяння мобілізаційним заходам у державі [15].

Після окупації навесні 2022 року всієї території Маріупольської громади вся вертикаль взаємодії між населенням та органами місцевого самоврядування була зруйнована. Тим не менш, значна частина маріупольців змогла евакуюватися із зони бойових дій на підконтрольну Україні територію, тож Маріупольська територіальна громада вважається релокованою і зв'язок між органами публічної влади муніципального рівня та маріупольцями було відновлено за посередництвом вже згаданих центрів соціальної підтримки «ЯМаріуполь».

Благодійний фонд «ЯМаріуполь» позиціонує себе як організація, що ніяк не пов'язана з органами місцевого самоврядування Маріупольської територіальної громади – жоден з посадовців міської ради чи її департаментів не присутній у керівництві фонду, проте на регіональному рівні це правило порушується і до керівництва територіальними представництвами «ЯМаріуполь» залучені співробітники Маріупольської міської ради. Про стійкий зв'язок центрів з органами публічного управління свідчить також проведення ряду заходів з обговорення деокупації та відбудови громади саме на базі центрів «ЯМаріуполь» із залученням муніципального керівництва та окремих департаментів міської ради.

Вже згадані вище адміністратори ЦНАПів, які працюють на базі центрів соціальної підтримки також не належать до структур благодійного фонду, проте інформація про надання адміністративних послуг присутня на офіційних медіаканалах центрів, співробітники маріупольських ЦНАПів залучені до проведення спільних заходів з «ЯМаріуполь», покликаних сприяти збереженню зворотного зв'язку між органами місцевого самоврядування та громадою [3].

Центри благодійного фонду «ЯМаріуполь» стали ключовою ланкою у реалізації соціального та гуманітарного напрямку діяльності міської влади в умовах триваючої повномасштабної війни. Наразі можна констатувати, що «ЯМаріуполь» є унікальною програмою у масштабах України і жодна ініціатива створення подібних осередків громади з боку органів місцевого самоврядування інших окупованих громад не мала успіху, з огляду на брак розголосу і можливостей фінансування. У середині 2024 року міська влада Маріуполя ініціювала старт обслуговування у центрах «ЯМаріуполь» також переселенців з Бахмуту.

Важливе значення у процесі трансформації Маріупольської територіальної громади в умовах гібридної агресії та повномасштабного вторгнення військ РФ грає Маріупольський державний університет (МДУ), який є ключовим навчальним у процесі формування культурного, наукового та громадського потенціалу регіону, що наразі є тимчасово окупованим. Університет став реальним втіленням концепції прогромадського закладу освіти та культури, який працює на створення кадрового потенціалу, що буде використаний для розвитку громади в умовах деокупації та реінтеграції регіону.

Трансформація освітнього процесу в МДУ була обумовлена включенням навчального закладу до нової стратегії розвитку міста, що була розроблена у 2017 році за ініціативою міського голови В. Бойченко. У стратегії розвитку міста та стратегічних документах Маріупольського державного університету було закріплено ряд положень, які перетворювали навчальний заклад на сучасний центр трансформації громади, а саме:

1. Діяльність у структурі університету освітніх центрів «Донбас-Україна» та «Крим-Україна», які дають можливість молоді з тимчасово окупованих територій вступати до українського навчального закладу – таким чином, Україна не втрачає потенціал у вигляді студентської молоді;

2. Завдяки розширенню спектру наукових досліджень, що проводяться у стінах МДУ науковий колектив університету забезпечує фахову експертизу всім базовим проектам органів місцевого самоврядування, що стосуються розвитку міста та регіону;

3. Саме на базі Маріупольського державного університету до 2022 року проводилися науково-практичні конференції різних рівнів, на яких обговорювалися питання трансформації громад та сфери місцевого самоврядування загалом [13].

Окремо слід звернути увагу на прогромадський вектор діяльності МДУ після початку повномасштабного вторгнення РФ до України та тимчасової окупації Маріуполя. Після релокації до Києва на базі Маріупольського державного університету відкрився гуманітарний центр підтримки маріупольців, що вимушені були покинути свої домівки через російську агресію. Центр забезпечує мешканців громади гуманітарними наборами, надає безоплатну юридичну допомогу в рамках роботи юридичної клініки МДУ тощо. Лише за перший рік послугами гуманітарного штабу МДУ скористалися понад 40 тис. маріупольців [8].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Виокремивши кілька векторів взаємодії органів місцевого самоврядування та громади на прикладі Маріуполя, можна відзначити певні тенденції, що простежувалися протягом періоду гібридної агресії та повномасштабного вторгнення РФ. З точки зору політичної взаємодії та електорального процесу Маріупольська територіальна громада стабільно демонструвала виразну орієнтацію на працедавця-монополіста, який готовий вкластися у розвиток громади. Відповідно, політичний ландшафт міської влади залежав виключно від підтримки великого бізнесу. Постійний розвиток ринку адміністративних послуг призвів до того, що вони стали головною ланкою у тристоронній взаємодії громади, органів місцевого самоврядування та державної влади. Розвиток та цифровізація цих послуг не припинилися навіть після релокації громади.

Акценти взаємодії протягом 2014–2024 рр. змістилися з культурно-громадської сфери до гуманітарної, що викликано гуманітарною катастрофою у середовищі Маріупольської територіальної громади, яка зазнала великих руйнувань та людських втрат. Наявність мережі центрів соціальної підтримки та прогромадського університету створює потужний потенціал для використання цих організацій та установ в якості осередків відновлення Маріупольської територіальної громади після

деокупації. В якості перспектив подальших студій необхідно звернути увагу на ініціативи з боку громади, а саме активність членів громади у проведенні громадських слухань та обговорень, що дозволить виокремити ряд проблемних напрямків взаємодії в умовах триваючої повномасштабної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурлаков О.В. Сайт Міської ради Маріуполя як чинник впливу на населення міста. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2016. № 3 (27). С. 153-155.
2. Бурлаков О.В., Нищик Г.В. Динаміка зміни громадської думки та її вплив на місцеве самоврядування (за матеріалами опитування мешканців м. Маріуполь). *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2017. № 1 (29). С. 136-139.
3. Відновлюємо адміністративні послуги. *Я Маріуполь*: веб-сайт. URL: https://mhhelp.org.ua/novini_ta_istorii/news/vidnovlyuemo-administratyvni-posluhy (дата звернення: 04.01.2025).
4. Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях під час проведення голосування на чергових виборах депутатів Красноармійської та Маріупольської міських рад Донецької області, Красноармійського та Маріупольського міських голів 25 жовтня 2015 року в день голосування 29 листопада 2015 року. *Центральна виборча комісія*: офіційний веб-сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/yavka_vm_2015_29112015.pdf (дата звернення: 04.01.2025).
5. Лашенко О. Вибори у Маріуполі виграли завод імені Ілліча та «Азовсталь» – депутат від БПП. *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27398952.html> (дата звернення: 04.01.2025).
6. Маріуполь: Стратегія 2030. *Проект Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Економічна підтримка України»*: веб-сайт. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Strategy_2030_Mariupol_compressed.pdf (дата звернення: 04.01.2025).
7. Махсма С.Г. Маріуполь: Стратегія 2021 як шлях до вдосконалення міста та громади. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, політологія*. 2018. Вип. 21. С. 197-203.
8. МДУ. Гуманітарний штаб. *Маріупольський державний університет*: веб-сайт. URL: <https://mu.edu.ua/gumanitarniy-shtab> (дата звернення: 04.01.2025).
9. Мобільний ЦНАП: послуги у кроковій доступності. *Маріуполь*: офіційний сайт міської ради. URL: <https://mariupolrada.gov.ua/news/mobilnij-snap-poslugi-u-krokovij-dostupnosti> (дата звернення: 04.01.2025).
10. Моніторинг місцевих виборів 2020: Маріуполь. *Соціологічна група «Рейтинг»*: веб-сайт. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_mariupol_092020_press.pdf (дата звернення: 04.01.2025).
11. Надежденко А.О., Швець С.А. Реалізація соціально-активної стратегії органів місцевого самоврядування (на прикладі м. Маріуполь). *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1346> (дата звернення: 04.01.2025).
12. Названо підсумки голосування в Маріуполі. *ЕСПРЕСО*: веб сайт. URL: https://espreso.tv/news/2020/10/31/nazvano_poreredni_pidsumky_golosuvannya_v_mariupoli (дата звернення: 04.01.2025).
13. Трофименко М.В. Маріупольський державний університет як центр трансформації міста Маріуполь. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, політологія*. 2020. Вип. 28-29. С. 270-281.
14. У Маріуполі «Партія Шарія» обігнала «Слугу народу» на виборах до міськради, – екзит-пол. *LB.ua («Лівий Берег»)*: веб-сайт. URL: https://lb.ua/news/2020/10/26/469078_u_mariupoli_partiya_shariya_obignala.html (дата звернення: 04.01.2025).
15. Центр надання адміністративних послуг Маріупольської міської ради. *Facebook*: веб-сайт. URL: <https://www.facebook.com/snapmmr> (дата звернення: 04.01.2025).

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В УКРАЇНІ: МАСШТАБИ ПОШИРЕННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

COLLABORATIONISM IN UKRAINE: SCALE OF PREVALENCE UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

Мадрига Т.Б.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Борецький О.І.,

аспірант кафедри політичних наук

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена аналізу масштабів колабораціонізму в Україні та особливостей його прояву в умовах правового режиму воєнного стану. Мета дослідження – вивчити масштаби цього явища та оцінити їх з огляду на об'єктивність правової кваліфікації і судової практики в контексті сучасних викликів. В процесі наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи, такі як аналіз, синтез, систематизація, узагальнення та порівняння. Результати дослідження показують, що колабораціонізм є суттєвою проблемою в умовах воєнного стану, про що свідчить ініціювання до серпня 2024 року близько 8500 кримінальних справ за статтею 111-1 Кримінального кодексу України (колабораційна діяльність) та приблизно 1500 справ за статтею 111-2 (пособництво державі-агресору). Ці дані демонструють масштабність явища, що має значний вплив на правову систему України та суспільні відносини в умовах військової агресії РФ проти України. Встановлено, що нинішня правова база та судова практика стикаються з викликами щодо чіткого розмежування реальних колаборантів, які активно співпрацюють із ворогом, та осіб, які діють під примусом або змушені адаптуватися до окупаційних умов. Недоліки правового регулювання призводять до надмірної криміналізації дій певних осіб, що створює додатковий тиск на судову систему та підвищує ризик порушення прав людини. У процесі дослідження також доведено необхідність удосконалення чинного законодавства. Запропоновано розробити більш деталізовані правові норми, що враховуватимуть міжнародні стандарти, та чіткі критерії визначення колабораційної діяльності. Це дозволить ефективніше розмежувати випадки реального колабораціонізму від дій цивільних осіб, які змушені виживати в умовах окупації. Окрім того, підкреслено потребу в модернізації судової практики з урахуванням конкретних обставин, що сприятиме забезпеченню більш справедливої судочинства. Практичне значення дослідження полягає у формуванні пропозицій щодо вдосконалення законодавства і судової практики для підвищення ефективності боротьби з колабораціонізмом, забезпечення справедливості та захисту прав людини.

Ключові слова: колабораціонізм, правовий режим, судова практика, криміналізація, воєнний стан.

The article analyzes the scale of collaborationism in Ukraine and its specific manifestations under the legal framework of martial law. The aim of the study is to examine the extent of this phenomenon and assess it in terms of the objectivity of legal qualification and judicial practice in the context of contemporary challenges. The research employed general scientific methods such as analysis, synthesis, systematization, generalization, and comparison. The results of the study indicate that collaborationism represents a significant issue under martial law, as evidenced by the initiation of approximately 8,500 criminal cases under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (collaborative activities) and about 1,500 cases under Article 111-2 (assistance to the aggressor state) by August 2024. These figures highlight the magnitude of the phenomenon, which has a substantial impact on Ukraine's legal system and social relations amid the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. It was established that the current legal framework and judicial practice face challenges in clearly distinguishing actual collaborators actively cooperating with the enemy from individuals acting under coercion or adapting to occupation conditions. Shortcomings in legal regulation result in excessive criminalization of certain individuals' actions, creating additional pressure on the judicial system and increasing the risk of human rights violations. The study also substantiates the need to improve existing legislation. It is proposed to develop more detailed legal norms that take international standards into account and establish clear criteria for identifying collaborative activities. This would enable a more effective differentiation between real collaborationism and actions of civilians compelled to survive under occupation. Additionally, the necessity of modernizing judicial practice, considering specific circumstances, is emphasized to ensure fairer justice. The practical significance of the research lies in the development of proposals to improve legislation and judicial practices aimed at enhancing the effectiveness of combating collaborationism, ensuring justice, and protecting human rights.

Key words: collaborationism, legal regime, judicial practice, criminalization, martial law.

Постановка проблеми. Колабораціонізм в Україні в умовах воєнного стану та військового конфлікту є актуальним та чутливим питанням, яке вимагає глибокого розуміння та обережного правового регулювання. У контексті військової

агресії РФ проти України, колабораціоністські дії набувають особливого значення, адже впливають на безпеку, стабільність та територіальну цілісність країни. Розгляд колабораціонізму вимагає не лише криміналізації окремих видів діянь, але

й врахування ширшого соціального та політичного контексту, в якому ці дії відбуваються.

Проте, регулювання колабораціонізму стикається з низкою правових викликів, які включають визначення змісту та обсягу кримінально-правової заборони, забезпечення соціальної справедливості для громадян, які невинно опинилися під владою окупантів, та відповідність матеріальних і процесуальних правових норм міжнародним стандартам права на справедливий суд. Ці аспекти потребують детального аналізу та адаптації, щоб уникнути непропорційного покарання та забезпечити, щоб винуваті особи понесли справедливе покарання, водночас захищаючи права тих, хто вимушений колаборувати під примусом.

У цьому контексті, формування ефективної та справедливої правової реакції на колабораціонізм є нагальною потребою України в умовах тривалої війни. Важливість чіткого розмежування відповідальності між добровільними колаборантами та тими, хто змушений діяти під загрозою, є ключовим аспектом, який впливає на відновлення довіри у суспільстві та підтримку правової держави. Розробка прозорих та обґрунтованих норм є необхідною для забезпечення правосуддя та відновлення суспільної згуртованості у поствоєнний час.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання колабораціонізму в Україні, його масштаби та вплив в умовах воєнного правового режиму є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. Аналіз доступних джерел демонструє широкий спектр підходів до цієї проблеми, зокрема історико-правових, соціологічних та кримінально-правових аспектів, що висвітлюють цю тему в контексті повномасштабного вторгнення російської федерації. Значний внесок у дослідження проблеми зробив Д. Асанов [1], який у співавторстві з О. Бісюк дослідив колабораційну діяльність як кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України. У своїй роботі автори акцентують увагу на правових механізмах боротьби з цим явищем, що особливо актуально в умовах сучасної агресії. Доповнює цю тематику праця А. Нагорного [7], де кримінально-правові засоби боротьби з колабораціонізмом аналізуються через призму воєнного стану. К. Долгорученко [3] досліджує колабораціонізм як історико-правове поняття, підкреслюючи його значення як феномену війни. У свою чергу, О. Зубченко [4] приділяє увагу соціологічному аспекту проблеми, зокрема проявам колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях України. Цікавим є також аналіз О. Синюк [8], яка порівнює український підхід до колабораціонізму з практиками інших держав, наголошуючи на неоднозначності терміну в міжнародному праві.

Експертна література також робить вагомий внесок у висвітлення сучасних аспектів

теми. Наприклад, публікація «Армія інформ» [5] аналізує мотиви громадян, які обирають шлях колаборації, а робота М. Хавронюка [10] обговорює кримінальну відповідальність за такі дії, зосереджуючись на недоліках законодавства. Д. Михайлов [6] критикує українські нормативно-правові акти з точки зору їхньої відповідності міжнародному гуманітарному праву, пропонуючи шляхи вдосконалення.

Попри значну кількість літератури з даної теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу, який би об'єднував правові, соціологічні та історичні аспекти проблеми колабораціонізму в умовах сучасної війни. У рамках дослідження було проаналізовано різноманітні джерела, групувано та систематизовано інформацію для повнішого висвітлення проблематики. Це дозволяє глибше зрозуміти масштаби колабораціонізму в Україні та його вплив на суспільство й національну безпеку.

Мета статті – показати масштаби колабораціонізму та оцінити їх об'єктивність в умовах діючого правового поля в період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Поняття «колабораціонізм» з'явилося в часи Першої світової війни, воно описувало співпрацю місцевих жителів з німецькою окупаційною владою у Франції та Бельгії, не маючи явно негативного забарвлення. У негативному контексті цей термін став офіційно використовуватись під час Другої світової війни, зокрема, для опису співпраці з німецькою окупацією у Віші. По сьогодні термін залишається багатозначним, оскільки часто важко визначити межу між необхідністю дій для виживання під час окупації та активною співпрацею з окупантом [8].

У сучасній Україні тема колабораціонізму стала особливо актуальною після того, як росія анексувала Крим та окупувала частини Донецької та Луганської областей в 2014 році. Попри явні «негативні» ознаки колабораціонізму, які фіксувалися в цих областях, ці діяння не мали релевантного правового регулювання, оскільки сам термін "колабораціонізм" увійшов до українського законодавства у 2019 році, коли Верховна Рада прийняла законопроект № 7186, який вносив зміни до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів, спрямовані на уточнення відповідальності за колабораційну діяльність та застосування запобіжних заходів у випадках злочинів проти національної та громадської безпеки [3]. Сам же закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» прийняли в 2022 році 26 квітня – через два місяці після повномасштабного вторгнення росії.

На сьогодні визначення колабораційної діяльності міститься у Статті 111-1 КК України. Термін «колаборація», походження якого від французького слова «співробітництво», описує дії, що виконуються [10]:

- під час окупації, хоча це не обмежує здійснення колабораційних дій тільки територією окупації. Наприклад, можливість ведення бізнесу з державою-агресором за кордоном також підпадає під цю категорію згідно з частиною 4 ст. 111-1 КК;

- у формі добровільної співпраці з державою-агресором. Така співпраця може включати сприяння збройній агресії або окупації, а також дії на уникнення відповідальності за такі злочини;

- особами, які можуть бути як громадянами, так і не громадянами держави;

- з метою заподіяння шкоди державі Україна, її патріотам або союзникам [10].

Основні форми колабораційних дій згідно з частиною 1 статті 111-1 КК включають:

- публічне заперечення збройної агресії: це коли громадянин України публічно висловлюється про відсутність збройної агресії проти України;

- співпраця з державою-агресором: включає зайняття посади в незаконно створених органах влади на тимчасово окупованих територіях, включаючи окупаційні адміністрації, та участь в незаконних судових чи правоохоронних органах та збройних формуваннях, створених на цих територіях або в формуваннях держави-агресора;

- заклики до підтримки держави-агресора: громадянин України може здійснювати пропаганду в освітніх установах з метою сприяння збройній агресії проти України;

- організація та проведення політичних заходів: співпраця з державою-агресором та його окупаційною адміністрацією через інформаційну діяльність, яка спрямована на підтримку агресора [1, 10];

- економічна співпраця: передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням на тимчасово окупованих територіях або державі-агресору. Цей тип колабораціонізму може проявлятися у декількох видах:

- інфраструктурному (наприклад, примусове захоплення промислових об'єктів, складських приміщень і торгових точок);

- посередницькому (допомога у торгівлі з Кримом та частинами Донбасу, відкриття представництв російських фірм та банків);

- побутовому (участь у валютних спекуляціях з ворогом, розкрадання гуманітарної допомоги, передача інформації про відсутніх власників домівок) [4].

Попри чіткі визначення видів діяльності, що відносяться до колабораціонізму у Кримінальному Кодексі, практична проблема, з якою стикаються юристи, задіює звичні соціальні інститути, надаючи їм нетипові зміст і функції, та порушує зви-

чайні рольові відносини та форми соціальної взаємодії. Попри те, що кодексом визначений перелік видів колабораційної діяльності, кожен із них в тих чи інших умовах є єдиним шляхом для виживання та продовження життя в окупованих регіонах.

Справа в тому, що люди, що залишаються на окупованих територіях, можуть обрати одну з двох стратегій виживання:

- використовувати нові політичні обставини для виживання;

- обмежити свої контакти з новим режимом до мінімуму, підсиливши загрози до виживання [4].

Аналіз практики колабораціонізму в Україні показав, що під час окупації відбувається інтенсивна вертикальна мобільність серед кваліфікованих фахівців у соціокультурній сфері. Ці люди, які не можуть покинути свої домівки, можуть стати соціальною опорою нового режиму, захищаючи його цінності не лише через матеріальну вигоду, а й з огляду на втрату своїх здобутих позицій, що ускладнить звільнення цих територій. В свою чергу, для вищих соціальних класів колаборація частіше виступає не просто як спосіб виживання, а як кар'єрний шлях, що відкриває доступ до нових посад і привілеїв [4]. У мирний час такі особи мали обмежені можливості для професійного зростання через особисті недоліки, але під час окупації вони отримують шанс на «самореалізацію» у каральних структурах, що вимагають беззаперечного підпорядкування та придушення будь-якої опозиції [4]. Багато з таких людей свідомо вирішують підтримувати окупантів, співпрацюючи з місцевою окупаційною владою та військовими росії. Мотиви такого вибору різноманітні і можуть стати предметом обговорення [5].

Аналізуючи масштаби колабораціонізму в умовах війни, варто навести статистику: до 1 серпня 2024 року було ініційовано близько 8500 кримінальних справ за «колабораціонізм» за статтею 111-1 і близько 1500 справ за «пособництво державі-агресору» за статтею 111-2 [2, 6]. Українські правоохоронці та суди також опрацьовують понад 100 тисяч справ щодо воєнних злочинів, що вимагає значних ресурсів для доведення вини за високими стандартами [8].

Зокрема, Харківщина до масштабного вторгнення російської федерації характеризувалася як регіон з високим рівнем колабораціоністських настроїв. Однак, після перших ракетних та артилерійських обстрілів цивільних об'єктів у місті та області, сприйняття російської агресії серед населення зазнало радикальних змін. Голова громадської організації «Всеукраїнське об'єднання рідних, які зникли безвісти, та загиблих захисників України», зазначає, що значна частина колаборантів відмовилася від підтримки окупантів уже в перші дні вторгнення. Це було спричинено жорстокістю та руйнівними наслідками обстрілів, що демонстрували справжні наміри ворога [5].

Залишки колаборантів на Харківщині складаються переважно з ідеологічно вмотивованих осіб, які не сприймають зміну умов і продовжують активно співпрацювати з окупантами, передаючи інформацію про позиції українських військ та навіть наводячи ворожу артилерію на цивільні об'єкти, такі як дитячі садки. Багато колаборантів з великою кількістю награваного встигли виїхати з регіону до відступу російських військ [5].

Значна частина відкритих справ правоохоронними органами та судовою системою створює велике навантаження, спонукаючи до необхідності вдосконалення законодавства для забезпечення більш ефективного розгляду справ та зменшення витрат бюджетних коштів на утримання засуджених. З метою вирішення даної проблеми важливо відмежувати дії звичайних громадян, які намагалися вижити, від дій відвертих колаборантів, які активно сприяли окупаційній владі [8].

Ключовою проблемою формування колабораціонізму в Україні у таких масштабах є відсутність урахування Женевських конвенцій, які вимагають від окупаційної влади забезпечення нормальних умов життя. Під обвинуваченням за колабораціонізм опинилися працівники Державної служби з надзвичайних ситуацій і комунальних служб, які виконували свої обов'язки на окупованих територіях [2].

Судова практика виявляє схильність до обвинувального ухилу: часто люди, які займали посади в органах влади або підприємствах, створених окупантами, одразу ж розглядаються як такі, що намагалися завдати шкоди Україні, без аналізу мотивів і наслідків їх дій. Це веде до відправлення підозрюваних у СІЗО і арештів майна без призначення більш м'яких заходів. На тлі 1454 винесених вироків, лише два були виправдувальними [2].

Відсутність дотримання презумпції невинуватості стає очевидною з висвітлення справ у медіа, де 49% повідомлень містять негативну термінологію на адресу підозрюваних. Це підриває правові принципи, згідно з якими особа вважається невинуватою до винесення вироку [2].

Наразі українське законодавство у сфері колабораціонізму перебуває на стадії розвитку та адаптації до стандартів міжнародного, зокрема європейського права. Однією з основних викликів для правозастосовчих органів країни є правова кваліфікація дій осіб відповідно до вимог частин 3 та 6 статті 111-1 Кримінального кодексу України (що стосується колабораційної діяльності), а також частин 1–3 статті 436-2 КК України (які охоплюють виправдання, визнання як правомірної або заперечення збройної агресії росії проти України, виправдовуючи її учасників). Головне завдання полягає у розмежуванні цих злочинів, які мають схожі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, але передбачають різні види та терміни покарання [9].

Проект закону № 8077 від 26 вересня 2022 року про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність передбачає встановлення кримінальної відповідальності за співпрацю з державою-агресором для осіб, які виконують управлінські або юридичні функції, таких як адвокати, аудиторів, оцінювачів, експерти, арбітражні керуючі, приватні виконавці, незалежні посередники, члени трудових арбітражів, третейські судді, нотаріуси, державні реєстратори, та особи, що здійснюють державну реєстрацію прав або надають інші публічні послуги.

Запропоновані зміни підкреслюють значущість цих професій у суспільному житті та можливі негативні наслідки їхньої співпраці з ворожою державою, включаючи незаконні правочини та участь у військових організаціях на окупованих територіях. Також відзначається потреба у вилученні зі складу кримінального правопорушення терміну «добровільність», з огляду на можливість застосування насильства чи погроз з боку військових агресора, а також рекомендується забезпечити детальне інформування осіб про правомірну поведінку у разі спроб вербування ворогом [7].

Загалом з метою чіткого визначення масштабів колабораціонізму в Україні, доцільно в першу чергу змінити чинну законодавчу базу відповідно до практичних реалій та справедливості, зокрема:

- Верховна Рада *повинна модифікувати статтю про колабораційну діяльність у Кримінальному кодексі*, забезпечивши відповідність нормам міжнародного гуманітарного права та уточнивши критерії, за якими дії класифікуються як колабораціонізм;

- покарання за колабораціонізм має відповідати *тяжкості скоєного*. Незначні порушення можна вилучити з Кримінального кодексу, застосовуючи замість цього інші форми відповідальності, такі як люстрація, що може сприяти ефективнішій реінтеграції територій;

- необхідно розробити детальну стратегію для правоохоронців щодо обробки таких справ, включаючи чіткі вказівки, як *застосовувати статті Кримінального кодексу в залежності від обставин*, а також враховувати умови примусу та залякування на окупованих територіях;

- утримуватися від прийняття законодавства, що *додатково обмежує права засуджених*, як наприклад, заборона виплачувати їм пенсії, що суперечить міжнародним зобов'язанням України;

- правоохоронні органи мають *інформувати суспільство* про розслідування справ про колабораціонізм без порушення презумпції невинуватості та уникнення агресивної риторики та розпалювання ворожнечі [2].

Висновки. Колабораціонізм в Україні в умовах війни є значущою проблемою, що підкреслюється

статистикою, яка вказує на ініціювання до серпня 2024 року близько 8500 кримінальних справ за колабораціонізм за статтею 111-1 та близько 1500 справ за пособництво державі-агресору за статтею 111-2 Кримінального кодексу України. Це свідчить про масштаби колабораціонізму на тлі повномасштабного вторгнення росії в Україну, ілюструючи глибокий вплив цієї проблеми на правову систему та суспільні відносини в країні.

Основною проблемою у правовій кваліфікації колабораціонізму є відсутність чітких меж, які б дозволяли ефективно відділити реальних колаборантів, які активно підтримують ворога, від осіб, які знаходяться під примусом чи вимушені вижи-

вати в окупованих умовах. Судова практика часто не враховує обставини примусу або обмежені можливості осіб, що призводить до надмірної криміналізації і підвищує тиск на правосуддя.

Щодо удосконалення правового регулювання колабораціонізму, необхідно розробити детальніші норми, які б враховували міжнародні стандарти та допомагали чітко визначити межі колабораційної діяльності. Важливим є впровадження заходів, що дозволяють розмежувати колаборантів від цивільних осіб, які змушені адаптуватися до життя під окупацією, а також модифікація законодавства для забезпечення більш ефективного та справедливого судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асанов Д., Бісюк О. Колабораційна діяльність в умовах повномасштабного вторгнення рф – кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. *Молодий вчений*, 2024, № 1(125), 101-108. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-1-125-12>
2. В Україні уже понад 8 тисяч справ про колабораціонізм: що з ними не так? Переказуємо звіт правозахисників. Грати, 2024. URL: <https://zmina.ua/media/v-ukrayini-uzhe-ponad-8-tysyach-sprav-pro-kolaboracziionizm-shho-z-nimu-ne-tak-perekazuemo-zvit-pravozahysnykiv/>
3. Долгорученко К. О. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 2022, № 56. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.4>
4. Зубченко О. С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право*, № 3(55), 2022. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530)
5. Колабораціонізм: чому на цей шлях стають наші громадяни. *Армія інформ*, 2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/28/kolaboracziionizm-chomu-na-czej-shlyah-stayut-nashi-gromadyany/>
6. Михайлов Д. Законодавство про колабораціонізм не відповідає міжнародному гуманітарному праву. *Суспільне Новини*, 2022. URL: <https://suspijne.media/802683-zakonodavstvo-pro-kolaboracionizm-ne-vidpovidaemiznarodnomu-gumanitarnomu-pravu-zmina/>
7. Нагорний А. М. Кримінально-правові засоби боротьби із колабораційною діяльністю в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2024, № 1. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-52>
8. Синюк О. Як карали за колабораціонізм різні держави та чому цей термін досі неоднозначний навіть в Україні. ЛБ, 2023. URL: https://lb.ua/blog/onysiia_syniuk/571430_yak_karali_kolaboratsionizm_rizni.html
9. Сьомін С. В., Комашко В. В. Сучасна парадигма колабораціонізму в умовах російського вторгнення в Україну: історико-правовий аналіз. *Право та державне управління*, 2023, № 4. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2023/28.pdf
10. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION OF POLITICAL OPPOSITION AND ITS INSTITUTIONALIZATION

Мегела Р.Р.,

*доктор філософії в галузі політичних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті здійснено дослідження еволюції теоретико-методологічних підходів до концептуалізації політичної опозиції та її інституціоналізації. Актуальність теми зумовлена методологічною фрагментованістю концепції політичної опозиції і відсутністю уніфікованої дослідницької парадигми, що системно корелювала би з політичними й інституційними особливостями різних політичних систем з приводу феномена інституціоналізації політичної опозиції. Метою дослідження було розглянути еволюцію поняття «політична опозиція» і розробити інтегральну концепцію її інституціоналізації із урахуванням інституційних, системних та процесуальних вимірів функціонування в різних політичних контекстах. У ході дослідження проаналізовано розвиток наукової думки щодо політичної опозиції від 1960-х років до сучасності. Особливу увагу приділено трансформації підходів від класичного (вузького), що зосереджується головним чином на парламентській опозиції, до широкого, який охоплює увесь спектр можливих ролей і функцій політичної опозиції. У результаті встановлено, що політична опозиція може існувати як політичний інститут, особливо в умовах демократії, де вона набуває статусу легітимного політичного інструменту та може бути інституціоналізована через структуру відносин між владою/урядом й опозицією. Визначено, що ефективність демократії залежить не тільки від легітимності політичної опозиції, але й від її інституціоналізації. Новизна дослідження полягає в систематизації і переосмисленні еволюції теоретико-методологічних підходів до вивчення політичної опозиції, а також у розробці комплексного бачення суті її інституціоналізації. Зокрема, інституціоналізацію опозиції запропоновано розглядати як багатовимірний процес, який охоплює як формальні, так і неформальні правила та процедури взаємодії між владою й опозицією в різних політичних контекстах.

Ключові слова: політична опозиція, парламентська опозиція, політичний інститут, інституціоналізація, демократія.

The article examines the evolution of theoretical and methodological approaches to the conceptualization of political opposition and its institutionalization. The relevance of the topic is due to the methodological fragmentation of the concept of political opposition and the lack of a unified research paradigm that would systematically correlate with the political and institutional features of different political systems regarding the phenomenon of institutionalization of political opposition. The purpose of the study was to examine the evolution of the concept of «political opposition» and to develop an integral concept of its institutionalization, taking into account the institutional, systemic and procedural dimensions of its functioning in different political contexts. The study analyzed the evolution of scholarly thought on political opposition from the 1960s to the present. Special attention was paid to the transformation of approaches from the classical (narrow) one, which focuses mainly on the parliamentary opposition, to a broad one, which covers the entire range of possible roles and functions of the political opposition. As a result, it was found that the political opposition can exist as a political institution, especially in a democracy, where it acquires the status of a legitimate political instrument and can be institutionalized through the structure of the relations between the government and the opposition. It was also reasoned that the effectiveness of democracy depends not only on the legitimacy of the political opposition, but also on its institutionalization. The novelty of the study lies in the systematization and rethinking of the development of theoretical and methodological approaches to the study particular, it was proposed to consider the institutionalization of opposition as a multidimensional process that includes both formal and informal rules and procedures of interaction between the government and the opposition in different political contexts.

Key words: political opposition, parliamentary opposition, political institution, institutionalization, democracy.

Постановка проблеми. Попри дуже велику кількість наукових доробків з теми політичної, зокрема парламентської, опозиції, сьогодні й досі не вирішена проблема, згідно з якою концепція політичної опозиції в політологічному дискурсі залишається методологічно фрагментованим і не має уніфікованої дослідницької парадигми. Незважаючи на майже щоденне використання терміна в політичній комунікації і загалом політичному процесі, його змістовне наповнення все-ж досі системно не корелює з політичними й інсти-

туційними особливостями різних (чи загалом) політичних систем відмінних країн, передусім демократичних. Річ у тім, що наявні дослідження характеризуються значними обмеженнями: вони або територіально локалізовані (головно європейський контекст), або концентруються на специфічних й окремих політичних системах (здебільше парламентських демократіях). Як наслідок, наявні наукові доробки, попри накопичення значного теоретичного і фактологічного матеріалу, не пропонують цілком комплексного теоретико-

методологічного інструментарія для всебічного вивчення феномена політичної опозиції, а також для охоплення окремих аспектів її окреслення та функціонування. На цьому тлі актуальність дослідження зумовлена необхідністю розгляду еволюції поняття «політична опозиція» і відтак розроблення інтегральної концепції інституціоналізації політичної опозиції, яка б враховувала інституційні, системні і процесуальні виміри її функціонування в різних політичних контекстах. Це дозволить не тільки систематизувати наявні наукові напрацювання, але також запропонувати нові методологічні стратегії вивчення опозиції як визначального компонента демократичного урядування. За рахунок цього вдасться хоча би частково заповнити наявну дослідницьку прогалину через комплексний аналіз політичної опозиції в інституційному та системному вимірах.

Аналіз досліджень і публікацій та виділення не вирішених частин проблеми. Як зазначено вище, у політичній науці є надзвичайно багато доробків, які стосуються проблематики політичної, зокрема парламентської, опозиції. Однак їй досі немає чи майже немає спеціалізованих праць, котрі стосуються тематики інституціоналізації політичної опозиції. Натомість ця тема є побіжною складовою інших – і більш системних, і більш деталізованих – досліджень політичної опозиції, а відтак дуже фрагментованою. Тому про явище інституціоналізації політичної опозиції треба говорити крізь призму двох етапів або підходів до дослідження політичної опозиції в цілому. Перший етап чи так званий вузький, нормативний або вже класичний підхід представлений дослідниками періоду початку 1960-х – кінця 1970-х років, з-поміж яких найвідомішими є Д. Аптер [1], Р. Баркер [2], Є. Вятр та А. Пшеворські [3], Р. Даль [4–7], Г. Іонеску та І. де Мадаріага [8], Б. МакЛеннан [9; 10], Дж. Сарторі [11], Л. Шапіро [12; 13], Е. Шилз [14]. Згодом цей класичний та досі вузький підхід був дещо модернізований і розвинутий й сталося це здебільшого у 1970-х – 1990-х роках, зокрема в працях таких вчених, як Дж. Барбер [15], Ж. Блондель [16], Г.-Й. Веен [17], К.-Г. Керр [18], Г. Оберройтер [19], М. Херт [20], Г.-П. Шнайдер [21; 22] та інші. Нарешті, лише з 2000-х років почалось суттєве оновлення концепції політичної опозиції та її розширення. В цей час значно популярнішим став широкий підхід до розуміння політичної опозиції, зокрема не лише як парламентської і не тільки в демократіях, представлений, втім числі, у доробках таких науковців, як А. Бетель [23], Н. Брек і Ш. Вайнблум [24; 25], П. Копецькі і М. Спірова [26], Х. Муталіб [27], Ф. Нортон [28], Л. Хелмс [29–32], Р. Хольцхакер [33] й інші. На їхній основі власне й буде зроблено спробу з'ясувати, що означає і включає у себе феномен та процес інституціоналізації політичної опозиції.

Формулювання цілей статті. Стаття має на меті комплексно дослідити еволюцію поняття «політична опозиція» і розробити інтегральну концепцію її інституціоналізації з урахуванням інституційних, системних та процесуальних вимірів функціонування політичної опозиції у різних політичних контекстах. Дослідження спрямоване на систематизацію наявних наукових напрацювань та запропонування цілісних теоретико-методологічних стратегій вивчення опозиції як визначального компонента демократичного урядування. Через комплексний аналіз політичної опозиції на підставі вузького і широкого підходів, а також в інституційному і системному вимірах планується заповнити наявну дослідницьку прогалину, пов'язану з відсутністю уніфікованої парадигми й методологічною фрагментованістю концепції політичної опозиції в цілому та феномена і процесу її інституціоналізації зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд наявних досліджень і поточного стану справ змушує відзначити, що ситуація відсутності означення феномена інституціоналізації політичної опозиції є доволі дивною в політичній науці. Адже проблематика політичної опозиції і загалом опозиційної діяльності демонструє унікальний дослідницький феномен, який характеризується, з одного боку, парадоксальним поєднанням тривалої традиції його вивчення та, з іншого боку, методологічної фрагментарності такого вивчення. Незважаючи на значний масив наукових праць, категорія «політична опозиція» лишається концептуально залежною від домінуючих владних механізмів та структурних особливостей різних політичних систем [16]. Принципова складність дослідження зумовлена вторинною природою опозиційності, яка формується та трансформується під впливом інституційних і політичних параметрів державного управління. Відтак науковці часто констатують методологічну обмеженість наявних підходів, що не дозволяють створити уніфіковану теоретичну модель для всебічного аналізу політичної опозиції й опозиційної динаміки в різних політичних контекстах.

Особливого значення, але й досі у рамках відсутності належної відповіді з цього приводу, набуває дослідження політичної, зокрема парламентської, опозиції в демократичних політичних системах, де вона отримує статус легітимного та «справжнього» політичного інструменту й інституту [32]. Адже демократія створює унікальне середовище для інституціоналізації опозиційної діяльності та загалом політичної опозиції, забезпечуючи механізми публічної критики уряду та можливого альтернативного політичного представництва у владі. Саме тому кожен дослідник демократії просто змушений звертатися до вивчення політичної опозиції як фундаментальної складової демократичної системи, що є «першою

вісню, яка створює поліархію» (авт. – демократію) [6; 24; 25]. Однак для цього необхідний комплексний дослідницький підхід, який би: інтегрував різноманітні теоретичні перспективи; містив між-дисциплінарну методологію дослідження опозиційних процесів; створив аналітичний інструментарій для порівняльного дослідження інституту політичної опозиції; розкривав змістовні особливості опозиційної діяльності в різних політичних системах; слугував основою задля розуміння феномена інституціоналізації політичної опозиції. А тому на цьому тлі стратегічним завданням постає не тільки теоретичне осмислення феномена політичної опозиції, а й явища і процесу її інституціоналізації як можливості для розроблення практичних механізмів систематизації політичної опозиції, здатних охопити максимально широкий спектр моделей і політичних контекстів.

Для отримання такого результату потрібно розмірковувати не лише або не відразу про інституціоналізацію політичної опозиції, а спочатку – про явище політичної опозиції як таке і як можливий політичний інститут у демократичній державі. Вивчення політичної опозиції починається із класичних праць 1960–1970-х років видатних дослідників, які заклали фундаментальні теоретичні основи розуміння цього феномена. Серед них, як зазначено вище, – Д. Аптер [1], Р. Баркер [2], Є. Вятр й А. Пшеворські [3], Р. Даль [4–7], Г. Іонеску та І. де Мадаріага [8], Б. МакЛеннан [9; 10], Дж. Сарторі [11], Л. Шапіро [12; 13] й інші. У їхніх ідеях і працях неодноразово розкрито принципово важливі аспекти функціонування політичної опозиції в демократичних системах. Зокрема, ті ж Р. Даль [5], Є. Вятр й А. Пшеворські [3] стверджували, що опозиція є ключовим інструментом для узгодження різних суспільних інтересів, досягнення компромісу між владою і громадянами, а також для запобігання соціальним конфліктам і революційним потрясінням. Інакше кажучи, в демократичній країні політична опозиція постає чи може постати тим інститутом, який є необхідною умовою для ефективного урядування і механізмом контролю громадян над владою. Ось чому політична опозиція в демократії є або точно може стати інституціоналізованим політичним суб'єктом і відповідальним політичним актором, спроможним конструктивно взаємодіяти з владою.

Разом із цим, у цей класичний період дослідження політичної опозиції, представлений так званим вузьким підходом, спостерігалася значна концептуальна невизначеність, що характеризувалася множинністю інтерпретацій досліджуваного феномена [24; 25]. Вчені розглядали опозицію через різні теоретичні призми: від системи стримувань і противаг до інституціоналізованого політичного конфлікту тощо. При цьому, визначальною рисою класичних досліджень було розу-

міння політичної опозиції як релятивної категорії, пов'язаної із протистоянням владі [28]. Для прикладу, той же Р. Даль трактував політичну опозицію як взаємодію політичних сил, де одна сторона протидіє діям уряду як другій стороні [5, с. 18], а Г. Іонеску та І. де Мадаріага же розглядали її як діалектичний аналог владних інституцій [8, с. 2]. А на цьому тлі особливого значення набуло вивчення саме парламентської опозиції, яку вчені визначали як найбільш інституціоналізовану та розвинену форму політичного конфлікту [8, с. 9]. Л. Шапіро у продовження такого методологічного бачення запропонував розуміти політичну опозицію як організовану групу, спрямовану передусім на зміну існуючого уряду [13]. На цій підставі загалом можна зробити висновок, що в 1960–1970-х роках – із самого початку дослідження політичної опозиції і в рамках класичного підходу – дуже значним методологічним обмеженням було звуження дослідницької перспективи переважно до парламентської, хоча й часто інституціоналізованої арени, а також фокусування на партіях парламентської меншості і розгляд опозиції передусім крізь призму боротьби за владу [24; 25]. Як наслідок цього, політична опозиція здебільшого ототожнювалася з парламентською опозицією і саме через це часто сприймалась інституційно та розумілась як політичний інститут.

У результаті такого розвитку в рамках класичного підходу вже на початку 1980-х років дослідження політичної опозиції потрапило в методологічну пастку вузької нормативної перспективи [25]. Науковці здебільшого концентрувалися на інституті парламентської опозиції, розглядаючи її крізь призму специфічних цілей обмеженого кола політичних акторів. Попри очевидну обмеженість такого підходу, особливо при вивченні опозиційних процесів поза демократичними системами, саме він став домінуючим. Це було головно зумовлено відродженням методологічного інтересу загалом до інституціоналізму та посиленням впливу саме неінституціональних теорій у політичній науці. Однак запропонований дослідницький фокус дуже суттєво звужував розуміння політичної опозиції, редукуючи її складний та багатовимірний характер винятково до інституційних рамок парламентської взаємодії. Відтак цей підхід суттєво лімітував можливості комплексного вивчення опозиційних процесів у розмаїтих політичних системах і контекстах.

Разом із цим, у 1980–1990-х роках, а подекуди й раніше, у дослідженнях політичної опозиції відбулися дуже значні методологічні зрушення. Поряд із класичною – передусім американською – традицією, представленою ідеями Р. Далья [4–7], розвинулась потужна західноєвропейська дослідницька школа, зокрема німецька, яка включала праці Г. Іонеску й І. де Мадаріаги [8; 34; 35],

К.-Г. Керра [18], К.-Х. Нассмахера [36], Г. Оберройтера [19], М. Херта [20], Г.-П. Шнайдера [21; 22] та інших вчених. Принциповою новацією стали спроби розширити концептуальні межі політичної опозиції: від вузької парламентської до більш широкої перспективи – вивчення опозиційних позицій у процесах прийняття рішень в демократичних системах [19, с. 12] та дослідження опозиційних груп і рухів у невеликих країнах [37, с. 15]. Відтак загалом період 1960–1990-х років характеризувався суттєвим зростанням кількості дослідників і розширенням дослідницьких підходів з тематики опозиції [24; 25]. Особливого значення на цьому тлі набули порівняльні студії чинників формування, розвитку, інституціоналізації та занепаду політичної опозиції як у демократичних, так і в недемократичних країнах, авторами яких в той час були спочатку згадані вище Ж. Блондель [16], Р. Даль [5], Дж. Сарторі [11], а згодом Дж. Барбер [15], Дж. Карбоне [38], Х. Муталіб [27], Л. Хелмс [29].

Загалом в цей час у розвитку досліджень політичної опозиції спостерігалася тенденція до методологічної обмеженості, що типово виявлялася у домінуванні нормативного підходу та вузької неінституціональної або ж функціональної перспективи [24; 25]. Така ситуація значно звужувала коло дослідницьких питань та обмежувала розуміння феномена політичної опозиції в його комплексності. Тому лише не раніше початку 2000-х – в 2010-х роках група дослідників, зокрема Н. Брек та Ш. Вайнблум [24; 25], Ф. Нортон [28] та Л. Хелмс [31; 32], здійснила спробу переосмислення і розширення концепції політичної опозиції. Їхні роботи були спрямовані на критичний аналіз обмежень класичного/вузького підходу та новітнього періоду теоретизації політичної опозиції, особливо щодо її визначення, методологічних рамок, акторів та ариени діяльності. Результатом цих наукових пошуків стало обговорення й врешті формування двох основних підходів щодо розуміння політичної опозиції – вузького та широкого [24; 25; 39; 40]. Кожен з цих підходів має свої переваги та недоліки, що потребують детального аналізу для формування комплексного розуміння не лише феномена політичної опозиції, а й її інституціоналізації.

У своїх фундаментальних дослідженнях Н. Брек і Ш. Вайнблум детально проаналізували еволюцію теоретичних поглядів на політичну опозицію [24; 25]. Науковці звернули особливу увагу на те, що впродовж 1960–2000-х років було сформовано, як зазначено вище, традиційний або класичний підхід до розуміння цього феномена. Особливість такого теоретичного осмислення полягає в тому, що воно зосереджується передусім на нормативних і функціональних аспектах політичної опозиції, встановлюючи досить чіткі межі

щодо сфери її діяльності, призначення і цільових орієнтирів. Ф. Нортон із цього приводу підкреслює, що в рамках такої концептуальної парадигми основоположним завданням політичної опозиції вважається не просто критика чинної влади, а розробка і пропонування альтернативних політичних рішень із перспективою формування нового уряду [28]. У рамках такого підходу політична опозиція розглядається як структурована й інституціоналізована політична організація, що має чітко регламентований та легітимний статус [28, с. 237]. Водночас деякі дослідники, залишаючись у межах класичного трактування, розширюють функціональне поле політичної, зокрема найперше парламентської, опозиції в демократичних системах, виходячи за поле традиційного бачення її ролі як генератора альтернативних політичних рішень та потенційного «творця» нового уряду. Узагальнюючи сутність класичного чи вузького підходу до концептуалізації політичної опозиції, можна констатувати, що він фактично отожднює поняття політичної опозиції із парламентською опозицією, зосереджуючи увагу саме на цьому інституційному чи так би мовити (можливо) інституціоналізованому вимірі опозиційної діяльності.

Разом із цим, вже навіть у рамках класичного чи вузького підходу можна помітити, що в науковому дискурсі щодо природи політичної опозиції з певного періоду часу з'явилася своєрідна дихотомія поглядів. Хоча деякі представники класичного (вузького) підходу, такі як Ж. Блондель [16], а також Л. Крамм [41], наголошували на важливості вивчення позапарламентських і навіть ситуативних форм опозиційної діяльності, переважна частина вчених залишилася прихильною до більш обмеженого її бачення. Зокрема, такі науковці, як Р. Хольцхакер [33], а також П. Копецькі та М. Спірова [26], зосередили свої дослідження на вивченні взаємодії між парламентською більшістю і меншістю, концентруючись передусім на різноманітному, але часто інституціоналізованому законодавчому процесі й виконавчо-законодавчих відносинах. Однак неодмінно вартує зазначити, що такий обмежений підхід має суттєві недоліки. Політична опозиція може виявлятися у різноманітних конфігураціях владних відносин, в тому числі не тільки поміж парламентом і урядом, але й між парламентом і главою держави або між урядом та главою держави тощо. Більше того, навіть у суто парламентському розрізі недостатньо розглядати політичну опозицію виключно крізь призму протистояння більшості та меншості у парламенті. Так, Г. Керр влучно зауважує, що в деяких політичних системах може бути проблематично чи навіть неможливо очевидно і чітко визначити, що саме становить парламентську більшість та меншість у контексті вузького підходу [18, с. 52]. Дослідник також підкреслює, що роль і структура

парламентів, а відповідно й стратегії політичної опозиції дуже суттєво варіюються в різних країнах. Це особливо помітно в контексті багаторівневого урядування, різноманітності інституційного і політичного дизайну та множинності арен, де може (або не може) відбуватися інституціоналізація політичної опозиції та розгортатися її взаємодія з урядом і владними структурами [42].

Ось чому, спираючись на ґрунтовні дослідження Н. Брек та Ш. Вайнблум [24; 25], можна простежити формування альтернативного – широкого – підходу до концептуалізації політичної опозиції, який виник як відповідь на обмеження класичного трактування цього феномена. Широкий підхід не заперечує основних положень класичної концепції, а натомість лише інтегрує їх у більш всеохопну теоретичну рамку. Його відмінною рисою є прагнення подолати методологічні та концептуальні обмеження вузького підходу через розширення аналітичного фокусу в кількох ключових напрямках аналізу: функціональному, предметному, географічному та методологічному. Це, своєю чергою, приводить до суттєвого збагачення як дефінітивного апарату, так і спектра досліджуваних випадків по феномену політичної опозиції та явищу і процесу її інституціоналізації. Зокрема, прихильники широкого підходу на початку 2000-х років вдало наголошують на важливості збереження фундаментального принципу, сформульованого в класичній теорії. Згідно із цим принципом, політична опозиція виникає в ситуації, коли один – опозиційний – політичний актор протистоїть діям іншого – урядового чи владного – політичного актора [5, с. 18.; 7; 8, с. 2]. Водночас, широкий підхід значно розширює розуміння опозиційної діяльності, охоплюючи увесь спектр можливих ролей і функцій політичної опозиції, незалежно від ариени її діяльності чи ступеня інституціоналізації. Важливо відзначити, що такий підхід враховує можливість трансформації форм і типів опозиційної діяльності з плином часу.

Розвиваючи концепцію політичної опозиції в рамках широкого підходу до її трактування, ті ж Н. Брек і Ш. Вайнблум [25] пропонують всеохопну дефініцію цього феномена. На їхню думку, політична опозиція охоплює чи не будь-якого організованого актора, який у публічному просторі артикулює свою незгоду або пропонує альтернативні позиції щодо дій влади (уряду чи глави держави), її політичного курсу або політичного режиму загалом. При цьому, такий актор систематично або періодично здійснює моніторинг, інформування та критику поточної ситуації, використовуючи різноманітні, переважно ненасильницькі, інструменти впливу. Методологічна перевага широкого підходу відтак полягає в тому, що він виходить за межі суто нормативного, неоінституціонального чи функціонального аналізу. Це дозволяє подо-

лати ті концептуальні та аналітичні ліміти, котрі були властиві неоінституціоналізму в рамках класичного підходу. Широкий підхід пропонує більш комплексний інструментарій для дослідження політичної опозиції, що й дає змогу відповісти на ширше коло дослідницьких питань. Особливо ж важливим внеском представників широкого підходу стало розширення географії досліджень політичної опозиції. Як зазначає Л. Хелмс [30], вони вперше системно звернули увагу на функціонування політичної опозиції не лише в демократичних, але й у недемократичних (автократичних) політичних режимах, що було суттєвим обмеженням класичного підходу.

Розглядаючи специфіку функціонування політичної опозиції в різних типах політичних режимів, варто звернути особливу увагу на фундаментальну особливість демократичних систем, згідно з якою саме у них політична опозиція може бути визначена як політичний інститут і відтак може бути інституціоналізована. Як підкреслює Дж. Каппочія [43, с. 13], оскільки демократичні режими базуються на принципі інституціоналізації політичної незгоди як невід'ємного елемента політичного процесу, то не може існувати попередньо встановлених обмежень щодо рівня незгоди, яку може виражати політична опозиція. Саме це положення набуває особливої значущості в контексті дослідження природи, типології та моделей політичної, зокрема найперше парламентської, опозиції в різних типах і формах представницької демократії, адже вони є або принаймні можуть бути найкращими свідченнями (можливості) інституціоналізації політичної опозиції. Відповідно, це допускає і дозволяє зміщення дослідницького акцента на вивчення інституціоналізації й інституціоналізованих форм політичної опозиції, зокрема її парламентського виміру, який у системі представницької демократії може набувати різноманітних типологічних і модельних конфігурацій.

Навіть оперуючи результатами класичного підходу, звертаємось до ідей К. фон Бойме, який пропонує розглядати парламентську опозицію – як найбільш концентровану і можливо інституціоналізовану форму політичної опозиції – як партію чи групу партій або ширше як об'єднання парламентарів, які дотримуються позиції, що відрізняється або протиставляється курсу уряду і/чи глави держави, тобто виконавчої влади загалом [44, с. 958]. Важливо підкреслити, що згідно з цим баченням, наявність чи відсутність в опозиції прагнення до здобуття влади або формування альтернативного уряду не є визначальним критерієм, оскільки важливіше за якими лекалами політична опозиція взаємодіє з політичною владою. Таке трактування політичної опозиції у парламенті виглядає цілком обґрунтованим, адже воно враховує як політичний, так і інституційний аспекти функціонування

представницьких демократій. Основною структурною характеристикою таких систем є наявність інституту парламентської опозиції, котра може існувати у найрізноманітніших формах, зокрема як однопартійна чи коаліційна, системна або антисистемна. Водночас акцент робиться саме на інституціоналізованій та усталеній політичній опозиції, яка виступає як структурована та каналізована парламентська опозиція. Ця опозиція функціонує у межах певної форми або моделі, що відображає специфіку політичної системи демократичної держави, на відміну від позапарламентських форм політичної опозиції.

Зокрема, інституціоналізована парламентська опозиція неодмінно залежить від особливостей політичної, партійної та виборчої системи кожної окремої демократичної країни. У цьому контексті цікавими, проте такими, які потрібно перевіряти, є деякі класичні гіпотези, зокрема ідея, висловлена свого часу ще М. Дюверже, яка стверджує, що політична, зокрема парламентська, опозиція найбільш інституціоналізована, а подекуди й виключно інституціоналізована, у двопартійних системах [45, с. 454–455]. Також заслуговує на увагу концепція Дж. Сарторі, згідно із якою в багатопартійних системах політична опозиція, а точніше політичні опозиції у множинному вимірі, не підлягають інституціоналізації, а натомість перетинаються та взаємодіють у складній політичній структурі [11, с. 151]. Що ж стосується позапарламентських форм політичної опозиції, то вони можуть інституціоналізуватись лише частково й опосередковано. Це зумовлено тим, що такі форми політичної опозиції вирізняються значною різноманітністю, множинністю та динамічністю, що унеможливило їх структурування на основі конкретних інституційних чи політичних лекал. Відповідно, вони не піддаються моделюванню чи повноцінній інституціоналізації.

Отже, із цього слідує, що політичну, зокрема парламентську, опозицію в тому чи іншому контексті і навіть загалом можна, а інколи і доцільно розглядати як політичний інститут. Це поняття охоплює як формальні, так і неформальні правила, процедури взаємодії та конкуренції, а також загальний контекст відносин у системі, що властивий для визначення інституту [46, с. 727]. Основою такого інституту є поділ між урядом (владою) і опозицією, тоді як додаткові класифікаційні характеристики визначаються різноманітними показниками структурування. Цей підхід гармонійно вписується в концепцію політичної опозиції, не обмеженої лише парламентським форматом, як інституціоналізованої гарантії свободи. Це політичний інститут, який функціонує в межах політичної системи, проте, при цьому, залишається поза безпосередньою сферою урядування. Він має ключовий організаційний потенціал та виконує

критично важливу роль у конкурентній взаємодії із урядовими структурами, здійснюючи контроль та перевірку їхньої діяльності. Причому такий функціонал інституту політичної опозиції головню базується на мінімальному рівні взаємного прийняття і переважно спрямований на досягнення влади [34, с. 17; 5, с. 237; 11]. Важливість такого підходу важко переоцінити, адже ефективність демократії залежить не тільки від легітимності політичної опозиції, проте і від її інституціоналізації. Це передбачає створення чіткої структури відносин поміж владою та опозицією, що найбільш виразно виявляється у парламентському форматі політичної опозиції [23].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведений аналіз демонструє, що дослідження політичної опозиції пройшло суттєву еволюцію від вузького (класичного) до широкого підходу в її розумінні. Якщо класичний/вузький підхід 1960–1990-х років зосереджувався переважно на парламентській опозиції та її інституціоналізованих формах у демократичних системах, то широкий підхід, що розвинувся з 2000-х років, значно розширив розуміння опозиційної діяльності, охоплюючи весь спектр можливих ролей та функцій політичної опозиції незалежно від ариені її діяльності чи ступеня або ж навіть самого факту інституціоналізації. Важливим методологічним досягненням двох підходів постало визнання того, що політична опозиція може існувати як політичний інститут, особливо в умовах демократії, де вона набуває статусу легітимного політичного інструменту та може бути інституціоналізована через чітку структуру відносин між владою та опозицією.

Це означає, що саме явище інституціоналізації політичної опозиції є одним з найважливіших аспектів для виокремлення різних типів і моделей політичної опозиції, які неодмінно потребують окремішнього розгляду й аналізу. Відповідно, перспективними напрямками подальших досліджень точно є поглиблене вивчення механізмів інституціоналізації та моделей політичної опозиції в різних типах демократичних систем, зокрема в контексті багаторівневого урядування, а також розмаїття інституційного та політичного дизайну. Особливої уваги заслуговує перевірка класичних гіпотез стосовно залежності ступеня інституціоналізації політичної опозиції від типу партійної та загалом політичної системи, а також дослідження можливостей часткової інституціоналізації позапарламентських форм політичної опозиції. Важливим напрямом майбутніх розвідок може стати розробка комплексного методологічного інструментарія для порівняльного аналізу різних форм політичної, зокрема парламентської, опозиції та різних рівнів її інституціоналізації в демократичних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Apter D. Some Reflections on the Role of a Political Opposition in New Nations. *Comparative Studies in Society and History*. 1962. Vol. IV. No. 2. P. 154–168.
2. Barker R. *Studies in Opposition*. Basingstoke, London: Macmillan, 1971. 338 p.
3. Wjatr J., Przeworski A. Control without Opposition. *Government and Opposition*. 1966. Vol. 1. No. 2. P. 227–239.
4. Dahl R. Governments and Political Oppositions // Greenstein F., Polsby N. *Handbook of Political Science, Vol. 3: Macropolitical Theory*. Reading: Addison Wesley, 1975. P. 115–174.
5. Dahl R. *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven, London: Yale University Press, 1966. 484 p.
6. Dahl R. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press, 1971. 257 p.
7. Dahl R. *Regimes and Oppositions*. London: Yale University Press, 1973. 411 p.
8. Ionescu G., de Madariaga I. *Opposition: Past and Present of a Political Institution*. London: The New Thinker Library, 1968. 213 p.
9. McLennan B. Approaches to the Concept of Political Opposition: An Historical Overview // McLennan B. *Political Opposition and Dissent*. New York, London: Dunellen, 1973. P. 1–50.
10. McLennan B. Cross-National Comparison of Political Opposition and Conflict // McLennan B. *Political Opposition and Dissent*. New York, London: Dunellen, 1973. P. 381–393.
11. Sartori G. Opposition and Control: Problems and Prospects. *Government and Opposition*. 1966. Vol. 1. No. 1. P. 149–154.
12. Schapiro L. *Political Opposition in One-Party States*. London: The Macmillan Press, 1972. 289 p.
13. Schapiro L. Putting the lid on Leninism. Opposition and dissent in the communist one-party states. *Government and Opposition*. 1967. Vol. 2. No. 2. P. 181–203.
14. Shiels E. Opposition in the New States of Asia and Africa. *Government and Opposition*. 1966. Vol. 1. No. 1. P. 175–204.
15. Barber J. Opposition in Russia. *Government and Opposition*. 1997. Vol. 32. No. 4. P. 598–613.
16. Blondel J. Political Opposition in the Contemporary World. *Government and Opposition*. 1997. Vol. 32. No. 4. P. 462–486.
17. Veen H.-J. Opposition im Bundestag: Ihre Funktionen, institutionellen Handlungsbedingungen und das Verhalten der CDU/CSU-Fraktion in der 6. Wahlperiode 1969–1972. Bonn, 1976. 215 s.
18. Kerr H. The Structure of Opposition in the Swiss Parliament. *Legislative Studies Quarterly*. 1978. Vol. 3. No. 1. P. 51–62.
19. Oberreuteur H. *Parlamentarische Opposition*. Hamburg Westdt. Verl., 1975. 277 s.
20. Hereth M. *Die parlamentarische Opposition in der Bundesrepublik Deutschland*. München, 1969. 184 s.
21. Schneider H.-P. *Die parlamentarische Opposition im Verfassungsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. Bd. 1: Grundlagen. Frankfurt a.M., 1974. 478 s.
22. Schneider H.-P. Keine Demokratie ohne Opposition // Buckmiller M., Perels J. *Opposition als Triebkraft der Demokratie*. Hannover, 1998. S. 247–248.
23. Béteille A. *Government and Opposition* // Béteille A. *Democracy and Its Institutions*. Delhi: Oxford University Press, 2012. P. 33–55.
24. Brack N., Weinblum S. "Political Opposition": Towards a Renewed Research Agenda. *Interdisciplinary Political Studies*. 2011. Vol. 1. No. 1. P. 69–79.
25. Brack N., Weinblum S. What do we mean by "political opposition": A theoretical perspective. Presented at Potsdam ECPR General Conference, 9–12 September 2009. 16 p.
26. Kopecky P., Spirova M. Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies: Power of the Powerless. *Journal of Legislative Studies*. 2008. Vol. 14. No. 1–2. P. 133–159.
27. Mutalib H. Illiberal Democracy and the Future of Opposition in Singapore. *Third World Quarterly*. 2000. Vol. 21. No. 2. P. 313–342.
28. Norton P. Making Sense of Opposition. *The Journal of Legislative Studies*. 2008. Vol. 14. No. 1. P. 236–250.
29. Helms L. Five ways of institutionalizing political opposition: Lessons from the advanced democracies. *Government and Opposition*. 2004. Vol. 39. No. 1. P. 22–54.
30. Helms L. Introduction: The nature of political opposition in contemporary electoral democracies and autocracies. *European Political Science*. 2021. Vol. 20. P. 569–579.
31. Helms L. *Parliamentary Opposition in Old and New Democracies*. London: Routledge, 2008. 268 p.
32. Helms L. Introduction: Studying Parliamentary Opposition in Old and New Democracies: Issues and Perspectives. *The Journal of Legislative Studies*. 2008. Vol. 14. No. 1. P. 6–19.
33. Holzhaecker R. The Power of Opposition Parliamentary Party Groups in European Scrutiny. *The Journal of Legislative Studies*. 2005. Vol. 11. No. 3–4. P. 428–445.

-
34. Ionescu G., de Madariaga I. Die Opposition. Ihre politische Funktion in Vergangenheit und Gegenwart. München: Beck, 1971. 217 s.
 35. Wollmann H. Die Stellung der Parlamentsminderheiten in England, der Bundesrepublik Deutschland und Italien. Den Haag, 1970. 280 s.
 36. Naßmacher K.-H. Das österreichische Regierungssystem. Große Koalition oder alternierende Regierung?. Köln/Opladen, 1968. 243 s.
 37. Euchner W. Einleitung: Opposition als Gegenstand politikwissenschaftlicher Forschung // *Politische Opposition in Deutschland und im internationalen Vergleich*. Göttingen, 1993. S. 7–20.
 38. Carbone G. Political Party in a “No-Party Democracy”: Hegemony and Opposition Under Movement Democracy in Uganda. *Party Politics*. 2003. Vol. 9. No. 4. P. 485–501.
 39. Кольцов В. Дистинкція методологічних і теоретико-методологічних підходів до дослідження політичної опозиції. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2017. Вип. 75. С. 3–14.
 40. Кольцов В. До вузького й широкого дефініювання політичної опозиції в західній політичній науці. *Політикус*. 2017. Вип. 1. С. 75–83.
 41. Kramm L. Grundzüge einer Theorie der politische opposition. *Zeitschrift für Politik*. 1986. Vol. 3. No. 1. P. 33–43.
 42. Friedrich C. Federalism and Opposition. *Government and Opposition*. 1996. Vol. 1. No. 3. P. 286–296.
 43. Cappocia G. Anti-System Parties. A Conceptual Reassessment. *Journal of Theoretical Politics*. 2002. Vol. 14. No. 1. P. 9–35.
 44. von Beyme K. Opposition // *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Eine vergleichende Enzyklopädie. Bd. IV: Lenin bis Periodisierung*. Freiburg u.a., 1971. S. 958–992.
 45. Duverger M. Les Partis Politiques. Paris, 1951. 476 p.
 46. Helmke G., Levitsky S. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*. 2004. Vol. 2. No. 4. P. 725–740.

ВЗАЄМОДІЯ БІЗНЕСУ І ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

INTERACTION BETWEEN BUSINESS AND GOVERNMENT IN UKRAINE: CONTROVERSY AND PROSPECTS

Назарчук О.М.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедра політології*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано особливості пострадянської (поставторитарної) співпраці державного і приватного секторів суспільства, вектори її еволюції, суперечності, а також перспективи автономної та консолідованої взаємодії владного та бізнесового базисів української спільноти в умовах повоєнної відбудови та євроінтеграції.

Завдяки вивченню еволюції форм і методів взаємодії влади і бізнесу у пострадянський період виокремлено такі негативні тенденції як переважання неформальних інститутів над формальними процедурами, тіньовий вплив економічної еліти на політичну, зосередженість на боротьбі за владу. Водночас, відзначено наявність конкуренції між різними бізнесовими групами, що перешкоджає монополізації влади.

Досліджуючи особливості такої системи взаємовідносин встановлено відсутність абсолютної першості та наявність конкуренції між бізнесовими групами за вплив на владу і для контролю влади. Відзначено як негативні аспекти цього процесу, так і деякі позитивні елементи, що разом взяті базуються на непатримоніальній системі існування, демонструючи навіть певний плюралізм.

Аналіз форм перебігу і сутностей процесів революційних подій 2004 і 2014 років засвідчив все ж перспективність адаптацій бізнесу до влади і їх взаємне використання. Важливим аспектом у цьому є наявність недостатньої репрезентативності малого і середнього підприємництва у владних ешелонах.

Визначено особливості взаємодії влади та бізнесу в умовах війни. Зокрема це стосується посиленню ролі громадського сектору для збільшення ефективності бізнесу шляхом залучення іноземних інвестицій, створення різноманітних програм, лобювання перед владними інституціями.

Доведено, що структура приватного сектора зазнала значних трансформацій і не лише є викликом, але й відкриває нові можливості у дисперсії влади, виникненні нових центрів впливу, зміцненні громадського сектору, а відтак – посилення політичного плюралізму.

У підсумку сформульовано рекомендації щодо подальшого розмежування функцій та завдань владного та економічного секторів, а також розвиток формально визначених інституціональних форм їхньої співпраці. До пріоритетних напрямів ефективної міжсекторальної взаємодії віднесено встановлення і формалізацію каналів взаємодії, критеріїв добору та ротації еліт, розширення представництва інтересів малого та середнього бізнесу, поглиблення партнерства з громадським сектором, формування соціальної відповідальності та консолідованих цінностей еліт.

Ключові слова: міжсекторальна взаємодія, державно-приватне партнерство, приватний сектор, соціальне партнерство, неопатримоніалізм.

The article analyzes the peculiarities of post-Soviet (post-authoritarian) cooperation between the public and private sectors of society, the vectors of its evolution, contradictions, as well as the prospects of autonomous and consolidated interaction of the power and business basis of the Ukrainian community in the conditions of post-war reconstruction and European integration.

Thanks to the study of the evolution of the forms and methods of interaction between government and business in the post-Soviet period, such negative trends as the predominance of informal institutions over formal procedures, the shadow influence of the economic elite on the political, and the focus on the struggle for power have been identified. At the same time, the presence of competition between various business groups was noted, which prevents the monopolization of power.

Investigating the features of such a system of relationships, it was established that there is no absolute primacy and the presence of competition between business groups for influence on the authorities and for the control of the authorities. Both the negative aspects of this process and some positive elements that are based on a non-patrimonial system of existence, demonstrating even a certain pluralism, are noted.

The analysis of the forms of the course and essence of the processes of the revolutionary events of 2004 and 2014 proved the perspective of business adaptations to the authorities and their mutual use. An important aspect in this is the presence of insufficient representativeness of small and medium-sized enterprises in the echelons of power.

The specifics of the interaction between the government and business in the conditions of war are determined. In particular, this refers to strengthening the role of the public sector to increase business efficiency by attracting foreign investments, creating various programs, and lobbying government institutions.

It is proven that the structure of the private sector has undergone significant transformations, which is not only a challenge, but also opens up new opportunities in the dispersion of power, the emergence of new centers of influence, the strengthening of the public sector, and thus – the strengthening of political pluralism.

As a result, recommendations were formulated regarding the further demarcation of functions and tasks of the power and economic sectors, as well as the development of formally defined institutional forms of their cooperation. The priority areas of effective cross-sectoral interaction include normalization and formalization of channels of interaction, criteria for selection and rotation of elites, expansion of representation of the interests of small and medium-sized businesses, deepening of partnership with the public sector, formation of social responsibility and consolidated values of elites.

Key words: intersectoral interaction, public-private partnership, private sector, social partnership, neopatrimonialism.

Постановка проблеми. Одним з фундаментальних викликів для рівноправного та ефективного соціального партнерства в Україні є недостатня автономність секторів суспільства, що є наслідком тривалого домінування та тотального контролю держави за всіма сферами. Ця особливість притаманна всім пострадянським країнам, де громадські лідери та бізнес-еліта, попри володіння значними ресурсами, не здатні репрезентувати повноцінно свої функції опонування владному класу та контролю за ним. За оцінкою багатьох дослідників міжсекторальна взаємодія і досі характеризується патронажно-клієнтелістськими відносинами та утверджується кланово-олігархічною системою.

Еволюція такої системи відносин засвідчує динамічні зміни та певний поступ, що доводить відсутність авторитарного домінування та конкуренцію між олігархічними групами за вплив на владу. Ймовірно, такі відносини й надалі розвиватимуться і набуватимуть цивілізованіших форм.

Безумовно, гібридна війна РФ проти України та повномасштабне вторгнення 2022 року істотно змінюють політичний ландшафт, зокрема характер міжсекторальної співпраці. Нині всі суспільні сектори демонструють високий рівень консолідованості. Проте, для її збереження після завершення військових дій на території нашої держави відносини держава-бізнес-суспільство мають набути належної інституціоналізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика співпраці влади і бізнесу доволі ґрунтовно розроблена у науковій літературі в межах різних наукових галузей, що розкривають економічні [1], управлінські, нормативно-правові засади [2] міжсекторальної взаємодії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, політологічний підхід вимагає широкого розуміння цього концепту не лише в контексті державно-приватного, але й соціального партнерства, відповідального бізнесу. Також здебільшого автори звертаються до негативних аспектів цієї взаємодії як процесу зрощення політичної та економічної еліти, використання влади для досягнення корпоративних або особистих інтересів (Л. Дорош та О. Івасечко [3], О. Фісун [4]). Натомість перспективи їх перетворення на єдину рушійну силу прогресивних зрушень в умовах глобальної кризи та повоєнного відновлення залишається актуальною.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тому метою статті є пошук механізмів

для досягнення функціональної автономності та інституційного розмежування сфер влади і бізнесу для оптимізації їх взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення цієї мети доцільною видається методологія, заснована на комплексі загальнонаукових та спеціальних методів, а саме: історико-типологічне порівняння для визначення тенденцій розвитку взаємодії влади та бізнесу на попередніх етапах, структурно-функціональний та неоінституційний для розмежування ролі кожного з суспільних секторів та з'ясування бажаних правил їхньої взаємодії, прогностичний – для моделювання подальшої її еволюції.

Звертаючись до витоків взаємодії влади та бізнесу, варто відзначити об'єктивне формування неопатримоніальної мережі як реакції на пошук механізмів адаптації до важкого стану економічної системи. Оскільки владні інститути були сформовані ще в радянський період, вони стали об'єктом конкуренції регіональних неформальних фінансово-промислових груп. Останні варто розглядати як унікальний і специфічний різновид української бізнесової еліти. Вони боролись за контроль над урядом, парламентом і державними монополіями [5], завдяки яким мали можливість впливати на розподільчі механізми (санкції, привілеї, виділення земельних ділянок, дозволів тощо) [4].

Тобто, неопатримоніальний тип міжсекторальної взаємодії виник спонтанно як реакція на виклики зовнішнього середовища з метою компенсувати відсутність формальних методів репрезентації інтересів бізнесу у владних процесах. Їх успішному утвердженню сприяли застарілі методи організації виробництва у промисловості та сільському господарстві, маніпулювання ринком землі, бюрократичне свавілля, заангажованість ЗМІ, нечисельність середнього класу (зокрема малого та середнього бізнесу), слабкість громадських інститутів [6].

При цьому політичні еліти очікували від бізнесу взаємних послуг у вигляді підтримки у виборчих процесах та реалізації державних рішень, а владні інституції не мали явного домінування у цій співпраці. За свого президенства Л. Кучма прагнув встановити контроль над олігархічними групами, залучивши їх до управління через так звану «партію влади» – центристські пропрезидентські політичні сили, що створювались і підтримувались впливовими ФПГ [7, с. 88]. В кінці 90-х рр. ХХ ст. остаточно сформувались олігархічні клани Г. Суркіса та В. Медведчука, Р. Ахметова (System Capital

Menagement), В. Пінчука (Interpipe). Завдяки відносно стабільній політичній ситуації та ефективній для себе економічній діяльності вони мали змогу впливати на політичну владу.

Проте, у процесі еволюції соціально-економічної ситуації загострилась конкуренція між провладними та опозиційними бізнесовими колами, апогеєм якої стала «Помаранчева революція» 2004 року. Її підсумком була перемога опозиційних сил, що засвідчило наявність плюралізму економічних еліт, розширення представництва бізнесового сектору за рахунок менш впливових гравців, що долучались до лідерів, тим самим структуруючи і партійну систему.

За президенства В. Януковича бізнесові еліти зокрема прагнули до домінування. Президент, не маючи власного авторитету, спирався на парламентську більшість, сформовану з представників ФПГ та їх близьких родичів [8, с. 82]. Відбувся так званий процес «фамілізації» [9, с. 16], фаворитизму (непотизму) та кронізму [10]. У підсумку цих процесів 10% депутатів Верховної Ради України 7 скликання мали близьких родичів у центральних органах влади [11]. Однак, і цей тип міжсекторальної взаємодії був нетривалим.

З 2014 р. внаслідок подій Революції Гідності до взаємодії бізнесу і влади дедалі активніше долучається громадський сектор. Зросла роль громадської підтримки політичних рішень, тому нормою політичних комунікацій стали звернення громадськості, апеляція до народу. До цього часу громадські організації долучались лише формально і показово, створювались «кишенькові» організації, що, переважно, не мали впливу і не віддзеркалювали інтереси громадян. Сучасні громадські ініціативи вдало та ефективно компенсують неспроможність держави у певних напрямках діяльності, самостійно реалізують різні проекти. Тому влада часто використовує популістську риторіку.

Загалом протягом всього пострадянського періоду державно-приватна міжсекторальна взаємодія здійснювалась у неформальних формах. Вплив бізнесових кіл на ухвалення рішень був прихованим, закритим від громадськості. Наприклад, відомі випадки фінансування виборчих кампаній певних політичних сил або пряма купівля місць у партійному списку бізнесменами не лише для реалізації своїх політичних амбіцій, але й для просування економічно доцільних і вигідних їм рішень. Лобіювання інтересів бізнесу реалізувалось у неконвенційних формах (хабарництво, підкуп, шантаж). Потреби малого і середнього бізнесу не були репрезентовані. Ці факти свідчать про відсутність належної інституціоналізації приватно-державних відносин. Нормативна регламентація взаємодії влади і бізнесу у законі «Про державно-приватне партнерство» [12] виявилася надто вузькою й недостатньою, оскільки чітко не

регламентує можливості співпраці, зокрема участі у розробці профільних законопроектів, реалізації соціальних програм тощо.

Водночас, попри неформальний характер взаємодії влади та бізнесу, позитивним вважаємо відсутність явного домінування у цій взаємодії, плюралізм і конкурентний характер. За умови залучення громадського сектору для забезпечення балансу інтересів, тенденція трансформації міжсекторальної взаємодії до цивілізованих форм соціального партнерства видається цілком реальною.

Окремої уваги потребує характер взаємодії влади та бізнесу в умовах повномасштабного вторгнення. Вочевидь, всі сектори суспільства зазнали безпрецедентних втрат. Зокрема, збитки малого та середнього бізнесу обчислюються у 83 млрд. доларів США [13].

Проте, попри невтішні прогнози, повного обвалу економіки в Україні не відбулося. Через 2,5 роки від початку повномасштабної війни спостерігалось зростання кількості нових компаній. У середньому реєструвалося 25000 бізнес організацій у місяць [13]. Приватний сектор продемонстрував високий рівень адаптивності до викликів, здійснивши зокрема релокацію (переїзд у безпечніші регіони), перекваліфікацію (для прикладу, виробництво товарів і послуг для військового або енергетичного сектору, збільшення імпорту, залучення грантів на виробництво).

Надзвичайно великою у цих процесах є роль громадських організацій, зокрема й міжнародних. Такою є підтримка ветеранського бізнесу за програмами «Варто» від Українського ветеранського фонду, «Власна справа» тощо.

Окремо варто відзначити заходи зі створення сприятливого інвестиційного клімату завдяки інвестиційній мапі України від Європейської бізнес-асоціації (ЕВА) та асоціації Global Business for Ukraine (GB4U) спільно з Ukraine Invest. І це лише кілька прикладів проектів, які вже зараз сприяють пошуку бізнес партнерів для роботи в Україні.

Стимулом для бізнесу стало також пільгове кредитування «Доступні кредити 5-7-9%». До ефективних фінансових механізмів громадської підтримки бізнесу відносять також розподіли кредитних ризиків, донорської допомоги, страхування воєнних ризиків. Ці програми реалізувались за підтримки міжнародних організацій, зокрема Міжнародної фінансової корпорації (IFS), Європейського банку реконструкції і розвитку, Європейського інвестиційного банку, державного банку Уряду Німеччини, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) [13].

Надзвичайно цікавою формою міжсекторальної взаємодії є можливість профінансувати підприємців-ветеранів шляхом купівлі облігацій. Ця ініціатива пропонує взаємовигідні умови і реалізується за підтримки громадської організації

«Асоціація підприємців-ветеранів АТО» та фінансової компанії «К 2000».

При цьому і державний сектор спрямовує зусилля на підтримку українських підприємств. Зокрема, було введено пільгове оподаткування бізнесу, на певний період скасовано мито і ПДВ на весь імпорт, запроваджена урядова грантова програма «єРобота», внесені зміни до Податкового кодексу та було надано можливість бізнесу платити лише 2 відсотки податку від доходу, також були заборонені податкові перевірки, призупинено сплату акцизів [14].

Отже, в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України з об'єктивних причин ускладнилось становище малого і середнього бізнесу. Однак, відкрились можливості для трансформації приватного сектору, а також зміцнення представників громадянського суспільства. Нині актуалізується твердження В. Литвина про «посилення суспільних рухів і неурядових організацій, довіра до яких зростає пропорційно втраті підтримки політичних партій. Молоді та вмотивовані активісти саме через ці структури дедалі частіше формують нову когорту лідерів» [15, с. 6].

Загалом досягнення рівноправних і взаємовигідних стосунків видається можливим за умови завершення інституціоналізації еліт. Поточне лідерство в Україні має ситуативний або ж формальний характер. Як державна, так і бізнесова еліта не має почуття соціальної відповідальності, відсутні усталені механізми відкритої взаємодії, зрозумілої для всіх складових еліти та громадськості. Для забезпечення ефективної міжсекторальної взаємодії доцільним видається підвищення якості політичного лідерства на етичних засадах, досягнення консенсусу державної та економічної еліти щодо базових цінностей суспільно-політичного життя та національної ідеї. Більш формальними та транспарентними мають стати процедури відбору еліт та управлінської діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, у пострадянських політичних системах склалась неопатримоніальна модель міжсекторальної взаємодії, змістом якої є фактичне злиття державної та економічної еліти. Вона ґрунтується на неформаль-

них клієнтелістських відносинах, що призводить до використання влади для реалізації вузько корпоративних інтересів в обмін на фінансову підтримку з боку олігархів, закриває можливості для впливу на політичні рішення середнього класу, перешкоджає завершенню демократизації політичної системи. Однак, історія політичного розвитку незалежної України унаочнює наявність конкуренції між олігархічними групами, нездатність однієї клієнтели чи політичної сили встановити монопольний контроль над політичними процесами. Це є свідченням обмеженого плюралізму, що має тенденцію до поступового розширення числа акторів державно-приватного партнерства, зокрема й залучення громадського сектору до реалізації політики.

Аргументом щодо руху українського суспільства до консолідації та соціального партнерства є специфіка взаємодії влади та бізнесу в умовах гібридної та повномасштабної війни. Критичні моменти вітчизняного державотворення продемонстрували здатність всіх сторін мобілізувати ресурси для виживання системи загалом і досягнення спільних цілей і навіть вигоди від консолідованих зусиль.

Нині подальшої трансформації зазнає як структура приватного сектору, так і роль громадянського суспільства у міжсекторальній співпраці. Останнє демонструє спроможність не лише бути отримувачем ресурсів, але й їх акумулювати, виступати донором. Це відкриває перспективи формування нових центрів впливу, зміцнення громадського сектору, посилення політичного плюралізму.

Отже, подальшого дослідження потребує механізм забезпечення автономної та консолідованої взаємодії владного та бізнесового секторів суспільства в умовах повоєнної відбудови та євроінтеграції. Його складовими є чітке розмежування функцій та завдань державного та економічного секторів, інституціоналізації їхньої співпраці, удосконалення нормативно-правової бази щодо каналів міжсекторальної взаємодії, критеріїв добору та ротації еліт, розширення представництва інтересів малого та середнього бізнесу, поглиблення партнерства з громадським сектором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гапак Н. М., Бойко Я. М. Міжсекторне партнерство «місцева влада – бізнес» у територіальних громадах: емпіричний аналіз. *Приазовський економічний вісник*. Запоріжжя : КПУ, 2021. № 6(29) С. 59-66.
2. Петухов А. Ю. Адміністративно-правові форми взаємодії між владою та бізнесом в Україні. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 231–238.
3. Дорош Л., Івасечко О. Непотизм як політико-правова проблема українського державотворення. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1, Num. 1. С. 13-20.
4. Фісун О. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. *Агора*. 2016. № 17. С. 9–13.
5. Minakov M. Development and Dystopia. History of Post-Soviet Ukraine and Eastern Europe. Stuttgart: ibidem. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323757965_Development_and_Dystopia_Studies_in_Post-Soviet_Ukraine_and_Eastern_Europe

6. Медвідь Ф., Гордієнко М. Феномен «помаранчевої революції» в контексті розбудови громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2006. № 1. С. 44-55.
7. Батенко Т. Королі СНД: Портрети дванадцяти президентів. Львів: Кальварія; Дзига: Радіо ініціатива «Нова хвиля», 2000. 213, [2] с.
8. Телешун Я. С. Клієнтелізм як складова функціонування фінансово-політичних груп. *Політичне життя*. 2017. № 3. С. 79–83.
9. Expanding Freedom and Democracy / Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/issues>
10. Олійник О. Актуальні проблеми кадрового добору політико-управлінської еліти в Україні: теоретичний аспект. *Демократичне врядування* : науковий вісник. 2014. Вип. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_6
11. Ніколаєнко Т. Парламентський непотизм. Родинні підряди штурмують Раду. URL: http://www.pravda.com.ua/articles/2012/09/11/6972487/view_print/
12. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 3.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
13. Український бізнес під час війни: реальна аналітика та перспективи на майбутнє у 2024 році. 30.10.2023. URL: <https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analityka/>
14. Жирій К. Час для роботи: як відновлювався та адаптувався український бізнес за рік війни 22.02.2023. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/chas-dlya-roboti-yak-vidnovlyuvavsya-ta-adaptuvavsya-ukrajinskiy-biznes-za-rik-viyeni-12154170.html>
15. Литвин В. Політичне лідерство: теорії і реалії сучасного світу. *Наукові записки*. 2017. № 5-6 (91-92). С. 4-55.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

CURRENT CHALLENGES AND THREATS TO THE ETHNO-POLITICAL SECURITY OF UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Руденко Ю.Ю.,
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України

Розглядається поняття етнополітичної безпеки. Висвітлюються чинники, що формують виклики та загрози етнополітичній безпеці. Серед останніх зазначаються внутрішні та зовнішні чинники; ті, що викликані неоднозначністю теоретичного осмислення понять, що акумуляовані у етнополітичній сфері та ті, що мають практичне підґрунтя. Зазначені чинники є тісно пов'язаними між собою: внутрішні прояви сепаратизму чи політизації етнічності можуть бути викликаними політичними впливами на ці процеси інших держав. А термінологічна неузгодженість в етнополітичній сфері може мати як наслідок внутрішньетнічні та міжетнічні конфлікти.

Зазначається, що вагомим чинником виникнення загроз у етнополітичній сфері є політизація регіональних процесів. Стверджується, що самі по собі регіональні відмінності, особливості ідентичності не створюють поле для дезінтеграції та загроз. Але саме політизація регіонального чинника, особливо на «порубіжних» територіях та регіонах, формує загрози та виклики етнополітичній безпеці.

Причиною виникнення конфліктів у цих регіонах є мозаїчність та багатоманітність ідентичностей населення. Серед яких – національна, регіональна, етнічна, релігійна, вікова ідентичності тощо, які взаємно накладаються одна на одну та, почасти, вступаючи «у конфлікт». Але засадничим вектором розмежування та дезінтеграції соціуму в регіонах пограниччя є дія культурних та політичних впливів сусідніх держав.

Звертається увага на проблему, коли у теоретичній площині вченими застосовуються терміни, які можуть знижувати, умовно кажучи, «цінність» політичної свідомості громадян певних територій з причини особливостей їх ідентичності. Останнє також може провокувати елементи конфліктогенності в українському суспільстві.

Артикулюється нагальна проблема реінтеграції громадян окупованих територій. Зокрема, захист їх прав, етнокультурна та етнополітична консолідація. Зазначається, що відтермінування процесу реінтеграції може призвести до непоправних етнополітичних наслідків.

Ключові слова: етнополітична безпека, загрози, етнополітичні конфлікти, регіоналізація, національна ідентичність, реінтеграція.

The concept of ethno-political security is considered. The factors forming challenges and threats to ethno-political security are highlighted. Among the latter are internal and external factors; those caused by the ambiguity of the theoretical understanding of the concepts accumulated in the ethno-political sphere and those that have a practical basis. These factors are closely related: internal manifestations of separatism or politicization of ethnicity can be caused by political influences on these processes of other states. Terminological inconsistency in the ethno-political sphere can result in intra-ethnic and inter-ethnic conflicts.

It is noted that a significant factor in the emergence of threats in the ethno-political sphere is the politicization of regional processes. It is argued that by themselves regional differences, peculiarities of identity do not create a field for disintegration and threats. But it is the politicization of the regional factor, especially in the "border" territories and regions, that creates threats and challenges to ethno-political security.

The cause of conflicts in these regions is the mosaic and multifaceted nature of the population's identities. Among them are national, regional, ethnic, religious, age identities, etc., which mutually overlap each other and, in some cases, enter into "conflict". But the basic vector of demarcation and disintegration of society in the border regions is the action of cultural and political influences of neighboring states.

Attention is drawn to the problem when, in the theoretical plane, scientists use terms that can reduce, conventionally speaking, the "value" of the political consciousness of citizens of certain territories due to the peculiarities of their identity. The latter can also provoke elements of conflict in Ukrainian society.

The urgent problem of reintegration of citizens of the occupied territories is articulated. In particular, the protection of their rights, ethno-cultural and ethno-political consolidation. It is noted that postponing the reintegration process may lead to irreparable ethno-political consequences.

Key words: ethno-political security, threats, ethno-political conflicts, regionalization, national identity, reintegration.

Постановка проблеми. Аналізуючи сучасні етнополітичні процеси та визначаючи перспективні напрямки розвитку українського суспільства дістаємося розуміння, що відновлення територіальної цілісності та укріплення суверенітету

та суб'єктності України значної мірою залежить національної консолідації суспільства, від збереження етнокультурної та формування громадянської ідентичностей. Не зважаючи на те, що за роки незалежності у сфері етнополітичних від-

носин відбулися суттєві позитивні зміни, питання взаємовпливів національної ідентичності громадян та державної етнонаціональної політики в контексті зовнішніх та внутрішніх впливів залишаються актуальними.

Адже держава вимушена протистояти викликам та загрозам, які існують в етнополітичній сфері України. Поліетнічне розмаїття (в країні проживає близько 130 етносів), яке створює сприятливий ґрунт для політичної мобілізації національних меншин сусідніми країнами, стає не тільки джерелом консенсусу, але і конфліктів.

Отже, метою нашої статті є аналіз чинників, що викликають деструктивні наслідки для етнополітичної безпеки України. **Завдання** – виявити проблеми, як теоретичного, так і практичного характеру в контексті етнополітичних процесів в Україні, що можуть трансформуватися у виклики та загрози її етнополітичній безпеці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Етнополітичні процеси є предметом дослідження української політичної науки протягом всієї історії її існування. Разом з тим, дефініція «етнополітичної безпеки», хоч і отримала достатній рівень розробленості на теоретичному рівні, однак говорити про її кодифікацію на законодавчому рівні поки що зарано. Тож ми намагатимемося сприяти останньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, що опікувалися та опікуються сьогодні зазначеною вище проблематикою можна назвати: М. Вавринчука, Я. Грицака, Я. Калакуру, А. Колодій, В. Котигоренка, Л. Нагорну, О. Рафальського, С. Римаренка, М. Степико, В. Явір та інших.

Виклад основного матеріалу. Вчені визнають, що в сфері етнополітичної безпеки закладено чимало теоретичних та практичних проблем, від успішного розв'язання яких значною мірою залежить існування України як суверенної держави. Український дослідник В. Вавринчук визначає етнополітичну безпеку як «захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів зсередини та ззовні, забезпечення таких умов, які б гарантували існування та всебічний розвиток кожної особи, незалежно від її етнічного походження, рівня розвитку суспільства і держави, не беручи до уваги загальну кількість і чисельність етноспільнот» [1, с. 8]. Своєю чергою, Ю. Калиновський визначає етнополітичну безпеку як стан захищеності етнонаціональних утворень у державі, нації в цілому та особистості (незалежно від етнічної ідентифікації) від внутрішніх і зовнішніх загроз у вигляді геноциду, ксенофобії, насильницької асиміляції. Основними параметрами етнополітичної безпеки Ю. Калиновський визначає: демографічну, культурну, мовну, політичну, соціальну, екологічну,

економічну, ресурсну, енергетичну, інформаційну, військову [2, с. 7].

Дезінтегруючими українську політичну націю та такими, що створюють загрози у сфері етнополітичної безпеки, є чинники як внутрішньо, так і зовнішньополітичні, які є пов'язаними між собою. Серед першої групи можна назвати: міжетнічні та внутрішньоетнічні конфлікти, політизацію етнічного чинника, термінологічну неузгодженість понять в етнополітичній сфері тощо. Серед зовнішніх – на першому місці стоїть політичний вплив інших держав, особливо суміжних з Україною на суспільно-політичні процеси в Україні. Останнє, зокрема, найбільш виразно, має прояви на «порубіжних» територіях нашої держави.

У «підкріплення» зазначеного варто звернутися до думок українських дослідників. Так, К. Червеняк, яка проаналізувала конструктивний і деструктивний вплив етнонаціонального фактору на суспільно-політичні процеси в Україні, головні загрози етнополітичній стабільності держави, причини їхньої появи, такими загрозами для України вважає політизацію етнічності, міжетнічні чи етнополітичні конфлікти, етнічний сепаратизм чи іредентизм. К. Червеняк відзначає, що головними причинами їхнього виникнення є розбіжності у баченні свого подальшого розвитку між етнонаціональною спільнотою та владою країни, використання етнонаціонального фактору у політичних іграх, а також впливи та підбурювання ззовні, що здійснюють інші держави з метою досягнення власних інтересів [3]

Доволі різко окреслюючи загальний стан етнополітики в Україні С. Римаренко. Дослідник пише, що останній характеризується «... нечіткістю наукових засад у галузі етнополітики, з іншого ... незбалансованістю інтересів, цінностей і традицій громадян різних регіонів країни, що не сприяє консолідації українського суспільства». А також «нерозумінням сутності суверенітету, надмірним захопленням зовнішніми ознаками державності та етнонаціонального феномену без відповідного наповнення їх реальним змістом і забезпеченням» (політичним, ідеологічним, соціальним) [4, с. 102]. Втім, С. Римаренко зазначає, які кроки необхідно реалізувати для подолання окреслених проблем, а саме: визначає головні пріоритети української етнополітики на сучасному етапі. Це проблема нормалізації міжнаціональних (міжетнічних) відносин, інтеграція суспільства на етнонаціональній, етнополітичній основі, «подолання завищених очікувань від... незалежності» [5, с. 103].

Варто зазначити, що ще одним джерелом загроз для етнополітичної безпеки, як визнають вчені та практики є регіональні процеси. Зрозуміло, що не самі по собі, а в контексті їх політизації. Тому значна увага науковцями приділяється складовим сучасній концепції регіоналізму, її ролі та місця у міжетнічних стосунках, феномену «нового регі-

оналізму», який в умовах України – держави «з надмірною політизацією регіональних чинників» [6, с. 100], має у собі вагомий потенціал для реальних загроз і викликів її етнополітичній безпеці. Втім, соціально-політичні відмінності регіонів, їх етнічна строкатість самі по собі не створюють поле для дезінтеграції. Навпаки ці відмінності – вияв багатобарвності палітри української політичної нації. Втім, коли регіональні чинники політизуються у деструктивному напрямку, цей аспект несе в собі реальні загрози і виклики етнополітичній безпеці України. Особливо останнє має вияв на «порубіжних територіях» України.

Підґрунтям виникнення конфліктів у цих регіонах є мозаїчність та багатоманітність ідентичностей населення. Серед яких – національна, регіональна, етнічна, релігійна, вікова ідентичності тощо, які взаємно накладаються одна на одну та, почасти, вступаючи «у конфлікт». Але засадничим вектором розмежування та дезінтеграції соціуму в регіонах пограниччя є дія культурних та політичних впливів сусідніх держав. Серед регіонів з найвищим індексом мозаїчності населення, переважають саме регіони пограниччя. Найвищі значення індексу мозаїчності характерні для Автономної Республіки Крим (0,59), Одеської (0,56), Донецької (0,53), Луганської (0,51), Запорізької (0,44) областей, м. Севастополя (0,44), а також трохи меншою мірою, – для Харківської (0,43), Чернівецької (0,40), Закарпатської (0,36) областей [7, с. 62].

Разом з тим, варто артикулювати, що немає нації, навіть самої консолідованої, яка б не мала проблем у своєму формуванні та зростанні Український вчений В. Котигоренко зазначає: «Будь-яка нація ніколи не була, не є і не буде скільки-небудь сталою цілісною спільнотою. Існування нації – це щоденний плебісцит, як існування особи – вічне ствердження життя (Е. Ренан). Українська нація не становить винятку. Вона формувалася, безперестанно формується й змінюється в єдності й боротьбі протилежностей, через актуалізацію, посилення чи гармонізацію іманентних протиріч, через вияви, загострення, розв'язання або «заморожування» штучно сконструйованих чи спровокованих суперечностей. В основі цієї динаміки – відмінності людських особистісних і групових інтересів та цінностей і пов'язаних з ними ідентичностей – етнічних, культурних, мовних, релігійних, політичних і геополітичних, регіональних, соціальних, вікових та багатьох інших» [8, с. 116].

Вчений наголошує: «...однак кожна нація на певних етапах свого розвитку виявляє й мобілізує те, що дає силу долати відмінності, переступати через них або відкладати «до кращих часів» вирішення питань, що роз'єднують, та інтегруватися і консолідуватися для досягнення спільних цілей і вирішення спільних завдань. Для сучасної

української нації об'єднувальними стали цінності українського громадянства, національно-громадянської гордості, патріотизму і державної незалежності країни» [9, с. 116].

Хотілося також звернути увагу на проблему, в контексті тематики нашої статті, яку слушно артикулює зазначений вище український дослідник. Він пише про роль оціночних характеристик, про необхідність їх обережного застосування вченими, зокрема, щодо ідентичності громадян певних регіонів. У вченого, наприклад, мова – про ідентичність населення Сходу та Півдня. В. Котигоренко зазначає, що низка українських вчених загострює увагу на дихотомічності поділу національної ідентичності українського суспільства на два типи, умовно кажучи, на «досконалий» та «менш досконалий». Останній, як вважають українські вчені, присутній саме у громадян регіонів Сходу та Півдня.

Буквально він зазначає наступне: «деякі парні терміни-означення, якими називають (деякі українські вчені – авт.) два типи (види) української національної ідентичності, близькі до оціночних конотацій, у редакції яких один тип (вид) цієї ідентичності сприймається як «правильний» чи «правильніший», а другий – «неправильний» або «недостатньо правильний» [10, с. 121]. А також: «автори таких «не позбавлених гіршості» і деяких інших, хай і нейтрально забарвлених, означень вважають, що відповідний їм різновид української національної ідентичності найбільш поширений серед жителів Сходу та Півдня України» [11, с. 121].

Котигоренко В.О. пише: «привертає увагу судження (зокрема, українського вченого М. Ю. Рябчука – авт.), що «реальна проблема, коли йдеться про ідентичність, полягає не в сильнішому/слабшому самоототожненні жителів України зі «своєю» нацією, а в кардинально відмінному усвідомленні («уявленні»), чим та нація є, – в ототожненні себе з цілком іншими символами, цінностями, культурою, історією, а до певної міри і з іншими державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами» [12, с. 12].

«Наскільки цитоване відповідає реаліям і чи вказує воно на реальну проблему нації як спільноти?», – делікатно задається питанням В.О. Котигоренко. «Чи то лиш ситуація, що її треба брати до уваги, розробляючи й реалізуючи політику, орієнтовану на формування й розвиток української нації як солідарного громадянського соціуму, хай би й внутрішньо неоднорідного, але здатного давати адекватні солідарні відповіді на перманентні внутрішні та зовнішні виклики?».

«...Водночас величина показників поширеності та способи виявлення національно-громадянських цінностей будуть різними і тоді, коли порівнюватимуться макрорегіони, і тоді, коли з'ясуватимуться відмінності між областями

і районами, міськими, селищними і сільськими громадами. Такі відмінності є нормальним явищем для будь-якої країни. Означувати її поширеним терміном «амбівалентність» немає переконливих підстав. Якщо на означення цих відмінностей шукати адекватний і стислий термін, їм більше пасуватиме слово «поліморфізм» [13, с. 163].

Пристаємо на позицію вченого, і вважаємо, що консолідаційна модель національної ідентичності [14] повинна враховувати всі можливі особливості та проблеми, пов'язані з формуванням регіональної ідентичності, не «понижуючи» цінність» ідентичності того чи іншого регіону. Оскільки останнє може провокувати конфліктогенність в українському суспільстві.

І, накінець, ще одна вагома проблема у контексті забезпечення етнополітичної безпеки України полягає в площині реінтеграції окупованих територій. Зрозуміло, що мова йде не тільки про території. Мова повинна йти, перш за все, про реінтеграцію громадян, що проживають на цих територіях. Саме вони як громадяни є носіями суверенітету. «Оскільки реінтеграція означає не лише механічне возз'єднання територій, відновлення територіальної цілісності, а й налагодження діалогу, адаптацію, інтеграцію населення окупованих територій в загальнодержавний простір, захист їх прав, етнокультурну та етнополітичну консолідацію, запровадження особливих, спеціально напрацьованих форматів та політико-правових механізмів політики реінтеграції на непідконтрольних територіях, – можна стверджувати, що реінтеграція стосується і присутня у всіх основних напрямках етнонаціональної політики» [15, с. 350].

Більшість науковців та аналітиків стверджують, що ця проблема є такою, що зволікання в ній може нести суттєві загрози для етнополітичної безпеки України. «Відтермінування процесу реінтеграції може призвести до непоправних етнополітичних

наслідків, а саме фактичної втрати цих територій назавжди. На цьому наголошують як науковці, так і чиновники», – пише В. Явір [16, с. 348].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Наявні виклики та загрози етнополітичній безпеці потребують відповідного реагування з боку владних структур, постійного моніторингу, проведення спеціальних соціологічних опитувань тощо. Широке обговорення цих проблем у науковому та експертному співтоваристві, в ЗМІ та соціальних мережах сприятиме виробленню адекватного бачення реалій та визначенню напрямів і засобів їх розв'язання. Подолання труднощів і вихід із поствоєнної травми суспільства на основі оновленої моделі етнічнонаціональної політики повинні відповідати передусім власним національним інтересам України. Зокрема, «напрацювання політико-правових механізмів реінтеграції України має відбуватися виключно в межах державної етнонаціональної політики України з опертям на міжнародний досвід, але аж ніяк не напрацьовуватися за межами України... Відповідно до Конституції Україна є суверенною і незалежною державою (ст. 1), суверенітет України поширюється на всю її територію, територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (ст. 2), носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 5). З цього випливає, що питання реінтеграції, особливостей формату процесу відновлення територіальної цілісності – є питанням виключно внутрішньої політики України. Безумовно, Україна може запозичити певні елементи реінтеграції, однак жодна інша держава або наддержавне утворення не може нав'язати українському народу модель, формат та умови реінтеграції» [17, с. 439]. Хотілося б, в ідеалі, щоб українські інтелектуали, науковці, аналітики, інші представники громадянського суспільства прийняли в цьому процесі, дійсно, активну участь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вавринчук М. П. Етнополітична безпека у системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення : монографія. К. : Правова єдність, 2009. 288 с.
2. Калиновський Ю. Ю. Вибір та реалізація етнонаціональної моделі в процесі державотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. : 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси». Харків, 1999
3. Червеньяк К. Т. Вплив етнонаціонального фактора на суспільно-політичні процеси в Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23. 00. 02. Ужгород, 2018. 286 с.
4. Римаренко С. Державна етнонаціональна політика України. Уявне та реальне. *Гілея* : науковий вісник. 2021. Вип. 164 (№ 8–9). С. 102-105.
5. Римаренко С. Державна етнонаціональна політика України. Уявне та реальне. *Гілея* : науковий вісник. 2021. Вип. 164 (№ 8–9). С. 102-105.
6. Поліщук Ю. Етнополітика в Україні: сучасний науковий дискурс. *Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін : монографія* / Авт. кол. В. Войналович, В. Єленський. К. : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. С. 77-160.
7. Рафальський О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір : монографія. К. : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. 400 с.
8. Котигоренко В. О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня*. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської

агресії : монографія / Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166.

9. Котигоренко В.О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня*. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії : монографія / Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166.

10. Котигоренко В.О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня*. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії : монографія / Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166

11. Котигоренко В.О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня*. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії: монографія / Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166.

12. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ієдентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. : монографія. 252 с.

13. Котигоренко В.О. *Національно-громадянські цінності в структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня*. Ієрархія цінностей Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії: монографія/Авт. кол. В.А. Войналович, В.Є. Єленський та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2021. С. 111-166.

14. Руденко Ю.Ю. Консолідаційна модель національної ієдентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. К.: Видавництво «Людмила». 2020. 364 с.

15. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 437-444.

16. Явір В.А. Етнополітична ієдтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт: монографія. К. : Логос. 2018. 468 с.

17. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 437-444.

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА: ПРАВОВІ ОСНОВИ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВИБОРУ

ELECTORAL BEHAVIOR: LEGAL FOUNDATIONS, SOCIOCULTURAL FACTORS, AND FEATURES OF DEMOCRATIC CHOICE

Сергієнко Т.І.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри бізнесу та управління
Національного університету «Запорізька політехніка»*

Митюк А.В.,

*аспірант кафедри політології та загальноправових дисциплін
Національного університету «Запорізька політехніка»*

Стаття присвячена дослідженню електоральної поведінки в контексті правових засад, соціокультурних чинників та особливостей демократичного вибору. Метою роботи є оцінка впливу виборчого законодавства і політичної системи на електоральну поведінку, а також аналіз соціокультурних факторів, які формують виборчі уподобання громадян. Також в статті розглядаються основні категорії та поняття, які визначають електоральну поведінку, зокрема «демократичний вибір», «політична культура», «виборчий процес», «соціальні інститути» та інші ключові терміни.

Окрему увагу приділено вивченню соціокультурних аспектів, зокрема політичній культурі, ролі соціальних інститутів, а також впливу медіа на формування електоральних уподобань. Визначено важливість взаємодії цих факторів у формуванні вибору виборців і виявлені основні соціокультурні та політичні тенденції, які впливають на виборчі процеси в умовах глобалізації та цифровізації суспільства.

Окрему увагу приділено вивченню соціокультурних аспектів, зокрема політичній культурі, ролі соціальних інститутів, а також впливу медіа на формування електоральних уподобань. Поглиблене вивчення цих аспектів дозволяє побачити сучасні виклики, які постають перед політичними акторами, та сприяє розвитку нових підходів до дослідження електоральної поведінки, зокрема через інтеграцію традиційних соціологічних методів з новими цифровими інструментами.

У статті також запропоновано рекомендації щодо подальших досліджень в цій галузі, зокрема щодо розробки нових методик дослідження електоральної поведінки, враховуючи інноваційні технології та змінені умови суспільного розвитку. Це включає необхідність розробки більш комплексних підходів, що інтегрують вивчення медіа-контенту, цифрових платформ, а також взаємодії між політичними інститутами та громадськістю. Таким чином, стаття визначає напрямки подальших наукових досліджень, які сприятимуть кращому розумінню електоральних процесів в умовах динамічних змін, що відбуваються в сучасному світі.

Ключові слова: електоральна поведінка, демократичний вибір, правові основи, соціокультурні чинники, політична культура, виборчий процес, виборче право, соціальні впливи, культурний контекст, виборчі уподобання.

The article is devoted to the study of electoral behavior in the context of legal principles, socio-cultural factors and features of democratic choice. The aim of the work is to assess the impact of electoral legislation and the political system on electoral behavior, as well as to analyze socio-cultural factors that shape citizens' electoral preferences. The article also examines the main categories and concepts that define electoral behavior, in particular «democratic choice», «political culture», «electoral process», «social institutions» and other key terms.

Special attention is paid to the study of socio-cultural aspects, in particular political culture, the role of social institutions, as well as the influence of the media on the formation of electoral preferences. The importance of the interaction of these factors in shaping voters' choices is determined and the main socio-cultural and political trends that influence electoral processes in the conditions of globalization and digitalization of society are identified.

Special attention is paid to the study of socio-cultural aspects, in particular political culture, the role of social institutions, as well as the influence of the media on the formation of electoral preferences. An in-depth study of these aspects allows us to see the current challenges facing political actors and contributes to the development of new approaches to the study of electoral behavior, in particular through the integration of traditional sociological methods with new digital tools. The article also offers recommendations for further research in this area, in particular on the development of new methods for studying electoral behavior, taking into account innovative technologies and changed conditions of social development. This includes the need to develop more comprehensive approaches that integrate the study of media content, digital platforms, as well as the interaction between political institutions and the public. Thus, the article identifies areas for further scientific research that will contribute to a better understanding of electoral processes in the context of dynamic changes taking place in the modern world.

Key words: electoral behavior, democratic choice, legal foundations, sociocultural factors, political culture, voting process, election law, social influences, cultural context, voter preferences.

Постановка проблеми. Електоральна поведінка є однією з ключових складових демократичних процесів, оскільки саме через вибори громадяни реалізують своє право на участь в управлінні державою. У сучасному світі формування електоральних орієнтацій все більше залежить не лише від правових засад і політичних інститутів, але й від соціальних особливостей та культурного контексту суспільства. Зміни у суспільних настроях, глобалізація, посилення ролі медіа, розвиток технологій та зміна демографічної структури суттєво впливають на виборчі пріоритети громадян. Особливо це актуально в умовах зростання популістичних настроїв, поляризації суспільства та кризи довіри до традиційних політичних інституцій. Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю аналізу правового регулювання виборчих процесів, яке має забезпечувати чесність і прозорість виборів. Водночас соціальні та культурні аспекти, як-от рівень політичної культури, соціальна мобільність, традиції й цінності, значною мірою визначають мотивацію виборців і характер їхнього вибору. Врахування взаємозв'язку правових, соціальних і культурних чинників дозволить краще зрозуміти сучасні виклики електоральної поведінки та запропонувати інструменти для її вивчення та прогнозування. Це має велике значення для стабільного функціонування демократичних систем, підвищення довіри до виборів та зміцнення громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новаторами у вивченні електоральної поведінки стали такі дослідники, як А. Зігфрід і С. Ліпсет. Саме їхні праці заклали основу для дослідження зв'язку між електоральною поведінкою та умовами існування людей, зокрема культурними, політичними, географічними й економічними аспектами. Соціологічний підхід до вивчення електоральної поведінки був розвинений американськими вченими П. Лазарсфельдом, С. Роканом і Р. Мейленом. Значний прорив у цьому напрямі зробили представники Мічиганської школи, які сприяли формуванню соціально-психологічних досліджень електоральної поведінки. Серед лідерів цього підходу були Е. Кемпбелл, Ф. Конверс, В. Міллер і Р. Роуз. Паралельно з цим розвиток раціонально-інструментального підходу відбувався завдяки роботам Е. Даунса і М. Фіоріні, які акцентували увагу на раціональному виборі та інструментальних мотивах виборців. В Україні вивчення електоральної поведінки має власну історію, що охоплює праці багатьох провідних вчених. Серед них І. Бекешкіна, О. Стегній, В. Паніотто, О. Вишняк, Є. Головаха, Н. Паніна, Ю. Шведа, Ю. Остапець, Д. Позняк, які зробили вагомий внесок у дослідження виборчих процесів в українському суспільстві.

Новітні дослідження в цій галузі, проведені протягом останніх років, належать таким науковцям, як С. Божьева, О. Шинкаренко, І. Ігнатушко, Е. Городецька, В. Чигрин, В. Губенко та В. Полторак. Їхні роботи відображають сучасні тенденції в електоральній поведінці та окреслюють перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значний внесок вчених у вивчення електоральної поведінки, питання взаємозв'язку між соціокультурними факторами та виборчими уподобаннями залишаються актуальними і потребують подальших досліджень. Сучасний електоральний процес в Україні та в інших країнах постійно зазнає змін, що зумовлено впливом глобалізаційних процесів, технологічних інновацій та змін у політичній культурі. Зокрема, важливими є дослідження впливу нових медіа, соціальних мереж та цифрових технологій на виборчі процеси, що потребують розвитку нових методик аналізу електоральної поведінки та соціокультурних аспектів вибору.

Мета та формування цілей статті. Метою цієї статті є дослідження електоральної поведінки в контексті правових основ, соціокультурних чинників і особливостей демократичного вибору. Для досягнення мети були поставлені завдання:

- оцінити вплив правових засад на електоральну поведінку, зокрема через вивчення виборчого законодавства та політичної системи;
- розглянути соціокультурні фактори, що визначають вибір виборців, зокрема політичні культури, соціальні інститути та вплив медіа;
- проаналізувати особливості демократичного вибору в умовах змін, враховуючи глобалізаційні процеси та новітні технології;
- визначити сучасні тенденції електоральної поведінки, зокрема роль соціальних мереж та цифрових технологій у формуванні виборчих уподобань;
- запропонувати рекомендації для подальших досліджень у цій галузі, зокрема щодо розробки нових методик дослідження електоральної поведінки в умовах змін.

Методологічну основу дослідження складають соціологічні, соціально-політичні та політичні підходи, розроблені як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Для дослідження чинників електоральної поведінки були використані компаративістський, структурний, функціоналістський та аналітичний методи, що дозволяють розглядати різні наукові погляди та підходи до вивчення цього феномену. Метод аналізу та синтезу застосовувався для узагальнення теоретико-методологічних підходів до соціологічного вивчення електоральної поведінки, що дозволило створити цілісне уявлення про вплив різних факторів на виборчі уподобання громадян.

У процесі дослідження використовувалися соціологічні методи, зокрема анкетне опитування, яке дозволило зібрати емпіричні дані про електоральну поведінку, а також вторинний аналіз результатів попередніх досліджень. Це сприяло глибшому розумінню факторів, що впливають на вибір виборців, а також допомогло сформулювати висновки, які можуть бути корисними для подальших наукових досліджень у цій галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У дослідженні електоральної поведінки важливим є розгляд основних категорій та понять, які впливають на вибір виборців. Вони включають такі терміни, як «демократичний вибір», «політична культура», «виборчий процес», «соціальні інститути», «медіа», «глобалізація» та «цифровізація суспільства». Кожен з цих термінів має значення, яке безпосередньо впливає на формування електоральних уподобань та на прийняття виборчого рішення. Для більш детального розгляду цих категорій та понять у контексті електоральної поведінки, таблиця 1 надає визначення кожного терміну та пояснює його роль у виборчому процесі (табл. 1).

Ця таблиця дозволяє систематизувати основні категорії, які взаємодіють між собою і визначають електоральну поведінку, а також окреслює вплив

кожної категорії на вибір виборців. Розгляд цих аспектів дає змогу краще зрозуміти механізми, через які формуються уподобання громадян під час виборчого процесу. Зокрема, політична культура визначає основи для взаємодії громадян з політичними інститутами та партіями, виборчий процес регулює саму техніку проведення виборів, а соціальні інститути [12, с. 65], зокрема медіа, значно впливають на формування політичної свідомості [17, с. 359]. Крім того, глобалізація та цифровізація створюють нові виклики, які змінюють електоральну поведінку через доступ до глобальної інформації та новітні технології комунікації [13, с. 76; 15].

Таким чином, розгляд цих категорій допомагає краще зрозуміти, як різні фактори впливають на виборчі рішення, і сприяє глибшому аналізу електоральної поведінки в умовах сучасного соціально-політичного середовища. Важливим аспектом цього аналізу є оцінка впливу правових засад на електоральну поведінку, оскільки саме через правові механізми та виборче законодавство формуються умови для участі громадян у виборах, що безпосередньо визначає їхню поведінку на виборчих дільницях. Зміст і структура виборчого законодавства визначають, як саме вибори проводяться, які права мають виборці, як відбувається реєстрація кандидатів, яким чином

Таблиця 1

Основні категорії та поняття, що визначають електоральну поведінку

Категорія	Значення	Вплив на електоральну поведінку
Демократичний вибір [2, с. 17]	Процес, за якого виборець робить вибір серед політичних кандидатів або партій на основі своїх інтересів і переконань.	Визначає свободу вибору громадян та важливість справедливих виборів. Спостерігається у демократіях, де кожен має рівне право на участь.
Політична культура [16, с. 59]	Система політичних цінностей, переконань та знань, що характеризують громадян і впливають на їхнє ставлення до політики.	Важливий чинник у формуванні електоральних уподобань. Виборці з різним рівнем політичної культури можуть мати різні уявлення про політичні партії та кандидатів.
Виборчий процес [1, с. 120]	Сукупність процедур, що відбуваються під час виборів, включаючи підготовку, голосування, підрахунок голосів і визначення результатів.	Регулює технічні аспекти виборів і забезпечує їх легітимність. Прозорість виборчого процесу має прямий вплив на довіру громадян до результатів виборів.
Соціальні інститути [9]	Організації та структури, які формують соціальне середовище, зокрема партії, медіа, громадські організації, освітні установи.	Вони впливають на політичну соціалізацію виборців. Через медіа та політичні партії громадяни отримують інформацію, що може змінювати їхні електоральні уподобання.
Медіа [8, с. 465]	Інструменти комунікації, зокрема телевізія, радіо, преса, інтернет та соціальні мережі, через які передається політична інформація.	Важливий фактор у впливі на виборчі уподобання. Медіа формують політичну свідомість виборців, поширюючи інформацію про політичні процеси, кандидатів і програми партій.
Глобалізація [5]	Процес інтеграції економічних, політичних, соціальних і культурних процесів на світовому рівні.	Впливає на електоральну поведінку через поширення інформації та ідеологій, що може змінювати політичні уподобання громадян.
Цифровізація суспільства [3]	Процес розвитку технологій, які забезпечують доступ до інформації та послуг через інтернет і цифрові платформи.	Збільшує вплив соціальних мереж на електоральні уподобання. Розвиток технологій може призвести до нових форм політичної комунікації та взаємодії з виборцями.

обчислюються результати виборів [14, с. 78]. Законодавчі норми можуть бути як стимулом для активної участі громадян у виборчому процесі, так і перешкодою, коли вони обмежують доступ до виборів або створюють умови для маніпуляцій і фальсифікацій.

Різні виборчі системи можуть по-різному впливати на електоральну поведінку. Наприклад, у мажоритарній системі виборці часто обирають кандидата, який найбільше знайомий або який представляє їх інтереси в конкретному окрузі. У пропорційній системі основний акцент робиться на партійну ідентифікацію, і виборці можуть голосувати за партію, а не за окремих кандидатів.

Виборчі закони можуть визначати мінімальний рівень явки на виборах, що, в свою чергу, впливає на легітимність результатів та мобілізацію електорату. Політична система країни також відіграє важливу роль у формуванні ставлення громадян до виборчого процесу. Стабільна та представницька політична система стимулює громадян до більш активної участі у виборах. Натомість зміна політичної системи або встановлення авторитарного режиму можуть призвести до апатії серед виборців або навіть зниження рівня довіри до виборчого процесу. Особливу увагу варто звернути на контекст війни в Україні. В умовах військових дій націоналістичні настрої зазвичай посилюються, що може суттєво вплинути на електоральні вподобання. Виборці можуть більше орієнтуватися на партії та кандидатів, які демонструють чітку проукраїнську позицію, обираючи патріотичні чи безпекові питання на шкоду економічним чи соціальним. Така ситуація може призвести до змін у традиційних виборчих пріоритетах та у виборчих уподобаннях громадян.

Важливим аспектом електоральної поведінки є політична культура, що включає в себе суспільні уявлення про вибори, партії та політику загалом. Виборці, які мають високу політичну активність і довіру до демократичних інститутів, зазвичай більш схильні брати участь у виборах [7, с. 294]. У той час як у суспільствах з низькою політичною культурою електоральна активність може бути значно меншою. Виборчі закони можуть сприяти або обмежувати розвиток політичних партій. Якщо законодавство підтримує політичну конкуренцію та легкість створення нових партій, це може забезпечити більшу політичну диверсифікацію, що дасть виборцям більший вибір і стимулюватиме їх до участі в виборах.

Що стосується ситуації в Україні, то в умовах війни важливість політичної стабільності та патріотизму стає пріоритетною. Це може призвести до більшої мобілізації населення та активнішої участі громадян у виборах, особливо в умовах значного інформаційного впливу з боку внутрішніх і зовнішніх медіа.

Загалом, правові засади виборчого процесу визначають правила, за якими громадяни можуть реалізувати своє право на вибір, і значною мірою формують динаміку електоральної поведінки. Виборче законодавство та політична система безпосередньо впливають на політичну активність виборців, їхню довіру до процесу та поведінку на виборах, оскільки створюють основу для демократичного процесу та взаємодії між виборцями і кандидатами чи політичними партіями. Вони формують умови, в яких виборці можуть здійснити свій вибір, і забезпечують передбачуваність та стабільність виборчого процесу, що є необхідним для розвитку демократичних інститутів.

Водночас, соціокультурні фактори мають суттєвий вплив на виборчі рішення громадян. Вони визначають, як виборці інтерпретують політичну інформацію, яким чином взаємодіють із політичними акторами та якими факторами керуються при виборі кандидатів або партій [10, с. 16]. Політична культура, яка включає сукупність переконань, цінностей та норм, визначає ставлення громадян до політичної системи. Вона впливає на те, як люди сприймають політичні процеси, політичних лідерів та їхні програми. Політична культура може бути підтримуючою, коли громадяни активно залучені до політики і довіряють виборчим процесам, або скептичною, коли громадяни не мають довіри до політиків і політичних інститутів.

Соціальні інститути, такі як сім'я, освіта, релігійні організації та трудові колективи, можуть значно впливати на політичні уподобання виборців [6, с. 87]. Виховання в родині з певними політичними переконаннями може формувати схожі погляди у наступних поколіннях. Освітній рівень також може впливати на здатність виборців критично оцінювати політичні програми.

Щодо впливу медіа на формування громадської думки в Україні, то це є важливою темою досліджень. Українські науковці аналізують, як засоби масової інформації впливають на електоральні вподобання громадян. Наприклад, у статті «Вплив вітчизняних ЗМІ на електоральні вподобання українців наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття» розглядається роль українських ЗМІ в інформаційному суспільстві та їхній вплив на виборчі вподобання громадян [4]. Також, у статті «Особливості електоральної поведінки українців через призму соціальних мереж» аналізується, як соціальні мережі впливають на політичну поведінку громадян в Україні [11].

В умовах війни, роль медіа набуває особливої значущості, оскільки контроль над інформацією стає стратегічним інструментом впливу. В таких умовах медіа – як традиційні, так і нові, зокрема соціальні мережі – можуть суттєво змінювати електоральні уподобання громадян, мобілізувати населення або сприяти маніпуляціям. Соціальні

мережі, завдяки своєму швидкому поширенню інформації та здатності формувати громадську думку, стали потужним фактором впливу на політичну поведінку виборців, особливо в контексті сучасних геополітичних і соціальних змін. Важливо відзначити, як ці медіа канали використовуються для формування певного іміджу політичних сил і кандидатів, а також для впливу на сприйняття громадянами ключових питань, пов'язаних із безпекою, патріотизмом і національною ідентичністю.

Щодо глобалізації, то українські дослідники також вивчають її вплив на електоральну поведінку. Це взаємодія стає особливо помітною в умовах глобалізаційних процесів, які значно трансформують політичну поведінку та ставлення громадян до виборчого процесу. Зміни в міжнародному контексті, нові соціокультурні реалії та розвиток технологій додають складності до електоральних процесів, створюючи нові вимоги до демократичного вибору.

Особливості демократичного вибору в умовах змін, що відбуваються в Україні та інших країнах, потребують уваги до низки важливих факторів, які відображають сучасні трансформації в глобальному політичному та соціальному середовищі. Перш за все, глобалізація, що охоплює економічні, політичні та культурні аспекти, має значний вплив на політичні процеси та виборчі рішення громадян. Глобалізація забезпечує більшу інтеграцію країн на міжнародному рівні, але одночасно може створювати виклики для національних політичних систем, що призводить до змін у електоральних практиках. Виборці в умовах глобалізації можуть відчувати тиск зовнішніх факторів, таких як міжнародні економічні кризи, глобальні політичні тенденції або соціальні мережі, які формують нові інструменти для політичної комунікації та маніпуляцій.

В Україні зміни в політичному середовищі також визначають особливості демократичного вибору. Тривала трансформація політичної системи, процеси реформування та інтеграція в європейські структури безумовно позначаються на виборчій поведінці. Зокрема, поширення інформаційних технологій і активне використання соціальних мереж сприяють зміні способів, якими громадяни отримують інформацію, взаємодіють з політичними акторами та приймають рішення. Новітні технології, включаючи цифрові платформи та інструменти онлайн-голосування, а також персоналізовану політичну рекламу, змінюють способи взаємодії виборців з політичними кандидатами, партіями та іншими учасниками виборчого процесу.

Крім того, зміни, які відбуваються в суспільствах через глобалізаційні процеси, мають значний вплив на політичні ідеології та стратегічні орієнтири виборців. В умовах глобалізації багато країн переживають політичні розломи, що без-

посередньо впливає на структуру електоральних уподобань. Виборці все більше орієнтуються на міжнародні стандарти прав людини, економічного розвитку та політичної стабільності, що призводить до зростання ролі зовнішніх політичних факторів. Міжнародна підтримка або критика стають важливими чинниками, які впливають на політичний вибір. Враховуючи поточний контекст війни, зміни в глобалізаційних процесах, зокрема через міжнародну допомогу та підтримку з боку європейських і світових інститутів, можуть також змінити електоральну поведінку в Україні. Виборці можуть більше орієнтуватися на політичні орієнтири, пов'язані з інтеграцією в ЄС, безпекою та стабільністю країни в міжнародному контексті.

Враховуючи ці зміни, демократичний вибір набуває нових рис. Протягом останніх десятиліть виборці стали більш підготовленими до швидких змін в політичному ландшафті, оскільки глобалізація і технології значно розширили спектр інформації, яку вони можуть отримувати. Демократичний вибір у сучасних умовах є результатом постійної адаптації до нових реалій, що включає зміни в електоральних практиках, нові медіаінструменти та вплив міжнародних процесів. Ці процеси не лише змінюють способи політичної комунікації, але й перетворюють саму природу політичних виборів, роблячи їх більш динамічними і доступними для громадян з різним досвідом і соціальним статусом.

Сучасні тенденції електоральної поведінки демонструють важливі зміни, зокрема через вплив соціальних мереж і цифрових технологій, які суттєво впливають на формування виборчих уподобань. У порівнянні з традиційними методами політичної комунікації, соціальні мережі стали ключовими інструментами для залучення виборців, надання інформації та формування політичних поглядів. Платформи, як-от Facebook, Twitter, Instagram та TikTok, забезпечують безпосередній контакт між політичними акторами та громадянами, що дозволяє швидко поширювати інформацію, організовувати кампанії та мобілізувати підтримку. Це підкреслює важливість цифрової грамотності виборців і створює нові виклики для політичних кампаній, зокрема в контексті етики використання таких платформ для маніпулювання настроями громадськості. Однією з особливостей цього впливу є персоналізація політичної реклами через алгоритми соціальних мереж, які аналізують інтереси, поведінку та уподобання користувачів, сприяючи більш точному таргетуванню виборців. Це створює можливість для політиків звертатися до конкретних груп громадян із персоналізованими повідомленнями, що підвищує ефективність кампаній, але водночас може спричинити маніпуляції та посилення поляризації.

Цифрові технології, такі як великі дані (Big Data) та аналітика, дозволяють краще розуміти настрої виборців і прогнозувати результати виборів. Виборці можуть отримувати інформацію не лише через традиційні медіа, але й через інтернет-ресурси, що змінює традиційні канали політичної комунікації. Однак це також веде до проблем, таких як поширення фейкових новин, дезінформації та маніпуляцій через цифрові платформи.

Таким чином, роль соціальних мереж та цифрових технологій у сучасних електоральних процесах є визначальною, оскільки ці інструменти не лише змінюють спосіб, яким політики звертаються до виборців, але й створюють нові можливості та виклики для демократичних процесів. Вони забезпечують більш оперативну взаємодію з громадянами, водночас створюючи ризики для політичної стабільності та довіри до виборчої системи. В умовах війни поширення цифрових технологій ще більше посилює цей вплив, оскільки соціальні мережі стають основним каналом для передачі політичної інформації та мобілізації громадян.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз електоральної поведінки громадян виявив важливі взаємозв'язки між різними категоріями, такими як політична культура, виборчий процес, соціальні інститути, медіа, глобалізація та цифровізація. Кожна з цих категорій має значний вплив на формування виборчих уподобань та рішень виборців. Політична культура, що визначає ставлення громадян до політичної системи, взаємодіє з іншими аспектами, такими як соціальні інститути, зокрема медіа, які значно формують політичну свідомість.

Глобалізація та цифровізація створюють нові виклики, змінюючи електоральну поведінку через доступ до глобальної інформації та новітні технології комунікації. Вплив медіа, особливо соціальних мереж, на формування громадської думки є особливо помітним в умовах сучасного інформаційного середовища, оскільки ці платформи дозволяють швидко поширювати інформацію, мобілізувати електорат та маніпулювати політичними поглядами.

З іншого боку, правові засади виборчого процесу, включаючи виборче законодавство, відіграють критичну роль у визначенні умов для участі громадян у виборах та забезпечують стабільність демократичного процесу. Виборчі закони можуть як сприяти активній участі громадян у виборах, так і створювати бар'єри для них, залежно від того, наскільки ефективно забезпечують рівність доступу та мінімізацію маніпуляцій. Тому **перспективою подальших наукових досліджень** є глибше вивчення взаємодії між різними факторами, що впливають на електоральну поведінку, зокрема аналіз механізмів впливу соціальних мереж та цифрових технологій на формування виборчих уподобань. Також важливо дослідити роль виборчого законодавства в контексті глобалізаційних змін, що відбуваються в Україні та світі, а також вивчити новітні виклики для демократичних процесів, пов'язані з маніпуляціями через медіа та нові форми політичної комунікації. Крім того, необхідно звернути увагу на вплив політичної культури на виборчі практики в постійно змінюваному глобальному контексті, що сприятиме більш точному прогнозуванню електоральних результатів та покращенню демократії в умовах сучасних соціальних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бортніков В. Виборчий процес як категорія політологічного аналізу парламентських виборів в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 2020. Випуск 28. С. 118-124. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/28_2020/17.pdf
2. Брандер П., Лор де Вітте, Гані Н., Гомеш Р., Кін Е., Нікітіна А., Пінкевічюте Ю. КОМПАС. Посібник з освіти з прав людини за участю молоді. 2023 р. 496 с. URL: <https://rm.coe.int/compass-2024-ukr/1680afc555>
3. Коваль О., Лишак О. Характеристика цифрової трансформації економіки в умовах глобальних викликів. *Економіка та суспільство*, 2024. № (66). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-72>
4. Левченко М. Вплив вітчизняних ЗМІ на електоральні вподобання українців наприкінці XX – на початку XXI століття. *Українські історичні студії*, 2023. № 14 (53). URL: <http://phh.dspu.edu.ua/article/view/291405>
5. Охота Ю., Балдинюк В., Мазурков Р. Вплив глобалізації на економічний розвиток та національну безпеку України в умовах євроінтеграції. *Економіка та суспільство*, 2024. № (67). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-16>
6. Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.
7. Сергієнко Т.І., Митюк А.В. Роль електорально-правової культури у формуванні громадянського суспільства в контексті глобальних геополітичних викликів. Турбулентність глобальних геополітичних процесів і проблеми національної безпеки: монографія / [О.М. Кириленко, М.А. Козловець, Г.Л. Рязцев та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків: Право, 2025. С. 292-304.
8. Сергієнко, Т.І., Белова В.С. Засоби масової інформації та їх роль у політичній системі суспільства. *Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти міжмовної комунікації та формування комунікативної компетентності сучасного фахівця* [Електронне видання]: збірник матеріалів

Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Ломжа – Ірпінь, 21 лютого 2024 р. / наукова редакція: З. Шарлович, Т. Гіріна. Ірпінь: Державний податковий університет; Ломжа: Міжнародна Академія Прикладних Наук в Ломжі. Видавництво: MANS w Łomży, 2024. С. 464-466. PDF-формат; мережеве видання; інституційний депозитарій. URL: https://drive.google.com/file/d/1gMkn8VRZ1NjHV5R4D4vPS5heCM6N_tBH/view

9. Соціальний інститут. URL: <https://vue.gov.ua>

10. Українське суспільство в умовах війни: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.

11. Як соцмережі впливають на політику в Україні: висновки дослідження. URL: https://internews.ua/opportunity/social-network-research?utm_source=chatgpt.com

12. Almond G. A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press, 1963. 379 p.

13. Held D., McGrew A. Globalization/Anti-Globalization: Beyond the Great Divide. Polity Press, 2007. 320 p.

14. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. Yale University Press, 1999. 430 p.

15. Pariser E. The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You. Penguin Press, 2011. 294 p.

16. Sergienko T., Babarykina N. Features and trends of the development of the political culture of the Ukrainian society in the conditions of the hybrid warfare. *Humanities studies: збірник наукових праць* / Гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 7 (84). С. 58-64. URL: <http://humstudies.com.ua/issue/view/14152>

17. Tufekci, Z. Social Media and the Decision to Participate in Political Protest: Observations from Tahrir Square. *Journal of Communication*, 2014. № 64(2). С. 357-372.

ПРИНЦИПИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ АНТИКРИЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: НАПРЯМКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ANTI-CRISIS POLITICAL TECHNOLOGIES: DIRECTIONS AND FEATURES OF IMPLEMENTATION

Ставченко С.В.,

доктор політичних наук, професор,

*виконувач обов'язків завідувача кафедри політології, соціології та публічного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

У статті проаналізовано особливості вимог щодо узгодження антикризового менеджменту на макро- і мікрорівні політичної системи України з пріоритетами та стратегічними орієнтирами розвитку сучасного ЄС в контексті розвитку партнерства та подальшої інтеграції. Розглядаються ключові елементи підвищення експертної спроможності, формування інституційного середовища, налагодження горизонтальних координаційних зв'язків між політичними акторами сталого розвитку. Аналізуються ключові фактори, що впливають на сприйняття сучасними демократичними урядами (політико-менеджерськими командами) вимог часу у вигляді сталого розвитку як цілісного підходу до розробки політики. Особлива увага приділяється таким інструментам, як платформи відкритих даних, громадські консультації та партисипативне бюджетування. Наголошено на посиленні підзвітності і гарантій, що політики відображають потреби та прагнення громадян, а також окремих галузей і підприємств. Досліджено дотримання принципів сталого розвитку як життєво важливих для сприяння справедливим суспільствам, ефективного прийняття рішень і довгострокового процвітання. Визначено, що зміцнення законодавчої бази та розширення повноважень незалежних громадських інституцій для моніторингу управління може допомогти вирішити ці проблеми. З'ясовано, що сучасні команди політичних менеджерів повинні надавати пріоритет діалогу, переговорам і мирному вирішенню суперечок для створення адаптованого до ризиків середовища, сприятливого для сталого прогресу суспільства та економіки. Розглянуто значення для демократичних політичних відносин пріоритетів багатосторонньої міждержавної співпраці через такі організації, як ООН і менш чисельні групові регіональні альянси. Обговорюється активність демократичних політичних лідерів в рамках запобігання раптовим політичним кризам «змушені» підтримувати інклюзивну політику.

Автором зроблено висновок, що в умовах повоєнного відновлення України до нових політико-інституційних форм необхідно закладати принципи сталого розвитку задля більшої відповідності європейським нормативам та практикам. Засади сталого розвитку виступають не лише рамковими умовами, але й конкретними орієнтирами стосовно мети і завдань демократичних антикризових політик.

Ключові слова: сталий розвиток, антикризова політика, політичні технології, політична співпраця, політична координація, соціальна когезія.

The article analyzes the specifics of the requirements for harmonizing anti-crisis management at the macro and micro levels of the political system of Ukraine with the priorities and strategic guidelines for the development of the modern EU in the context of partnership development and further integration. The key elements of increasing expert capacity, forming an institutional environment, and establishing horizontal coordination links between political actors of sustainable development are considered. The key factors influencing the perception of the requirements of the time in the form of sustainable development as a holistic approach to policy development by modern democratic governments (political and managerial teams) are analyzed. Special attention is paid to such tools as open data platforms, public consultations, and participatory budgeting. The emphasis is on strengthening accountability and guarantees that policies reflect the needs and aspirations of citizens, as well as individual industries and enterprises. The adherence to the principles of sustainable development is examined as vital for promoting just societies, effective decision-making, and long-term prosperity. It is determined that strengthening the legislative framework and expanding the powers of independent public institutions to monitor governance can help solve these problems. It is found that modern teams of political managers should prioritize dialogue, negotiations and peaceful dispute resolution to create an environment adapted to risks, favorable for the sustainable progress of society and the economy. The importance of the priorities of multilateral interstate cooperation through organizations such as the UN and smaller group regional alliances for democratic political relations is considered. The activity of democratic political leaders in the framework of preventing sudden political crises is discussed.

The author concludes that in the conditions of post-war restoration of Ukraine to new political and institutional forms, it is necessary to establish the principles of sustainable development for greater compliance with European standards and practices. The principles of sustainable development act not only as framework conditions, but also as specific guidelines for the goals and objectives of democratic anti-crisis policies.

Key words: sustainable development, anti-crisis policy, political technologies, political cooperation, political coordination, social cohesion.

Постановка проблеми. Сталий розвиток виступає нормативною та ціннісною площиною, яка формує вихідні умови політичних рішень в рамках запобігання та розв'язання політичних криз. Антикризисний менеджмент на макро і мікрорівні політичної системи України вимагає узгодження з пріоритетами та стратегічними орієнтирами розвитку сучасного ЄС в контексті розвитку партнерства та подальшої інтеграції. Як добре відомо з вітчизняною та зарубіжною політичною практики, цілі сталого розвитку закладені в директивах ЄС. Вони входять до програмних та статутних документів ООН та НАТО. Попри складні умови російського вторгнення, для сучасної України доречно звернути увагу на корекцію антикризового політичного управління на основі регулятивів сталого розвитку. Ідеться про підвищення експертної спроможності, формування інституційного середовища, налагодження горизонтальних координаційних зв'язків між акторами сталого розвитку тощо. Також доречним є з'ясування умов функціонування а також гнучкості антикризового політичного менеджменту. В умовах сучасної України необхідним є узагальнення підсумків досвіду спільних дій України українського громадянського суспільства та держави. В умовах повномасштабного вторгнення комплексне дослідження спрямоване на з'ясування взаємозв'язку результатів застосування антикризових політичних технологій та умов сталого розвитку на національному та міжнародному рівні.

Аналіз публікацій. У сучасних зарубіжних джерелах розглядаються різні аспекти досягнення цілей сталого розвитку в умовах криз та глобальних викликів. У статті С. Арори-Йонссон аналізується універсальність цілей сталого розвитку та їх здатність враховувати різноманітність соціальних та екологічних контекстів [5]. У дослідженні М. Генрісон, Р.Б. Суейн, А. Суейн вивчається вплив пандемії COVID-19 на прогрес у досягненні цілей сталого розвитку [6]. Доповідь Програми розвитку ООН (2018) наголошує на важливості інтеграції сталого розвитку до програм відновлення після криз [8]. Стаття від Chatham House обговорює необхідність тимчасового призупинення деяких цілей сталого розвитку для зосередження ресурсів на актуальніших глобальних проблемах [9]. Сучасні автори та аналітичні групи стверджують, що поточні кризи вимагають негайної уваги, і перенаправлення зусиль може бути виправданим. Загалом наявні публікації наголошують на необхідності адаптації підходів до досягнення цілей сталого розвитку в умовах криз, акцентуючи увагу на гнучкості, локалізації зусиль та пріоритизації найбільш нагальних проблем.

Метою статті є розкриття потенціалу адаптації сучасних антикризових політичних технологій до вимог та пріоритетів сталого розвитку. Завданням

статті є ідентифікація інституційних форм врахування сталого розвитку в антикризовому політичному менеджменті.

Основний зміст. Антикризисне політичне управління відіграє ключову роль у забезпеченні сталого розвитку шляхом створення та впровадження державних політик, які відповідають цим принципам. Однак означена відповідність вимагає узгоджених зусиль у кількох ключових сферах. Сучасні демократичні уряди (політико-менеджерські команди) постають перед вимогою часу прийняти сталий розвиток як цілісний підхід до розробки політики. При цьому задекларовані економічні, соціальні та екологічні цілі не досягаються ізольовано, а пов'язані з інноваційним та технологічним контекстом. Наприклад, міське планування має враховувати економічне зростання разом із збереженням навколишнього середовища та соціальною інклюзивністю. Як відомо, цілі сталого розвитку, оприлюднені Організацією Об'єднаних Націй (ЦСР), забезпечують основу, яку демократичні уряди незалежно від партійної орієнтації, можуть використовувати для керівництва такими комплексними політичними зусиллями. Як вважає українська фахівчиня П. Перерва, діапазон визначень сталого розвитку підприємств як економічної категорії широкий. Не обмежуючись стійкістю підприємств, галузі, регіону, ця категорія включає значні загрози економічного і соціального характеру [2, с. 79].

Довіра громадськості до політичного управління має вирішальне значення для успіху програм та проєктів сталого розвитку. Відносин довіри можна досягти через прозорість процесів прийняття рішень та активну громадську участь. Такі інструменти, як платформи відкритих даних, громадські консультації та партисипативне бюджетування, посилюють підзвітність і гарантують, що політики відображають потреби та прагнення громадян, а також окремих галузей і підприємств. П. Перерва слушно зауважує, без урахування технологій проблема сталого розвитку не може бути вирішена. Виходячи з цього постулату є можливість стверджувати, що запорукою антикризового сталого розвитку підприємства є адекватна інноваційна, інвестиційна та маркетингова політика підприємства [2, с. 79].

В рамках антикризового політичного управління реалізація стратегій сталого розвитку передбачає інвестування в розвиток потенціалу для підвищення ефективності та результативності державних установ. Крім того, сприяння інноваціям в управлінні, наприклад використання цифрових технологій для оптимізації послуг, має на меті покращення доступності соціальних послуг і зменшення обсягу промислових та побутових відходів. Це особливо важливо в рамках розв'язання екологічних проблем шляхом впровадження зелених

технологій і практик на основі всебічної експертної оцінки. П. Перерва наголошує на неможливості одночасного використання напрямків ефективної антикризової політики. Тому виникає потреба в аналітичному дослідженні важливості кожної з груп і кожного з заходів, які включені в ці групи. Таке завдання, на наш погляд, може бути ефективно виконане з використанням експертного аналізу, який пропонується провести поетапно: формування груп експертів; формування матриці рангів по 6 групам заходів; розрахунки статистичних характеристик для показників кожної групи; проведення факторного аналізу групи експертів з використанням статистичних характеристик [2, с. 80].

Сталий розвиток, як основа прогресу, наголошує на взаємозв'язку економічних, соціальних і екологічних цілей для забезпечення добробуту нинішнього та майбутніх поколінь. У контексті державного управління та політичних відносин дотримання принципів сталого розвитку є життєво важливим для сприяння справедливим суспільствам, ефективного прийняття рішень і довгострокового процвітання. В сучасних умовах актуалізується дослідження застосування принципів сталого розвитку в державному управлінні та політичних відносинах. Зокрема, йдеться про визначення ключових сфери відповідності та стратегії для покращення. П. Перерва загальним напрямком реалізації інноваційної політики аргументовано вважає сприяння розвитку науково-технічного потенціалу, формування сучасних технологічних систем з метою їх використання у галузях економіки. Заміна морально застарілих технологій новими забезпечить підвищення ефективності функціонування виробничих та невиробничих структур [2, с. 80].

Важливим аспектом реалізації сучасної антикризової політики в рамках принципів сталого розвитку є дотримання верховенства права та усунення корупції. Означені умови є основоположними для сталого антикризового управління. Згідно з сучасними уявленнями, політична корупція підриває довіру, відволікає ресурси та посилює нерівність, тим самим перешкоджаючи зусиллям щодо сталого розвитку. Зміцнення законодавчої бази та розширення повноважень незалежних громадських інституцій для моніторингу управління може допомогти вирішити ці проблеми. Українські дослідники В. Ткаченко та С. Маховський вірно вказують, що концепція сталого розвитку окреслює виокремлення трьох компонент: економічного, соціального та екологічного, які передбачають їх виняткову значимість та взаємозв'язок і взаємозалежність між ними, при цьому упущення хоча б одного з них порушує загальну стійкість системи. Порушення балансу між цими сферами призводить до погіршення якості різних аспектів життя і несе критичні наслідки як на локальному так і глобальному рівні [4].

Слід зауважити, що сучасні політична нестабільність і військові конфлікти перешкоджають сталому розвитку, відволікаючи ресурси від надання основних публічних послуг і порушуючи соціальну згуртованість (порушуючи принцип «нікого не залишати позаду» [11]). Сучасні команди політичних менеджерів мають надавати пріоритет діалогу, переговорам і мирному вирішенню суперечок для створення адаптованого до ризиків середовища, сприятливого для сталого прогресу суспільства та економіки. В. Ткаченко та С. Маховський акцентують увагу на впровадженні практичних рішень щодо управління ризиками, інструментів та методів управління ризиками, які дозволять мінімізувати негативний вплив воєнного стану на бізнес, а саме механізми диверсифікації ризиків, резервування ресурсів та швидкого реагування на зміни в зовнішньому середовищі господарювання підприємств, впровадження системи кризового управління [4].

Іншим значущим виміром вихідних умов антикризової сталої політики є глобальні виклики. До них належать зміна клімату та економічна нерівність, які вимагають скоординованих національних та міжнародних дій. У політичних відносинах пріоритетом має бути багатостороння міждержавна співпраця через такі організації, як ООН і менш чисельні групові регіональні альянси. Названі партнерства сприяють спільному використанню ресурсів, передачі технологій і спільному вирішенню проблем, що приносить користь усім націям (див.: звіт ООН від 2023 р. [10]). Вказане формує суспільний запит на адаптивність як результат сталої антикризової політики держави. Згідно з вітчизняним термінологічним словником-довідником, запропонованим вченими НІСС, адаптивність (*adaptability, adaptive capacity*) – здатність держави, суспільства, підприємства, установи, організації, системи пристосовуватися до раптових змін середовища, дії загроз або інших впливів, що дає змогу зберегти свою цілісність і функціональність у складних умовах [3].

Сталий розвиток в широкому розумінні потребує формування та сталого функціонування демократичних політичних систем, які сприяють балансу міркувань та цінностей (вимог тощо) щодо рівності та справедливості. Це включає подолання системної дискримінації, забезпечення гендерної рівності та захист прав вразливих верств населення. Демократичні політичні лідери в рамках запобігання раптовим політичним кризам «змушені» підтримувати інклюзивну соціальну політику, яка залучає до управлінського процесу усі верстви суспільства. Відповідно метою сталої антикризової політики є стабільність функціонування інфраструктури, що особливо актуально для сучасної України. Термінологічний словник-довідник позначає безпеку критичної інфраструктури (*critical infrastructure*

security) як стан захищеності критичної інфраструктури від загроз будь-якого виду (фізичних антропогенних і природних, кіберзагроз тощо), а також практики (заходи і процедури), спрямовані на досягнення і підтримання такого стану [3].

В процесі ухвалення політичних рішень антикризової політики баланс між різними інтересами та цінностями має вирішальне значення. Політичні актори в умовах демократії мають зважити на безпосередні вимоги своїх виборців із довгостроковою екологічною та соціальною відповідальністю (на прикладі країн Глобального Півдня, див.: Д. Оноджа [7]). Це буде особливо актуальним для України після припинення бойових дій. Українські експерти зі стратегічного розвитку слушно приділяють увагу дефініції такого явища, як відновлення (recovery / restoration / reconstruction): 1) здатність відтворювати властивості, які було втрачено, порушено або призупинено внаслідок певного ендогенного чи екзогенного впливу; 2) процес реконструкції та вдосконалення складних соціальних і технічних систем, критично важливих державних функцій та послуг після збою внаслідок аварії або кризової ситуації [3].

Забезпечення прозорості державної політики та рішень, а також участь громадян є фундаментальними принципами сталого розвитку. У цьому контексті необхідно зменшити корупційний тиск, сприяти розвитку відповідального підприємництва та покращити бюджетний контроль над розвитком периферійних територій. Наразі в Україні, попри воєнний стан, потребують розв'язання проблеми сільських територій, пов'язані з сировинною орієнтованістю економіки. Унаслідок цього більшість сільського населення не бере участі в розподілі доходів від використання ресурсів цих територій. Також вимагає політичного розв'язання моносекторальний характер економіки більшості сільських територій, що призводить до несистемності та диспропорційності використання місцевого потенціалу розвитку; браком відповідних умов для продуктивної зайнятості, що спричинює вплив економічно активних мешканців з громад, декваліфікації працівників [1].

Отже, виклики, з якими стикається сучасний світ, зокрема такими, як економічні кризи, погіршення стану навколишнього природного середовища, соціальна несправедливість, військова агресія тощо, вимагають від правлячих команд приділяти більше уваги відповідності антикризової політики концепціям сталого розвитку. Для сучасної України розв'язання політичних викликів із врахуванням пріоритетів сталого розвитку та розробка та впровадження системної антикризової політики повоєнного відновлення є важливими кроками на шляху до забезпечення сталого політичного майбутнього країни.

Висновки. Таким чином, сталий розвиток стає вагомим стратегічним пріоритетом застосування антикризових політичних технологій. Управлінські політичні технології, спрямовані на запобігання політичним кризам в контексті сталого розвитку передбачають оптимізацію самопочуття соціальних груп, забезпечення соціальної когезії та зменшення міжпоколінного розриву тощо. Вагоме значення отримують поширення практик публічного обговорення та презентації проблем сучасній Україні. В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації відбулося масштабне пошкодження та знищення значних об'єктів критичної інфраструктури. В умовах повоєнного відновлення до нових політико-інституційних форм необхідно закладати принципи сталого розвитку задля більшої відповідності європейським нормативам та практикам.

Вагомим антикризовим політичним завданням виступає взаємодія в рамках проєктів сталого розвитку сучасних громад та регіональних владних інституцій. Від рівня цієї співпраці та її гнучкості залежить успіх побудови дієвої національної антикризової системи політичного управління. Засади сталого розвитку виступають не лише рамковими засадами, а також конкретними орієнтирами стосовно мети і завдань антикризових політик. Перспективами подальшого розгляду теми даної статті є вивчення зарубіжного досвіду імплементації принципів сталого розвитку до національних практик антикризового планування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антикризова політика в реальному секторі економіки України: пріоритетні напрями і завдання : аналіт. доп. ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2022. 72 с.
2. Перерва П. Г. Інноваційна, інвестиційна та маркетингова політика – антикризові інструменти сталого розвитку підприємства. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки) : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2017. № 46 (1267). С. 78-82.
3. Термінологічний словник-довідник у сфері національної стійкості [Упорядники: О. О. Резнікова, К. Є. Войтовський]. Київ : НІСД, 2024. 80 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2024.01>
4. Ткаченко, В., & Маховський, С. Актуалізація розробки стратегії сталого розвитку підприємства в умовах військового стану. Економіка та суспільство. 2024 (68). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-90>
5. Arora-Jonsson S. The sustainable development goals: A universalist promise for the future. Futures. Vol. 146. 2023. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2022.103087>.

6. Henrysson, M., Swain, R.B., Swain, A. et al. Sustainable Development Goals and wellbeing for resilient societies: shocks and recovery. *Humanit Soc Scientific Communication*. 2024. 11. 1513. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03973-8>
7. Onoja D. Achieving Sustainable Development in the midst of Crisis Management Achieving. *Sustainable Development in the midst of Crisis Management*. 2021. URL:DOI:10.13140/RG.2.2.28372.53123
8. SDG Achievement in Crisis Contexts. URL:<https://www.undp.org/arab-states/publications/sdg-achievement-crisis-contexts>
9. The UN must suspend the SDGs to tackle more urgent crises URL:<https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2023-08/un-must-suspend-sdgs-tackle-more-urgent-crises>
10. Times of crisis, times of change science for accelerating transformations to sustainable development. URL:<https://sdgs.un.org/sites/default/files/2023-09/GSD%20Report%202023-Digital%20-Executive%20Summary.pdf>
11. Weber, H. Politics of 'Leaving No One Behind': Contesting the 2030 Sustainable Development Goals Agenda. *Globalizations*. 2017, 14(3), 399–414. <https://doi.org/10.1080/14747731.2016.1275404>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗАЦІЙНУ СТРУКТУРУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

DECENTRALIZATION AS A FACTOR INFLUENCE ON THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF CIVIL SOCIETY

Стефурак Я.Є.,

*аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Констатовано, що децентралізація залишається одним із чинників впливу на організаційну структуру громадянського суспільства в Україні, який в умовах повномасштабної російсько-української війни демонструє трансформацію кількісних показників у якісні. Разом зі стабільним збільшенням кількості організацій громадянського суспільства (далі ОГС – авт.), зокрема й на місцевому рівні, розширюється спектр механізмів впливу громади (її активної частина) на якісні перетворення у соціально-економічній, політичній, гуманітарній сферах. Децентралізація надала більшої повноважності громадам, у тому числі, й у вимірі місцевих громадянських ініціатив. Встановлено, що компетенції ОГС на місцях зосереджені на адвокаційних кампаніях, створенні комунікаційних майданчиків для пошуку рішень у різних галузях тощо. Регіональними тенденціями розвитку громадянського суспільства обґрунтовано вважаємо поглиблення міжнародної суб'єктності неурядових організацій, мережування їхньої діяльності, розмиття меж так званої «регіональності» у контексті здійснюваних активностей, ресурсне підсилення компетенцій органів державної влади і місцевого самоврядування. Наголошено на наявності певних прогалів у взаємодії ОГС з органами місцевої влади та місцевого самоврядування (комунікації, громадський контроль, неефективність деяких інституційних форм громадянської участі, рівень політичної та правової культури). Виділено такі групи серед мешканців громад, як неініціативні, зацікавлені, ініціативні, проактивні, які відрізняються своєю залученістю до місцевої політики, масштабом власних ініціатив. Масштабування локальних громадянських суспільств, а по суті підвищення організаційної і функціональної спроможності активу громад, є запорукою формування територіальної ідентичності, а відтак – спільної відповідальності за добробут життєвого середовища громадян. Актуалізовано потребу набуття громадянським суспільством значення одного з найважливіших ендогенних механізмів територіального розвитку та розвитку місцевої демократії, що також відповідає загальноєвропейським тенденціям.

Ключові слова: децентралізація, громадянське суспільство, організація громадянського суспільства, громадянська участь, громадянська ініціатива, політичний інститут, місцеве самоврядування, євроінтеграція.

It is stated that decentralization remains one of the factors influencing the organizational structure of civil society in Ukraine, which, in the context of the full-scale Russian-Ukrainian war, demonstrates the transformation of quantitative indicators into qualitative ones. Along with the steady increase in the number of civil society organizations, including at the local level, the range of mechanisms for influencing the community (its active part) on qualitative transformations in the socio-economic, political, and humanitarian spheres is expanding. Decentralization has empowered communities, including in terms of local civic initiatives. It has been established that the competencies of local civil society organizations are focused on advocacy campaigns, creation of communication platforms for finding solutions in various directions. Regional trends in the development of civil society are justifiably considered to be the deepening of the international subjectivity of non-governmental organizations, networking of their activities, blurring the boundaries of the so-called «regionalism» in the context of the activities carried out, and resource strengthening of the competencies of state and local authorities. It was emphasized that there are certain gaps in the interaction of CSOs with local authorities and local self-government (communications, public control, inefficiency of some institutional forms of civic participation, level of political and legal culture). The following groups among community residents have been identified: non-initiative, interested, enterprising and proactive, which differ in their involvement in local politics and the scale of their own initiatives. The scaling up of local civil societies, and in fact the increase in the organizational and functional capacity of community assets, is a key to the formation of territorial identity and, consequently, shared responsibility for the well-being of the citizens' living environment. The need for civil society to acquire the importance of one of the most important endogenous mechanisms of territorial development and the development of local democracy, which also corresponds to pan-European trends, is highlighted.

Key words: decentralization, civil society, civil society organization, civil participation, civil initiative, political institution, local self-government, European integration.

Постановка проблеми. Громадянське суспільство – якісний стан будь-якого суспільства, що характеризується високим рівнем відповідальності, ініціативності, згуртованості громадян, спроможності ефективно комунікувати і взаємодіяти з політичними інститутами. Його поступ – це завжди багатокomпонентний процес, зумовлений впливом низки чинників, зокрема

внутрішніх і зовнішніх. До них традиційно відносять показники рівня демократії, політичної стабільності, добробуту населення, економічної свободи, довіри до владних інститутів, ставлення громадян до політичної участі, доступ до інформації та цифрова грамотність населення, глобальні тенденції, вплив міжнародного права, соціальні виклики та ін. Активна фаза розвитку громадян-

ського суспільства в Україні пов'язана з двома важливими обставинами державотворення – євроінтеграцією та децентралізацією, які, в свою, також є взаємозумовленими. Саме децентралізація влади стала одним із головних внутрішніх інституціональних стимулів для розбудови громадянського суспільства, передусім на місцевому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження питань, пов'язаних із тематикою представленої розвідки, постійно актуалізуються в аналітичних дослідженнях і доповідях, які готують провідні наукові та урядові установи держави. Так, ми спираємося на аналіз стану розвитку громадянського суспільства та громадянської участі на рівні територіальних громад в Україні, перебігу децентралізації і формування політики регіонального розвитку, цілей сталого розвитку тощо. Разом із цим, аргументація висловлених тез ґрунтується на положеннях чинного законодавства України, Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, актуальних показників демократизації. Беззаперечно цінність становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, фокус уваги яких спрямовано на вивчення суспільно-політичних трансформацій (І. Бекешкіна, М. Гелетій, О. Корнієвський, Я. Лазур, Дж. Маклін, Н. Оніщенко, В. Яблонський), регіонального виміру політики (Я. Жаліло, І. Залуцький, Я. Котенко, В. Кравців, І. Сторонян-

ська), особливостей громадянської участі (Ш. Арнстейн, А. Гриняк, Н. Кеннет, Дж. Хейко) тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток громадянського суспільства є невідворотним, як і безумовним є вплив на цей процес системних реформ в державі, якою є децентралізаційна в Україні. Відтак актуальним науковим запитом є з'ясування напрямків дії чинника децентралізації на організаційну структуру громадянського суспільства та їхнього ціннісного змісту. Окрім того, варто звернути увагу на загальні зміни потенціалу громадянського суспільства та його суб'єктів в умовах нової повноважності територіальних громад.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Попри зростання кількісних показників організацій громадянського суспільства у регіональному вимірі, доречно з'ясувати, у якій мірі на це мала вплив саме децентралізація, чи закладено у її політико-нормативну базу пріоритет розбудови локальних громадянських суспільств. Додаткового дослідження й оцінки потребує роль громади як самоврядної одиниці у низовій структурі громадянського суспільства, а також перспектива «відцентрування» громадянського суспільства і громадянських ініціатив.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім аргументуємо наведене у статті твердження про поступове зростання кількості орга-

Таблиця 1

Представленість громадських організацій у різних областях України [1; 2]

Область	Кількість зареєстрованих ГО* у 2017 р.	Кількість зареєстрованих ГО у 2023 р.
Вінницька	1087	3942
Волинська	905	2732
Дніпропетровська	1567	6966
Донецька	706	5370
Житомирська	486	3097
Закарпатська	1589	3365
Запорізька	1166	4187
Івано-Франківська	1478	3806
Київська	913	7055
Кіровоградська	776	2439
Луганська	551	3016
Львівська	2210	8184
Миколаївська	1291	2922
Одеська	1629	6950
Полтавська	1165	3600
Рівненська	973	2698
Сумська	963	2874
Тернопільська	811	2432
Харківська	1083	5367
Херсонська	314	2403
Хмельницька	754	2901
Черкаська	868	3137
Чернівецька	630	2276
Чернігівська	535	2427

Примітка: *ГО – громадські організації.

нізацій громадянського суспільства в регіонах, спираючись на відкриті дані Держстату та відповідних реєстрів (Таблиця 1).

Описана тенденція актуальна і для 2023–2024 років, зокрема «станом на грудень 2023 р. в Україні було зареєстровано 208 385 неприбуткових організацій, майже 10% із них – благодійні фонди, 27,6% – різні громадські об'єднання. У Реєстрі волонтерів України було зареєстровано майже 7 тис. осіб. Загалом кількість благодійних організацій у 2021–2023 рр. зросла на 43%» [3, с. 5]. Ситуація зумовлена низкою об'єктивних причини:

- динаміка розвитку громадянського суспільства продовжує залежати від чинника соціально-політичних потрясінь, яким стала повномасштабна російсько-українська війна;

- збільшення кількості міжнародних програм підтримки України стимулювала активізацію діяльності неурядових організацій та появу нових, які наразі є партнерами у реалізації локальних і загальнодержавних гуманітарних проєктів;

- внутрішня міграція населення – мешканців прифронтових та тимчасово окупованих населених пунктів – зумовила потребу у залученні додаткових ресурсів для комплексної підтримки постраждалого населення, носіями і розпорядниками яких часто є саме представники неурядового сектору;

- євроінтеграція та розвиток глобального громадянського суспільства зумовили залучення до програм європейських фондів вітчизняних ОГС, а інтегровані до законодавства механізми партисипаторності мотивували громадян до кооперації та артикуляції запиту на більшу участь у громадському контролі за політикою різних рівнів;

- децентралізація – цей процес розширює можливості для громадян впливати на місцеве самоврядування та вирішувати проблеми своїх громад.

Активізація громадянської участі та її інституціоналізація в сучасних умовах стала похідною від комплексного впровадження системних реформ, перебігу євроінтеграції та загалом поглиблення міжнародної співпраці України. До прикладу, Організація економічного співробітництва та розвитку формулює дев'ять ключових правил ефективної децентралізації, яка сприяє регіональному розвитку, серед яких зокрема підтримка інноваційного та експериментального врядування та залучення громадянського суспільства [4, с. 82].

Принагідно процитуємо європейських дослідників громадянської участі Н. Кеннета і Дж. Хейко, які відзначають, що участь громадян у суспільно-політичних процесах так само важлива для цивілізаційного розвитку, як людське щастя, демократія, економічний добробут та ін. [5, с. 29]. Стан громадянської участі визначається, на думку вказаних авторів, такими чинниками, як: соціальні та політичні рамки, встановлені верховенством права; правопорядок і низький рівень корупції;

політична конфігурація ефективності уряду, демократії, витрат на державні послуги; політична стабільність; економічні змінні (фактичний та очікуваний рівень добробуту населення) [5, с. 28–29].

Повертаючись до чинника децентралізації і посилюючись на Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту, зауважимо, що просторовий розвиток (тобто розвиток біо-соціо-економічної системи) країни має враховувати комплекс її національних та регіональних рівнів та зважати на цінність участі громадян у такому розвитку [4, с. 94–95]. Також соціальна участь є одним із трьох компонентів сталого розвитку поряд із економічною та екологічною сталістю [6, с. 36]. У свою чергу, громадська участь у виробленні та прийнятті рішень на місцевому рівні, від яких залежать умови життя локальних спільнот, що здійснюється через інститути місцевого самоврядування та самоорганізації населення, є водночас і однією зі складових частин досягнення сталості розвитку локальної спільноти на засадах інституційної рівноваги, і засобом підвищення дієвості реалізації Цілей сталого розвитку на локальному рівні через дії відповідних самоврядних організацій [4, с. 130]. Так, у Національній доповіді про цілі сталого розвитку в Україні в описі заходів з подолання бідності доречно вказано на потребі налагодження партнерських зв'язків з мережами громадянського суспільства задля навчання та тренування підприємницьких навичок у населення [7]. Показовим тут є кейс діяльності київської громадської організації «SILab Ukraine», яка займається «розбудовою екосистеми соціального підприємництва та соціальних інновацій як інструментів формування культури соціальної відповідальності у суспільстві» в різних регіонах [8]. Аналогічні активності реалізують організації «Розвиток бізнес-сектору України», «Центр експертних рішень та адвокації», «Територія Нових Змін», «Крим СОС», «Центр зайнятості Вільних людей» та ін.

У контексті тематики наукового пошуку, апелюючи до громадянської участі, ми за замовчуванням тримаємося меж громади, адже вона, відповідно до чинного законодавства, уособлює «жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр» [9]. І тут ключовими характеристиками вважаємо «об'єднання» та «самостійність», а для розвитку локального громадянського суспільства важливо, щоб прибічність цим ознакам була добровільною, а краще ініційованою «знизу».

Американський професор Дж. Ф. Маклін звертався до поняття «sense of community», тобто «відчуття належності до громади», яке й нада-

вало спільноті ознак громадянського суспільства [10, с. 15]. По суті, йдеться про територіальну ідентичність, яка поєднує емоційну (відчуття єдності з певною територією, або патріотизм), когнітивну (самовіднесення до певної спільноти й усвідомлення її правил) і поведінкову (вмотивованість до дії в межах цієї спільноти) складові [11, с. 8–9.]. Така територіальна ідентичність фіксує ресурсний потенціал на території громади, що насамперед актуально для людського капіталу. Крім того, як виявлено соціологічними дослідженнями, розвинена локальна ідентифікація індивідів сприяє вираженості їхньої громадянської ідентичності [11, с. 23]. Вважаємо, що баланс понять «самоврядування» влади та «самоорганізація» населення має призвести до трансформації територіальної громади на нову дієву складову громадянського суспільства – місцеве громадянське суспільство. Такі трансформації є невід’ємними для процесу демократизації саме у частині пріоритету «демосу» – народу і його ролі у гуманізації влади, набуття нею рис відповідального, підзвітного, незаангажованого, відкритого та справедливого суб’єкта політики.

Визначаючи середньострокові перспективи децентралізації влади, дослідники прогнозують посилення дієвості громад у створенні ендогенних механізмів територіального розвитку, що заохотить до співпраці місцеві органи влади й органи місцевого самоврядування, бізнес-спільноту території та ділові асоціації, мешканців, організації громадянського суспільства, сприятиме формуванню ними спільного бачення майбутнього їхньої громади як підґрунтя локальної ідентичності [12, с. 77]. Разом із доволі реалістичними перспективами вбачаються і проблеми розбудови низової структури громадянського суспільства, у тому числі й у контексті упроваджуваної реформи децентралізації, серед яких:

- недоліки у комунікації між органами державної влади та місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства. Як зазначає з цього приводу український правознавець Я. Лазур, «така комунікація має носити постійний цілеспрямований характер, а її метою має виступати підвищення рівня захисту прав і свобод громадян у сфері публічного управління та збільшення продуктивності діяльності органу виконавчої влади (місцевого самоврядування) відповідно до його компетенції» [13, с. 268]. Позитивним зрушенням вбачаємо поширення практик створення спільних майданчиків для обговорення і вирішення регіональних питань із залученням влади різних рівнів, громадськості, експертних кіл, представників міжнародних інституцій. Як приклад, проведення регіональних форумів «Re:Open Zakarpattia» (Закарпатська область), «Співпраця задля відновлення» (Дніпропетровська, Волинська області),

- «Співпраця громад задля сталого розвитку України» (Львівська область), «Форум регіонального розвитку» (Львівська область), «Регіональний розвиток. Просторове планування» (Одеська область) та подібні заходи;

- недосконалість системи громадського контролю на місцях (попри те, що такі механізми передбачені чинним законодавством (Ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), передусім у форматі місцевих ініціатив, публічних консультацій, громадських слухань тощо). Проблема полягає у невизначеності норм застосування рішень вказаних процедур;

- низький рівень ефективності громадських рад при органах державної влади та місцевого самоврядування. Показовими тут є результати «Аналітичного дослідження громадянської участі у прийнятті політичних рішень на рівні територіальних громад», якими констатовано, що «місцеві ради не розуміють важливості та функцій консультативно-дорадчих органів; вкрай негативним є досвід і ставлення до громадських рад [14]. З іншого боку, в опитуванні Центру соціологічних досліджень, децентралізації та регіонального розвитку KSE Institute та London School of Economics and Political Science в межах програми «PeaceRep» серед проблем місцевої демократії респонденти акцентували неактивні громадські ради при органах місцевого самоврядування [15]). Знову має місце пошук «золотої середини» між розумінням потреби у зовнішньому контролі та спроможності його здійснювати;

- невідповідний рівень політичної та правової культури для оптимальної співпраці організацій громадянського суспільства і місцевих органів влади, реалізації громадянських ініціатив, розвитку нових форм громадської активності. У сучасних дослідженнях та експертних оцінках можна зустріти полярні відгуки щодо обох учасників громадсько-політичних взаємодій на місцях, і це нормально, позаяк і владні, і громадські інституції формуються членами однієї спільноти, яка існує в одному правовому полі, в одній історико-цивілізаційній епосі, в межах сталого набору ціннісних орієнтирів. У період стрімких змін і місцевому самоврядуванню, і місцевому громадянському суспільству бракує досвіду делегування, консолідації, кооперації тощо.

Цей перелік недоліків не є вичерпним і не є критичним, адже вони одночасно визнаються державою і сприймаються нею як пріоритети політики сприяння розвитку громадянського суспільства, які відображено у відповідній національній стратегії. Так, у 2024 р. ухвалено законопроекти з питань громадської участі, супроводження яких було передбачено планом заходів з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр.

Значна увага приділена інформаційно-просвітницькій діяльності в регіонах, до якої залучено підтримку програм «U-LEAD з Європою», USAID, ЮНІСЕФ, ПРООН [16]. Цей напрямок включає навчання представників органів державної влади та місцевого самоврядування соціальному діалогу, попередженню та врегулюванню конфліктів, інтеграції громадянських ініціатив у програми місцевого розвитку, масштабуванню секторальної підтримки, об'єднанню зусиль зацікавлених сторін у впровадженні соціально затребуваних напрямків політики – щодо підтримки ветеранів, молодіжної спільноти, малих підприємств та ін. Описані практики, на нашу думку, є проявом позитивної тенденції розбудови громадянського суспільства, адже їхня потреба спільно артикульована урядовим і неурядовим секторами на центральному і місцевому рівнях.

Отже, вплив децентралізаційного чинника на організаційну структуру громадянського суспільства, на нашу думку, і з огляду на проаналізовані дані, полягає як у збільшенні кількісних показників організацій громадянського суспільства на місцях, так і у появі в громадах нових форм громадянської участі й активізму, унормуванні інструментів впливу громадськості у тому чи іншому форматі кооперації на порядок денний місцевої політики та його реалізацію. У регіонах продовжують функціонувати громадські організації, благодійні організації та фонди, волонтерські спільноти, кількість яких, підкреслимо, продовжує зростати, що зумовлено об'єктивною реальністю воєнного часу. Так, за даними порталу Опендатабот, Державна податкова служба України впродовж 2024 р. зафіксувала збільшення кількості зареєстрованих волонтерів у 1,5 рази і констатувала, що суб'єктів волонтерських зборів без реєстрації є значно більше [17].

На сьогодні, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування», в країні формами участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення визначено: місцевий референдум, загальні збори (конференція) жителів, місцева ініціатива, громадські слухання, участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету, публічні консультації, консультативно-дорадчий орган при органах та/або посадових особах місцевого самоврядування, громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, інші форми участі, що не суперечать закону [18]. Водночас поряд із класичними інструментами залучення населення у місцеву політику в громадах набувають поширення нові підходи та формати, зокрема:

– партисипативне стратегічне планування розвитку громади;

– інструменти е-демократії та е-послуги (платформи електронної взаємодії влади та мешканців (електронні петиції, електронні звернення, відкрите місто, «розумна» взаємодія та інші), електронні послуги, бюджет участі, конкурси місцевих ініціатив);

– залучення та інформування населення через центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) [19, с. 101].

Мешканці громад, які отримали ширші, передусім фінансові повноваження, мають виступати рушіями оптимізації використання нових можливостей, відтак ініціювати, контролювати, обговорювати, пропонувати зміни, брати відповідальність, об'єднуватися і об'єднувати – тобто формувати функціонал зрілого громадянського суспільства на місцевому рівні. Американська дослідниця Ш. Арнстейн у своїй статті «Щаблі громадянської участі» виділяє три її рівні: неучасть, символічні заходи та громадянська влада [20, с. 218–219]. Враховуючи українську специфіку та актуальні практики залученості у життя громад, пропонуємо розглядати їхніх мешканців у контексті поділу на:

– безініціативні (байдужі) групи: орієнтовані на приватне життя, не взаємодіють із громадою, не слідкують за порядком денним місцевої політики;

– зацікавлені (небайдужі) групи: виявляють активність щодо питань покращення власного добробуту та благоустрою, наприклад через залучення до функціонування ОСББ чи кооперативів, підписують електронні петиції, долучаються до колективних звернень;

– ініціативні групи: ініціюють створення електронних петицій, беруть участь у публічних консультаціях, громадських слуханнях, спрямовують до органів влади інформаційні запити, інформують громаду про перебіг їх розгляду та ухвалених у підсумку рішень, об'єднуються в ініціативні групи, громадські організації, залучають зовнішні, частіше матеріальні ресурси для покращення стану справ у громаді тощо;

– проактивні групи: не обмежують свою громадянську активність громадою, формують компетентне середовище та створюють активні громадські інституції певного галузевого спрямування (правозахисні, екологічні, зоозахисні, зі збереження культурної спадщини та ін.), набувають ширшої суб'єктності, реалізуючи грантові проекти із залученням міжнародної допомоги, виступають партнерами органів державної влади та місцевого самоврядування у заходах з покращення якості життя в громаді, регіоні, країні, мають достатній для цього рівень експертизи.

Подолання визначених у цій статті прогалин розвитку низової ланки ОГС дозволить поступово зменшувати частку першої групи, спонукатиме перетікання частки другої в третю,

уможливить міжрегіональне мережування представників четвертої. Таке припущення, у тому числі, ґрунтується й на показниках індексу сталості організацій громадянського суспільства в Україні та його організаційної спроможності, які вже понад 10 років демонструють поступове покращення від загальної сталості у 3,4 пункти у 2013 р. до 3-х у 2023 р. та організаційної сталості у 3,4 і 3 пункти відповідно (в оцінюванні використовується шкала від 1 до 7 балів, де 1 – це максимально розвинена сталість ОГС, і 7 – максимально низька сталість ОГС) [21; 22].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Організаційна структура громадянського суспільства зазнає змін як за рахунок кількісного зростання ОГС, так і завдяки появі нових форм громадянської участі та інструментів впливу на місцеву політику. Децентралізація залишається одним із каталізаторів таких змін, посилюючи тим самим позитивну дію на неурядовий сектор євроінтеграційного курсу держави. З іншого боку, громадянське суспільство,

його активні інституції допомагають наповнювати реальним змістом перебіг системної реформи, виконуючи низку контролюючих та корегуючих функцій щодо управління громадами. Безумовно, виклики, пов'язані із повномасштабною російсько-українською війною, також стали чинником переформатування суспільно-політичних відносин на місцях, що на прикладі організацій громадянського суспільства продемонструвало їхню здатність оперативно підлаштовуватися під потреби воєнного часу, ставати партнерами органів влади та місцевого самоврядування у вирішенні гуманітарних та інших проблем. Відтак досліджені тенденції доводять вагому роль ОГС як ендегенного чинника територіального розвитку та поглиблення місцевої демократії, однак екстремальні умови поточного політичного процесу, збій електорального циклу в державі, перерозподіл управлінських повноважень на місцях через дію правового режиму воєнного стану не дозволяють робити чітких прогнозів щодо конфігурації впливу на місцеву політику «знизу» і «згори».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Діяльність громадських організацій в Україні у 2017 році : Статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 75 с.
2. Діяльність громадських організацій в Україні : Каталог даних. *YS.Market by YouControl*. 2023. URL: <https://catalog.youcontrol.market/hromadski-orhanizatsii/94.99>
3. *Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023-2024 роках : Аналітична доповідь*. Київ : НІСД, 2024. 47 с.
4. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : *Наукова доповідь*. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2020. 153 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/decentralizatsiya-i-formuvannya-polityky-regionalnogo-rozvytku-v-ukraini_0.pdf
5. Kenneth N., Heiko G. Patterns of Participation: Political and Social Participation in 22 Nations. *Discussion Paper SP*. 2008. Vol. 4. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/49726/1/587500093.pdf>
6. Сторонянська І., Залуцький І. Інституційно-правові засади регулювання просторового розвитку в Україні. *Економіка України*. 2022. № 12 (733). С. 34–50.
7. Цілі сталого розвитку: *Україна : Національна доповідь*. Київ : Міністерство економічного розвитку та торгівлі, 2017. 176 с. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
8. SiLab Ukraine: *Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.silabua.com/about>
9. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Маклін Дж. Громадянське суспільство: свобода у новому тисячолітті. *Громадянське суспільство як здійснення свободи : центрально-східноєвропейський досвід*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 1999. С. 10–21.
11. Котенко Я. Локальна ідентичність як умова розвитку об'єднаних територіальних громад (навчальний модуль). Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2016. 44 с.
12. Жаліло Я. (за наук. ред.). *Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп.* Київ : НІСД, 2019. 192 с.
13. Лазур Я. Розбудова громадянського суспільства в сучасних умовах децентралізації в Україні. *Децентралізація в Україні : законодавчі новації та суспільні сподівання*. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. С. 262–271.
14. Аналітичне дослідження громадянської участі на рівні територіальних громад : висновки та рекомендації. *ГО «Діалог» : Офіційний вебсайт*. 2024. URL: <https://dialog.lviv.ua/analitichne-doslidzhennya-gromadyanskoji-uchasti-na-rivni-teritorialnih-gromad-visnovki-ta-rekomendatsiy/>
15. Не тільки про гроші : виклики співпраці та довіри між активістами та місцевою владою. *Укрінформ*. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3878107-ne-tilki-pro-grosi-vikliki-spivpraci-ta-doviri-miz-aktivistami-ta-miscevou-vladou.html>
16. Інформація про виконання плану заходів з реалізації до 2024 року Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. *Урядовий портал*. 2024. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spryiannia/inf%D0%BE_20240701.pdf

17. Реєстр волонтерів виріс у 1,5 рази цього річ. *Опендатабот*. 2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/volunteers-2024>

18. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» № 3703-IX від 9 травня 2024 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-20#Text>

19. Яблонський В., Бекешкіна І., Гелетій М. та ін. *Громадянське суспільство України : політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналіт. доп.* К. : НІСД, 2019. 112 с.

20. Arnstein S.R. A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*. 1969. № 4. P. 216–224.

21. Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства 2005–2019. *Український незалежний центр політичних досліджень*. URL: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/Ind.pdf>

22. Індекс сталості організацій громадянського суспільства CSOSI – 2017–2023. *Український незалежний центр політичних досліджень*. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/holovna/proiekty/indeks-stalost-organ-zac-y-gromadyanskogo-susp-istva>

**СУЧАСНИЙ СТАН МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ СВІТУ**

**THE CURRENT STATE OF MIGRATION PROCESSES
IN DEVELOPED COUNTRIES**

Тракслер Р.Й.,
магістр

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Палінчак М.М.,

*професор, доктор політичних наук,
декан факультету міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стебляк Д.М.,

*доктор філософії,
доцент кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті проаналізовано сучасний стан міграційних процесів у розвинутих країнах світу. XXI століття – це період розвитку глобалізації, інтеграції та міграційних процесів в різних країнах світу. Беззаперечним фактором є те, що особливості міграційної політики розвинутих країн мають вагомий вплив на розвиток міжнародного бізнесу. Міграційні процеси найбільше зосереджені в країнах ЄС, та Європи зокрема, і США. Мігранти мають вагомий вплив на розвиток економіки, бізнесу, виробництва товарів, сектору послуг в розвинутих країнах. Є багато негативних факторів, які створює міграція для країн. Але варто зазначити, що міграція має й зворотний ефект, адже мігранти пересилають сотні мільйонів доларів в країни свого громадянства, таким чином впливаючи і на економічний розвиток цих країн. Актуальність дослідження полягає в тому, що міграція має значний вплив у кількох вимірах. По-перше, вона впливає на самих мігрантів, дозволяючи їм досягти вищого доходу в результаті їхньої вищої продуктивності в країні призначення. По-друге, це впливає на країну призначення через вплив на ринки праці, продуктивність, інновації, демографічну структуру, фінансовий баланс. По-третє, це може мати значний вплив на країни походження. Адже може призвести до втрати людського капіталу, але також створює потік грошових переказів і розширює міжнародні зв'язки у формі торгівлі, прямих іноземних інвестицій та передачі технологій. Міграція впливає на зростання та нерівність через вплив на самих мігрантів, а також на країни призначення та походження.

Проаналізовано основні ключові факти та дані зі звітів World Migration Reports, 2000 та 2024 рр. Досліджено загальну кількість емігрантів в 2020 р. Проаналізовано основні міжнародні міграційні коридори з країни в країну в 2024 році. Охарактеризовано географічний розподіл трудових мігрантів, на основі даних World Migration Report 2024.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, економіка, країни, глобалізація, трудові ресурси, праця, еміграція.

The current state of migration processes in developed countries of the world is analyzed in the article. The 21st century is a period of globalization, integration and migration processes in different countries of the world. An undeniable factor is that the features of the migration policy of developed countries have a significant impact on the development of international business. Migration processes are most concentrated in the EU countries, and Europe in particular, and the USA. Migrants have a significant impact on the development of the economy, business, production of goods, and the service sector in developed countries. There are many negative factors that migration creates for countries. But it is worth noting that migration also has the opposite effect, because migrants send hundreds of millions of dollars to their countries of citizenship, thus affecting the economic development of these countries. The relevance of the study lies in the fact that migration has a significant impact in several dimensions. First, it affects the migrants themselves, allowing them to achieve higher income as a result of their higher productivity in the destination country. Second, it affects the destination country through its impact on labor markets, productivity, innovation, demographic structure, and fiscal balance. Third, it can have a significant impact on countries of origin. It can lead to a loss of human capital, but it also creates a flow of remittances and expands international ties in the form of trade, foreign direct investment, and technology transfer. Migration affects growth and inequality through its impact on migrants themselves, as well as on countries of destination and origin.

The main key facts and figures from the World Migration Reports, 2000 and 2024 are analyzed. The total number of emigrants in 2020 is examined. The main international migration corridors from country to country in 2024 are analyzed. The geographical distribution of labor migrants is characterized, based on data from the World Migration Report 2024.

Key words: migration, migration processes, economy, countries, globalization, labor resources, labor, emigration.

Постановка проблеми. XXI століття – це епоха глобалізації, інтеграції та диджиталізації, в рамках, яких розвивається велика кількість міграційних процесів, як в середині країн, так і в рамках міжнародної трудової міграції.

Міжнародна трудова міграція – це «процес переміщення осіб для подальшого працевлашту-

вання з місця їхнього звичайного проживання до країни, громадянами якої вони не є» [1].

Міжнародна трудова міграція означає переміщення осіб з однієї країни в іншу з метою працевлаштування та з інших економічних причин, які часто можуть бути невіддільні від таких причин, як возз'єднання сім'ї, освіта та пошук захисту чи

притулку. Трудова міграція регулюється вибірковою імміграційною політикою країн призначення і може впливати на економічні та соціальні умови в країнах походження та призначення. Все більше число міжнародних трудових мігрантів є тимчасовими працівниками, які повертаються до країни походження через певний період часу [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання дослідження використано праці вітчизняних та зарубіжних вчених, та впливових інтернет видань та інституцій. Аналітичні дані та статистика – дослідницького центру Pew Research Center, Міжнародної організації з міграції (МОМ) (The International Organization for Migration (IOM)). Досліджено звіт «World migration report 2024».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджували дану тематику. Але сучасні міграційні процеси потребують подальшого аналізу. В роботі використано та проаналізовано вагомий спектр новітніх статистичних та аналітичних даних, щодо розвитку міграційної політики розвинутих країн світу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є проаналізувати сучасні міграційні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі даними опублікованими Міжнародною організацією з міграції (МОМ) в Звіті про світову міграцію за 2024 рік, можна проаналізувати, що міжнародна міграція залишається рушійною силою розвитку людського потенціалу та економічного зростання, про що свідчить збільшення міжнародних грошових переказів більш ніж на 650 відсотків з 2000 по 2022 рік, з 128 мільярдів доларів США до 831 мільярда доларів США. Зростання тривало, незважаючи на прогнози багатьох аналітиків про те, що грошові перекази суттєво знизяться через COVID-19 (табл. 1).

З таблиці 1 можна проаналізувати, що кількість мігрантів, і кількість міжнародних гро-

шових переказів збільшилася в період 2000 та 2024 років. Орієнтовна кількість мігрантів в цей період суттєво відрізняється, кількість міжнародних мігрантів в 2000 р. становила 150 млн, а в 2024 році – 281 млн. Тобто потік міжнародних мігрантів збільшився в два рази.

З 831 мільярда грошових переказів, які були здійснені в 2024 році, 647 мільярдів було відправлено мігрантами в країни з низьким і середнім рівнем доходу. Ці грошові перекази можуть становити значну частину ВВП цих країн, і в глобальному масштабі ці грошові перекази зараз перевищують прямі іноземні інвестиції в ці країни [7].

Сотні мільйонів людей живуть у країні, в якій вони не народилися. У деяких країнах більшість населення складають мігранти (рис. 1).

З рис. 1, можна проаналізувати, що велика кількість міжнародних емігрантів за 2020 рік була в США (50,63 млн.), Саудівській Аравії (13,45 млн.), Туреччині (6,05 млн.) та ін. країнах.

Ці країни, є одними з найбільших ринків праці, тобто це система відносин, що виникають між державами з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту.

Ключові фактори про міжнародних мігрантів можна дослідити проаналізувавши дані ООН, дослідницького центру Pew Research Center, та інших впливових організацій та інституцій. Сучасний стан міграційних процесів у країнах характеризується тим, що:

– Найбільше міжнародних мігрантів у Європі та Азії. За оцінками, у 2020 році в Європі проживало 86,7 мільйона міжнародних мігрантів, а в Азії – 85,6 мільйона. За даними МОМ, кількість міжнародних мігрантів, які проживають у цих двох регіонах, постійно зростає з 2005 року.

– Сполучені Штати Америки мають більше міжнародних мігрантів, ніж будь-яка інша країна. З майже 51 мільйоном мігрантів у 2020 році США лідирують у світі за цим показником із великим

Таблиця 1

Ключові факти та дані зі звітів World Migration Reports, 2000 та 2024 рр.

	2000	2024
Орієнтовна кількість міжнародних мігрантів	150 млн	281 млн
Орієнтовна частка населення світу, яке є мігрантами	2,8%	3,6%
Оцінка частки жінок-міжнародних мігрантів	47,5%	48,0%
Оціночна частка міжнародних мігрантів, які є дітьми	16,0%	10,1%
Регіон з найбільшою часткою міжнародних мігрантів	Океанія	Океанія
Країна з найбільшою часткою міжнародних мігрантів	Об'єднані Арабські Емірати	Об'єднані Арабські Емірати
Кількість трудових мігрантів	-	169 млн
	2000	2024
Глобальні міжнародні грошові перекази (дол. США)	128 млрд	831 млрд
Кількість біженців	14 млн	35,4 млн
Кількість внутрішньо переміщених осіб	21 млн	71,4 млн

Джерело: [7].

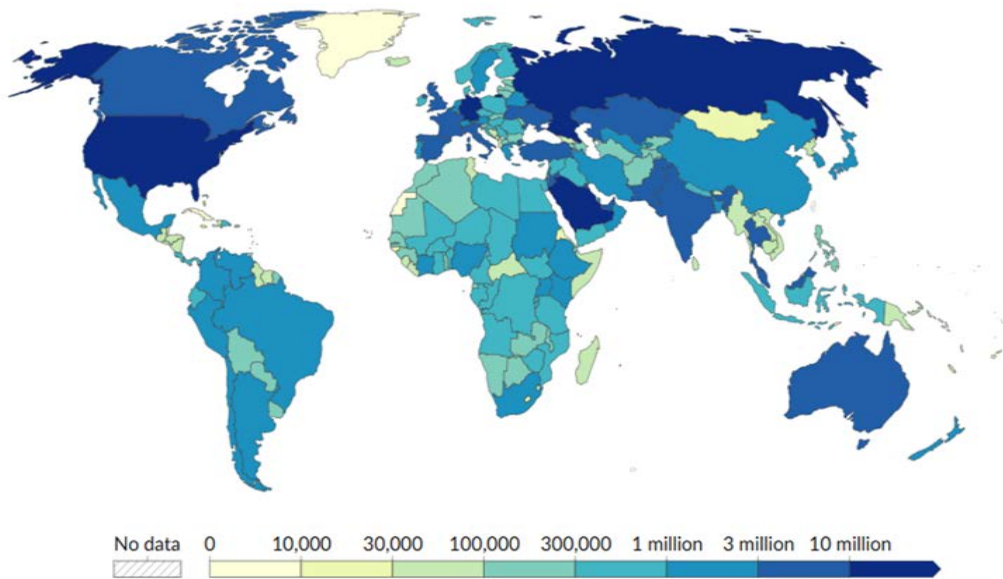

Рис. 1. Загальна кількість емігрантів, 2020 р.

Джерело: [5]

відривом. Німеччина має наступне місце за чисельністю такого населення з приблизно 15,8 мільйонами мігрантів, за нею йде Саудівська Аравія [3].

– Індія залишається головною країною походження мігрантів у світі. Більше століття Індія є великим джерелом міжнародних мігрантів. У 2020 році 17,9 мільйона міжнародних мігрантів були з Індії, за нею йде Мексика з приблизно 11,2 мільйона [3]. Індія є головним джерелом міжнародних мігрантів: кожен двадцятий мігрант у всьому світі народився в Індії. Станом на 2015 рік 15,6 мільйона людей, народжених в Індії, проживали в інших країнах. Відтоді, як Організація Об'єднаних Націй у 1990 році почала відстежувати походження мігрантів, Індія була однією з найбільших країн походження мігрантів. За останні 25 років кількість міжнародних індійських мігрантів зросла більш ніж удвічі, зростаючи приблизно вдвічі швидше, ніж загальна кількість мігрантів у світі [6].

– З 2010 року Індія є найбільшим отримувачем грошових переказів у світі. Грошові перекази до Індії зросли з 53 мільярдів доларів у 2010 році до 89 мільярдів доларів у 2021 році [3].

– У 2020 році кількість переміщених осіб у світі зросла до нового максимуму в 89,4 мільйона. Переміщені особи – це особи, які змушені залишити свої домівки через конфлікт, насильство чи катастрофи. До них належать біженці, шукачі притулку та внутрішньо переміщені особи в країні свого народження. Загалом кількість переміщених осіб зросла з 84,8 мільйона у 2019 році до 89,4 мільйона у 2020 році, згідно зі Звітом ООН про світову міграцію за 2022 рік. Загалом близько 1,1% населення світу є переміщеними особами [3]. Загалом 1,5% населення світу нині змушені залишити свої

будинки – майже вдвічі більше, ніж десятиліття тому. Протягом минулого року ще 8,8 мільйона людей стали біженцями чи переселенцями. Переміщення українців за кордон і всередині країни після повномасштабного вторгнення Росії збільшилося. Приблизно три чверті мільйона людей стали новими внутрішньо переміщеними особами, насамперед у східних та південних областях. Кількість біженців з України наприкінці 2023-го становила 6 мільйонів (+5% за рік) [1].

– Частка міжнародних мігрантів, які є чоловіками, зросла за останні десятиліття. У 2000 році 50,6% міжнародних мігрантів становили чоловіки, а 49,4% – жінки. Згідно з оцінками ООН, до 2020 року чоловіки становили 51,9% глобальних мігрантів, а 48,1% – жінки.

– У 2020 році більшість міжнародних мігрантів у світі жили в регіоні свого походження. Хоча деякі мігранти можуть виїхати до нових регіонів світу, більшість (54,9%) у 2020 році проживали в регіоні свого походження. Однак міжнародна міграція в межах регіонів все ще коливається. Наприклад, у 2020 році 69,9% європейських міжнародних мігрантів проживали в іншій європейській країні, що відображає міграцію з країн Східної Європи, таких як Україна, Польща та Румунія, до західноєвропейських [3].

Згідно до «World migration report 2024» за поточними оцінками ООН, у світі налічується близько 281 мільйона міжнародних мігрантів, що становить 3,6 відсотка світового населення. Але все більше людей переміщуються в країні походження та за її межами через конфлікти, насильство, політичну чи економічну нестабільність, а також зміну клімату та інші катастрофи. У 2022 році у світі було 117 мільйонів переміщених осіб, а внутріш-

ньо переміщених осіб – 71,2 мільйона. Кількість шукачів притулку зросла з 4,1 мільйона у 2020 році до 5,4 мільйона у 2022 році, тобто більше ніж на 30 відсотків [8].

Міграційні коридори являють собою накопичення міграційних рухів з часом і дають змогу побачити, як міграційні моделі еволюціонували у значну кількість населення, яке народилося за кордоном, у конкретних країнах призначення (рис. 2).

Як видно на рисунку 2, коридор Мексики до Сполучених Штатів Америки є найбільшим у світі з майже 11 мільйонами людей. Друга за чисельністю – від Сирійської Арабської Республіки до Туреччини, в основному складається з біженців, переміщених осіб через громадянську війну в Сирійській Арабській Республіці.

Хоча набір даних про міжнародних трудових мігрантів, яким керує МОП, не оновлювався протягом кількох років, він, тим не менш, дає деяку додаткову інформацію про зростаючий гендерний розрив у популяції міжнародних мігрантів.

Як видно на рисунку 3, 102,4 мільйона або майже 61 % усіх міжнародних трудових мігрантів проживали в трьох субрегіонах: Північна Америка, арабські держави, а також Північна, Південна та Західна Європа. Примітно, що існує вражаючий гендерний дисбаланс трудових мігрантів у двох регіонах: Південній Азії (5,7 мільйона чоловіків порівняно з 1,4 мільйона жінок) та арабських країнах (19,9 мільйона чоловіків порівняно з 4,2 мільйона жінок). Регіон арабських держав є одним із головних напрямків для міжнародних трудових мігрантів, де вони складають 41,4 % всього працездатного населення, часто домінуючи в ключових секторах.

З рис. 3 можна проаналізувати, що географічний розподіл мігрантів найбільше зосереджений в північній, південній і західній Європі, Саудівській Аравії, Північній Америці та ін.

Світова міграція має вагоме місце в розвитку економіки та зовнішньоекономічної діяльності.

До прикладу, у 2022 році Індія, Мексика, Китай, Філіппіни та Франція були першою п'ятіркою

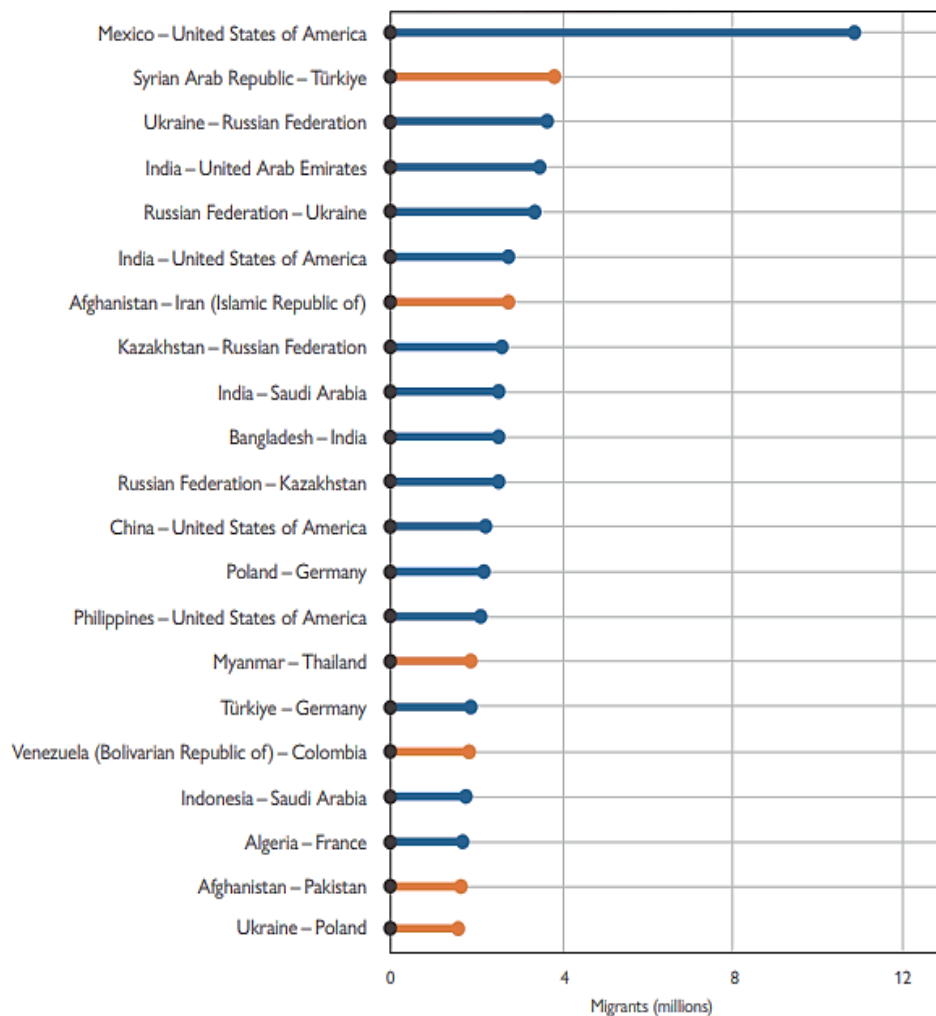

Рис. 2. Основні міжнародні міграційні коридори з країни в країну, 2024 рік

Джерело: [8]

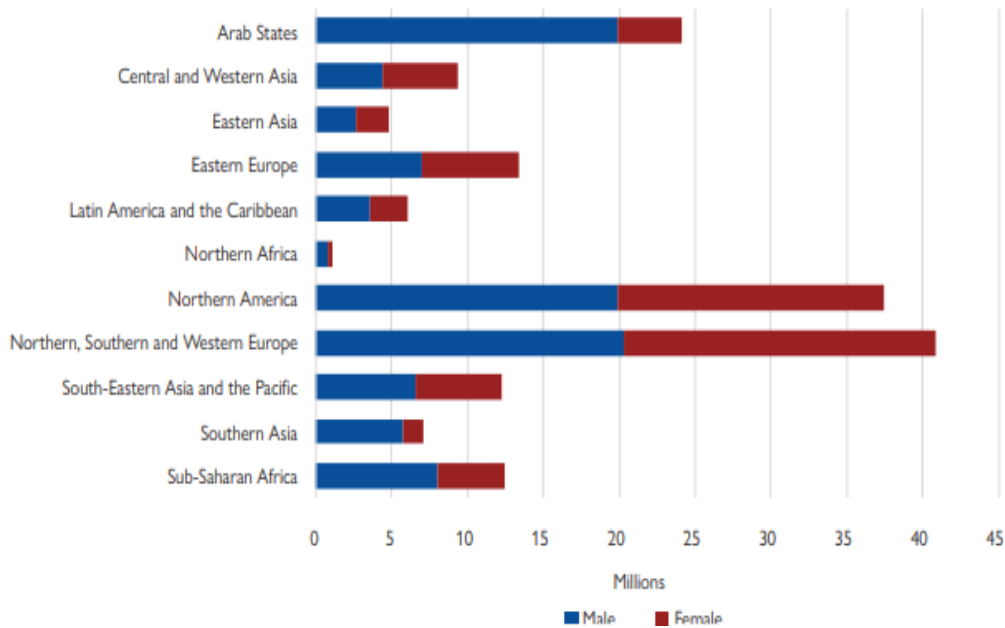

Рис. 3. Географічний розподіл трудових мігрантів за статтю (млн), згідно з World Migration Report, 2024

Джерело: [8]

країн-одержувачів грошових переказів, хоча Індія була значно вищою за решту, отримавши понад 111 мільярдів доларів США, першою країною, яка досягла та навіть перевищила цей показник 100 мільярдів доларів США. Мексика була другим за величиною одержувачем грошових переказів у 2022 році, позицію, яку вона також займала в 2021 році, обігнавши Китай, який історично був другим за величиною одержувачем після Індії. Країни G7 Франція та Німеччина залишилися

в топ-10 країн-одержувачів у 2022 році, як і протягом більше десяти років.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, з усіх взаємних впливів між країнами – торгівля, допомога, іноземні інвестиції, зв’язок, транспорт тощо – міграція, мабуть, має потенціал мати найзначніші та найтриваліші наслідки. Міграція може змінити індивідів, які переїжджають, суспільства, у які вони переїжджають, і навіть суспільства, які вони залишають.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дзеніс О., Шарко Н. Міжнародна міграція робочої сили в сучасних умовах та її вплив на міграційну політику держави. Економіка та суспільство. 2022. Випуск 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1195/1152> (дата звернення: 08.11.2024)
2. Зростання вже 12-й рік поспіль: кількість біженців та переселенців у світі перевищила 120 мільйонів. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/06/13/novyna/svit/zrostannya-vzhe-12-j-rik-pospil-kilkist-bizhencziv-ta-pereselencziv-sviti-perevyshhyla-120-mln>
3. Anusha Natarajan, Mohamad Moslimani, Mark Hugo Lopez. Key facts about recent trends in global migration. Pew Research Center. December 16, 2022. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/12/16/key-facts-about-recent-trends-in-global-migration/> (дата звернення: 03.11.2024)
4. Mathias Sinning, Massimiliano Tani. Labor Migration. Living reference work entry. 2016. URL: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-94-007-6179-7_9-1 (дата звернення: 08.11.2024)
5. Migration. Our World In Data. URL: <https://ourworldindata.org/migration> (дата звернення: 03.11.2024)
6. Phillip Connor. India is a top source and destination for world’s migrants. Pew Research Center. March 3, 2017. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2017/03/03/india-is-a-top-source-and-destination-for-worlds-migrants/> (дата звернення: 03.11.2024)
7. World Migration Report 2024 Reveals Latest Global Trends and Challenges in Human Mobility. The International Organization for Migration (IOM). 2024. URL: <https://www.iom.int/news/world-migration-report-2024-reveals-latest-global-trends-and-challenges-human-mobility> (дата звернення: 03.11.2024)
8. World migration report 2024. URL: https://digitallibrary.in.one.un.org/TempPdfFiles/28519_1.pdf (дата звернення: 03.11.2024)

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ У ВПРОВАДЖЕННІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЛОКАЛЬНОГО РІВНІВ

THE ROLE OF POLITICAL PARTY IN IMPLEMENTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: ANALYSIS OF THE NATIONAL AND LOCAL LEVELS

Трушевич Г.Б.,

доктор філософії з політології,

доцент кафедри соціальної роботи

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена дослідженню ролі політичної партії у впровадженні Цілей сталого розвитку (ЦСР) на національному та локальному рівнях. У контексті глобальних викликів, таких як зміна клімату, соціальна нерівність, економічна нестабільність і виснаження природних ресурсів, сталий розвиток стає пріоритетом у політичних програмах багатьох партій. Метою цієї роботи є аналіз того, як політична партія, на прикладі політичної партії «Слуга Народу», інтегрує ЦСР у свої стратегії та програми на різних рівнях влади, а також оцінка ефективності цих ініціатив.

Стаття охоплює два основних аспекти: національний та локальний рівні. На національному рівні особливу увагу приділено впливу політичних партій на прийняття державних політик, які сприяють реалізації ЦСР. Аналіз показує, як ідеологія політичної партії визначає її підхід до сталого розвитку – від соціальних ініціатив до економічних і екологічних аспектів. У той час як ліві партії часто акцентують увагу на боротьбі з бідністю та соціальними нерівностями, праві партії більше орієнтовані на економічний ріст і стабільність, включаючи питання екологічної безпеки.

На локальному рівні роль політичних партій стає ще більш важливою, оскільки багато стратегій сталого розвитку реалізуються безпосередньо на місцях, де необхідно враховувати специфіку конкретних регіонів. Стаття досліджує, як політична партія на місцевому рівні може бути агентом змін, сприяючи реалізації проектів, що відповідають потребам конкретних громад.

Висновки роботи підкреслюють важливість інтеграції політичних ініціатив на різних рівнях влади для ефективною реалізації ЦСР, а також вказують на необхідність більш тісної координації між політичними партіями, урядами, громадським сектором та міжнародними організаціями.

Ключові слова: політична партія, Цілі сталого розвитку, Слуга Народу, передвиборна програма партії, національний рівень, локальний рівень.

The article is devoted to the study of the role of a political party in the implementation of the Sustainable Development Goals (SDGs) at the national and local levels. In the context of global challenges, such as climate change, social inequality, economic instability, and depletion of natural resources, sustainable development is becoming a priority in the political programs of many parties. The purpose of this paper is to analyze how a political party, using the example of the Servant of the People political party, integrates the SDGs into its strategies and programs at different levels of government, and to assess the effectiveness of these initiatives.

The article covers two main aspects: national and local levels. At the national level, special attention is paid to the influence of political parties on the adoption of public policies that contribute to the implementation of the SDGs. The analysis shows how a political party's ideology determines its approach to sustainable development – from social initiatives to economic and environmental aspects. While left-wing parties often emphasize the fight against poverty and social inequalities, right-wing parties are more focused on economic growth and stability, including environmental issues.

At the local level, the role of political parties becomes even more important, as many sustainable development strategies are implemented directly on the ground, where the specifics of particular regions need to be taken into account. The article explores how a political party at the local level can be an agent of change by facilitating the implementation of projects that meet the needs of specific communities.

The conclusions of the paper emphasize the importance of integrating political initiatives at different levels of government for the effective implementation of the SDGs, and also point to the need for closer coordination between political parties, governments, the public sector, and international organizations.

Key words: political party, Sustainable Development Goals, Servant of the People, party election program, national level, local level.

Постановка проблеми. В умовах глобальних викликів, таких як зміни клімату, виснаження природних ресурсів, економічна нерівність, політичні партії відіграють ключову роль у формуванні стратегій сталого розвитку. Розвиток соціально-економічних, екологічних та політичних систем, який враховує потреби нинішнього покоління, не шкодячи можливостям майбутніх поколінь, є одним із основних завдань стратегії сталого розвитку.

Тому важливим є аналіз того, як політичні партії формують і реалізують ініціативи сталого розвитку на різних рівнях – національному та локальному. Постановка цієї проблеми полягає в тому, щоб зрозуміти, як політичні партії, у своїх програмах і політиках, враховують принципи сталого розвитку, а також, наскільки ефективно вони реалізують ці стратегії в умовах сучасної політичної реальності, на прикладі політичної партії «Слуга Народу».

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження впливу політичних партій на сталий розвиток є важливою складовою політичних та соціальних наук. Багато науковців аналізують, як політичні партії, через свої програми та ініціативи, можуть сприяти або перешкоджати впровадженню принципів сталого розвитку. Ось кілька таких науковців, які досліджують взаємодію політичних партій і сталого розвитку: Фрідман Дж. (досліджував політичні партії в контексті сталого розвитку, звертав увагу на те, як партії в різних країнах адаптують свою політику в умовах глобальних екологічних та соціальних викликів), Ледерман Е. (спеціалізується на дослідженні впливу політичних партій на впровадження екологічної політики), Мерфі Х. (вивчала, як політичні партії на національному рівні сприяють імплементації Цілей сталого розвитку на основі політичних платформ), Хайзінгер Т. (досліджує, як політичні партії на локальному рівні впроваджують політики сталого розвитку, зокрема в містах і громадах), Слуга К. (спеціалізується на вивченні зв'язків між політичними партіями та сталим розвитком), Мейерс Дж. (досліджує політичні стратегії сталого розвитку, зокрема в контексті міжнародних відносин), Бруно Л. (досліджує, як політичні партії можуть інтегрувати ініціативи сталого розвитку в національні політики, особливо у сфері кліматичних змін та екологічної політики).

Щодо вітчизняних науковців, які досліджують вплив політичних партій на сталий розвиток або займаються суміжними темами, пов'язаними з політикою, сталим розвитком та соціальними ініціативами: Шишкін В. (досліджує проблеми політики сталого розвитку в Україні, особливо в контексті демократичних перетворень), Когут І. (оглядає політичні процеси та партії в Україні, зокрема їх роль у розробці та впровадженні національних стратегій сталого розвитку), Шевченко М. (аналізує, як політичні партії включають питання сталого розвитку в свої програми, і як це впливає на практичні ініціативи на різних рівнях влади), Гарань О. (вивчає програми політичних партій та політик, що стосуються економічних, соціальних і екологічних аспектів сталого розвитку), Іванова Т. (зосереджується на дослідженні впливу політичних партій на сталий розвиток на місцевому рівні), Томенко М. (акцентує увагу на важливості інтеграції екологічних та соціальних аспектів у політичні програми партій), Ткаченко Л. (досліджує, як політичні партії можуть інтегрувати питання сталого розвитку в свої виборчі стратегії та програми).

Якщо виділяти невирішені раніше частини загальної проблеми, то можна зазначити про відсутність чіткої концептуалізації того, яким чином саме політичні партії на місцевому рівні впливають на реалізацію цілей сталого розвитку, оскільки

більшість досліджень сконцентровані на національному рівні. Ще існує залежність успішної реалізації цілей сталого розвитку на локальному рівні від політичної волі партій, а також взаємодія з іншими місцевими структурами, такими як місцеві органи влади, громади та бізнес.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз ролі політичної партії у впровадженні стратегій сталого розвитку на національному та локальному рівнях, на прикладі політичної партії «Слуга Народу». Для досягнення цієї мети необхідно розглянути низку завдань: оцінити, як політична партія визначає сталий розвиток у своїй програмі; проаналізувати політичні ініціативи та стратегії, спрямовані на досягнення сталого розвитку на національному та локальному рівнях; визначити основні фактори, що впливають на ефективність впровадження цих стратегій; зробити висновки щодо подальших напрямів розвитку політичних ініціатив у сфері сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки підвищеній увазі до сталого розвитку, зокрема після прийняття цілей сталого розвитку ООН у 2015 році, науковці почали активно досліджувати вплив політичних партій на ці процеси. Останні дослідження вказують на важливість політичних партій як посередників між громадянами та урядовими структурами, а також на їх роль у мобілізації підтримки для ініціатив сталого розвитку.

Зокрема, було виявлено, що партії лівого спрямування, як правило, акцентують увагу на соціальних аспектах сталого розвитку, таких як боротьба з бідністю та нерівністю, в той час як партії правого спрямування більше зосереджуються на економічних і екологічних питаннях, таких як сталий економічний ріст і енергетична безпека. На локальному рівні партії можуть сприяти формуванню екологічних ініціатив і політик, що відповідають специфічним умовам та потребам конкретних регіонів.

Ряд публікацій вказують на важливість крос-секторального підходу у впровадженні стратегій сталого розвитку, де політичні партії мають важливу роль у координації зусиль урядів, місцевих органів влади та громадських організацій. Однак дослідження також показують, що існує низка бар'єрів, зокрема політична нестабільність, недостатнє фінансування та відсутність ефективних механізмів моніторингу, що заважає ефективній реалізації цих стратегій.

Партія «Слуга Народу», яка в 2019 році після парламентських виборів отримала найбільшу кількість мандатів і вперше в історії українського парламентаризму утворила монобільшість, позиціонує свою ідеологію як український централізм і зазначають: «Ми – не «праві» і не «ліві». Не націо-

налісти і не сепаратисти. Ми заперечуємо політичні крайнощі та радикальні ідеології. Вони несуть у суспільство розбрат і розкол. Ми – партія, яка створює і будує» [4]. Ідеологія політичної партії визначає її підхід до реалізації Цілей сталого розвитку.

Тож, проаналізуємо, які пункти Передвиборної програми партії «Слуга Народу» відповідають Цілям сталого розвитку. Шістнадцята ціль сталого розвитку ООН – мир і справедливість. В своїй передвиборній програмі партія «Слуга народу» пропонує певні кроки у безпековому напрямку: – забезпечимо законодавчий супровід ініціатив Президента, спрямованих на відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету України; – встановимо видатки на оборону в розмірі не менше 5% ВВП; – відновимо реформування Збройних сил за стандартами НАТО; – зупинимо вплив цінних кадрів з армії, запровадимо систему навчання та перенавчання солдатів та офіцерів; – запровадимо найжорсткіші покарання за корупцію та розкрадання у Збройних силах і Міноборони; – децентралізуємо та демонополізуємо оборонні держзакупівлі [5].

Восьма ціль сталого розвитку – достойні робочі місця й економічне зростання. Партія «Слуга народу» в своїй програмі вказує такі пункти щодо економічної стратегії: – проведемо національний економічний аудит країни із залученням вітчизняних і міжнародних компаній; – створимо Національну економічну стратегію з ключовою метою – досягти вищого за середньоєвропейський рівня доходів та якості життя українців; – проведемо демонополізацію ключових галузей, зробимо Антимонопольний комітет незалежним і ефективним; – запровадимо режим найбільшого сприяння для іноземних інвесторів українського походження [5].

Щодо інноваційної економіки та інфраструктури партія «Слуга Народу» пропонує: – впровадити державну програму підтримки інновацій, цільову прозору підтримку галузей, що здатні стати локомотивом розвитку економіки; – запровадити програму забезпечення покриття 100% території країни ширококутовим інтернетом; – створити умови для інтеграції цифрових валют у правове поле України; – впровадити незалежний контроль якості будівництва та ремонту автомобільних доріг; – створити законодавчі умови для будівництва бетонних доріг; – демонополізуємо галузі пасажирських і вантажних перевезень на залізничному транспорті, що відповідає досягненню дев'ятої цілі сталого розвитку – інновації й інфраструктура [5].

Використанню відновлюваної енергії, що є сьомою ціллю сталого розвитку, відповідає один з пунктів програми: створити умови для розвитку «зеленої» енергетики з одночасним запобіганням ризикам монополізації галузі [5]. Чотирьом

цілям Сталого розвитку «Чиста вода та належні санітарні умови», «Відповідальне споживання», «Захист планети», «Забезпечення життя на землі» відповідає розділ передвиборної програми партії «Захист довкілля»: – створення законодавчих стимулів для будівництва сміттєпереробних заводів; – запровадження електронного маркування дерев для протидії незаконній вирубці лісів; – запровадження кримінальної відповідальності за незаконну вирубку лісів і грубі порушення правил поводження з відходами [5].

Третій цілі сталого розвитку – підтримання хорошого здоров'я відповідає розділ «Доступна медицина»: – запровадження системи обов'язкового медичного страхування; – знищення фармакологічної мафії, скасувавши корупційний механізм повторної сертифікації ліків; – переведення всієї медичної документації в електронну форму; – створення чіткого і зрозумілого гарантованого пакету медичних послуг; – підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення лікарень; – створення умов для розвитку профілактичної медицини [5]. Якісна освіта – четверта ціль сталого розвитку, якій відповідає розділ програми партії «Освіта і наука»: – оновлення освітньої та наукової інфраструктури; – запровадження базового матеріального забезпечення педагогів на рівні трьох мінімальних зарплат; – оптимізації мережі закладів вищої освіти; – запровадження рівноправності державних і приватних закладів освіти [5].

Варто зазначити, що політичні партії мають можливість реалізовувати Цілі сталого розвитку не тільки через внутрішньопартійну діяльність, а й на законодавчому рівні та в співпраці з урядом і місцевим самоврядуванням, особливо таку можливість мають партії, що пройшли до Верховної Ради або вважаються правлячими. Тому на національному рівні політичні партії мають вплив на прийняття державних політик, які сприяють реалізації Цілей сталого розвитку.

Якщо аналізувати політичні ініціативи партії «Слуга Народу» у впровадженні Цілей сталого розвитку на локальному рівні, можна стверджувати, що партійці та депутати на місцевому рівні працюють над багатьма цілями сталого розвитку – це і підтримання хорошого здоров'я, якісна освіта, гендерна рівність, використання відновлювальної енергії, інновації й інфраструктура, зменшення нерівності, міста та спільноти, що живуть відповідно до принципів сталого розвитку, відповідальне споживання, захист планети, забезпечення життя на землі, мир і справедливість. Досягнення цих Цілей сталого розвитку реалізовується через доставку в громади систем енергозбереження, підтримку дітей-сиріт, забезпечення військових житлом та обладнанням на фронті, переданням гуманітарної допомоги медичним закладам [3], заміною ламп вуличного освітлення на енергоз-

берігаючи, роботою над благоустроєм громад [6], модернізацією лікарень [2], роботу жіночої дипломатії та жіночого лідерства, міжнародну співпрацю на рівні громад, жіноче підприємництво, боротьбу з гендерно зумовленим насильством [1].

Впровадження Цілей сталого розвитку залежить не тільки від активності партійців, а й від специфіки конкретного регіону. Адже відносно того на скільки близько населений пункт знаходиться до зони бойових дій під час російсько-української війни буде залежати яким саме цілям сталого розвитку приділяється більша увага.

Можна зазначити, що основними факторами, які впливають на впровадження ініціатив політичними партіями щодо реалізації Цілей сталого розвитку є: ідеологічні орієнтації партії (ліберальна, консервативна, соціалістична тощо) можуть суттєво впливати на визначення пріоритетів сталого розвитку; сильна політична воля та зобов'язання лідерів партії до реалізації сталого розвитку є ключовими для успішного впровадження ініціатив; політичні партії, які мають доступ до фінансових ресурсів, фінансування з державного бюджету, можуть краще підтримувати програми сталого розвитку; співпраця з бізнесом та інвесторами може бути важливим фактором у впровадженні ініціатив, оскільки підприємства можуть надавати ресурси та інноваційні рішення для сталого розвитку; активна підтримка громадян та соціальних груп є важливою для успішної реалізації політичних ініціатив (якщо громадяни усвідомлюють важливість цілей сталого розвитку та підтримують політичні ініціативи, це сприяє їх впровадженню); рівень освіти та інформованості населення щодо сталого розвитку може впливати на готов-

ність до змін (політичні партії повинні активно працювати над підвищенням обізнаності та підтримки серед виборців).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, можна зробити кілька важливих висновків. Політичні партії відіграють важливу роль у впровадженні стратегій сталого розвитку, визначаючи пріоритети національної та місцевої політики. Незважаючи на широке визнання важливості сталого розвитку, на практиці існують труднощі у реалізації цих стратегій, зокрема через політичні розбіжності, відсутність чіткої координації та нестачу ресурсів. На національному рівні важливою є політична воля урядів для інтеграції сталого розвитку в основні політики, тоді як на локальному рівні ініціативи можуть бути більш адаптованими до конкретних регіональних потреб і реалій, а також здійснюватись в більш тісній координації між політичними партіями, урядами, громадським сектором та міжнародними організаціями.

Подальші дослідження можуть зосередитись на таких аспектах: аналіз впливу нових політичних рухів і партій на реалізацію політик сталого розвитку, зокрема на регіональному рівні; вивчення ролі місцевих органів влади в реалізації стратегій сталого розвитку, зокрема через залучення громадян до процесу прийняття рішень; дослідження ефективності міжнародних та міжурядових ініціатив, що сприяють політичним партіям у впровадженні сталого розвитку, зокрема в умовах глобалізації та змінного політичного ландшафту. Ці напрямки можуть допомогти розкрити повну картину взаємодії політичних партій з іншими акторами сталого розвитку та надати рекомендації щодо покращення політик у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жіноча дипломатія, євроінтеграція, безбар'єрність, «чоловічі» професії: про що говорили на щорічному з'їзді руху «Зе!Жінки». *Слуга Народу*. 02.12.2024. URL: <https://sluga-narodu.com/zhinocha-dyplomatiia-ievrointehratsiia-bezbar-iernist-cholovich-profesii-pro-shcho-hovoryly-na-shchorichnomu-z-izdi-rukhu-ze-zhinky/>
2. Зе!Місцеві в боротьбі: Забезпечуємо ветеранів житлом, модернізуємо лікарні, передаємо техніку на фронт. *Слуга Народу*. 02.01.2025. URL: <https://sluga-narodu.com/ze-mistsevi-v-borotbi-zabezpechuiemo-veteraniv-zhytlo-modernizuiemo-likarni-peredaiemo-tekhniku-na-front/>
3. Зе!Місцеві в боротьбі: Передаємо обладнання на фронт, забезпечуємо військових житлом, доставляємо у громади системи енергозбереження. *Слуга Народу*. 04.12.2024. URL: <https://sluga-narodu.com/ze-mistsevi-v-borotbi-peredaiemo-obladnannia-na-front-zabezpechuiemo-viyskovykh-zhytlo-dostavliaemo-u-hromady-systemy-enerhozberezhennia/>
4. Ідеологія партії. *Слуга Народу*. URL: <https://sluga-narodu.com/about/ideology/>
5. Передвиборна програма партії «Слуга Народу». *Слуга Народу*. URL: <https://sluga-narodu.com/program/>
6. Підсилення обороноздатності, благоустрій, робота з виборцями: депутати і голови громад від «Слуги Народу» звітують про рік роботи. *Слуга Народу*. 20.12.2024. URL: <https://sluga-narodu.com/pidsylennia-oboronozdatsnosti-blahoustriy-roboty-z-vybortsiamy-deputaty-i-holovy-hromad-vid-sluchy-narodu-zvituiut-pro-rik-roboty/>

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 94(470):327.2:141.82

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.40.17>

ЕКСПАНСІОНІСТСЬКА ПОЛІТИКА РОСІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНЕ ПІДРУНТЯ

RUSSIA'S EXPANSIONIST POLICY IN THE POST-SOVIET SPACE: HISTORICAL AND POLITICAL BACKGROUND

Алексейченко О.В.,кандидат політичних наук,
докторант*Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті автор досліджує причини і сутність експансіоністського зовнішньополітичного курсу Росії як державного утворення імперського типу. Аналіз витоків, змісту, інструментарію і наслідків реалізації зовнішньополітичної стратегії Московії-Росії у XIII–XIX століттях доповоджує дослідника до науково об'єктивних висновків про політику імперської експансії, що її засновники Московії-Росії запозичили у ханів Золотої Орди. Автор переконаний в тому, що сформульована у другій половині XVIII століття зовнішньополітична стратегія Російської імперії ставила за мету досягнення світового панування. Ця стратегія залишалась незмінною для всіх російських державних утворень: Російської імперії, Радянського Союзу і Російської Федерації. Колапс Росії і СРСР у XX столітті показав: зойно припиняється розширення російської території за рахунок зовнішніх завоювань, імперія стагнує, зазнає військових поразок, що спричиняють хаос в економічній системі, і, як наслідок, – розпадається. Втім, попри те, що у 1917–1918 і 1991 роках російські імперські проекти зазнали краху, обидва рази вони продемонстрували здатність до відновлення. Причиною незавершеності демонтажу російських імперських утворень автор вважає нездатність російського суспільства стати на шлях стійкого демократичного розвитку і небажання колективного Заходу прискорити занепад Росії як імперського проекту. Чому російська імперія все ще жива? Передусім через небажання Заходу займатися облаштуванням кількох десятків уламків найбільшої за територією держави світу, якою наразі залишається РФ. Тому й воліють на Заході «утихомирювати» Росію можливими територіальними поступками в рамках так званої Realpolitik. У зв'язку з чим автор застерігає західних політиків від повторення помилок минулого, натомість пропонує докласти спільних з Україною зусиль до завершення демонтажу російської імперії.

Ключові слова: Московія, монгольський спадок, Росія, імперські утворення, експансіоністська політика, світове панування, занепад.

In the article, the author explores the reasons and essence of the expansionist foreign policy of Russia as a state formation of the imperial type. An analysis of the origins, content, tools and consequences of the implementation of the foreign policy strategy of Muscovy-Russia in the 13th – 19th centuries leads the researcher to scientifically objective conclusions about the policy of imperial expansion, which the founders of Muscovy-Russia borrowed from the khans of the Golden Horde. The author is convinced that the foreign policy strategy of the Russian Empire, formulated in the second half of the 18th century, aimed to achieve world domination. This strategy remained unchanged for all Russian state formations: the Russian Empire, the Soviet Union and the Russian Federation. The collapse of Russia and the USSR in the 20th century showed: as soon as the expansion of Russian territory through external conquests stops, the empire stagnates, suffers military defeats that cause chaos in the economic system, and, as a result, disintegrates. However, despite the fact that in 1917-1918 and 1991, Russian imperial projects collapsed, both times they demonstrated the ability to recover. The author believes that the reason for the incomplete dismantling of Russian imperial formations is the inability of Russian society to embark on the path of sustainable democratic development and the reluctance of the collective West to accelerate the decline of Russia as an imperial project. Why is the Russian empire still alive? First of all, because of the reluctance of the West to engage in the arrangement of several dozen fragments of the largest state in the world by territory, which currently remains the Russian Federation. That is why the West prefers to “pacify” Russia with possible territorial concessions within the framework of the so-called Realpolitik. In this regard, the author warns Western politicians against repeating the mistakes of the past, and instead suggests making joint efforts with Ukraine to complete the dismantling of the Russian empire.

Key words: Muscovy, Mongol legacy, Russia, imperial formations, expansionist policy, world domination, decline.

Постановка проблеми. До написання цього тексту автора спонукало незнання Західним світом, у тому числі тими, хто називає себе аналітиками, прописних істин щодо причин реваншистської політики РФ щодо своїх колишніх пострадянських колоній, зокрема, найбільшої з них, – України. Незнання історії, свідоме чи несвідоме, має, як відомо, своїм наслідком хибну політику щодо РФ, що її після розпаду Радянського союзу у 1991 році, демонструє колективний Захід. Звернутись до витоків зовнішньої політики Московії (Росії) важливо і з огляду на теперішню війну Росії в Україні, апогеєм якої стали російські геноцидні практики, до яких вдається військова машина РФ після початку повномасштабної атаки на Україну 24 лютого 2022 року.

Важливою є й просвітницька робота з роз'яснення міжнародній спільноті агресивної природи російського імперіалізму, позаяк навіть геноцидні дії РФ в Україні не змогли переконати тих політиків і науковців, хто волів би «зрозуміти Путіна». На їх думку, усе ще поширену на Заході [1, с. 428], російський диктатор не проводить нових завоювань, а всього лиш прагне «повернення українських територій», якими Росія володіла впродовж щонайменше «трьох з половиною століть» [1, с. 428], щоправда не маючи на ці землі жодних законних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні витoki і геополітичні мотиви експансіоністської зовнішньої політики Московії-Росії досліджують такі українські вчені як Р. Шпорлюк [1; 2], М. Кірсенко [3], М. Дорошко [4], а також зарубіжні автори книги «Російський імперіалізм» за редакцією історика Тараса Гунчака, опублікованої в Україні у 2010 році [5]. Темі майбутнього розпаду Росії, в якій побіжно досліджується російський експансіонізм, присвячені праця відомого американського політолога Януша Бугайського [6] й колективна монографія вітчизняних науковців «Удавана Росія: імітація величчя і могутності» [7]. Проте мало хто з дослідників теми висноував експансіоністську природу російського імперіалізму не як наслідок реалізації ідеологічного концепту «Москва – третій Рим», що сягає своїм корінням XVI століття, а як результат успадкування Московією завойовницьких традицій монгольської імперії Чингізхана [8]. Одним з перших це зробив у своїй незавершеній праці з європейської дипломатичної історії XIX століття Карл Маркс [9]. відповіді на питання про джерела агресивної зовнішньої політики середньовічної Московії та її наступниці Російської імперії, Маркс звернув увагу не на киеворуський, а на «монгольський», у Маркса «татарський», період московської історії, позаяк, на його думку, «норманська Росія (читай, Київська Русь. – Авт.), повністю зійшла зі сцени» [9] після монгольського погрому

Києва в 1240 році. Звідси Маркс висноує, що «не суворя слава норманської доби, а криваве болото монгольського рабства було колискою Московії, а сучасна Росія є нічим іншим, як трансформацією останньої» [9]. І має цілковиту рацію, адже про яку спадкоємність Москви від Києва можна вести мову, якщо «татарське ярмо тривало вже століття, перш ніж Московія постала із забуття, ... постала завдяки татарському ярму» і, зрештою, стала незалежною, зазначає Маркс, лише «завдяки тому, що татарське правління підупало» [9].

Ставши в кінці XV століття спадкоємицею Золотої Орди, Москва перейняла у свого монгольського «старшого брата» й весь притаманний імперії Чингізхана (і не лише їй. – Авт.) внутрішню і зовнішньополітичний інструментарій. Адже, як писав Маркс, «традиційна політика татар полягала в тому, щоб приборкувати одних російських князів за допомогою інших, нагнітати міжусобиці, урівноважувати їхні сили і не давати зміцніти жодному з них» [9]. Тобто, в основу московської політики було покладено універсальний імперський принцип «розділяй і володарюй!». Найбільш яскравими представниками такої політичної лінії Московії Маркс вважає князів Івана I Калиту та Івана III Великого: перший заклав підвалини Московської держави, другий – перетворив її на незалежне Велике князівство Московське, що підкоривши навколomosковські територіальні володіння (Новгородську, Тверську республіки тощо), розпочав зовнішньополітичну експансію в землі колишньої Київської держави, які наразі входили до складу Великого князівства Литовського і Руського.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Спробуємо, таким чином, довести правдивість висновків тих дослідників зовнішньої політики Росії, що виснували її агресивний характер від природної для будь-якого імперського утворення потреби, – забезпечувати своє існування від загрози розпаду за допомогою зовнішніх завоювань. Саме це, тобто прагнення російських імперських утворень XV–XX ст. до самозбереження, стало, на наш погляд, основним інструментом територіального розширення Московії – Росії – СРСР у зазначений період і рушієм збройної агресії президента РФ В. Путіна на пострадянські країни Грузію і Україну у 2008 і 2014 роках.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз джерел і літератури за темою зовнішньополітичної експансії російських державних утворень посприяв визначенню автором основних завдань даної статті, а саме: показати основні етапи територіального розширення Московії – Росії; продемонструвати спадковість зовнішньої політики Московії, Росії, СРСР і РФ на пострадянському просторі; зацентувати увагу на викликах та загрозах, що її несе експансіоніст-

ська зовнішня політика Росії для регіональної і міжнародної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальну роль в утворенні Російської імперії відіграло, як відомо, Московське князівство, що 1276 р. виокремилося як удільне з Великого князівства Володимирського. Москва взяла на себе місію «збирача» земель не лише північно-східної частини колишньої Київської княжої держави, а й, після звільнення в кінці XV ст. з-під політичної залежності Золотої орди, за правління великого князя Івана III {1462-1505}, вступила в боротьбу з Великим князівством Литовським і Королівством Польським за політичну спадщину Київської Русі, а також розпочала експансію до східних неслов'янських теренів.

Першими жертвами московської експансії стали землі Казанського і Астраханського ханств колишньої Золотої Орди, підкорені царем Іваном IV Грозним {1533–1584}, згодом Москва захопила Поволжя і Сибірське ханство. Від середини XVII ст. активізувалася московська експансія у західному напрямку – на терени України, Східної Білорусі й Балтії. Інкorporація до складу Московії завойованих територій підготувала ґрунт для проголошення її восени 1721 р. Російською імперією. На анексованих та включених до складу Росії територіях імперський уряд проводив традиційну для подібних політичних утворень політику асиміляції підкорених народів, нерідко застосовуючи й грубу силу, як це було, зокрема із зруйнуванням у 1775 р. Запорозької Січі.

Особливої активності наступально-агресивна зовнішня політика Московії набула за правління першого російського імператора Петра I {1682–1725}. Найбільшими територіальними здобутками його доби стало отримання офіційним Петербургом за Ніштадським мирним договором зі Швецією (30 серпня 1721) Інгерманландії, Естляндії, Лівонії, частини Карелії та островів Езель, Даго і Моон. Ці територіальні придбання вкупі з витісненням Швеції з лідерських позицій на Балтиці, разом з фактичним позбавленням автономних прав Лівобережної України (Гетьманщини), створили видимість формальних підстав для проголошення Московії Російською імперією.

Про те, що перемога Росії у Північній війні відкривала шлях до реалізації її імперських амбіцій Маркс написав так: «Лише з перетворенням Московії з цілком континентальної країни на імперію з морськими кордонами політика московитів могла вийти за свої традиційні межі і втілитися у тому сміливому синтезі, який, поєднуючи в собі хапкі методи монгольського раба з прагненням монгольського володаря захопити увесь світ, формує джерело життя сучасної російської дипломатії» [9]. Саме так, для завоювання і утримання контролю за узбережжям Балтійського моря (а не навпаки!)

Петро I будує нову столицю Московії – Санкт-Петербург. Адже, як зазначав Маркс, «саме перенесення столиці виявляє справжній сенс балтійських завоювань. Петербург був на відміну від Москви не центром племені, а місцеперебуванням уряду...», головним зовнішньополітичним завданням якого стало перетворення континентальної Московії на впливову морську державу, котра за посередництва Заходу, з яким Петро I встановив доволі дружні зв'язки, мала перетворити Московське царство на євразійську імперію. Натомість встановлення Петром I постійних торговельно-економічних зв'язків з усіма морськими державами, в результаті перемоги Московії у Північній війні над Швецією, наслідком чого стало московське завоювання прибалтійських провінцій, поставило морські держави в залежність від Московії в отриманні матеріалів для кораблебудування. Наразі вже Московія, а не Швеція стала здійснювати контроль над торговельними шляхами в Балтійському морі.

Як свого часу монгольські хани стали знаряддям для реалізації зовнішньополітичних амбіцій Івана III та його попередників, так само імперським амбіціям Петра I і його наступників, вважав Маркс, посприяли правителі Англії, які задля ослаблення впливової європейської потуги, якою на той час вважалась Швеція, сприяли, несамотіть, посиленню міжнародних позицій Московії.

Згодом політика потурання Москві, що її провідниками стали провідні європейські держави на кшталт Англії, які не добачили в уламку колишньої монгольської імперії гідного конкурента, переконає російських правителів в можливості зазіхнути, якщо не на світове, то бодай на панування в Європі. Прикладом цього стала зовнішня політика Росії за правління імператриці Катерини II {1762–1796}. У 1772 р., використавши так зване дисидентське питання (про становище й права православного і лютеранського населення), Російська імперія спільно з Пруссією і Австрією здійснила перший поділ Речі Посполитої, анексувавши східну частину Білорусі по Західній Двіні та верхньому Дніпру. Згодом, під приводом „внутрішньополітичної нестабільності” на Кримському півострові, Катерина II своїм указом від 8 квітня 1783 р. відібрала в Туреччині Кримський ханат і включила його до складу Російської імперії. Наприкінці того ж року Туреччина змушена була офіційно визнати цей факт, ба більше, Росія додатково отримала все Приазов'я і Причорномор'я від Південного Бугу до Кубані. На території півострова розгорнулося будівництво військових фортець, а новозаснований Севастополь став базою російського Чорноморського флоту.

Наступним зовнішньополітичним успіхом Росії стало здобуття у союзі з Австрією перемоги у війні з Туреччиною 1787–1791 рр. За умовами

Ясського мирного договору від 29 грудня 1791 р. Туреччина змушена була відмовитися від претензій на Крим, Кубань і Східну Грузію, а до Росії було приєднано західну частину чорноморського узбережжя до Дністра. У 1793 р. Росія, у згоді з Пруссією та Австро-Угорщиною, здійснила другий поділ Речі Посполитої, внаслідок чого отримала центральну частину Білорусі й Правобережну Україну. Наступного року царські війська під командуванням О. Суворова жорстоко придушили польське повстання під проводом Тадеуша Костюшка і забезпечили проведення у 1795 р. третього поділу Речі Посполитої, за яким Росії дісталися Курляндія, Литва, Західна Білорусь і Волинь.

Вже за наступників Катерини II Росія спрямувала свої експансіоністські зусилля на Південний Кавказ. У вересні 1801 р. було видано царський маніфест про приєднання до Російської імперії Східної Грузії, згодом російське підданство прийняли Мінгрельське і Гурійське князівства в Грузії. Одночасно Росія продовжила експансію на північному та західному напрямках. Так, скориставшись труднощами наполеонівської Франції в Іспанії, імператор Олександр I {1801–1825} домогся визнання прав Росії на Молдову, Волощину і Фінляндію. А напередодні вторгнення наполеонівської армії в Росію, у травні 1812 р., офіційному Петербургу вдалося укласти Бухарестський мирний договір з Туреччиною, за яким до російських володінь було приєднано Бессарабію й частину чорноморського узбережжя з м. Сухумі. У 1813 р. російській дипломатії вдалося укласти Гюлістанську угоду, що фіналізувала тривалу (з 1804 р.) війну з Іраном. За умовами договору до Росії відійшли Дагестан, Західна Грузія, Карабахське, Гянджинське та інші ханства Північного Азербайджану, що раніше входили до складу Перської імперії. Окрім територіальних придбань Гюлістанська угода принесла Росії ще одну важливу вигоду – зірвала плани Наполеона на виступ проти неї країн – південних союзників Франції.

Вже після розгрому наполеонівської Франції Росія, на правах держави-переможниці, взяла активну участь у поділі її територіальних володінь. За рішенням Віденського конгресу (1815) Росії було передано Королівство Польське – частину колишнього Варшавського герцогства, без Познані, Галичини й Кракова, захоплених свого часу Наполеоном в Пруссії.

Наступні територіальні завоювання Росії припадають на добу царювання Миколи I {1825–1855}. В результаті вдалої для Росії війни з Іраном (1826–1828 рр.) до складу Російської імперії за Туркманчайським договором 10 лютого 1828 р. увійшло Нахічеванське ханство. У той же час Адринопольський трактат від 2 вересня 1829 р., що завершив російсько-турецьку війну 1828–1829 рр., остаточно визнавав приєднання до Росії більшої

частини території Грузії, Еріванського й Нахічеванського ханств, а також дозволяв вільний прохід російських торговельних суден через протоки Босфор і Дарданелли.

Завершення формування Російської колоніальної імперії припадає на другу половину XIX ст. У цей час відбувається повне завоювання Кавказу, захоплення Приамур'я і Примор'я. Ще одним важливим напрямком зовнішньополітичної експансії Петербурга цього часу стала Центральна Азія, яка після включення до складу Росії у першій половині XIX ст. Казахстану і Південного Кавказу та її виходу до узбережжя Тихого океану опинилася в оточенні російських володінь. Безперервні династичні чвари, змови, двірцеві перевороти, постійні війни між Кокандським і Хівинським ханствами та Бухарським еміратом полегшили їхнє загарбання Російською імперією у 1864–1876 рр. Також до середини 1880-х рр. до складу імперії було включено всі основні землі Туркменістану, а в першій половині 90-х рр. XIX ст. завершилась інкорпорація Таджикистану (за російсько-британською угодою 1895 р. до васального Росії Бухарського емірату відійшли таджицькі землі на правому березі р. П'яндж).

Таким чином, на кінець XIX ст. Російська імперія об'єднала величезні території площею у 22,429 млн кв. км (перше місце у світі), що разом із завоюванням виходів до стратегічно важливих морських комунікацій і, відповідно, розбудовою військово-морського флоту та його інфраструктури, дало можливість реалізації геополітичних амбіцій на балтійському, чорноморському, середземноморському і тихоокеанському напрямках. Відтак, маловпливова на початку Нової доби історії Московія, завдяки невпинній 400-літній експансії не просто перетворилася на важливого міжнародного гравця, а з кінця XVIII ст. зазіхнула на панування у світі.

Сталося так тому, що провідні європейські держави усіяло потурали, або, як мінімум, не відмовляли російським правителям у їх експансіоністських прагненнях. На це свого часу звернув увагу Ф. Енгельс у статті «Зовнішня політика російського царизму», написаній у 1889–1890 рр. «Своїм постійним втручанням у справи Заходу, – писав про Росію Енгельс, – ця імперія затримує і порушує нормальний хід нашого розвитку і робить це з метою завоювати для себе такі географічні позиції, які б забезпечили їй панування над Європою» [10].

В авангарді російського поступу до світового панування, зауважував Енгельс, йшла російська дипломатія, чільних представників якої він називає своєрідним «орденом езуїтів» [10]. Саме ця «зграя» дипломатів (переважно неросійського походження. – Авт.), використовуючи для досягнення головної мети будь-які засоби, на думку

Енгельса, відкрила Російській імперії шлях до світового панування: «Із залізною наполегливістю, неухильно просуваючись до наміченої мети, не зупиняючись перед будь-якими підступами, зрадою, вбивством з-за рогу, плазуванням, не шкодуючи грошей на будь-які підкупи, не втрачаючи голову через перемоги, не впадаючи у відчай після поразок, крокуючи через мільйони солдатських трупів і, щонайменше, через один царський труп, – ця зграя, настільки ж безсоромна, настільки ж і талановита, сприяла більшою мірою, ніж усі російські армії, розширенню кордонів Росії за Віслу, до Пруту, Дунаю та Чорного моря; це вона сприяла тому, щоб зробити Росію великою, могутньою, такою, що навіює сусідам острах – і відкрити їй шлях до світового панування» [10].

Не менш вагомими чинниками зростання могутності Росії у світі, за влучним спостереженням Енгельса стали її величезна територія і рабськи-покірливе населення країни. «Уявімо себе, – пише Енгельс, – в середині минулого (XVIII. – Авт.) століття. Населення було не дуже значним, проте воно швидко зростало; отже, лише плин часу сам по собі забезпечував зростання могутності країни. Це населення перебувало у стані духовного застою, було позбавлене будь-якої ініціативи, проте в рамках свого традиційного способу життя було придатним абсолютно для всього: витривале, хоробре, слухняне, спроможне долати будь-які перешкоди й труднощі, воно постачало чудовий солдатський матеріал для воєн того часу, коли з'єднані маси визначали підсумок бою. Сама країна звернена до Європи лише своїм західним кордоном і тому є вразливою лише з цього боку; вона не має такого центру, захоплення якого могло б примусити її до укладання миру, вона майже абсолютно є недоступною для завоювань через бездоріжжя, протяжність території й бідність ресурсів. Така країна являє собою невразливу потужну позицію для кожного, хто вміє її використати, дозволяючи собі звідси робити в Європі такі речі, котрі втягували б будь-який інший уряд у нескінченні війни» [10].

Це розлоге цитування статті Ф. Енгельса лише підтверджує незмінність експансіоністського зовнішньополітичного курсу усіх формацій Російської імперії – від Московії до РФ. Як і те, що в авангарді вироблення і реалізації політики російських завоювань наразі перебувають представники спецслужб, які під виглядом дипломатичних працівників, із залученням такого звичного для так званої «російської дипломатії» фінансового компонента для купівлі прихильності західних політиків, працюють задля поширення російського геополітичного впливу.

Водночас маємо пам'ятати, що саме експансіоністська зовнішня політика обох російських імперських державних утворень об'єктивно сприяла їх розпаду у XX столітті. Оскільки й росій-

ська і радянська імперії встановили гегемонію над народами і територіями, що відмовлялися визнати за Росією та СРСР вищий ступінь цивілізованості, сучасніші форми економіки й управління, тобто якості, без яких імперія без примусу не може здійснювати владу, то для підтримання гегемонії за браком таких якостей доводилося невинувато часто вдаватися до насильства. Наслідком застосування силової політики імперського центру щодо пригноблених націй стала активізація національно-визвольних рухів, що поставили на порядок денний питання забезпечення національно-культурних потреб, а згодом і права на самовизначення. Це неминуче провокувало конфлікт між імперським центром і периферією. Як наслідок, обидві імперії, російська й радянська, зазнали колапсу не лише внаслідок експансіоністської зовнішньої політики їх урядів, але й через невіршене національне питання.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Історія краху Росії і СРСР у XX столітті показує: щойно припиняється розширення російської території за рахунок зовнішніх завоювань, імперія стагнує, зазнає військових поразок, що спричиняють хаос в економічній системі, і, як наслідок, – розпадається. Чому російська імперія все ще жива? Передусім через небажання Заходу позбутися ілюзорного уявлення про удавану російську «велич», що базується хіба що на реально великому арсеналі ядерної зброї. Насправді йдеться про небажання займатися облаштуванням кількох десятків уламків найбільшої за територією держави світу, якою наразі залишається РФ. Тому й воліють на Заході «умиротворювати» Росію територіальними поступками за рахунок України, особливо не замислюючись над тим, що потенційним поглиненням українських земель Путін не обмежиться. Якщо хочете дізнатися, що буде далі, – читайте «ультиматум» Путіна колективному Заходу від 2021 року, в якому йдеться, зокрема, про повернення Європи до кордонів НАТО станом на 1997 рік, що фактично означає новий поділ Європи на сфери впливу. Потім, коли Путін знищить ЄС і НАТО, розуміння того, що сталося, змусить Захід знову об'єднатися для стримування Росії. Але буде пізно, бо поразка колективного Заходу в Україні і Європі, означатиме оформлення російсько-китайського світового лідерства і перемогу автократій над демократіями. Також світ має запам'ятати слова колишнього міністра оборони США Ллойда Остіна з його виступу в Дипломатичній академії України 21 жовтня 2024 року. Зокрема, про те, що «напад Путіна (на Україну. – Авт.) – це попередження. Це тизер до світу, побудованого тиранами та головорізами. Хаотичний світ насильства, поділений на сфери впливу. Світ, де хулігани топчуть своїх менших сусідів. І світ, де агресори змушують вільних людей жити в страху» [11].

Чи про такий світопорядок мріяв знаковий політолог Френсіс Фукуяма, коли писав свій «Кінець історії», адже замість прогнозованої ним перемоги демократій, світ, завдяки пролонгованому, у тому числі й зусиллями колективного Заходу, існуванню російської імперії, невпинно скочується в прірву авторитаризму. Відтак, щоби не повторити трагічної помилки 1990-х, Західний

світ має працювати на перемогу України і демонтаж Росії¹. Пам'ятаючи стару як світ істину, – «*historia est magistra vitae*».

¹ Змусити Путіна до переговорів можуть 5 кроків Заходу, – інтерв'ю з Яном Бжезінським. URL: <https://news.telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2025-01-15/5894141-zmusiti-putina-do-peregovoriv-mozhut-5-krokov-zakhodu-intervyu-z-yanom-bzhezinskim>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шпорлюк, Роман. Формування модерних націй: Україна-Росія-Польща. Київ: Дух і Літера, 2013. 552 с.
2. Шпорлюк, Роман. Імперія та нації : з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі [пер. з англ., передм., упоряд. Георгій Касьянов при участі Миколи Климчука та Миколи Рябчука]. Київ: Дух і Літера, 2000. 354 с.
3. Кірсенко, Михайло. Маркс і Енгельс про витоки російської політики: аналіз і застереження. *Всесвіт*. 2008. № 9-10. С. 147-149.
4. Дорошко, Микола. Неоголошені війни Росії проти України у ХХ – на початку ХХІ ст.: причини і наслідки. Київ: Ніка-Центр, 2018. 192 с.
5. Російський імперіалізм / Пер. з англ. Тараса Цимбала. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 395 с.
6. Бугайський, Януш. Неспроможна держава. Інструкція з розшматування Росії. Видання друге. Київ: Вид-во АРК.ЮЕЙ, 2024. 480 с.
7. Удавана Росія: імітація величі і могутності / Зеленько Г. (керівник проекту, науковий редактор), Лісничук О., Нагірний В., Павленко І., Рябчук М., Стародуб А. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2024. 288 с.
8. George Vernadsky. *The Mongols and Russia*. New Haven: Yale University Press, 1953. 461 p.
9. Маркс Карл. Таємниці дипломатичної історії ХІХ століття. Розділи з праці / З англ. перекл. О. Усатюк. *Всесвіт*. 2008. № 9-10. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/501/41/>
10. Engels F. *Foreign Policy of Russian Tsardom*. Marxists Internet Archive, April and May 1890. URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/russian-tsardom/index.htm>.
11. «Україна стикнеться зі складними викликами в найближчі дні», – Остін у Києві. URL: <https://inshe.tv/important/2024-10-22/880225/>

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПІСЛЯ ПОЛІТИЧНОГО ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ 2024 РОКУ

FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE EUROPEAN UNION AFTER THE POLITICAL RESET OF 2024

Вінникова Н.А.,

*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Пересипкіна І.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

У статті автори аналізують динаміку політичних процесів у Європейському Союзі, зокрема виклики, що постають перед ЄС через зміни внутрішньополітичної кон'юнктури та вплив міжнародних акторів. Значну увагу приділено результатам виборів до Європейського парламенту 2024 року, які продемонстрували зміцнення позицій правих партій. У статті досліджено розподіл місць між основними політичними групами Європейського парламенту, висвітлено асиметрію представництва та її вплив на формування коаліцій. Акцент зроблено на політичному впливі Європейської народної партії, яка займає провідні позиції в керівних органах ЄС, зокрема в Європейській комісії та комітетах Європейського парламенту. Проаналізовано ідеологічні підходи партій до зовнішньої політики ЄС, включно з питаннями розширення Союзу, політики сусідства, економічної безпеки та реформування міжнародної системи. Автори окреслюють основні розбіжності між політичними групами щодо інтеграційних процесів, зокрема між правоцентристськими та ультраправими силами, а також визначають роль соціалістів і лібералів у підтримці стратегічної автономії ЄС. Особливу увагу приділено аналізу програмних пріоритетів Європейської комісії на 2024–2029 рр., зокрема в кластері «Глобальна Європа», що охоплює розширення ЄС, посилення політики сусідства, стимулювання інвестицій у стратегічні сектори та підтримку партнерств у регіонах, яким раніше приділялася менша увага. У статті також розглянуто можливість впливу ультраправих партій на формування політики через тиск на національному рівні та обмеження в контексті загальної кількісної підтримки в парламенті. Компаративний аналіз ідеологічних позицій політичних сил висвітлює підходи до розширення ЄС. Окреслено можливі сценарії впливу політичного розподілу на реалізацію зовнішньої політики ЄС у найближчій перспективі, включно з ускладненнями у відносинах із глобальними акторами та акцентом на партнерстві з країнами Глобального Півдня.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейський парламент, Європейська комісія, зовнішня політика, політичні партії, вибори.

In the article, the authors analyze the dynamics of political processes in the European Union, focusing on the challenges facing the EU due to changes in domestic political circumstances and the influence of international actors. Significant attention is given to the results of the 2024 European Parliament elections, which demonstrated the strengthening positions of right-wing and far-right parties. The article examines the distribution of seats among the main political groups in the European Parliament, highlighting representation asymmetry and its impact on coalition formation. The focus is placed on the political influence of the European People's Party, which holds leading management positions in key EU institutions, including the European Commission and European Parliament committees. The article analyzes the ideological approaches of parties to the EU's foreign policy, addressing issues such as Union enlargement, neighborhood policy, economic security, and the reform of the international system. The authors outline the main divergences between political groups regarding integration processes, particularly between center-right and far-right forces, and identifies the role of socialists and liberals in supporting the EU's strategic autonomy. Particular attention is paid to the analysis of the European Commission's program priorities for 2024–2029, especially within the «Global Europe» cluster, which encompasses EU enlargement, strengthening neighborhood policy, stimulating investments in strategic sectors, and fostering partnerships in regions previously given less focus. The article also explores the potential influence of far-right parties on policy-making through national-level pressure and the limitations posed by their overall quantitative support in Parliament. Comparative analysis of the ideological positions of political forces highlights controversial approaches to EU enlargement. Possible scenarios for the impact of political distribution on the implementation of EU foreign policy in the near future are outlined, including challenges in relations with global actors and an emphasis on partnerships with the countries of Global South.

Key words: European Union, European Parliament, European Commission, foreign policy, political parties, elections.

Постановка проблеми. Політичне перезавантаження в Європейському Союзі, що відбулося після виборів до Європейського парламенту (ЄП) у 2024 році, впливає не лише на внутрішню розстановку сил, а й визначає стратегії у зовнішньополітичних пріоритетах ЄС на найближчі п'ять

років. На тлі посилення конфліктогенності у світі питання формування зовнішньої політики має надзвичайну пріоритетність не лише для Європейського Союзу, а й для країн, орієнтованих на євроінтеграційний курс. Гостроти моменту додає той факт, що вибори до Європейського парла-

менту співпали в одному році з президентськими виборами в США. Повернення до влади Дональда Трампа і його підхід до ведення зовнішньої політики є черговим викликом для Європейського Союзу, оскільки доведеться перевизначити формат євроатлантичної взаємодії. Еклектичний характер політичного ландшафту ЄС із посиленням позицій популістських партій ускладнюють вироблення консолідованих рішень щодо реалізації зовнішньої політики. Оскільки Європейський Союз є основним партнером України в боротьбі проти російської збройної агресії, проблема впливу внутрішньополітичних чинників на формування міжнародної позиції Європейського Союзу є гостро актуальною і потребує постійного моніторингу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження динаміки політичної ситуації в Європейському Союзі після виборів 2024 року виявляють тенденцію останньої декади – підйом ультраправих політичних сил [1]. Огляд ідеологічних і програмних установок політичних партій, що увійшли до чинного складу Європейського парламенту, виявляє наступність пріоритетів у сфері безпеки та оборони і водночас зменшення акцентів на боротьбі зі змінами клімату [2]. Автори компаративного аналізу стратегій Європейської комісії (ЕК) 2024–2029 рр. і 2019–2024 рр. також підкреслюють наступність політики Європейської комісії у питаннях безпеки й оборони та розширенні ЄС, водночас вказуючи на нові програмні завдання Європейської комісії з підвищення конкурентоспроможності Союзу в міжнародній економіці [3, с. 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі бракує наукової рефлексії впливу означених внутрішніх змін у керівних політичних структурах Європейського Союзу на реалізацію зовнішньої політики. Конфігурація політичних важелів впливу шляхом розподілу керівних посад у розрізі партійного та національного представництва є важливими не лише в світлі діяльності Європейського парламенту, а й в контексті реалізації програмних цілей Європейської комісії, формування національних урядів ЄС, чий представники входять до складу Ради Європейського Союзу. Адже остання має повноваження остаточного ухвалення рішень у системі управління Європейського Союзу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у визначенні факторів, що впливатимуть на динаміку пріоритетів зовнішньої політики Європейського Союзу внаслідок формування нового складу Європейського парламенту та кадрових змін у керівних органах ЄС. Для досягнення цілі передбачено виконання таких завдань: 1) з'ясування важелів впливу політичних сил на ухвалення зовнішньополітичних на основі аналізу розподілу місць

і керівних посад після виборів до Європейського парламенту 2024 року; 2) аналіз програмних пріоритетів Європейської комісії у сфері зовнішньої політики; 3) визначення питань, які мають консолідовану підтримку в зовнішньополітичних установах політичних сил, представлених у чинному складі Європейського парламенту, та проблем, стосовно яких має місце поляризація політичних поглядів; 4) визначення взаємовпливу внутрішньої політичної кон'юнктури та зовнішньополітичного контексту на позицію Європейського Союзу в міжнародних відносинах.

Методи дослідження. Для дослідження факторів, що впливатимуть на динаміку пріоритетів зовнішньої політики Європейського Союзу, використані такі методи: аналіз документів, зокрема нормативних актів Європейської комісії та Європейського парламенту, що стосуються зовнішньої політики; контент-аналіз програм політичних партій, що увійшли до складу Європейського парламенту; статистичні методи, зокрема агрегації, для з'ясування представництва політичних сил у партійному і національному вимірах у Європейському парламенті та в Європейській комісії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динаміка міжнародних процесів 2024–2025 рр. змушує міжнародних акторів переглядати підходи до формування і реалізації зовнішньополітичних стратегій. Перед Європейським Союзом виклики постають не лише у вигляді непередбачуваних односторонніх рішень і дій нової політичної адміністрації США, а й у внутрішньополітичній ситуації.

Політичне перезавантаження, що відбувалося в Європейському Союзі впродовж другої половини 2024 року після виборів до Європейського парламенту, продемонструвало зміцнення позицій партій правого крила. Найбільш наочно це виявляється в розподілі місць серед політичних груп у Європейському парламенті. Найбільша за чисельністю політична група Європейського Парламенту (188 місць) – група Європейської народної партії (ЄНП), разом з Європейськими консерваторами і реформістами (78 місць) – представляють право-центристський сегмент [4].

Далі правий спектр ідеологічної осі представлений групою «Патріоти Європи» (84 місця), до якої увійшли представники таких популістських політичних партій, як Партія Свободи (Австрія), Фламандський Інтерес (Бельгія), Партія Свободи (Нідерланди), Данська Народна Партія, Національні Збори (Франція), Фідес і Християнсько-демократична партія (Угорщина), Національний Рух (Польща) та інші [5]. Ультраправі також об'єднані в групі «Європа суверенних націй» (25 місць), основу якої склали представники Альтернативи для Німеччини (Німеччина), а також з низки партій країн Центрально-Східної Європи [6].

Ядро лівоцентристського сегменту в Європейському парламенті складає група Прогресивного альянсу соціалістів і демократів із 136 місцями [4]. Інші представники лівого крила – група Зелені/Європейський вільний альянс (53 місця) і група «Оновити Європу» (77 місць) [4] після виборів зазнали політичних кількісних втрат, що втілилося в зменшенні політичного представництва. Варто зазначити, що ультралівий спектр представлений лише групою «Ліві» із 46 місцями в ЄП, до якої увійшли переважно представники Сирізи (Греція), Руху 5 зірок (Італія) та Ліві (Німеччина) [7].

Отже, огляд кількісного розподілу місць у Європейському парламенті виявляє певну асиметрію на користь правого крила, зокрема зі збільшенням кількісного представництва ультраправих сил. Попри те, що майже половина місць (355 із 720) у Європейському парламенті зайнята представниками правих і ультраправих партій, вони не є консолідованою групою. Європейська народна партія, будучи правоцентристською, і групи «Патріоти Європи» і «Європа суверенних націй» в питаннях політичного урядування ЄС і зовнішньої політики радше є антагоністами.

Комплексна оцінка впливу на ухвалення рішень потребує аналізу представленості політичних сил на керівних посадах у головних інститутах Європейського Союзу.

Першість за кількістю управлінських посад на наднаціональному рівні управління належить Європейській народній партії. Зокрема сім голів комітетів з двадцяти чотирьох, включно із комітетом із зовнішніх справ, очолюють представники цієї політичної сили [8]. Також варто зазначити, що серед двадцяти семи членів Європейської Комісії дванадцять мають політичну пов'язаність з Європейською народною партією, включно з Президенткою Європейської комісії – Урсулою фон дер Ляйен.

Ліве і ліво-центристське крило також має доволі потужні позиції на політичному олімпі ЄС: чинний Президент Європейської ради, Антоніу Кошта, політично дотичний до соціалістичного блоку.

У Європейському парламенті п'ять голів комітетів є представниками Прогресивного альянсу соціалістів і демократів [8]; по два комітети очолюють партійці з політичних груп «Оновити Європу» і Ліві в Європейському парламенті; Зелені/Європейський вільний альянс представлені главами трьох комітетів ЄП. Також до цього політичного сегменту належить єврокомісарка з питань розширення ЄС Марта Кос.

Правий блок отримав можливості очолити чотири комітети. Європейські консерватори і реформісти представлені серед керівників бюджетного комітету, комітету сільського господарства та рурального розвитку і комітету петицій; комітет громадського здоров'я очолила представниця групи «Європи суверенних націй» [8].

Отже, чисельна перевага Європейської народної партії і представленість на керівних позиціях у комітетах Європейського парламенту дозволяють припускати про можливість амортизації впливу чинника радикалізації політичного представництва в ЄП на ухвалення рішень. Повноцінний баланс у спектрі політичного представництва, з боку партій ліво-центристського і лівого крила в Європейському парламенті, можливий не так у кількісному втіленні, як в якісному – застосуванні наявних важелів впливу на політичні процеси, зокрема реалізацію завдань зовнішньополітичного порядку денного ЄС, сформульованих у програмних пріоритетах Європейської Комісії на 2024–2029 рр. «Глобальна Європа: використання нашої влади та партнерства» [9]. Основними компонентами цього напрямку є розширення ЄС, фокус на політиці сусідства, нова економічна зовнішня політика та реформування міжнародної системи.

Для реалізації пріоритетного напрямку – розширення ЄС – планується посилити підтримку країн-кандидатів, насамперед Західних Балкан та України. Політика сусідства зосередиться на Середземноморському регіоні та стабілізації ситуації на Близькому Сході. Зміцнення відносин із Середземномор'ям буде здійснено через новий Пакт для Середземномор'я, пріоритетами якого є інвестиції, партнерство, економічна стабільність, створення робочих місць та енергетична безпека. Стратегія ЄС для Близького Сходу спрямована на вирішення ізраїльсько-палестинського конфлікту в Газі у форматі «двох держав» [9].

Напряму, якому приділено особливу увагу в межах програми Європейської комісії, «нова зовнішня політика ЄС», передбачає підвищення конкурентоспроможності держав-членів та інвестування у стратегічні технології ЄС, захист економіки від витоку технологій і безпекових ризиків, комплексну перевірку прямих іноземних інвестицій, розробку скоординованого підходу до експортного контролю та усунення ризиків від зовнішніх інвестицій [9].

З огляду на глобальне масштабування інфраструктурних стратегій Китаю та протекціоністську політику США, Європейський Союз має зосередитися на підвищенні конкурентоспроможності індустріального сектору та диверсифікації партнерства з акцентом на країнах і регіонах, які раніше не мали пріоритетної уваги. Зокрема стимулюватимуться інвестиції в інфраструктуру, виробництво енергії з відновлюваних джерел та ланцюжки постачання сировини в Африці. Поглиблення співпраці між ЄС та країнами Латинської Америки і Карибського басейну здійснюватиметься через інвестиції в рамках програми «Глобальні ворота» [9].

На нашу думку, дещо суперечливим з точки зору реалізації, вбачається компонент програми ЄК з реформування міжнародної системи.

У ньому передбачена участь ЄС у міжнародних самітах, покликаних забезпечити рівність представництва в системі глобального управління, і впровадження системного підходу до оцінювання впливу законодавства ЄС на треті країни з одночасною адаптацією до нормативних стандартів і політик Союзу [9].

Варто зауважити, що серед програмних пріоритетів Європейської комісії із забезпечення зовнішньої політики не зазначені ані питання безпеки і оборони, ані енергетичного сектору, ані пріоритети діяльності в межах трансатлантичного вектору. Можна припустити, що відсутність чітко визначеної позиції ЄК у програмі пов'язана з динамікою міжнародного політичного контексту і непередбачуваністю та односторонністю дій глобальних акторів, як-от у випадку США та Росії.

Утім публічна оцінка міжнародної ситуації Президенткою Європейської комісії доводить усвідомлення представниками політичного істеблішменту того, що ЄС знаходиться в умовах жорсткої геостратегічної конкуренції і має покладатися на себе [10]. Припускаємо, що в такому контексті Європейський Союз буде рухатися до впровадження доктринального підходу «стратегічної автономії» у зовнішній політиці, водночас посилюючи взаємодію з країнами Глобального Півдня.

Розподіл місць у Європейській Комісії за національним представництвом свідчить про орієнтацію на чинну геополітичну кон'юнктуру – загрозу з боку Росії. Позиції Верховного представника з зовнішніх справ і політики безпеки та Єврокомісара з питань оборони і космосу зайняли політики з країн Балтії: Кая Каллас (Естонія) і Андрюс Кубілюс (Литва). Підтримуючи Україну і займа-

ючи жорстку позицію щодо санкцій проти РФ, ці члени ЄК визначатимуть східний вектор зовнішньої політики ЄС [11].

Ухвалення рішень за програмними завданнями Європейської комісії потребує політичної підтримки з боку Європейського парламенту. У цьому аспекті необхідно звернути увагу на позиції партій щодо програмних пріоритетів зовнішньої політики, визначених Європейською комісією. Адже у формуванні зовнішньої політики Європейського Союзу наочно виявляється антагоністичність підходів політичних сил до певних питань, зокрема й до функціонування ЄС як глобального актора на міжнародній арені (Табл. 1).

Компаративний аналіз ідеологічних установок партій у Європейському парламенті щодо зовнішньої політики ЄС, виявляє, що найбільш суперечливими є питання ролі ЄС як наднаціонального актора та зовнішньоекономічної політики. Традиційно Європейська народна партія [12], Прогресивний Альянс соціалістів і демократів [13], а також ліберали, об'єднані в групу «Оновити Європу» [14], виступають за більшу інтеграцію всередині ЄС із можливістю виступати Союзу консолідовано «єдиним цілим» у міжнародних справах. Європейські консерватори та реформісти відкидають глибшу інтеграцію між державами-членами, а радше прагнуть трансформації Європейського Союзу в альянс суверенних держав [15]. Партії ультраправого ідеологічного спектра налаштовані проти наднаціонального урядування і мультилатералізму [5; 6]. Ліві та група Зелених, підтримуючи участь ЄС у міжнародних форматах, водночас виступають проти укладання угоди між ЄС та МЕРКОСУР [7].

Таблиця 1

Пріоритети зовнішньої політики ЄС на 2024–2029 рр. у спектрі ідеологічних установок політичних груп Європейського Парламенту 9-го скликання

Політичні групи	Позиції політичних груп щодо пріоритетів Європейської Комісії у сфері зовнішньої політики
Група Європейської народної партії, Група Прогресивного альянсу соціалістів і демократів, Європейські консерватори і реформісти	Підтримка розширення ЄС і перспективи членства в ЄС країн Західних Балкан, України, Молдови і за певних умов – Грузії. Посилення взаємодії з третіми країнами для запобігання незаконному ввезенню мігрантів. Побудова глобальної торговельної системи на основі вільної торгівлі. Глобальна роль ЄС у формуванні багатосторонньої міжнародної системи.
Група Зелених / Європейський Вільний Альянс, Група Лівих у Європейському Парламенті	Розширення після структурної реформи ЄС в напрямі федералізації. Підтримка перспективи членства в ЄС країн Західних Балкан та України відповідно до прогресу у внутрішніх реформах. Створення солідарних механізмів регулювання міграції. Розширення відновлювальної економіки. Проти укладання угоди між ЄС та МЕРКОСУР. Посилення ролі ЄС у міжнародних та багатосторонніх організаціях.
Патріоти Європи, Європа суверенних націй	Проти розширення Європейського Союзу. Впровадження жорсткої міграційної політики. Національна протекціоністська політика. Заперечення наднаціональних форм урядування і мультилатералізму; євроскептицизм.

Перспективу розширення Європейського Союзу, зокрема інтеграції Західних Балкан, підтримують партії майже у всьому спектрі політичного представництва, крім ультраправих політичних груп. Очевидно, що така широка політична підтримка інтеграції Західних Балкан зумовлена геополітичною необхідністю, особливо в контексті російської агресії проти України.

Питання розширення ЄС дозволяє виявити дихотомію в ідеологічних установах політичних партій щодо перспектив функціонування Європейського Союзу. Європейські консерватори та реформісти підтримують розширення, але виступають проти посилення інтеграційної складової в ЄС. Ультраправі політичні партії ставляться до розширення та політики сусідства, виходячи з кон'юнктурних геополітичних інтересів окремих лідерів. Наприклад, Віктор Орбан (Фідес), схвалюючи заявки на вступ до ЄС країн Західних Балкан, неодноразово висловлював скептицизм щодо євроінтеграційних намірів України та відкрито виступав за поновлення відносин ЄС із Росією.

Останній пункт також виявляє демаркаційні лінії у позиціях політичних партій щодо зовнішньополітичних пріоритетів ЄС. Переважна більшість право- і лівоцентристів, а також партій лівого крила засуджують агресію Росії проти України і декларують необхідність стабілізації в регіоні.

Разом з тим низка ультраправих політичних лідерів, як уже згаданий Віктор Орбан, Марін Ле Пен (Національне Об'єднання), Герт Віддерс (Партія Свободи) відкрито виявляють прихильність до Росії, і виступають проти військової допомоги Україні. Така позиція може мати вплив не так у контексті ухвалення рішень в Європейському парламенті, як у процесах узгодження дій у міжурядовому форматі через політичну вагу зазначених партійних лідерів у державах-членах ЄС.

На тлі протистояння Росії, серйозні виклики для ЄС становить євроатлантичний вимір, що визначається наразі непередбачуваністю та односторонністю рішень Дональда Трампа. Підняття тарифів на імпорту європейські товари і вимога збільшення витрат ВВП держав-членів ЄС до 5%, з намірами анексії Гренландії, оголошені очільником Біолого Дому майже одразу після інавгурації, зумовлюють напруженість відносин ЄС-США, принаймні протягом найближчих років. Такі заяви і відкрите зазіхання на суверенітет європейської держави, Данії, може стати сигналом небезпеки навіть для праворадикальних політичних партій ЄС, серед яких є прихильники «трампістської політики». Отже, загрози з боку Росії та можливі конфлікти з США цілком можливо спонукатимуть політичні сили ЄС, зокрема євроскептиків, шукати шляхи до ситуативної згуртованості у виробленні зовнішньополітичних рішень.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз конфігурації партійного представництва в Європейському парламенті та політичної розстановки сил у керівних органах Європейського Союзу дозволяє припустити наступність у формуванні зовнішньої політики відповідно до попередньо напрацьованих стратегічних підходів, що забезпечено збереженням центристської більшості у Європейському парламенті та в розподілі голів комітетів ЄП і ключових позицій у структурі політичного топ-менеджменту.

Попри чисельне збільшення ультраправих партій у Європейському парламенті, прямо визначати процеси вироблення зовнішньополітичних рішень вони навряд чи зможуть. Натомість їхній вплив на формування політики ЄС може розгортатися опосередковано через тиск на національному рівні через посилення свого представництва в урядах держав-членів. Оскільки ультраправі партії загалом віддають перевагу більш ізоляціоністському підходу до зовнішньої політики, це може означати меншу участь ЄС у глобальних миротворчих місіях, допомозі для розвитку та програмах боротьби зі змінами клімату.

Широка підтримка розширення Європейського Союзу майже у всьому спектрі партійного представництва, зокрема інтеграції Західних Балкан, відображає геополітичну необхідність зміцнення безпеки та стабільності в регіоні та може сприяти реалізації повної інтеграції окремих країн цього регіону протягом найближчих років.

Програмні установки партій, виявляють тенденцію до певного консолідованого бачення проблеми міграції, зокрема впровадження більш жорстких регуляторних заходів на рівні ЄС. Отже, у наступні роки можна очікувати відчутні зміни з боку ЄС щодо прийняття мігрантів.

Пріоритети Європейської комісії у сфері зовнішньої політики свідчать про рух до «стратегічної автономії» у міжнародно-економічному вимірі діяльності ЄС, а також усвідомлення викликів і загроз чинної геополітичної кон'юнктури. Призначення представників країн Балтії серед топ-посадовців, відповідальних за зовнішньополітичний і оборонний сектори, демонструють високу пріоритетність східного вектору для ЄС. Фокус на інвестиціях у високо-технологічні сфери, а також чітко визначені пріоритети розвитку стратегічного партнерства з країнами Глобального Півдня, указує на наміри переформатування геополітичної матриці відносин ЄС зі світом.

Зауважимо, що не лише внутрішні чинники політичної розстановки сил впливатимуть на позиції ЄС у міжнародних справах. Тиск загроз із східного флангу і нові виклики в рамках євроатлантич-

ного виміру можуть сприяти певній згуртованості навіть політичних сил-антагоністів у формуванні зовнішньої політики ЄС.

Політика Європейського Союзу багато в чому залежить від позицій держав-членів. Аналіз результатів виборів до Європейського парламенту в розрізі національного представництва виявляє,

що посилення ультраправих сил здебільшого припадає на країни-засновниці та «локомотиви» ЄС: Німеччину, Францію та Італію. Отже, перспективним вбачається дослідження взаємовпливу зовнішньополітичних пріоритетів країн-учасниць об'єднання та Європейського Союзу в контексті чинної динаміки геополітичних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hix S., Kreilinger V., von Sydow G. A new political landscape: Europe after the elections. *European Policy Analysis. Swedish Institute for European Policy Studies (SIEPS)*. June 2024. URL: https://www.sieps.se/globalassets/publikationer/2024/2024_16epa.pdf (Last accessed: 10.01.2025).
2. Fella S., Cracknell R. EU elections 2024: Results and the new European Parliament. *UK Parliament*. 31 July, 2024. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-10068/> (Last accessed: 10.01.2025).
3. Drachenberg R., Baçal P., Chahri S. Strategic Agenda 2024-2029: Continuity or paradigm shift? *European Council Oversight Unit. Post-European Council Briefing*. PE 762.849 – July, 2024. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762849/EPRS_BRI\(2024\)762849_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762849/EPRS_BRI(2024)762849_EN.pdf) (Last accessed: 10.01.2025).
4. European Parliament. *The Political groups of the European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/organisation-and-rules/organisation/political-groups> Last accessed: 10.01.2025).
5. Patriots.EU. *Member Parties*. URL: <https://patriots.eu/parties> (Last accessed: 15.01.2025).
6. Europe of Sovereign Nations. URL: <https://esn-group.eu/> (Last accessed: 10.01.2025).
7. The LEFT. *About the Group*. URL: <https://left.eu/> (Last accessed: 10.01.2025).
8. European Parliament. *Committees*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/committees/en/home> (Last accessed: 10.01.2025).
9. A global Europe: leveraging our power and partnership. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/priorities-2024-2029/global-europe_en (Last accessed: 10.01.2025).
10. Davos 2025: Special Address by Ursula von der Leyen, President of the European Commission. *World Economic Forum*. Jan. 21, 2025. URL: <https://www.weforum.org/stories/2025/01/davos-2025-special-address-by-ursula-von-der-leyen-president-of-the-european-commission/> (Last accessed: 15.01.2025).
11. Looking beyond Europe's boundaries. *European Peoples' Party group*. URL: <https://www.eppgroup.eu/what-we-do/foreign-affairs#our-position> (Last accessed: 10.01.2025).
12. Group of The Progressive Alliance of Socialists and Democrats (S&D) in the European Parliament. *S&D Group Strategy Paper on European Union Open Strategic Autonomy*. Brussels, 2023. 24 p. URL: https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2023-02/S%26D_Group_Strategy_Paper_on_European_Union_Open_Strategic_Autonomy_230206_0.pdf (Last accessed: 15.01.2025).
13. Renew Europe. *What we stand for*. URL: <https://www.reneweuropesgroup.eu/what-we-stand-for> (Last accessed: 15.01.2025).
14. European Conservatives and Reformists. *Visions for Europe*. URL: https://ecrgroup.eu/vision_for_europe
15. European Commission. *College of Commissioners*. URL: https://commission.europa.eu/about/organisation/college-commissioners_en (Last accessed: 15.01.2025).

ЕКОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯПОНІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЇЇ ПОЗИЦІОНУВАННЯ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

JAPAN'S ECONOMIC DIPLOMACY AS A TOOL FOR ITS POSITIONING IN THE INTERNATIONAL ARENA

Грачевська Т.О.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Університету митної справи та фінансів*

У статті автор аналізує особливості використання економічної дипломатії Японією для зміцнення своїх позицій на міжнародній арені. Досліджено провідних суб'єктів та інструменти реалізації економічної дипломатії Японії. Було встановлено, що Японія почала активно використовувати економічну дипломатію у 90-х роках ХХ століття, свідченням чого виступає започаткування програм допомоги іншим державам, розбудова багатосторонніх союзів з іншими державами. Охарактеризовано діяльність Міністерства розвитку економіки, торгівлі та промисловості Японії, яке виступає головним суб'єктом економічної дипломатії, що проводить політику, спрямовану на забезпечення розвитку промисловості, стимулює зростання економічної активності громадян, визначає правила здійснення експорту та імпорту Японією. Розкрито головні завдання економічної дипломатії Японії: лібералізація міжнародної торгівлі та створення такого правового режиму у економічній сфері, який би повністю захищав ділові інтереси японських бізнесменів. Досліджена позиція Японії щодо розвитку міжнародної торгівлі у сучасному світі. Підкреслено, що Японія вважає, що ключова роль у процесі здійснення міжнародної торгівлі має належати Світовій організації торгівлі. Провідні напрямки Японської організації зовнішньої торгівлі (JETRO) були проаналізовані (сприяння малим та середнім японським виробникам щодо зростання їх експортного потенціалу у глобальному вимірі, підтримка інновацій). Досліджено такий інструмент економічної дипломатії Японії як Офіційна допомога розвитку (ОДР), спрямовану на розвиток співробітництва Японії з іншими країнами у сфері використання інноваційних технологій, різноманітних стартапів, що дозволяють забезпечувати розвиток людських ресурсів. Виокремлено пріоритетні галузі фінансування у межах програми «Кусаноне» (надання медичної допомоги, розвиток освіти, спорту, надання допомоги особам, які належать до соціально вразливих соціальних верств, сприяння захисту довкілля). Участь представників Японії в організації та проведенні міжнародних торговельно-економічних виставок була розглянута.

Ключові слова: Японія, економічна дипломатія, «Оттавська група», Японська організація зовнішньої торгівлі (JETRO), Офіційна допомога розвитку (ОДР), Банк Японії з міжнародного співробітництва, програма «Кусаноне», міжнародні виставки.

In the article, the author analyzes the peculiarities of Japan's use of economic diplomacy to strengthen its position in the international arena. The leading actors and instruments of Japan's economic diplomacy are studied. It is established that Japan began to actively use economic diplomacy in the 90s of the twentieth century, as evidenced by the launch of assistance programs to other states, the development of multilateral alliances with other states. The author characterizes the activities of the Ministry of Economic Development, Trade and Industry of Japan, which is the main subject of economic diplomacy, pursuing a policy aimed at ensuring the development of industry, stimulating the growth of economic activity of citizens, and determining the rules for export and import by Japan. The main objectives of Japan's economic diplomacy are revealed: liberalization of international trade and creation of a legal regime in the economic sphere that would fully protect the business interests of Japanese businessmen. The author analyzes Japan's position on the development of international trade in the modern world. It is emphasized that Japan believes that the key role in the process of international trade should belong to the World Trade Organization. The leading directions of the Japan External Trade Organization (JETRO) were analyzed (assistance to small and medium-sized Japanese producers in increasing their export potential in the global dimension, support for innovation). The author examines such an instrument of Japan's economic diplomacy as Official Development Assistance (ODA) aimed at developing Japan's cooperation with other countries in the field of innovative technologies and various start-ups that allow for the development of human resources. The priority areas of funding under the Kusanone program are identified (medical care, education, sports, assistance to people belonging to socially vulnerable social groups, and environmental protection). The participation of Japanese representatives in the organization and holding of international trade and economic exhibitions was considered.

Key words: Japan, economic diplomacy, Ottawa Group, Japan External Trade Organization (JETRO), Official Development Assistance (ODA), Bank of Japan for International Cooperation, Kusanone program, international exhibitions.

Постановка проблеми. Зростаюча конкуренція між державами у різних галузях економіки, спричинена активними глобалізаційними та інтеграційними процесами, є потужним імпульсом для них у справі пошуку інноваційних, нестандартних форм діяльності в цій площині. Серед них варто виокремити економічну дипломатію, для якої притаманним є потужний арсенал засобів та форм захисту

національних інтересів та участі держав в розвитку економічного співробітництва як на регіональному, так і глобальному рівнях. Саме тому актуальності набуває питання використання інструментів економічної дипломатії різними державами світу з метою зміцнення їх позицій на міжнародній арені.

У цьому контексті варто дослідити практики економічної дипломатії Японії, країни, яка попри

відсутність значних енергетичних та сировинних ресурсів, змогла стати одним з лідерів міжнародного інвестування, успішним експортером автомобілів, високотехнологічних товарів, донором міжнародних програм, спрямованих на подолання бідності та розбудову демократії в світі. Досягнути таких результатів Японії, на думку українського дослідника П.М.Ігнат'єва, вдалося завдяки активному використанню методів економічної дипломатії для просування державних інтересів на міжнародній арені [1, с. 54]. Саме це й актуалізує дослідження особливостей економічної дипломатії Японії як у рамках роботи міжнародних організацій, так і розвитку співробітництва у міждержавному форматі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останнім часом спостерігається значний поступ у дослідженні як теоретико-методологічних засад реалізації економічної дипломатії, так і особливостей її здійснення окремими державами. Особливої уваги заслуговують праці впливового українського дипломата, посла України в Японії, С. Корсунського, в яких детально проаналізовані соціальні, політичні, економічні особливості розвитку азійських країн, в тому числі й Японії, що є важливими у процесі розбудови економічної взаємодії з ними [2]. Український вчений К.Фліссак сфокусував свою дослідницьку увагу на перспективах розвитку економічної дипломатії Японії в умовах геополітичної турбулентності [3]. Важливе значення для розуміння ролі та місця Японії в сучасних міжнародних відносинах має збірник наукових праць «Роль Японії в сучасному світі», підготовлений науковцями Інституту всесвітньої історії НАН України [4]. Дослідження Кренбі Т. було присвячено аналізу впливу економічних ініціатив Японії на глобальну та регіональну динаміку після завершення пандемії, спричиненої коронавірусом [5]. Отже, можна підсумувати, що у сучасному науковому дискурсі належне місце відводиться питанням міжнародної діяльності Японії, яка значною мірою визначається її економічними інтересами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Доречно зауважити, що такий аспект, як особливості діяльності суб'єктів, що здійснюють економічну дипломатію Японії, інструменти, механізми та пріоритетні напрями їх діяльності наразі потребують більш ґрунтовного дослідження, що й визначає актуальність даної статті.

Формулювання цілей статті. Ціль написання статті полягає у здійсненні всебічного аналізу особливостей діяльності суб'єктів економічної дипломатії Японії та їх інструментів в контексті зміцнення її позицій на міжнародній арені.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед членів «Великої сімки» лише Японія є представницею країн Азії, яка ефективно використовує

інструменти «м'якої сили» в процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності та поширення свого впливу на міжнародній арені. Зосередження на внутрішньому економічному розвитку стало пріоритетним напрямком розвитку Японії ще з кінця 50-х років минулого століття відразу після завершення перебування американських військ на її території. Однак, у 90-х роках ХХ століття Японія здійснила кардинальний перегляд засад своєї внутрішньої та зовнішньої політики через тектонічні зміни у військово-політичній ситуації у Азії та бурхливий розвиток КНР. Економічна дипломатія Японії в цей період починає набувати глобального виміру, адже саме тоді були започатковані програми допомоги іншим країнам та практика розбудови багатосторонніх союзів, які мали на меті зміцнення ролі Японії не тільки в азійському просторі, а й у всьому світі завдяки здійсненню інвестиційної діяльності, розвитку міжнародної торгівлі та долучення до реалізації ініціатив у різних галузях економіки.

На відміну від інших країн з ринковою економікою, для Японії, на думку К. К. Фліссака, притаманним є високий рівень державного регулювання економіки в цілому, та зовнішньоекономічної діяльності зокрема [3, с. 152]. Вищезазначене значною мірою позначається й на практиці економічної дипломатії Японії.

Важливими суб'єктами здійснення економічної дипломатії Японії виступає державний уряд, який визначає пріоритетні напрями її розвитку та створює належні умови для реалізації певних ініціатив, наприклад запроваджує протекціоністські заходи.

Центральним органом державної влади, який займається питаннями економічної дипломатії, виступає Міністерство розвитку економіки, торгівлі та промисловості Японії. Ця установа має проводити політику, спрямовану на забезпечення розвитку промисловості, стимулювати зростання економічної активності громадян, визначати правила здійснення експорту та імпорту Японією.

Одним із важливих факторів для створення сприятливих умов для економічного зростання уряд Японії вбачає у збільшенні присутності японських виробників на міжнародних ринках та активізації туристичної діяльності [2, с. 96]. Це й визначило основні завдання, які мають реалізовуватися в рамках економічної дипломатії Японії в контексті зміцнення її міжнародних позицій: лібералізація міжнародної торгівлі та створення такого правового режиму у економічній сфері, який би повністю захищав ділові інтереси японських бізнесменів.

Усвідомлення необхідності лібералізації міжнародної торгівлі Японією відбулося через необхідність долати численні протекціоністські заходи держав у процесі розширення експорту своїх товарів та виходу на нові ринки. Саме через це перед

економічною дипломатією Японії було поставлено завдання активно брати участь у виробленні норм та правил здійснення міжнародної торгівлі, що має зробити цей процес більш прозорим та зрозумілим для всіх гравців.

Японія наполягає на тому, що ключова роль у процесі здійснення міжнародної торгівлі належить Світовій організації торгівлі. Однак, Японія визнає необхідність здійснення реформування цієї організації, оскільки певні її правила вже не відповідають існуючим реаліям. З метою здійснення реформування СОТ Японія приєдналась до «Оттавської групи», створеної за ініціативи Канади у 2018 році, діяльність якої спрямована на підвищення ефективності механізмів та інструментів цієї організації. Головна мета діяльності означеного формату полягає в виробленні ідей та підходів, які б дозволили у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі здійснити прагматичні кроки, які позитивно позначились би на функціонуванні СОТ. Серед них варто назвати наступні аспекти: здійснення реформ, спрямованих на активізацію моніторингу та транспарентності торгової політики держав-членів СОТ, докорінна зміна підходів до вирішення суперечок, які виникають між державами-членами організації, посилення переговорної функції СОТ [6]. Представники Японії в рамках СОТ також неодноразово наголошували на неприпустимості використання «неринкових практик» у процесі реалізації економічної політики, як-то протекціоністські заходи, підтримка державних підприємств тощо.

Участь у роботі міжнародних організацій, на думку японських дипломатів, дозволяє досягнути значних результатів у справі лібералізації міжнародної торгівлі. Така позиція й обумовлює представленість Японії у таких форматах як «Велика сімка» та «Група двадцяти», а також участь у роботі Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Японія також активно реалізує економічну дипломатію у межах різних міжнародних торговельно-економічних ініціатив, зокрема Транстихоокеанському партнерстві, у результаті якого було створено зону вільної торгівлі, на яку припадає близько 13,5 % від всієї світової торгівлі [2, с. 99].

До важливих суб'єктів економічної дипломатії Японії, окрім урядових структур, варто віднести спеціалізовані організації та банки, які активно допомагають японським виробникам та інвесторам шукати закордонних клієнтів та виходи на ринки інших країн.

Серед організацій доцільно проаналізувати діяльність Японської організації зовнішньої торгівлі (JETRO), яка є державною організацією, створеною у 1958 році з метою активізації експорту японських товарів. На сучасному етапі вона скон-

центрувала свою діяльність на сприянні малим та середнім японським виробникам щодо зростання їх експортного потенціалу у глобальному вимірі. Для реалізації поставленого завдання організація має розгалужену систему своїх представництв закордоном. На жовтень 2024 року їх нараховувалось 76 у 56 країнах світу. Ці представництва також нараховують численний штат співробітників (703 співробітника на квітень 2024 року), що дозволяє успішно реалізовувати проекти у галуззі економіки [7]. У 2024 році представництво JETRO було відкрито й в Україні. Україна та JETRO у лютому 2024 року підписали Меморандум про взаєморозуміння, в якому йшлося про сприяння виходу українським виробникам на японський ринок. У рамках діяльності представництва Японія планує надати Україні 188 мільйонів доларів задля підтримки процесу економічного відновлення України. Першочергово йдеться про розвиток таких сфер як енергетика, критична інфраструктура, гуманітарне розмінування та підтримка ЖКГ та бізнесу. Доцільно також звернути увагу на те, що представництво JETRO буде також працювати для відкриття українських ринків для японських виробників, продукція яких буде вироблятися в Україні [8].

У рамках реалізації економічної дипломатії JETRO впродовж останніх років значне місце відводиться підтримці інновацій з метою зміцнення японської економіки та сприяння її зростанню. У цьому контексті діяльність JETRO сконцентрована на глобальному просуванню інновацій, створених японськими компаніями. Для досягнення цього здійснюються наступні ініціативи: реалізується програма розвитку стартапів, в основі яких лежать інноваційні технології та бізнес-моделі; надаються консультації для розробників японських стартапів щодо виходу на ринки інших країн або отримання іноземних інвестицій; створення японських павільйонів на стартап-виставках, які відбуваються у різних країнах світу, з метою промоції результатів роботи японських розробників.

JETRO також допомагає японським компаніям освоювати майданчики електронної торгівлі, передусім на території ЄС, де цей сегмент торгівлі дуже активно розвивається протягом останніх років. З цією метою було створено спеціальну сторінку для популяризації японських товарів «Japan Store», розроблений онлайн-каталог «Japan Street», скористатися яким можуть виключно закордонні клієнти, запрошені JETRO, ресурс «Japan Linkage» спрямований на підтримку участі японських підприємців у різноманітних онлайн-виставках, представлення японських компаній у великих зарубіжних мережах.

Таким чином, можна підсумувати, що JETRO не обмежується лише реалізацією традиційних напрямків економічної дипломатії, а й активно розбудовує принципово нові, підтвердження чого

є широка підтримка стартапів та різноманітних ініціатив, що реалізуються у віртуальному середовищі.

Банк Японії з міжнародного співробітництва також є важливим суб'єктом реалізації економічної дипломатії Японії. Ця установа була створена у 1999 році внаслідок злиття таких структур як Японський експортно-імпорتنний банк та Фонд міжнародного економічного співробітництва. Банк перебуває в державній власності та має широку мережу представництв по світу (працюють у 18 країнах світу). Головна мета функціонування банку полягає в розвитку економічної співпраці Японії з іншими державами, шляхом сприяння міжнародній торгівлі та інвестиційній діяльності.

Банк Японії з міжнародного співробітництва надає активну допомогу малим та середнім підприємствам Японії щодо розширення їх бізнесу за кордоном не лише у вигляді фінансової підтримки, а й поширюючи інформацію про їхню продукцію, акцентуючи їхню увагу на особливості функціонування ринків певної країни, що також має надзвичайне велике значення для розуміння правил гри на невідомих ринках.

Банк Японії з міжнародного співробітництва також активно співпрацює з банками інших країн, долучаючись до реалізації ініціатив, які Японії вважає важливими для підтримання стабільності та миру у світі. Так, у 2024 році банк надав кредитну лінію Чорноморському банку торгівлі та розвитку (ЧБТР) на суму до 150 млн. доларів для здійснення важливих проєктів, спрямованих на відновлення України та здійснення зелених ініціатив, особливо в регіоні Чорного моря [9].

Отже, суб'єкти економічної дипломатії Японії, представлені організаціями та банками, працюють над здійсненням різноманітних ініціатив, спрямованих на зміцнення міжнародних позицій Японії шляхом реалізації взаємовигідних проєктів з її партнерами у галузях, що становлять взаємне зацікавлення.

До важливих інструментів реалізації економічної дипломатії Японії можна зарахувати різноманітні програми, що передбачають надання технічної допомоги та грантів іноземним країнам, та організацію різних виставок, які дозволяють продемонструвати економічний потенціал їх учасників.

Одним із могутніх інструментів економічної дипломатії Японії виступає Офіційна допомога розвитку (ОДР), що була започаткована ще у 1969 р. з метою сприяння економічному розвитку країн, які розвиваються. ОДР здійснюється офіційними установами й передбачає надання пільгових позик або грантів для сприяння економічному розвитку певних країн. ОДР також спрямована на розвиток співробітництва Японії з іншими країнами у сфері використання інноваційних технологій, різноманітних стартапів, що дозволяють забезпечувати розвиток людських ресурсів.

У рамках ОДР реалізується програма надання грантової допомоги у сфері забезпечення людської безпеки «Кусаноне». У фокусі вказаної програми є надання підтримки ініціативам, як пов'язані з забезпеченням базових потреб життя людини – охорона здоров'я, поліпшення соціальних умов проживання громадян. Принциповою умовою для отримання допомоги в рамках програми «Кусаноне» є наявність статусу неприбуткової організації у суб'єкта (місцевої або міжнародної організації, лікарні, освітньої установи). До пріоритетних галузей фінансування програмою «Кусаноне» належать надання медичної допомоги, розвиток освіти, спорту, надання допомоги особам, які належать до соціально вразливих соціальних верств, сприяння захисту довкілля [10]. Важливо, що пріоритетність сфер надання підтримки у рамках даної програми встановлюється Посольством Японії в певній країні, зважаючи на потреби та особливості соціально-економічних процесів її розвитку. Важливою умовою отримання допомоги є також розробка довгострокових ініціатив та проєктів, що дозволить поступально та систематизовано підійти до вирішення обраної проблеми.

На думку С. Корсунського, використання ОДР Японією у рамках економічної дипломатії позитивно позначилось в цілому на реалізації її зовнішньої політики, адже дозволило розширити присутність Японії на міжнародній арені та більш динамічно просувати економічні інтереси за її межами [2, с. 99].

До ефективних інструментів економічної дипломатії Японії можна також зарахувати як проведення власних виставок різноманітного спрямування, так і активну участь у виставках, що організовуються іншими країнами. Участь у виставках дозволяє забезпечити комунікацію між виробниками та покупцями, познайомитися з сучасними тенденціями у різних галузях виробництва та торгівлі, нестандартними підходами щодо вирішення певних технологічних проблем.

Однією з найвідоміших виставок, що організовується Японією, є виставка продуктів харчування та напоїв FOODEX JAPAN. Метою проведення цієї виставки є демонстрація новинок у сфері виробництва продуктів харчування та напоїв. Ця виставка є найбільшою виставкою у світі, що спеціалізується на технологіях заморожування продуктів. На виставці також широко експонуються вина різних виробників. Цікавою опцією даної виставки є можливість скористатись послугами професійних сомельє, які допоможуть поєднати вина виробників з різних куточків світу з традиційними японськими стравами, що відповідає духу глобалізаційних процесів. У 2024 році виставку FOODEX JAPAN відвідали у 2024 році 2879 компаній, які представили 68 країн світу, й їх продукція розміщувалась на 3913 стендах [11]. Наведені

цифри свідчать про те, що дійсно дана виставка виконує роль майданчика, на якому потенційні виробники та покупці мають можливість задовольнити свої інтереси.

У 2025 році у місті Осака в Японії буде проводитись протягом шести місяців (з квітня по жовтень) Всесвітня виставка World Expo 2025, мета якої полягає у демонстрації найбільш вагомих технічних та технологічних досягнень останнього часу. Про свою участь у виставці заявили більше 150 країн світу, зокрема КНР, Сполучені Штати Америки, країни-члени Європейського Союзу, що дозволить забезпечити безпрецедентні можливості для обміну технологіями, думками щодо проблем, які зумовили тему проведення виставки, що визначена як «Проектування майбутнього суспільства для нашого життя».

Активне використання проаналізованих інструментів економічної дипломатії Японії має позитивний вплив на просування її позитивного міжнародного іміджу. Не лише поширення інформації про наявні ресурси, технології в Японії, а й готовність японської держави надавати підтримку іншим державам у справі розвитку їх технологій та

розвитку, сприяє формуванню ставлення до Японії, як до країни, що зацікавлена у забезпеченні міжнародної стабільності та сталого розвитку.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Ефективне функціонування суб'єктів економічної дипломатії Японії забезпечує стабільні можливості для розвитку її зовнішньоекономічної діяльності, що позитивно позначається не лише на рівні добробуту її громадян, а й сприяє формуванню ставлення до неї на міжнародній арені як до надійного та передбачуваного партнера. На сучасному етапі Японія має прагнення зайняти провідні позиції на міжнародній арені, наполягаючи на тому, що всі гравці мають дотримуватися визначених правил, зокрема у міжнародній торгівлі. Перспективним напрямком для подальших досліджень в означеному контексті видається аналіз того, як Японія зможе використати свої здобутки у економічній сфері (як-то вироблення міжнародних стандартів та правил у зовнішньоекономічній та торговельній сферах) для зміцнення своєї політичної позиції та поширення політичного впливу у сучасному глобалізованому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ігнат'єв П. М. Країнознавство. Країни Азії. Чернівці: Книги – ХНІ, 2006. 424 с.
2. Корсунський С. Як будувати відносини з країнами Азії. Економіка, дипломатія, культурні особливості. Харків: Віват, 2021. 288 с.
3. Фліссак К. Економічна дипломатія Японії: досвід та перспективи *Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право*: зб. наук. праць VI щорічної міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24.09.2016) Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 150–154.
4. Роль Японії у сучасному світі: збірник наукових праць. За заг. ред. канд. іст. наук., доц. В. О. Шведа. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. 240 с.
5. Японська дипломатія та економічні ініціативи: вплив на регіональну та глобальну динаміку після коронавірусу *UNIVERSUM*. 2023. №3. С. 180–187. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/622>
6. Модернізація Світової організації торгівлі під впливом глобальних викликів. Аналітична доповідь: наукове електронне видання URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/analitichna-dopovid_sot_gotove.pdf
7. Japan External Trade Organization (JETRO) URL: <https://www.jetro.go.jp/en/jetro/>
8. В Україні з'явилося представництво Офісу Японської організації зовнішньої торгівлі URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3896921-v-ukraini-zavilosa-predstavnictvo-ofisu-aponskoi-organizacii-zovnisnoi-torgivli.html>
9. Японський банк міжнародного співробітництва надав кредит на відновлення України URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3913942-aponskij-bank-miznarodnogo-spivrobitnictva-nadav-kredit-na-vidnovlenna-ukraini.html>
10. Грантова допомога по проектах людської безпеки програми «Кусаноне» URL: https://www.ua.emb-japan.go.jp/jpn/bi_ua/oda/humansec/info_u.pdf
11. FOODEX JAPAN URL: <https://www.jma.or.jp/hoteres-osaka/en/>

ВІД МІЖМОР'Я ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: СТРАТЕГІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

FROM INTERMARIUM TO EUROPEAN SECURITY: THE STRATEGY FOR EASTERN EUROPE'S TRANSFORMATION

Климончук В.Й.,

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Москалюк М.Ф.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті досліджуються геополітичні виклики, спричинені російським фактором, та перспективи трансформації безпекової архітектури Східної Європи через концепцію Балто-Чорноморського союзу (Міжмор'я). Аналізуються історичні передумови, сучасний стан та можливі сценарії розвитку цього регіонального об'єднання як стратегічного інструменту стабілізації та інтеграції Центрально-Східної Європи.

Розкриваються основні аспекти безпекової взаємодії країн регіону в умовах зростаючої військової загрози з боку Російської Федерації, а також внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на формування регіональних союзів. Особлива увага приділяється ролі України як ключового елемента цього процесу, оскільки її територіальне розташування, військовий потенціал та політичне значення визначають перспективи ефективності Балто-Чорноморської інтеграції.

Розглядається проблема оборонної автономії країн Балто-Чорноморського регіону, зокрема необхідність зміцнення військово-промислового комплексу, розвитку технологічного потенціалу оборонного сектору та зменшення залежності від зовнішніх постачальників озброєнь. Висвітлюються перспективи створення спільних виробничих потужностей та впровадження координаційних механізмів для спільного реагування на військові загрози. Особливо акцентується увага на значенні незалежної оборонної інфраструктури як фундаменту регіональної стабільності та засобу запобігання майбутнім кризам.

Проаналізовано інформаційний вимір геополітичного протистояння, зокрема роль інформаційної війни, стратегічних комунікацій та дипломатії у формуванні міжнародної підтримки країн Балто-Чорноморського регіону. Досліджуються механізми інформаційного впливу на світову громадськість, методи боротьби з дезінформацією та важливість консолідованої комунікаційної стратегії для держав-учасниць.

Наголошується на ролі Центрально-Східної Європи як активного суб'єкта міжнародних відносин, здатного не лише реагувати на зовнішні виклики, а й ініціювати власні інтеграційні процеси, створюючи нові стратегічні альянси. Висвітлюються можливості взаємодії Балто-Чорноморського союзу з НАТО та Європейським Союзом, а також перспективи посилення регіональної координації у військовій, економічній та інформаційній сферах.

Загалом стаття окреслює теоретичні та практичні підходи до трансформації регіональної безпеки в Східній Європі, аналізує поточні виклики та пропонує шляхи посилення Балто-Чорноморського співробітництва як важливого компонента нової європейської безпекової системи.

Ключові слова: Балто-Чорноморський союз, Міжмор'я, Центрально-Східна Європа, регіональна безпека, міжнародна співпраця, геополітика, регіональні інтеграційні об'єднання.

The article examines the geopolitical challenges posed by the Russian factor and the prospects for transforming the security architecture of Eastern Europe through the concept of the Baltic-Black Sea Alliance (Intermarium). It analyzes the historical prerequisites, the current state, and possible development scenarios of this regional association as a strategic tool for stabilizing and integrating Central and Eastern Europe.

The study explores key aspects of security cooperation among the region's countries in the context of the growing military threat from the Russian Federation, as well as the internal and external factors influencing the formation of regional alliances. Particular attention is given to Ukraine's role as a pivotal element in this process, as its territorial location, military potential, and political significance determine the prospects for effective Baltic-Black Sea integration.

The issue of defense autonomy for the Baltic-Black Sea region's countries is considered, with a focus on the need to strengthen the military-industrial complex, develop the technological potential of the defense sector, and reduce dependence on external arms suppliers. The article highlights the prospects for establishing joint production capacities and implementing coordination mechanisms for collective responses to military threats. Special emphasis is placed on the importance of independent defense infrastructure as a foundation for regional stability and a means of preventing future crises.

The information dimension of geopolitical confrontation is analyzed, particularly the role of information warfare, strategic communications, and diplomacy in shaping international support for the Baltic-Black Sea region's countries. The study examines mechanisms of information influence on the global public, methods of countering disinformation, and the significance of a consolidated communication strategy for participating states.

The article underscores the role of Central and Eastern Europe as an active actor in international relations, capable not only of responding to external challenges but also of initiating its own integration processes and creating new strategic alliances. It explores the potential for cooperation between the Baltic-Black Sea Alliance, NATO, and the European Union, as well as prospects for enhancing regional coordination in military, economic, and informational spheres.

Overall, the article outlines theoretical and practical approaches to transforming regional security in Eastern Europe, analyzes current challenges, and proposes ways to strengthen Baltic-Black Sea cooperation as a crucial component of the emerging European security system.

Key words: Baltic-Black Sea Union, Intermarium, Central and Eastern Europe, regional security, international cooperation, geopolitics, regional integration alliances.

Постановка проблеми. Загострення безпекової ситуації в Центральній-Східній Європі через російську агресію актуалізує потребу у нових механізмах регіональної співпраці. Балто-Чорноморський союз (Міжмор'я) розглядається як потенційний інструмент стабілізації та посилення безпеки. Однак залишаються відкритими питання щодо його формату, ефективності та спроможності протистояти сучасним викликам. Необхідно визначити ключові чинники, що сприяють чи перешкоджають його створенню, а також оцінити можливі моделі інтеграції для зміцнення оборонного та політичного потенціалу регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика Балто-Чорноморської інтеграції досліджується як українськими, так і західними аналітиками. Збігнев Бжезінський наголошував на стратегічному значенні регіону для європейської безпеки, Марек Цихоцький акцентує увагу на зростанні ролі Польщі у формуванні регіональних альянсів, Дмитро Шульга аналізує перспективи Ініціативи трьох морів для України, а Володимир Дубовик підкреслює важливість оборонної співпраці країн регіону. Сучасні дослідження вказують на необхідність зміцнення безпекової взаємодії та вироблення спільної стратегії протидії загрозам.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Попри активне обговорення Балто-Чорноморської інтеграції, залишаються невирішені питання щодо її практичної реалізації. Зокрема, відсутня єдина стратегія взаємодії між країнами регіону, що ускладнює формування спільних оборонних ініціатив.

Також не визначено формат відносин Балто-Чорноморського союзу з НАТО та ЄС: чи стане він доповненням до існуючих безпекових структур, чи діятиме автономно. Крім того, економічні розбіжності між учасниками можуть гальмувати розвиток спільних проєктів.

Окремою проблемою є недостатня координація у сфері стратегічних комунікацій, що обмежує ефективність інформаційного протистояння гібридним загрозам. Таким чином, подальші дослідження мають зосередитися на пошуку механізмів подолання цих викликів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексне дослідження передумов та перспектив Балто-Чорноморської інтеграції як ключового елемента регіональної безпекової системи, а також оцінка її

впливу на стабільність країн Центрально-Східної Європи в умовах сучасних геополітичних викликів. Особлива увага приділяється ролі України в цьому процесі, з огляду на її стратегічне розташування, військовий потенціал і політичне значення.

У межах дослідження розглядаються основні виклики, що постають перед країнами регіону у сфері оборонного та політичного співробітництва, а також аналізуються можливі механізми зміцнення стратегічної взаємодії. Окремо акцентується увага на питаннях формування спільної безпекової політики, розвитку військово-промислового комплексу та координації зусиль у протидії зовнішнім загрозам. Важливим аспектом дослідження є оцінка потенційних моделей регіональної інтеграції, їхньої ефективності та взаємодії з існуючими міжнародними безпековими структурами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема російського фактору та майбутнього реорганізації євразійського простору залишається одним із ключових викликів для західної цивілізації. Незалежно від ступеня усвідомлення країнами Заходу, вирішення цієї проблеми є історичним завданням, яке визначатиме геополітичний ландшафт Європи в довгостроковій перспективі. В цьому контексті Східна Європа має низку переваг, які роблять її особливо важливим суб'єктом у цьому процесі.

По-перше, держави регіону мають глибше розуміння політичної та суспільної динаміки Росії, що зумовлено як історичним досвідом, так і географічною близькістю. Їхні культурні та мовні зв'язки з російськомовним простором надають їм унікальну експертизу щодо функціонування російських політичних і соціальних інститутів, що критично важливо для прогнозування майбутніх сценаріїв розвитку регіону.

По-друге, на відміну від західноєвропейських суспільств, які у другій половині XX століття зазнали значної трансформації у бік постматеріальних цінностей, країни Східної Європи зберігають високий рівень мобілізаційного потенціалу. Їхні суспільства демонструють пасіонарність, яка є ключовою передумовою для активної участі в геополітичних процесах та формуванні альтернативних сценаріїв розвитку постросійського простору.

У цьому зв'язку постає питання про необхідність консолідації країн Східної Європи в єдиний політичний блок. Така інтеграція може стати основою для реалізації комплексної стратегії ста-

білізації та реорганізації євразійського простору в разі геополітичних змін. Зокрема, одним із можливих форматів такої співпраці може бути відродження концепції Балто-Чорноморського союзу (Міжмор'я), яка вперше була сформульована Юзефом Пілсудським у міжвоєнний період.

Історично ця концепція передбачала створення військово-політичного об'єднання держав, що входили до складу колишньої Речі Посполитої, з метою стримування експансіоністських прагнень з боку як Росії, так і Німеччини. В сучасних умовах її адаптація могла б стати стратегічним інструментом для посилення безпеки та стабільності в регіоні, а також для координації зусиль із переформатування простору Східної Європи відповідно до спільних геополітичних інтересів [1].

Таким чином, активізація співпраці східноєвропейських держав і формування єдиного політичного суб'єкта може стати ключовим фактором у вирішенні сучасних викликів, пов'язаних із російським фактором, та створенні нової архітектури безпеки в Європі [2].

Україна займає ключове місце у можливій архітектурі Балто-Чорноморського Союзу, оскільки її територія охоплює майже половину географічного простору між Балтійським та Чорним морями. Відтак, перспективи такого інтеграційного утворення значною мірою залежать від здатності України забезпечити ефективне державне управління, що є однією з визначальних умов його життєздатності.

Вільнюський саміт НАТО, що відбувся 11–12 липня 2023 року, продемонстрував розбіжності серед країн Заходу щодо перспектив євроатлантичної інтеграції України. Традиційно держави Східної та Центральної Європи підтримують швидке приєднання Києва до НАТО, тоді як країни Західної Європи дотримуються більш обережної позиції. Такий розподіл думок відображає контури Балто-Чорноморського Союзу або концепції Міжмор'я, яка бере свій початок на початку ХХ століття. Країни цього регіону мають специфічні геополітичні інтереси, обумовлені безпосереднім сусідством із Росією, яка проводить агресивну зовнішню політику [3].

На думку політичного та економічного експерта, колишнього міністра праці Польщі Пйотра Кульпи, держави Західної Європи, такі як Франція та Німеччина, допускають можливість залишення України в «сірій зоні» безпеки між демократичним світом та авторитарною Росією. Фінальне комюніке Вільнюського саміту, яке не містило чіткої дорожньої карти членства України в НАТО, стало компромісним рішенням між цими двома позиціями. Разом із тим, Кульпа зазначає, що потенційний Балто-Чорноморський союз не може стати альтернативою НАТО чи ЄС, а навпаки, вступ України до цих структур є передумовою для формування такого альянсу. Всі потенційні члени об'єднання

мають отримати реальні гарантії безпеки, що унеможливує ізоляцію України від ширших європейських та євроатлантичних процесів [4].

З іншого боку, український політолог-міжнародник, експерт Аналітичного центру «Об'єднана Україна» Дмитро Левусь оцінює перспективи створення Міжмор'я більш оптимістично. Він припускає, що цей альянс може виникнути навіть за умови, що Україна не буде членом НАТО та ЄС. Водночас Левусь погоджується з тим, що інтеграція в межах Балто-Чорноморського регіону не може розглядатися як альтернатива європейській та євроатлантичній інтеграції України. Формування такого союзу, на його думку, не передбачає одномоментного підписання великої угоди, а має відбуватися через поступове поглиблення співпраці між країнами у різних сферах [4].

Таким чином, сучасні дискусії щодо євроатлантичної інтеграції України та регіональної безпеки вказують на реальну можливість зміцнення Балто-Чорноморського співробітництва. Водночас ключовими умовами ефективності такого об'єднання залишаються надання країнам-учасникам гарантій безпеки та їхнє поступове включення в ширші європейські та євроатлантичні структури. Відмінності у підходах західних і східних партнерів України до питань безпеки можуть відіграти роль у формуванні нових стратегічних альянсів у Центральній-Східній Європі [5].

Люблінський трикутник, тристоронній альянс України, Польщі та Литви, утворений 28 липня 2020 року, може розглядатися як прообраз потенційного союзу країн Балто-Чорноморського регіону [6]. Серед інших інтеграційних ініціатив, що демонструють регіональну співпрацю, варто відзначити Ініціативу трьох морів, яка передусім орієнтована на економічну взаємодію між державами-учасницями. Показово, що у червні 2022 року Україна офіційно приєдналася до цієї ініціативи, ставши її тринадцятим учасником. Концепція Балто-Чорноморського Союзу передбачає залучення різного кола країн, проте незмінними його учасниками у більшості моделей залишаються країни Балтії, Польща та Україна. Окремі підходи розширюють можливе членство за рахунок скандинавських держав, Румунії, Молдови, Туреччини, Грузії або навіть Великої Британії. Показовим у цьому контексті є створення 17 лютого 2022 року військово-політичного альянсу Великої Британії, Польщі та України, що передувало масштабному російському вторгненню [4].

У сучасних геополітичних реаліях перед країнами Балто-Чорноморського регіону постає низка стратегічних завдань, що є ключовими для їхньої безпеки та незалежності. Зокрема, ці завдання включають ефективне протистояння російській загрози, протидію можливим західним спробам умиротворення агресора та сприяння трансфор-

маційним процесам у самій Росії шляхом підтримки національно-визвольних рухів. Виконання цих завдань потребує високого рівня координації та взаємодії між державами регіону, такими як Україна, Польща, Литва, Латвія, Естонія, а також потенційно іншими країнами.

Одним із пріоритетних напрямів цієї співпраці є зміцнення військово-промислових комплексів держав-учасниць, що має включати як розвиток національних оборонних галузей, так і створення спільних виробничих потужностей. Важливість цього питання зумовлена необхідністю забезпечення стратегічної автономії регіону у сфері оборони. Історичний досвід показує, що залежність від постачання озброєнь ззовні нерідко супроводжується політичними обмеженнями та умовами, що можуть суперечити національним інтересам централ [7].

Польща, наприклад, здійснює масштабні закупівлі американської та південнокорейської військової техніки, що значною мірою зміцнює її обороноздатність. Однак у довгостроковій перспективі така стратегія не може вважатися оптимальною, адже вона не усуває залежності від зовнішніх партнерів. Аналогічна проблема постає й перед Україною, яка стикається з політичними обмеженнями щодо використання отриманого озброєння. Зокрема, західні партнери в ряді випадків накладають обмеження на застосування військової техніки проти об'єктів на території Росії, що значно звужує можливості України у веденні воєнних операцій [8].

Відповідно, розвиток власних військово-промислових потужностей має стати стратегічним пріоритетом для країн Балто-Чорноморського регіону. Це дозволить не лише зменшити залежність від зовнішніх постачальників, але й сформувати нову архітектуру безпеки, в межах якої регіональні держави матимуть змогу самостійно реагувати на виклики безпеки.

Ще одним дискусійним аспектом є роль НАТО у забезпеченні безпеки регіону. Попри те, що членство в Альянсі надає країнам певні гарантії безпеки, воно також містить обмежувальні фактори, що можуть стримувати їхню зовнішньополітичну та військову активність. Зокрема, положення Північноатлантичного договору передбачають колективну відповідальність за безпеку, проте практика свідчить, що рішення щодо застосування статті 5 ухвалюються в умовах політичних компромісів та інституційних обмежень. Це викликає питання щодо ефективності Альянсу в кризових ситуаціях та необхідності доповнення його механізмів регіональними ініціативами, такими як Міжмор'я [9].

Таким чином, формування оборонної автономії країн Балто-Чорноморського регіону є важливим елементом їхньої стратегії безпеки. Зміцнення військово-промислового комплексу, диверсифікація механізмів безпекової співпраці та посилення

регіональної координації дозволять країнам регіону ефективніше реагувати на виклики сучасного міжнародного порядку.

Одним із ключових питань, що постають перед Україною в контексті її безпекової політики, є необхідність перегляду підходів до ядерного стримування. У 1994 році Україна відмовилася від третього за величиною ядерного арсеналу у світі, підписавши Будапештський меморандум, що передбачав гарантії безпеки з боку ядерних держав, зокрема США, Великої Британії та Росії. Однак повномасштабна агресія Росії проти України у 2022 році поставила під сумнів дієвість цього механізму безпеки. З точки зору міжнародного права та стратегічних реалій, це створює підстави для перегляду України своєї ядерної політики та, принаймні, для використання цього питання як важеля у дипломатичних переговорах.

Відсутність власного ядерного потенціалу значно обмежує можливості України у сфері стримування агресора. У сучасній міжнародній системі володіння ядерною зброєю залишається одним із найефективніших інструментів забезпечення національної безпеки. Тому питання ядерного статусу України може розглядатися не лише з позиції відновлення історичної справедливості, але й у контексті стратегічного стримування та запобігання майбутнім актам агресії [10].

Крім цього, критично важливим аспектом безпекової політики України та її партнерів у Балто-Чорноморському регіоні є розвиток військово-промислового комплексу, що має забезпечувати не лише потреби національних збройних сил, але й сприяти підтримці рухів за національне самовизначення, які можуть активізуватися в Російській Федерації в найближчі роки. З історичної перспективи розпад імперій часто супроводжувався збройними конфліктами та боротьбою за незалежність окремих народів, і сучасна Росія не є винятком.

Враховуючи ці обставини, стратегічним завданням країн Балто-Чорноморського регіону є створення потужного оборонного сектору, який дозволить не лише забезпечити їхню власну військову безпеку, але й потенційно підтримати сили, що прагнуть до політичної та національної емансипації всередині Російської Федерації. Це завдання особливо актуальне, оскільки держави регіону стикаються з правовими обмеженнями щодо експорту зброї, що була отримана з інших країн. Наприклад, Польща, яка активно закуповує військову техніку у США та Південної Кореї, не може передавати її третім сторонам без відповідного дозволу. Таким чином, єдиним реальним способом забезпечити незалежність у сфері військового постачання є створення власних виробничих потужностей, здатних виготовляти достатні обсяги озброєння для внутрішніх потреб і потенційної підтримки зовнішніх ініціатив.

Розвиток оборонного комплексу країн Балто-Чорноморського регіону є не лише інструментом забезпечення їхньої безпеки, але й потенційним механізмом довгострокової трансформації простору Східної Європи та Євразії. Це вимагає від країн регіону скоординованих зусиль у сфері військово-промислового виробництва, технологічної кооперації та стратегічного планування, спрямованого на зміцнення безпекової архітектури Центрально-Східної Європи [11].

Наступним стратегічним напрямом співпраці країн Балто-Чорноморського регіону є інформаційна політика та комунікаційні стратегії, спрямовані на формування стійкого міжнародного дискурсу щодо необхідності активної протидії загрозам з боку Російської Федерації. Досвід останніх десятиліть показує, що країни Центрально-Східної Європи змушені докладати значних зусиль для переконання своїх західних партнерів у необхідності жорсткішої позиції щодо російської агресії. У цьому контексті особливого значення набуває розробка ефективної інформаційної стратегії, яка б включала як протидію російській дезінформації, так і формування довгострокових наративів, що сприяють консолідації міжнародної підтримки України та інших країн регіону.

Крім того, важливим аспектом є мобілізація суспільного потенціалу країн Балто-Чорноморського регіону. Виклики, з якими стикається регіон, зумовлюють необхідність зміцнення національної стійкості, розвитку стратегічної культури та формування суспільства, орієнтованого на безпекову самодостатність. В історичному контексті саме екзистенційні загрози нерідко стимулювали держави до технічних, економічних і військових проривів. У цьому сенсі Східна Європа опинилася в точці стратегічного вибору, який визначить її подальший розвиток.

Особливу роль у цьому процесі відіграватиме інтеграція військової та цивільної сфер. Формування суспільств, що приділяють належну увагу оборонним питанням без шкоди для розвитку науки, техніки та освіти, може стати ефективною відповіддю на сучасні виклики. Баланс між милітаризацією та збереженням громадянських прав і свобод є ключовим завданням для східноєвропейських держав, які прагнуть одночасно забезпечити свою безпеку та залишатися демократичними суспільствами.

У довгостроковій перспективі стабільність у Східній Європі є вигідною не лише для держав регіону, а й для всієї західної цивілізації. В умовах ослаблення дестабілізуючого впливу Російської Федерації саме країни Балто-Чорно-

морського простору можуть відігравати ключову роль у безпековій архітектурі Європи, виступаючи гарантами стабільності на східному фланзі євроатлантичної спільноти. При цьому їхня тісна інтеграція з Європою сприятиме зміцненню європейської ідентичності регіону, що створить додаткові можливості для його розвитку та співпраці із західними партнерами [2].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті здійснено комплексний аналіз безпекової трансформації Східної Європи через призму Балто-Чорноморського союзу, концепції, що розглядається як потенційний інструмент стабілізації регіону в умовах зростаючої загрози з боку Росії. Окреслюються історичні витоки ідеї Міжмор'я, її сучасні трансформації та ключові виклики, що стоять перед країнами регіону на шляху до інтеграції.

Значна увага приділяється геополітичним реаліям, що формують потребу в новій архітектурі безпеки, де країни Центрально-Східної Європи можуть відігравати роль не лише об'єктів, а й активних суб'єктів міжнародної політики. Україна постає центральним елементом цього процесу, адже її територіальне положення, військовий потенціал та політична роль визначають перспективи будь-якого регіонального союзу. Водночас автор вказує на проблеми практичної реалізації цієї інтеграційної ініціативи, зокрема відсутність чіткої спільної стратегії між потенційними учасниками, розбіжності в економічних моделях, а також складнощі у вибудові відносин з НАТО та ЄС.

Стратегічна автономія оборонного сектору, розвиток військово-промислових комплексів, а також спільні оборонні ініціативи розглядаються як необхідні умови зміцнення регіональної безпеки. Важливим є питання зменшення залежності країн регіону від зовнішніх постачальників озброєнь, що потребує створення власних виробничих потужностей. Водночас наголошується на необхідності координації у сфері інформаційної безпеки, оскільки сучасне геополітичне протистояння має значний інформаційний вимір.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі можуть зосереджуватися на розробці більш конкретних сценаріїв регіональної інтеграції, оцінці потенційних моделей оборонного співробітництва та виробленні дієвих механізмів зміцнення інформаційної стійкості. Важливим напрямом подальших розвідок є також питання взаємодії Балто-Чорноморського союзу з ширшими європейськими структурами, зокрема ЄС та НАТО, а також оцінка можливих викликів і ризиків у контексті довгострокових геополітичних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Jakubec, M. *Intermarium: Geopolitical Strategies in Central and Eastern Europe*. Warsaw: Polish Academy of Sciences, 2021. 320 p.
2. Керимоглу, Д. На шляху до Балто-Чорноморського союзу: Міжмор'я як життєздатна модель для Східної Європи Хвиля. – 2023. – 6 листопада. – Режим доступу: https://hvylyya.net/uk/analytics/282257-na-puti-k-balto-chernomorskomu-soyuzu#google_vignette, – Дата звернення: 05.05.2024.
3. Larrabee, F. S. *NATO's Eastern Agenda in a New Strategic Era*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2003. 222 p.
4. Бенілюкс у Центральній Європі. Проект «Балто-Чорноморського Союзу»: чи став він ближче за півтора роки війни Путіна? URL: <https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2066918/beniliuks-u-tsentral-nii-evropi-proiekt-balto-chornomors-kogo-soiuzu-chi-stav-vin-blizhche-za-pivtora-roki-viini-putina>, – Дата звернення: 12.06.2024.
5. Kanet, R. E. (Ed.). *Security Dynamics in the Post-Soviet Space: EU and NATO Responses*. London: Palgrave Macmillan, 2007. 289 p.
6. RAND Corporation. *Building Security in the Baltic-Black Sea Region: Military Cooperation and Strategic Readiness*. Santa Monica, CA: RAND, 2023. 145 p.
7. Górka-Winter, B., & Zięba, R. (Eds.). *Central European Security Concerns: Bridging the Gap Between NATO and the EU*. Warsaw: Polish Institute of International Affairs, 2006. 300 p.
8. Chatham House. *Russian Influence Operations and the Role of Strategic Communications in Europe*. London: Chatham House, 2023.
9. Керимоглу, Д. На шляху до Балто-Чорноморського союзу: Міжмор'я як життєздатна модель для Східної Європи. – 2023. – 6 листопада. URL: https://hvylyya.net/uk/analytics/282257-na-puti-k-balto-chernomorskomu-soyuzu#google_vignette, – Дата звернення: 05.05.2024.
10. EUvsDisinfo. *2023 Report on Disinformation Threats in Eastern Europe*. Brussels: European External Action Service, 2023.
11. Delcour, L. *The EU's Eastern Partnership: Geopolitics and Policy Inertia*. London: Palgrave Macmillan, 2011. 256 p.

НОВА ПОЛІТИКА НАТО ЩОДО ЖІНОК, МИРУ І БЕЗПЕКИ (2024): БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ, ЦІЛІ, ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ

NATO'S NEW POLICY ON WOMEN, PEACE AND SECURITY (2024): SECURITY ENVIRONMENT, OBJECTIVES, INSTITUTIONAL FRAMEWORK

Моїсєва Т.М.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та права

Національного університету «Одеська політехніка»

Проблема гендерної рівності набуває пріоритетної ваги в сучасному світі та актуалізується, передовсім, непропорційністю долученості жінок до попередження та реагування на величезну кількість викликів і загроз, з якими вони стикаються. Актуальність проблеми підтверджується чільним місцем, яке вона займає в діяльності міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, Європейський Союз, НАТО). У статті, на основі порівняльного аналізу окремих редакцій (2018 та 2024 років) Політики НАТО в сфері жінок, миру і безпеки, ґрунтовно охарактеризовано зміст та виокремлено особливості Політики WPS-2024. Зауважено, що Політика WPS-2024 була ухвалена в умовах повномасштабної російсько-української війни, глобальних геополітичних змін, формування нових безпекових викликів, відтак – це позначилося на її структурі та змісті. У WPS-2024 з'явилися новації, дослідження яких представляє науковий і практичний інтерес. Зокрема, підкреслено, що в Політиці WPS-2024, на відміну від попередніх версій, подано характеристику безпекового середовища та визначено загрози, які мають (або можуть мати) гендерний аспект: тероризм; проблеми (гендерного характеру) в регіоні країн-південних сусідів НАТО; зміна клімату; роль гендерної дезінформації і технологій; різні форми сексуального та гендерно зумовленого насильства (ГЗН), включаючи сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК), а також ГЗН із застосуванням технологій, експлуатацію і наругу, торгівлю людьми. Акцентовано, що гендерна дезінформація, гендерне насильство із застосуванням технологій (TFGBV), а також гендерні аспекти зміни клімату та штучного інтелекту, були віднесені до викликів вперше. Виділено Стратегічні цілі Політики WPS-2024. Особливу увагу приділено розділу «Інтеграція до трьох основних завдань», в кожному підрозділі якого сформульовані (в загальному вигляді) задачі Альянсу та очікувані результати.

Ключові слова: «жінки, мир та безпека» (WPS), політика НАТО, гендерна рівність, безпекові виклики, гендерна дезінформація, гендерний вимір зміни клімату та насильства із застосуванням технологій, стратегічні цілі, стримування і оборона, безпека шляхом співробітництва, кооперативна безпека, інституції Політики WPS.

The problem of gender equality is gaining priority in the modern world and is actualized, first of all, by the disproportionality of women's involvement in preventing and responding to the huge number of challenges and threats they face. The relevance of the problem is confirmed by the prominent place it occupies in the activities of international organizations (UN, Council of Europe, European Union, NATO). The article, based on a comparative analysis of separate editions (2018 and 2024) of the NATO Policy on Women, Peace and Security, thoroughly characterizes the content and highlights the features of the WPS-2024 Policy. It is noted that the WPS-2024 Policy was adopted in the context of a full-scale Russian-Ukrainian war, global geopolitical changes, and the formation of new security challenges, which therefore affected its structure and content. WPS-2024 has innovations, the study of which is of scientific and practical interest. In particular, it is emphasized that the WPS-2024 Policy, unlike previous versions, provides a description of the security environment and identifies threats that have (or may have) a gender aspect: terrorism; problems (of a gender nature) in the region of NATO's southern neighbors; climate change; the role of gender disinformation and technology; various forms of sexual and gender-based violence (SGBV), including conflict-related sexual violence (CRSV), as well as technology-enabled GBV, exploitation and abuse, and trafficking in human beings. It is emphasized that gender disinformation, technology-enabled gender-based violence (TFGBV), as well as gender aspects of climate change and artificial intelligence, were included as challenges for the first time. The Strategic Objectives of the WPS-2024 Policy are highlighted. Particular attention is paid to the section "Integration into three main tasks", each subsection of which formulates (in general terms) the tasks of the Alliance and expected results.

Key words: «Women, Peace and Security» (WPS), NATO policy, gender equality, security challenges, gender disinformation, gender dimensions of climate change and technology-enabled violence, strategic objectives, deterrence and defence, security through cooperation, cooperative security, institutions WPS policies.

Постановка проблеми. Питання гендерної рівності набуває пріоритетної ваги в сучасному світі. Гендерна рівність є важливим показником розвитку кожної країни, забезпечення прав і свобод громадян та побудови паритетної демократії. Проблема актуалізується, в першу чергу, непропорційністю долученості жінок до попередження

та реагування на величезну кількість викликів і загроз, з якими вони стикаються.

На сайті організації ООН «UN Women» («ООН-Жінки») представлено низку красномовних фактів, що підтверджують цю тезу. Наведемо деякі з них. В багатьох країнах, жінки мають обмежений правовий захист: у 2022 році лише 14% усіх жінок

і дівчат (бл. 557 млн.) жили в країнах із надійним правовим захистом, що гарантує жінкам основні права людини [9].

Збільшується (на користь чоловіків) *гендерний розрив в соціальному захисті* (грошові допомоги, захист від безробіття, пенсії та охорона здоров'я): згідно з даними, наведеними в доповіді «ООН-Жінки», напередодні Міжнародного дня боротьби за ліквідацію бідності (17 жовтня 2024 р.), два мільярди жінок і дівчат не мають доступу до жодної форми соціального захисту [18].

Жінки потерпають від *війн і конфліктів*. У 2023 році частка жінок, загиблих у збройних конфліктах, подвоїлася порівняно з 2022 роком (четверо з кожних десяти загиблих у 2023 році, були жінками), а перевірені ООН випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, зросли на 50%. Як зауважила виконавчий директор «ООН-Жінки» та заступник Генерального секретаря ООН Сіма Бахус: «Жінки продовжують платити ціну війн чоловіків» [19].

Значно скромніше виглядають цифри *залученості жінок* до різних сфер суспільного та політичного життя. Так, у 2023 році жінки становили лише 9,6% учасників переговорів у мирних процесах [19]; у 2024 році жінки займали тільки 27% місць у національних парламентах і 35,5% місць у місцевих органах влади [15].

Про актуальність проблеми гендерної рівності свідчить чільне місце, яке вона займає в *діяльності міжнародних організацій*. Визнаючи проблему глобальною, значну увагу їй приділяє *Організація Об'єднаних Націй*. Це підтверджується низкою прийнятих резолюцій (однією з ключових є резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 від 2000 р. – щодо жінок, миру та безпеки), а також тим, що гендерна рівність була визначена – як одна з 17 цілей сталого розвитку «Порядку денного 2030» [7; 16].

Стратегії гендерної рівності були ухвалені *Радою Європи* [6], та *Європейським Союзом* [10].

Не залишається осторонь проблематики і *Організація Північноатлантичного Договору (НАТО)*. Першу політику НАТО/РСАП (Рада євроатлантичного партнерства) у сфері жінок, миру та безпеки (Women, Peace and Security – **WPS**), було затверджено, на виконання Резолюції РБ ООН № 1325 (від 2000 р.), в грудні 2007 р. [4, посилання № 7; 20]. В подальшому, Політика неодноразово оновлювалася (2011 р., 2014 р., 2018 р., 2024 р.) та деталізувалася у відповідних Планах дій (2010 р., 2014 р., 2016 р., 2018 р.) [14].

Політика WPS-2024 ухвалена в умовах повномасштабної російсько-української війни, глобальних геополітичних змін, формування нових безпекових викликів, що позначилося на її структурі та змісті. У WPS-2024 з'явилися новації, дослідження яких представляє науковий і практичний

інтерес – з огляду на значення проблеми гендерної рівності (як на глобальному, так і на національному рівні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В українській історіографії, праці, в центрі уваги яких перебуває гендерна політика НАТО, представлені досить широко. В тій, чи іншій мірі, різні редакції Політики WPS, розглядалися в дослідженнях, присвячених: загальним засадам гендерної політики НАТО (автори Аніщенко Ю., Мараєва В.) [1]; використання досвіду НАТО в збройних силах України (автори Вінтоняк В. Ф. Іванова О.А., Грушко І., Майко Т., Стрелков В., Кринець Л., Сидоренко А.) [2]; діяльності міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності (автори Камінська Н. В., Свешнікова М.М., Орловська Н. А., Степанова Ю. П.) [3].

Водночас, в опрацьованих розвідках, відсутній глибокий аналіз стратегічних документів НАТО в сфері WPS, який дає можливість сформулювати комплексне уявлення щодо концепції гендерної політики Альянсу, механізмів та інструментів її реалізації. Політика WPS-2024, яка була ухвалена нещодавно, ще не стала об'єктом ґрунтовних наукових досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є характеристика змісту та виокремлення особливостей нової Політики НАТО у сфері жінок, миру і безпеки, на основі порівняльного аналізу редакцій Політики 2018 та 2024 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нова стратегія НАТО щодо жінок, миру та безпеки була ухвалена 10 липня 2024 року, на Вашингтонському саміті глав держав і урядів країн Альянсу [8].

Прийняття стратегії передувало активне обговорення оновленої політики WPS з представниками громадянського суспільства, експертами, політиками, посадовцями. Так, 18-19 січня 2024 року відбулися переговори НАТО з представниками громадянського суспільства, в рамках першого засідання нової Консультативної групи громадянського суспільства (CSAP) з питань жінок, миру та безпеки, під керівництвом спеціального представника Генерального секретаря НАТО з WPS Ірен Феллін [12].

А вже напередодні Вашингтонського саміту НАТО (9 липня 2024 р.), державний секретар США Ентоні Блінкен провів прийом у Державному департаменті НАТО з питань жінок, миру та безпеки, за участю: урядовців, політичних лідерів, міністрів закордонних справ і оборони країн Альянсу та країн-партнерів (України, Австралії, Нової Зеландії, Японії, Республіки Корея), науковців і представників громадянського суспільства. Перед прийомом, було проведено круглий стіл (на рівні експертів) «Жінки, мир і безпека», органі-

заторами якого стали Ірен Феллін та посол США з особливих доручень, в Офісі секретаря США з глобальних жіночих питань, Гіта Рао Гупта [21].

Офіційний текст «Політики НАТО у сфері жінок, миру і безпеки» (2024) складається з декількох **змістовних «блоків»** (заголовків, які ми, умовно, будемо позначати як «розділи» та «підрозділи»): «Вступ», «Середовище безпеки», «Сфера застосування і стратегічні цілі», «Інтеграція до трьох основних завдань» (з підрозділами – «Стимування і оборона», «Безпека шляхом співробітництва», «Кооперативна безпека», «Інституційні засади», «Впровадження, моніторинг і звітність») [4].

Для порівняння – **структурними складовими Політики WPS-2018**, є наступні: «Вступ», «Інтеграція» (з підрозділами «Кооперативна безпека», «Антикризовий менеджмент», «Коллективна оборона»), «Інклюзивність», «Цілісність», «Моніторинг і звітність» [13].

«**Вступну**» частину WPS-2024, на нашу думку, можна визначити, як **загальні засади Політики НАТО** у сфері жінок, миру та безпеки. Підкресливши, що Політика ґрунтується на досягненнях, досвіді та уроках багаторічної роботи у сфері WPS – як Альянсу (в цілому), так і «окремих держав-членів НАТО, країн-партнерів і громадських організацій», **наголошено на наступному: 1)** політика «Жінки, мир і безпека» відповідає основним цінностям та пріоритетам НАТО та є невіддільною складовою сталого миру; **2)** Альянс відданий зобов'язанням у просуванні глобального порядку денного WPS, у відповідності до Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 та подальших резолюцій у цій сфері; **3)** організація визнає непропорційність впливу криз, конфліктів та постконфліктних ситуацій на жінок і дівчат, а також наявність перешкод для повноцінної участі жінок у громадському і політичному житті та у процесах миру і безпеки; **4)** роль жіноцтва у реагуванні на виклики і підтриманні стійкості суспільств, критично важлива, а повна, «рівноправна, безпечна і значуща участь жінок в ухваленні рішень є вирішальною для виконання мандата НАТО, а також для миру і стабільності в євроатлантичному регіоні»; **5)** відповідальність за реалізацію глобального порядку денного WPS покладається насамперед на уряди (через національні плани дій і стратегії національної безпеки і оборони), а досягненню Альянсом цілей Політики сприятиме гармонізація національних і глобальних зусиль; **6)** НАТО забезпечуватиме інтеграцію Політики – як невід'ємної складової цивільних і військових структур (в усіх контекстах); **7)** політика НАТО у сфері людської безпеки та тематика WPS є взаємопов'язаними, підкріплюють одна одну, водночас залишаючись відокремленими [4, pp. 1-7].

У Політиці WPS-2024, на відміну від попередніх версій, подано **характеристику безпечного середовища** та визначено загрози, що мають (або можуть мати) гендерний аспект.

Констатуючи, що мир у євроатлантичному регіоні зруйновано діями Російської Федерації, в документі наголошено, що «*Російська Федерація є найбільш значною і прямою загрозою безпеці Альянсу та миру і стабільності на євроатлантичному просторі*». Визнано, що Росія, здійснюючи загарбницьку війну, поряд з іншими методами ведення війни (що особливо негативно позначаються на жінках та дівчатах), використовує позбавлення волі, катування, незаконні вбивства, сексуальне насильство [4, pp. 8, 10].

До **безпечних викликів** також віднесено: тероризм; проблеми (гендерного характеру) в регіоні країн-південних сусідів НАТО; зміну клімату; роль гендерної дезінформації і технологій; різні форми сексуального та гендерно зумовленого насильства (ГЗН), включаючи сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК), а також ГЗН із застосуванням технологій, експлуатацію і наругу, торгівлю людьми [4, pp. 11-15].

Тероризм «в усіх його формах і проявах», визначено найбільш серйозною асиметричною загрозою – як для безпеки території, населення і збройних сил Альянсу, так і для міжнародного миру й добробуту. Жінки, в явищі тероризму, можуть виконувати декілька «ролей»: злочинниць/учасниць терористичних організацій; жертв тероризму; або відігравати «вирішальну роль у запобіганні і боротьбі з тероризмом» [4, pp. 8, 11].

Загроза взаємопов'язаних безпечних, економічних, політичних та демографічних проблем (в їх гендерному вимірі) *країн-південних сусідів НАТО* (за Стратегічною концепцією НАТО-2022, це, насамперед, держави у таких регіонах, як Близький Схід, Північна Африка і Сахель) полягає в їх здатності позначатися на будь-яких ініціативах, «спрямованих на зміцнення регіональної стабільності і безпеки» [4, п. 12; 5, С. 4, п. 11].

Вирішальним викликом сьогодення (і в політиці WPS-2024, і в Стратегічній концепції НАТО-2022) визнано *зміну клімату*, яка може впливати – як на стійкість цивільного населення, так і на «збройні сили і засоби, об'єкти, місії і багатопрофільні операції Альянсу». НАТО визнає вагому роль жіноцтва в пошуку шляхів та засобів розв'язання безпечних проблем, пов'язаних зі зміною клімату [4, п. 13; 5, п. 19].

Заслужують на увагу (виокремлені в WPS-2024) такі безпечні загрози, як: поширення стратегічними суперниками та потенційними противниками НАТО (державними та недержавними) гендерних наративів та *гендерної дезінформації*, з метою дестабілізації західних суспільств; та *використання новітніх технологій*, які можуть

створювати – як можливості для розбудови світу з більшою гендерною рівністю, так і ризики посилення гендерної нерівності [4, п. 14].

Ілюстрацією гендерного (а скоріше – жіночого) виміру зміни клімату та насильства, із застосуванням технологій, є інформація, розміщена на сайті UN Women. Зокрема, зауважено, що *зміна клімату та забруднення довкілля* збільшують ризики насильства щодо жінок і дівчат «через переміщення, дефіцит ресурсів і відсутність продовольчої безпеки, а також порушення надання послуг для постраждалих». За підрахунками, 80% осіб, переміщених через зміну клімату, становлять жінки. Неконтрольоване переміщення (незаконна міграція) призводить до збільшення масштабів торгівлі людьми. У 2020 році, на кожні 10 жертв торгівлі людьми, виявлених у всьому світі, припало чотири дорослі жінки та дві дівчини [9].

Що стосується *насильства щодо жінок і дівчат, спричиненого технологіями*, є певні труднощі зі збором глобальних порівняльних даних, зумовлені відсутністю загальних підходів до визначення цього явища. Але, дослідження на регіональному та національному рівнях, демонструють високі показники переслідувань і зловживань в Інтернеті. Так, кожна десята жінка в Європейському Союзі повідомляє, що зазнавала кіберпереслідувань (на сайтах соціальних мереж, через електронні листи та SMS-повідомлення), починаючи з 15 років; 73% жінок-журналістів (згідно з даними всесвітнього опитування) стикалися з насильством в Інтернеті [9].

Варто підкреслити, що *гендерна дезінформація, гендерне насильство із застосуванням технологій (TFGBV), а також гендерні аспекти зміни клімату та штучного інтелекту*, були **віднесені до викликів вперше** – саме у WPS-2024 [8].

Перелічені безпекові виклики є взаємопов'язаними, носять глобальний характер та формують широке та нестійке безпекове середовище, яке, по різному, може позначатися на жінках і дівчатах [4, пп. 8, 9].

В розділі «**Сфера застосування і стратегічні цілі**» наголошено, що Політика WPS поділяє цілі, закріплені в Стратегічній концепції НАТО-2022 та має забезпечити політичне підґрунтя дій Альянсу щодо підтримання міжнародного миру і безпеки, шляхом інтеграції тематики WPS до трьох основоположних завдань НАТО: стримування і оборони, запобігання і врегулювання криз, а також безпеки шляхом співробітництва [4, п. 16].

В редакції документу 2024 р., **чітко визначені та конкретизовані стратегічні цілі Політики WPS**, що відповідають мандату і завданням НАТО. **1) Гендерно-чутливе керівництво та підзвітність**: розширення досвіду лідерів НАТО з гендерних питань, гарантування гендерної рівності та відповідальність за реалізацію Порядку

денного WPS. **2) Участь**: прагнення до формування гендерно збалансованих колективів в робочих структурах НАТО (на посадах різних рівнів); сприяння рівноправній, безпечній та змістовній участі жінок у справах миру та безпеки (на місцевому, національному, регіональному та глобальному рівнях) – виходячи з визнання, що участь, запобігання і захист пов'язані між собою і підкріплюють один одного. **3) Запобігання**: зміцнення ролі НАТО у попередженні та протидії загрозам, що непропорційно впливають на жінок і дівчат; заохочення активного залучення жіноцтва до різнорівневих ініціатив та проєктів щодо недопущення криз та управління ними, надання допомоги і відновлення. **4) Захист**: всіяке сприяння захисту та забезпеченню жінок і дівчат від усіх форм гендерно зумовленого насильства [4, п. 17].

Доцільно зауважити що, в **контексті визначення стратегічних цілей, WPS-2024 відрізняється від WPS-2018**, де завдання НАТО, в порядку денному «Жінок, миру та безпеки», не були чітко сформульовані. Натомість, в інших «розділах» документу, їх окреслено у відповідності до визначених принципів WPS-2018 (інтеграції, інклюзивності та цілісності) та планів інтеграції гендерних аспектів у основні завдання Альянсу [13].

Найбільш об'ємною частиною документу, є розділ «**Інтеграція до трьох основних завдань**», який (як зазначалося) поділяється на декілька підрозділів [4].

В кожному з підрозділів сформульовані (в загальному вигляді) завдання Альянсу та очікувані результати. Особливий інтерес, на наш погляд, представляє підрозділ «**Стимування і оборона**», адже ці складові діяльності НАТО «залишаються основою зобов'язання держав-членів Альянсу захищати один одного за Статтею 5» Північно-атлантичного Договору. В сфері стимування та оборони, Політика WPS узгоджується з Військовою стратегією НАТО, Концепцією стимування і оборони євроатлантичного регіону (DDA 2020) і Основоположною концепцією ведення бойових дій НАТО (NWCC 2021) та передбачає *інтеграцію гендерних перспектив* до: «доктрини, системи оцінки готовності, програм регулярних тренувань і навчань»; всіх аспектів діяльності; «військових і невійськових владних інструментів» [4, пп. 19, 25].

Очікується, що така *інтеграція сприятиме*: кращому розумінню оперативного та безпекового середовища; вдосконаленню процесу ухвалення політичних рішень та адаптованих заходів (з урахуванням гендерної специфіки); покращенню оперативної ефективності (в тому числі – в питаннях боротьби з тероризмом, новітніх технологій, відповіді на гібридні загрози та ін.) [4, пп. 19, 25].

Забезпечення стійкості суспільств визнається обов'язком національних урядів і колективним зобов'язанням та має спиратися на рівноправну

і активну участь всіх категорій населення, включаючи жінок і жіночі громадські спілки [4, п. 21].

Як вже було зауважено, в Розділі «Середовище безпеки», вперше до викликів було віднесено гендерну дезінформацію та гендерно зумовлене насильство (ГЗН), із застосуванням технологій. В підрозділі «Стимування і оборона», їм приділено окрему увагу. Зокрема підкреслено, що *гендерна дезінформація і гендерні наративи* використовуються, як зброя та активно застосовуються у ворожих інформаційних стратегіях. «Інструментами» протидії (запобігання, виявлення і реагування) можуть стати: стратегічні комунікації, політичний діалог та громадська дипломатія [4, пп. 19, 25].

Зростаючою загрозою для жінок і дівчат, є *гендерно зумовлене насильство, із застосуванням технологій*, що активно використовується (із зловмисною метою) окремими державними і недержавними суб'єктами та спричиняє зменшення ролі жіноцтва в різних сферах, а відтак – негативно позначається на демократичних засадах суспільств, «підриває мир і безпеку». Слід відмітити, що в цьому напрямку, WPS-2024 не пропонує конкретних підходів та «механізмів» розв'язання проблеми, а обмежується загальною фразою щодо сприяння впровадженню заходів «покликаних поліпшувати розуміння, запобігати і боротися з ГЗН із застосуванням технологій» [4, п. 23].

Підрозділ «**Безпека шляхом співробітництва**», по суті має антикризову спрямованість і зосереджується на питаннях: інтеграції гендерних перспектив до усіх аспектів кризового реагування, готовності і управління, планування і проведення операцій (при тісній взаємодії з радниками і координаторами з гендерних питань – з метою проведення гендерного аналізу і посилення обміну інформацією); співробітництві з місцевими жіночими і громадськими мережами і організаціями у сфері запобігання і врегулювання криз» [4, пп. 26-29].

Напрямам та формам взаємодії НАТО із країнами-партнерами та іншими організаціями, присвячений Підрозділ «**Кооперативна безпека**».

Відносини з партнерами розвиватимуться з опорою на усталені інструменти і механізми партнерства, передовсім: розвиток діалогу з питань гендерних перспектив та гендерного виміру нових безпекових викликів; впровадження ініціатив з розбудови спроможностей; обмін інформацією, досвідом та передовими методами; навчання і заходи підготовки. За сприяння Альянсу, країни-партнери матимуть змогу розбудовувати (з урахуванням гендерного аспекту) установи безпеки і оборони та національні системи освіти і підготовки [4, пп. 31-33].

Політика WPS-2024 (як і WPS-2018) передбачає розвиток двосторонніх робочих контак-

тів з *міжнародними організаціями*, такими, як: ООН, Європейський союз, Організація з безпеки і співробітництва в Європі та Африканський союз [4, п. 34; 13, п. 15].

Значущим для ефективної реалізації порядку денного WPS (в обох редакціях Політики), визнано *співробітництво з громадянським суспільством*, в тому числі, у форматі Дорадчої (Консультативної) групи з питань громадянського суспільства – ДГТС (Civil Society Advisory Panel – CSAP), що слугує «майданчиком» для проведення регулярного діалогу та консультацій [4, п. 35; 13, п. 16].

Підрозділ «**Кооперативна безпека**» WPS-2024 містить ще *дві* взаємопов'язані *новації*. Мова йде про *координацію з суб'єктами приватного сектору* (у державах – членах Альянсу і країнах-партнерах), з питань гендерних аспектів технологій, зокрема – відповідального використання застосунків *штучного інтелекту*.

Небезпеки, які здатні нести новітні технології та штучний інтелект (в їх гендерному вимірі) підкреслені і в переглянутій (10 липня 2024 року) стратегії НАТО щодо штучного інтелекту (ШІ): «Дезінформація, озброєння гендерних наративів, технологічно спрощене гендерне насильство та інформаційні операції за допомогою штучного інтелекту «...» можуть мати серйозні наслідки для Альянсу» [17, п. 15].

Важливим, для розуміння «інструментів» та підходів НАТО до практичної реалізації Політики WPS, є підрозділ «**Інституційні засади**» (подібний розділ/підрозділ у WPS-2018, відсутній). Зокрема, в ньому задекларовано *наступні пріоритети*: усебічний підхід в галузі комунікацій; постійна взаємодія між зацікавленими сторонами (цивільними і військовими) та досягнення кращого гендерного балансу (насамперед, шляхом збільшення кількості жінок на керівних посадах і на рівні ухвалення рішень) у всіх робочих структурах НАТО; включення гендерних перспектив до процесів ухвалення рішень, розробки планів (підготовки, навчання, оцінювання), вироблення доктрин та обміну досвідом; досягнення сумісності підходів держав – членів Альянсу і країн-партнерів (щодо урахування гендерних перспектив) при формуванні національних програм підготовки і професійної військової освіти та під час військових операцій [4, пп. 37-42].

Варто підкреслити, що НАТО декларує дотримання підходу нульової терпимості до усіх актів сексуальної експлуатації і наруги та акцентує на потребі створення безпечного робочого середовища та запобігання переслідуванням, цькуванню і дискримінації. Значною мірою, цьому сприятимуть: комунікаційна стратегія, цільове навчання, механізми підзвітності та інші ініціативи з підвищення обізнаності. [4, пп. 43, 44].

Що стосується **інституційних засад**, слід зауважити, що інституційна система забезпечення політики WPS, не нова, вона формувалася тривалий період – з часу впровадження в Альянсі порядку денного «Жінки, мир та безпека». Інституційна структура є досить розгалуженою, безпосередньо в тексті підрозділу, названі лише деякі з **посадових осіб та інституцій**, відповідальних за розробку та впровадження політики НАТО в сфері WPS: Цільова група керівництва (Цільова керівна група) WPS НАТО, Цільова технічна група WPS НАТО, Спеціальна представниця Генерального секретаря НАТО з питань жінок, миру та безпеки; Комітет НАТО з гендерних перспектив (КНП). Додаткову інформацію щодо цих та інших інституцій WPS, можна знайти в матеріалах розміщених на сайті НАТО.

Стисло охарактеризуємо **інституційну структуру WPS**: *Цільова група керівництва (Цільова керівна група) WPS* – слугує платформою для штаб-квартири та агенцій НАТО в здійсненні стратегічного управління та реалізації порядку денного WPS; *Цільова технічна група WPS НАТО* (у складі координаторів з Міжнародного секретаріату, Міжнародного військового штабу і стратегічних командувань) – відповідальна за інтеграцію гендерних перспектив до усіх аспектів діяльності НАТО, створює можливості для координації і обміну інформацією; *Спеціальна представниця Генерального секретаря НАТО з питань жінок, миру та безпеки* – є координатором високого рівня для роботи НАТО в цій сфері; *Гендерні координатори та координатори WPS* – керують інтеграцією гендерних аспектів та реалізацією порядку денного WPS у Міжнародному військовому штабі (IMS) та Міжнародному секретаріаті (IS) НАТО; *Радники з гендерних питань* – діють на стратегічному та оперативному рівнях, працюють у військових структурах НАТО та в усіх операціях і місіях; *Управління радника з гендерних питань Міжнародного військового штабу (IMS GENAD)* – підтримує впровадження гендерної проблематики, в тому числі, в місії, операції та заходи НАТО; *Комітет НАТО з гендерних перспектив* (дорадчий орган Військового комітету) – сприяє врахуванню гендерних аспектів у розробці, реалізації, моніторингу та оцінці політики, програм і військових операцій, а також забезпечує використання в Альянсі передового досвіду окремих держав-членів [4, пп. 45, 46; 11; 20].

Аналіз підсумкового розділу (підрозділу), присвяченого питанням **впровадження, моніторингу та звітності** – в редакціях Політики WPS 2018 та 2024 років, дозволяє виділити спільні тези: необхідність періодичного оновлення Політики та розробки відповідного Плану дій; щорічна доповідь Генерального секретаря НАТО щодо прогресу в реалізації Політики; заохочення

держав-членів НАТО (що приєдналися до Політики) звітувати та ділитися кращими практиками у просуванні порядку денного WPS [4, пп. 48, 52-54; 13, пп. 37, 38, 42, 43].

Особливістю WPS-2024 є гарантування Альянсом *виділення належних ресурсів* (кадрових, фінансових) для реалізації Політики, а також визнання доцільності *проведення незалежного оцінювання і консультацій з громадянським суспільством, в процесі перегляду Політики* [4, п. 49].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проблема гендерної рівності, на сучасному етапі, набуває особливого значення та актуалізується непропорційністю кількості загроз і викликів, з якими стикаються жінки та рівнем їх залученості до суспільного і політичного життя, можливості брати участь в ухваленні рішень.

Організація Північноатлантичного договору активно просуває порядок денний «Жінки, мир та безпека» (WPS), починаючи з 2007 р. – часу ухвалення першої Політики в цій сфері. В подальшому, ці стратегічні документи неодноразово оновлювались.

Остання редакція документу була ухвалена в 2024 р. Порівняльний аналіз Політик WPS 2018 та 2024 років, дає підстави стверджувати, що на структуру та зміст Політики WPS-2024, значною мірою вплинули глобальні геополітичні зміни та безпекові виклики, що мають (або можуть мати) гендерний вимір. Підтвердженням цієї тези є новий розділ, який був відсутній в попередніх редакціях документу – «Середовище безпеки», в якому до безпекових загроз віднесено: дії Російської Федерації; тероризм; проблеми (гендерного характеру) в регіоні країн-південних сусідів НАТО; зміну клімату; роль гендерної дезінформації і технологій; різні форми сексуального та гендерно зумовленого насильства (ГЗН), включаючи сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК), а також ГЗН із застосуванням технологій, експлуатацію і наругу, торгівлю людьми. Заслужує на увагу, що вперше до безпекових викликів віднесено гендерну дезінформацію, гендерне насильство із застосуванням технологій (TFGBV), а також гендерні аспекти зміни клімату та штучного інтелекту.

В цілому Політика WPS-2024 (в порівнянні з WPS-2018), має більш логічну структуру та чітко визначені і конкретизовані стратегічні цілі. Найбільш об'ємною частиною документу, є розділ «Інтеграція до трьох основних завдань», в кожному з підрозділів якого сформульовані (в загальному вигляді) завдання Альянсу та очікувані результати, в тому числі – запропоновано «інструменти» реагування на окремі новітні загрози (в їх гендерному вимірі).

До особливостей WPS-2024, можна також віднести: готовність НАТО взаємодіяти з суб'єктами

приватного сектору – з проблематики WPS і гендерних аспектів технологій (підрозділ «Кооперативна безпека»); гарантування Альянсом виділення належних ресурсів (кадрових, фінансових) для реалізації Політики, а також визнання доцільності проведення незалежного оцінювання і консультацій з громадянським суспільством, в процесі

перегляду Політики (підрозділ «Впровадження, моніторинг і звітність»).

Перспективним напрямком подальших наукових досліджень може стати більш ґрунтовне вивчення (як в теоретичному, так і в прикладному аспектах) гендерного виміру зміни клімату та застосування технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аніщенко Ю., Мараєва В. Політика НАТО щодо інтеграції гендерної рівності. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 42-46.
2. Вінтоняк В. Ф., Іванова О.А. Гендерні аспекти паритетної демократії (за досвідом НАТО). *Вісник Національного університету оборони України*. 2017. Вип. 1. С. 44-50; Грушко І., Майко Т., Стрелков В. Упровадження сучасних стандартів НАТО із забезпечення гендерних перспектив у секторі безпеки і оборони. *Літопис Волині*. 2024. № 31. С. 116-120; Кривець Л., Сидоренко А. Особливості впровадження гендерної політики в збройні сили України з врахуванням досвіду і вимог НАТО. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. № 79(3). С.79-88.
3. Камінська Н. В., Свешнікова М.М. Діяльність міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 102-109; Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Актуальні питання забезпечення гендерної рівності у світлі резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй № 1325 та суміжних резолюцій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. №2. С. 20-26.
4. Політика НАТО у сфері жінок, миру і безпеки (10 Jul. 2024. Last updated 28 Nov. 2024). *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_227578.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 03.01.2025).
5. Стратегічна концепція НАТО-2022: ухвалена главами держав і урядів на Мадридському саміті НАТО 29 червня 2022 року. 14 с. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf (дата звернення: 07.01.2025).
6. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2024-2029 роки (8 квітня 2024). *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517> (дата звернення: 03.01.2025).
7. 17 Цілей сталого розвитку. *Global Compact Network Ukraine*. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsilijstijjogo-rozvytku/> (дата звернення: 20.12.2024).
8. Allies endorse a new NATO Policy on Women, Peace and Security at the Summit in Washington (10 Jul. 2024). *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_227243.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 06.01.2025).
9. Facts and figures: Ending violence against women (25 November 2024). *UN Women*. URL: <https://www.unwomen.org/en/articles/facts-and-figures/facts-and-figures-ending-violence-against-women> (дата звернення: 17.12.2024).
10. Gender Equality Strategy 2020-2025. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en#gender-equality-strategy-2020-2025 (дата звернення: 25.12.2024).
11. IMS Office of the Gender Advisor (Last updated: 12 Nov. 2024). *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_101372.htm (дата звернення: 15.01.2025).
12. NATO starts talks with civil society on Women, Peace and Security Policy update (22 Jan. 2024. Last updated: 26 Jan. 2024). *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_221854.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 06.01.2025).
13. NATO/EAPC Women, Peace and Security Policy and Action Plan 2018. 32 p. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_09/20180920_180920-WPS-Action-Plan-2018.pdf (дата звернення: 07.01.2025).
14. NATO/EAPC Women, Peace and Security Policy and Action Plan. NATO Library. URL: <https://natolibguides.info/women/documents> (дата звернення: 03.01.2025).
15. Progress on women's rights and the Sustainable Development Goals – Takeaways from UN Women's Gender Snapshot 2024 (21 September 2024). *UN Women*. URL: <https://www.unwomen.org/en/articles/explainer/progress-on-womens-rights-and-the-sustainable-development-goals-takeaways-from-un-womens-gender-snapshot-2024> (дата звернення: 17.12.2024).
16. Resolution 1325 (2000) / adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000. URL: https://digitallibrary.un.org/record/426075?ln=en&gl=1*1ouqbt7*_ga*MjQ4MzgXNDY4LjE3MzcyMTgxMzc.*_ga_TK9BQL5X7Z*MTczNzYzNy4zLjEuMTczNzYzMTkxOS4wLjAuMA..&v=pdf (дата звернення: 20.12.2024).
17. Summary of NATO's revised Artificial Intelligence (AI) strategy (10 Jul. 2024). *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_227237.htm (дата звернення: 12.01.2025).

18. Two billion women and girls worldwide lack access to any form of social protection, UN Women report shows (15 October 2024). *UN Women*. URL: <https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2024/10/two-billion-women-and-girls-worldwide-lack-access-to-any-form-of-social-protection-un-women-report-shows> (дата звернення: 17.12.2024).

19. War on women – Proportion of women killed in armed conflicts doubles in 2023 (22 October 2024). *UN Women*. URL: <https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2024/10/war-on-women-women-killed-in-armed-conflicts-double-in-2023> (дата звернення: 17.12.2024).

20. Women, Peace and Security (Last updated: 31 Oct. 2024). *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91091.htm (дата звернення: 03.01.2025).

21. Women, Peace and Security highlighted at the NATO Summit (09 Jul. 2024. Last updated: 10 Jul. 2024). *North Atlantic Treaty Organization (NATO)*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_227575.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 06.01.2025).

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ З МІГРАЦІЇ: ІНІЦІАТИВИ ЩОДО ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ В УКРАЇНІ

INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION: INITIATIVES TO ASSIST INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

Проців Б.І.,

*аспірант кафедри міжнародних відносин
Київського університету культури*

Міжнародна організація з міграції (МОМ) працює у понад 100 країнах, зокрема в Україні, та вирішує низку питань з міграційними проблемами.

Мета статті – на конкретних прикладах ініціатив 2024 р. окреслити основні напрями діяльності Міжнародної організації з міграції із внутрішньо переміщеними особами в нашій країні.

Міждисциплінарність дослідження передбачала інклюзію методів і підходів із економічних, правових, політичних і соціальних наук та використання комплексу взаємодоповнюючих загальнонаукових методів – аналізу, синтезу, систематизації, узагальнення тощо. Для предметного вивчення конкретних ініціатив МОМ на теренах нашої країни застосовувався змістовний аналіз. Використання аналітичного методу дало змогу адекватно оцінити можливості МОМ у роботі з ВПО.

Зроблено висновки, що в Україні МОМ активно працює над допомогою внутрішньо переміщеним особам, реалізує програми з їхньої гуманітарної підтримки, інформування, навчання, професійного та бізнесового розвитку тощо. Це передбачає ремонт і надання житла, товарів першої необхідності, медичної допомоги, психологічної підтримки та інших потреб і необхідних послуг, а також проведення тренінгів і курсів, надання грантів для розвитку малого та середнього бізнесу, забезпечення діяльності програм з інтеграції, що спрямовані на полегшення адаптації у новому середовищі. Діяльність МОМ є життєво важливою для забезпечення підтримки та захисту ВПО, оскільки вона допомагає їм впоратися з труднощами, відновити життя та інтегруватися в нові громади. Також Організація співпрацює з відомствами України та міжнародними партнерами, здійснює постійний моніторинг поточної ситуації із переселенцями, оцінює їхні потреби тощо. Це дає можливість своєчасно реагувати на зміну ситуації та адаптувати програми допомоги до нових викликів та безпосередніх інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: Міжнародна організація з міграції, Україна, внутрішньо переміщені особи, гуманітарна підтримка, інтеграція, ініціативи.

The purpose of the article is to outline the main areas of activity of the International Organization for Migration with internally displaced persons in our country using specific examples of 2024 initiatives.

The interdisciplinary nature of the research involved the inclusion of methods and approaches from economic, legal, political and social sciences and the use of a complex of complementary general scientific methods – analysis, synthesis, systematization, generalization, etc. For the objective study of specific IOM initiatives on the territory of our country, a substantive analysis was used. The use of the analytical method made it possible to adequately assess the possibilities of IOM in working with IDPs.

It was concluded that the IOM in Ukraine actively works to help internally displaced persons, implements programs for their humanitarian support, information, training, professional and business development, etc. This includes the provision and repair of housing, essential goods, medical assistance, psychological support and other needs and necessary services, as well as training and courses, the provision of grants for the development of small and medium-sized businesses, the provision of integration programs aimed at facilitating adaptation in to a new environment. IOM's work is vital to ensuring the support and protection of IDPs as it helps them to cope with difficulties, rebuild their lives and integrate into new communities. The Organization also cooperates with Ukrainian agencies and international partners, constantly monitors the current situation with displaced persons, assesses their needs, etc. This makes it possible to respond in a timely manner to changes in the situation and to adapt assistance programs to new challenges and interests of internally displaced persons.

Key words: International Organization for Migration, Ukraine, internally displaced persons, humanitarian support, integration, projects.

Постановка проблеми. З другої половини ХХ ст. спостерігається значне зростання глобальних і внутрішньо регіональних міграційних потоків, що підвищило їхню політичну, економічну та соціокультурну актуальність. Міграційні потоки зросли в розмірах і різноманітності, ставши центром дискусій не лише про права людини, соціальну інтеграцію тощо, а й про державну міграційну політику, міжнародні відносини між

країнами-донорами та країнами-реципієнтами мігрантів і под.

Динамічна та складна міграційна соціально-просторова реальність породила численні виклики мультикультурного співіснування та соціального розвитку в приймаючих місцях, що посилює інтерес до міграції не лише з боку різних наук. Зросла потреба у дослідницьких проєктах та різних організаціях на рівні як національних грома-

дянських суспільств, так і на рівні міжнародної співпраці. Такою організацією стала Міжнародна організація з міграції (МОМ), яка відіграє важливу роль у регулюванні міграційних потоків, наданні захисту та підтримці мігрантів. МОМ має свої відділення у різних країнах, зокрема в Україні. У різні часи наша країна зазнавала збільшення/зменшення міграційних процесів, які переважно торкалися трудової міграції українців як на внутрішньому, так і на зовнішньому векторі переміщення. Війна росії проти нашої країни, особливо в останні роки, суттєво збільшила і змінила специфіку міграційних процесів. Так, ще після 2014 р. найближчі європейські сусіди України наголошували, що вони повинні бути готовими надати допомогу біженцям через війну в Україні. «...державам ЄС необхідно враховувати можливість ескалації конфлікту в Україні і бути готовими допомагати українцям» [4, с. 42].

Утім, діяльність МОМ стала життєво важливою також для забезпечення підтримки та захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в нашій країні. Останні потребують допомоги у різних труднощах, фактично у відновленні всього способу життя, а також інтеграції у нові громади. Тому дослідження міграційних процесів, які торкнулися нашої країни, як на міжнародному, так і на внутрішньо державному рівні, а також роль різних організацій у допомозі щодо їх врегулювання – актуальний напрям сучасних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми найбільш ґрунтовними роботами, які торкаються різних аспектів міграції, стали дисертації українських науковців: політолога Р. Бичай «Державна міграційна політика в контексті забезпечення національної безпеки України» [2], економістів-міжнародників Г. Цімболинець «Міжнародна трудова міграція як чинник регіонального розвитку України» [22] та О. Дон «Оптимізація потоків міжнародної трудової міграції на світовому ринку праці» [10], філософа О. Коваленко «Соціокультурна динаміка міграційних процесів у глобалізованому світі» [11] та ін. Стаття Л. Весельської «Поняття міграція та міграційний процес у сучасних наукових концепціях» в тому числі присвячена питанням міграції в Україні як відповіді на зміни в економічному, політичному, соціальному житті країни. Також авторка досліджує організований міграційний процес – «соціальні переміщення, які здійснюються за допомогою або за участю державних органів, громадських, політичних організацій, міжнародних структур» [3, с. 10].

Безпосередньо діяльності МОМ присвячена стаття І. Горбачової «Міжнародна організація з міграції в Україні: аналітичний аспект» [7], в якій розкрито сутність стратегії МОМ, проаналізовано діяльність Представництва МОМ в Україні, запропоновано заходи з максимізації можливос-

тей й зведення до мінімуму проблем, викликаних міграційними переміщеннями українців.

Німецький дослідник С. Ротер у статті «Провідна міграційна організація» чи «А»? МОМ як учасник глобального управління міграцією» [24] аналізує роль і внесок МОМ у глобальному управлінні міграцією, яке наразі характеризується фрагментацією з точки зору інституцій, основних норм і конвенцій.

Представлені вище праці свідчать про широкий дослідницький порядок денний, почасти спільний для різних наукових дисциплін. Усі разом вони окреслюють рамки дискусії про міграцію. Остання вже давно виходить за межі економічних, політичних і філософських та інших підходів, які традиційно намагаються пояснити та зрозуміти реальність складного феномена міграційних процесів.

Теоретичним підґрунтям дослідження також стали публікації у засобах масової комунікації. Вони дають змогу ознайомитися і проаналізувати основні практичні рішення МОМ у допомозі внутрішньо переселеним особам в нашій країні.

Формулювання цілей статті. Діяльність МОМ, особливо в роботі з ВПО в нашій країні, не отримала належного осмислення в українській науковій літературі, що й вплинуло на вибір теми нашого дослідження. Мета статті – на конкретних прикладах ініціатив 2024 р. окреслити основні напрями діяльності МОМ з внутрішньо переміщеними особами в нашій країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародна організація з міграції (МОМ) була створена внаслідок міжнародної потреби в координації міграційних процесів після Другої світової війни. Мільйони людей були змушені залишити свої домівки через воєнні дії, політичні репресії та економічні труднощі.

5 грудня 1951 р. була заснована Міжурядова комісія у справах європейських мігрантів (ІСЕМ), основне завдання якої – сприяти переселенню і реінтеграції мігрантів, біженців та внутрішньо переміщених осіб. У 80-х роках ХХ ст. ІСЕМ розширила свій мандат і діяльність у інших регіонах та у 1989 р. офіційно змінила свою назву на МОМ – з метою відображення глобального характеру своєї діяльності. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. МОМ почала працювати над питаннями добровільного повернення, інтеграції, захисту прав мігрантів, над запобіганням торгівлі людьми. А вже 2016 р. вона офіційно стала повноправним агентством ООН, що зміцнило позиції організації на міжнародній арені та підвищило її здатність координувати зусилля з іншими міжнародними організаціями. МОМ відіграла важливу роль у встановленні впливових норм, таких як «управління міграцією», вона була визнана «провідною агенцією з питань міграції» ООН та її державами-членами [24]. Так МОМ стала «частиною системи

ООН як провідна міжурядова організація, що підтримує гуманну та впорядковану міграцію для загального блага, надає комплексну відповідь на гуманітарні потреби мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, людей, що повернулися, та місцевих громад» [18].

У Статуті Організації вказано, що основна її ціль: «здійснювати заходи по організованому пересуванню мігрантів, для яких існуючі умови є невідповідними або які у протилежному випадку не змогли б пересуватися без спеціальної допомоги до тих країн, які надають можливості для впорядкованої міграції; займатися організованим пересуванням біженців, переміщених осіб та інших осіб, які потребують міжнародних міграційних послуг та ін.» [20]. Оскільки «МОМ визнає зв'язок між міграційним та економічним, соціальним та культурним розвитком, а також право на свободу переміщення» [7, с. 55], то вона допомагає мігрантам в їхній реінтеграції: надає консультації, фінансову підтримку та допомогу в працевлаштуванні для успішної реінтеграції.

МОМ тісно співпрацює з урядами країн, громадянським суспільством та міжнародними організаціями для координації та управління міграційними потоками, розробки та впровадження ефективних міграційних політик та програм: проводить дослідження та аналіз міграційних процесів, збирає та аналізує дані, забезпечує обмін інформацією та найкращими практиками для ефективного регулювання міграційних процесів, бере участь у розробці міжнародних угод і стандартів у сфері міграції. Це допомагає урядам і міжнародним організаціям ухвалювати обґрунтовані рішення. Загалом «діяльність МОМ спрямована на забезпечення врегульованого та гуманного управління міграцією, міжнародного партнерства у вирішенні міграційних питань, допомогу в пошуку практичних рішень міграційних проблем» [7, с. 56].

Отже, основні напрями діяльності МОМ: координація та управління міграційними потоками, гуманітарна допомога та захист, інтеграція мігрантів, підтримка у поверненні та реінтеграції, захист прав мігрантів, аналітична та дослідницька діяльність, реагування на кризи, співпраця з урядами та міжнародними організаціями

Найбільш активно МОМ реагує на міграційні кризи, спричинені військовими конфліктами: надає екстрену допомогу, сприяє евакуації та підтримує постраждалих. МОМ організовує евакуацію та переселення людей до безпечніших регіонів як всередині країни, так і за кордоном. Особливо така діяльність стала актуальною після початку конфлікту на сході України в 2014 р. та повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 р.

Низка нових і старих явищ, які супроводжують міграцію, почали візуалізуватися у нашій країні із ще більшим розмахом, а тому стали темами не

лише локального, а й глобального інтересу. Тому МОМ тісно співпрацює з урядом нашої країни, іншими міжнародними організаціями, неурядовими організаціями та місцевими громадами для координації зусиль та ефективного розподілу ресурсів у питаннях міграції українців.

МОМ відіграє значну роль в урегулюванні проблем українських біженців, зокрема внутрішньо переміщених осіб (ВПО). За даними дослідження МОМ (травень 2024 р.) ВПО внаслідок війни в Україні нараховується 8,029 млн [19].

Конкретні заходи МОМ із допомоги ВПО включають широкий спектр ініціатив та програм.

Найбільшу роль МОМ відіграє у наданні «гуманітарної підтримки мігрантам, які її потребують, включно з біженцями та внутрішньо переміщеними особами» [7, с. 56]. МОМ надає гуманітарну допомогу українським ВПО, що передбачає: забезпечення тимчасовим житлом, включаючи наметові містечка та модульні будинки, фінансування та організацію ремонтних робіт для відновлення пошкоджених будинків, розподіл продуктивних наборів та чистої води, організацію мобільних клінік, надання громадянам медичних послуг та ліків, психосоціальної підтримки тощо. Так, Організація за підтримки Європейського Союзу в Харківській, Сумській, Полтавській, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській та Запорізькій областях розпочала програму ваучерної допомоги протягом травня-серпня 2024 р. для невідкладного ремонту приватного житла, що зазнало пошкоджень внаслідок обстрілів. За ваучери можна придбати будівельні матеріали [13].

У співпраці з КУ «Територіальний центр соціального обслуговування Пересипського району міста Одеси» МОМ надала гуманітарну допомогу 200 осіб ВПО у вигляді постільної білизни, матраців, ліхтарів, ковдр та посуду [12].

Фахівці МОМ працюють у 24 громадах Київської області та надали допомогу понад 750 тис. осіб в таких напрямках: відбудова, надання непродуктивної допомоги, підтримка малого і середнього бізнесу, підтримка місць компактного проживання ВПО, допомога пунктам незламності, проходження опалювального сезону тощо [15].

Також відповідно до Меморандуму про співпрацю від 16 лютого 2024 р. МОМ відбудовує на Київщині п'ять багатоквартирних будинків, що були пошкоджені через російське вторгнення: три в Ірпені та два в Горянці. Туди зможуть повернутися понад 260 родин [1].

На Вінниччині МОМ реалізовує близько 10 проєктів, спрямованих на допомогу ВПО. МОМ ремонтує і облаштовує колективні центри, мобільні клініки, підтримує медичні заклади та підприємства критичної інфраструктури, надає гуманітарну допомогу та психосоціальну підтримку постраждалим від війни переселенцям.

Так, у Вінниці за фінансової підтримки Європейського Союзу та у співпраці з міською й обласною владою МОМ відремонтувала колективний центр, де проживають близько 200 осіб. Також у гуртожитку навчального закладу, де проживають ВПО, МОМ зробила ремонт [14].

Організація також планує створити нові робочі місця, допомогти переселенцям адаптуватися до нового життя в громадах. Нею ініційовано проєкт з будівництва житла для ВПО у Хмільнику. Фактично цей проєкт було розпочато в 2020 р. Він фінансується урядом Німеччини через Банк розвитку KfW та мав реалізуватися МОМ у співпраці з Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міською радою Краматорська та Цивільно-військовою адміністрацією Северодонецька. Планувалося в цих містах побудувати та відремонтувати житло для понад 500 родин: 80% для ВПО та 20% для місцевих мешканців Краматорська та Северодонецька. Міста для реалізації проєкту були обрані через велику кількість у них ВПО (50 000 та 40 000 людей відповідно, згідно з офіційними даними) [16]. У зв'язку з повномасштабним вторгненням проєкт було перенесено в шість західних та центральних областей. Однією з них стала Вінницька [9].

Віддаючи пріоритет соціальній згуртованості та інклюзії шляхом створення сприятливого середовища для розвитку громадян, особливо молоді та дітей, МОМ полегшує доступ до освіти, зосереджується на наданні можливостей для рекреаційної діяльності та забезпечення психічного і фізичного благополуччя [25]. Це включає: програми з навчання нових професій, сприяння працевлаштуванню, доступ до освіти, заходи, спрямовані на поліпшення соціальних зв'язків, проведення культурних заходів для сприяння інтеграції та взаєморозуміння між місцевими жителями та ВПО. Так МОМ сприяє інтеграції ВПО в нових громадах та реінтеграції тих, хто повертається до своїх домівок. Наприклад, у серпні 2024 р. Представництво МОМ в Україні оголосило набір на безкоштовні короткострокові групові курси професійної підготовки та перепідготовки, спрямовані на забезпечення якісної професійно-технічної підготовки за напрямом, обраним кожним кандидатом індивідуально [6].

Також наразі МОМ запрошує до участі у заходах і курсах із розвитку професійних навичок населення громад Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Сумської областей [23].

Нині МОМ презентувала новий проєкт міжнародної допомоги за фінансової підтримки Уряду Німеччини у Чернігівській, Сумській та Київській областях. Він спрямований на забезпечення економічної та соціальної стійкості громад та на інтеграцію внутрішньо переміщених осіб: «підтримку та відновлення об'єктів критичної інфраструктури, матеріальну та консультаційну підтримку

малого та мікробізнесу через грантові проєкти, професійне навчання та професійну орієнтацію осіб з метою забезпечення потреб громад у найбільш затребуваних спеціалістах» [8].

Варто зазначити, що такі ініціативи не нові. Ще у 2018 р. МОМ за фінансової підтримки Уряду Німеччини, через Німецький Банк Розвитку (KfW), оголошувала набір учасників у грантовий проєкт підтримки самозайнятості та мікропідприємництва ВПО, що давало змогу громадянам розпочати новий або розширити існуючий бізнес [17].

МОМ надає фінансову допомогу у вигляді грошових грантів для задоволення основних потреб або для підтримки малих бізнесів серед ВПО. Так, завдяки фінансуванню від уряду Данії МОМ у 2024 р. підтримала 13 бізнесів у Миколаївській області. Наразі МОМ запрошує український малий бізнес з Сумської області до участі у ваучерній програмі для відновлення знищених або пошкоджених внаслідок війни підприємств [23].

Правова допомога МОМ включає консультації з правових питань, підтримку в питаннях отримання документів, захисту прав та доступу до послуг, інформаційні кампанії для підвищення обізнаності серед ВПО про їхні права, доступні послуги та можливості.

Особливо важливо, що МОМ здійснює моніторинг ситуації з ВПО, а також оцінює їхні потреби. Це дає змогу своєчасно реагувати на зміну ситуації та адаптувати програми допомоги. Так, МОМ протягом війни здійснила 16 раундів опитування населення України щодо вимушеної міграції. Такі опитування дають змогу оцінити чисельність, склад і динаміку ВПО [5]. У квітні 2024 р. Представництво МОМ в Україні представило Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні, в якому представлені основні результати Раунду 16 Опитування загального населення (GPS). Це сприятиме прийняттю обґрунтованих рішень щодо стратегічних, технічних та програмних аспектів реагування та відновлення в Україні [21].

Висновки. МОМ працює у понад 100 країнах, зокрема в Україні, та займається різноманітними аспектами міграції, включаючи гуманітарну допомогу, захист прав мігрантів, сприяння розвитку, управління міграційними потоками та ін. В Україні Організація активно працює над допомогою внутрішньо переміщеним особам, реалізує програми з їхньої гуманітарної підтримки, інформування, навчання, професійного та бізнесового розвитку тощо. Це передбачає ремонт і надання житла, товарів першої необхідності, медичної допомоги, психологічної підтримки та інших потреб і необхідних послуг, а також проведення тренінгів і курсів, надання грантів для розвитку малого та середнього бізнесу, забезпечення діяльності програм з інтеграції, спрямовані на полегшення адаптації у новому середовищі. Діяльність

МОМ є життєво важливою для забезпечення підтримки та захисту ВПО, оскільки вона допомагає їм впоратися з труднощами, відновити життя та інтегруватися в нові громади. Також Організація співпрацює з відомствами України та міжнародними партнерами, здійснює постійний моніторинг поточної ситуації із переселенцями, оцінює їхні

потреби тощо. Це дає можливість своєчасно реагувати на зміну ситуації та адаптувати програми допомоги до нових викликів та інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз діяльності МОМ для адаптації українських біженців за кордоном – перспективний напрям досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балюх Н. 5 будинків, пошкоджених під час наступу росіян на Київ, допоможуть відновити міжнародні донори. URL: <https://susplne.media/kyiv/686420> [дата звернення: 17.12.2024]
2. Бичай Р. Державна міграційна політика в контексті забезпечення національної безпеки України: автореф. дис. ... д.філософ : 052, 2023.
3. Весельська Л. Поняття міграція та міграційний процес у сучасних наукових концепціях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2018. № 29 (68). С. 8–12.
4. Вільчинська І. Міграційні ініціативи Польщі: останні тенденції. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2017. № 75. С. 40–52.
5. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentar-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy> [дата звернення: 20.12.2024]
6. ВПО та ветеранів із громад запрошують пройти короткострокові курси професійної підготовки. URL: <https://minre.gov.ua/2024/08/03/vpo-ta-veteraniv-iz-gromad> [дата звернення: 20.12.2024]
7. Горбачова І. Міжнародна організація з міграції в Україні: аналітичний аспект. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 55–60
8. Громада розпочинає довготривалу програму співробітництва з МОМ. URL: <https://kulykivska-gromada.gov.ua/news/1714146576/> [дата звернення: 27.07.2024]
9. Гуманітарна місія ООН – як на Вінниччині допомагають під час війни. URL: <https://vinnitsa.info/article/humanitarna-misiya-oon-yak-na-vinnychchini-dopomahayut-pid-chas-viynu> [дата звернення: 30.07.2024]
10. Дон О. Оптимізація потоків міжнародної трудової міграції на світовому ринку праці : автореф. дис. ... к. е. н. : 08.00.02, 2021.
11. Коваленко О. Соціокультурна динаміка міграційних процесів у глобалізованому світі : автореферат дис. ... д.філософ : 033, 2023.
12. Міжнародна організація з міграції допомагає постраждалим від війни. Фото. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/238199/> [дата звернення: 15.07.2024]
13. МОМ допомагає постраждалим від обстрілів придбати будівельні матеріали для екстреного ремонту. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/mom-dopomahaye-postrazhdalym-vid-obstriliv-privdbyty> [дата звернення: 12.07.2024]
14. МОМ допомогла відремонтувати центр для переселенців у Вінниці. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/mom-dopomohla> [дата звернення: 12.01.2025]
15. МОМ ООН розширюватиме підтримку мешканців Київщини під час війни. URL: <https://koda.gov.ua/mom-oon-rozshyruvatyme-pidtrymku-meshkancziv-kyivshyny-pid-chas-vijny/> [(дата звернення: 25.12.2024)]
16. МОМ побудує сучасне житло для 1500 постраждалих від конфлікту людей у Краматорську та Северодонецьку. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/mom-pobuduye-suchasne-zhytlo-dlya-1-500-postrazhdalikh> [дата звернення: 11.01.2025]
17. МОМ розпочинає набір учасників на новий проєкт, що має на меті покращити можливості для самозайнятості ВПО. URL: <https://solom.kyivcity.gov.ua/news/mizhnarodna-organizatsiya> [дата звернення: 12.01.2025]
18. МОМ Україна. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/pro-mom> [дата звернення: 11.01.2025]
19. Оцінка МОМ: кількість ВПО сягнула 8 млн. URL: <https://skilky-skilky.info/publications/otsinka-mom-kilkistvro> [дата звернення: 22.01.2025]
20. Статут Міжнародної організації з міграції. Із змін. і доповн., внесеними Резолюцією № 997 від 24.11.1998 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU53005?an> [дата звернення: 19.01.2025]
21. Україна – Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні – Опитування загального населення – Раунд 16 (10 березня –11 квітня 2024). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo> [дата звернення: 18.01.2025]
22. Цімболинець Г. Міжнародна трудова міграція як чинник регіонального розвитку України : автореф. дис. ... д.філософ : 292, 2023.
23. IOM Ukraine. URL: https://www.facebook.com/IOMUkraine/?locale=uk_UA [Accessed: 10.01.2025]
24. Rothe S. ¿«La» o «Una» organización líder en migración? *La OIM como un actor en la gobernanza migratoria mundial Migración y Desarrollo*, 2020. № 18 (34). P. 137–159.
25. UKRAINE & NEIGHBOURING COUNTRIES 2022–2024 2 YEARS OF RESPONSE. URL: <https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/documents> [Accessed: 21.01.2025]

«ТАЙВАНСЬКЕ ПИТАННЯ» У СУЧАСНІЙ ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ФІЛІППІН

THE TAIWAN ISSUE IN THE MODERN FOREIGN POLICY OF THE PHILIPPINES

Теленко О.М.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено роль «тайванського питання» у зовнішній політиці Філіппін. Окреслено сутність «тайванського питання» та трактування статусу Тайваню його урядом і урядом Китайської Народної Республіки. Небезпека «тайванського питання» криється у потенційній можливості виникнення масштабного конфлікту навколо Тайваню і втягнення в нього безпосередньо або опосередковано інших держав Азійсько-Тихоокеанського регіону, зокрема Філіппін. Визначено чинники, які впливають на зацікавленість Філіппін у Тайвані. Серед них – географічне розташування Тайваню, поживлення торговельних відносин, інтенсифікація взаємних міграційних процесів обох держав. Підкреслено, що хоча між Філіппінами і Тайванем дипломатичні відносини не налагоджені, держави підтримують неофіційні зв'язки за посередництва відповідних організацій. Названо документ Філіппін, у якому йдеться про ризики, які може спричинити загострення «тайванського питання». Визначено важливість Тайваню для Філіппін з географічної, економічної та соціально-демографічної точок зору. Зазначено, що Філіппіни не зацікавлені у загостренні ситуації щодо Тайваню й виникненні масштабного конфлікту між ним і КНР. Показано, що за попереднього президента Родріго Дутерте Маніла активно розвивала відносини з КНР, а за нинішнього президента Фердинанда Маркоса-молодшого відбулося зближення зі США. Це пов'язано із бажанням Філіппін отримати захист від свого союзника у разі загострення ситуації на Тайвані й обмежити вплив авторитарної КНР на внутрішньополітичні процеси своєї держави. Наголошено, що на відносини КНР і Філіппін негативно впливають невирішені територіальні питання у Південнокитайському морі. Загострення цих спорів може спровокувати загострення «тайванського питання». США і Філіппіни розвивають військову співпрацю, розширюється присутність американських військових на філіппінських військових базах. Філіппіни співпрацюють з Японією та Австралією. З цими державами теж укладено угоди військового характеру. Окреслено ризики, якими може загрожувати для Філіппін загострення «тайванського питання».

Ключові слова: «тайванське питання», Філіппіни, зовнішня політика, неофіційні відносини, США, національна безпека, Азійсько-Тихоокеанський регіон.

The article deals with the Taiwan Issue in the Philippines foreign policy. It is outlined the essence of the Taiwan Issue and the interpretation of the status of Taiwan by its government and the government of the People's Republic of China. The danger of the Taiwan Issue is in the potential for a large-scale conflict that can arise over Taiwan. Other countries in Asia-Pacific region including Taiwan can be involved in the conflict in direct or indirect ways. Factors which affect the Philippine's interest in Taiwan are identified. The geographical location of Taiwan, revitalization of trade relations and the intensification of the mutual migration processes of both countries are among them. It is emphasized that although diplomatic relations between the Philippines and Taiwan have not been established, the states maintain unofficial relations through relevant organizations. The Philippine document on risks of the escalation of the Taiwan Issue is researched. The importance of Taiwan for the Philippines from geographical, economic and socio-demographic point of view is determined. It is noted that the Philippines is not interested in aggravating the situation concerning Taiwan and the emergence of a large-scale conflict with the People's Republic of China. It is shown that under the presidency of Rodrigo Duterte Manila actively developed relations with the PRC, and under the current president Ferdinand Marcos Jr. rapprochement with the USA took place. This is due to the desire of the Philippines to receive protection from its ally in the event of an escalation of the Taiwan Issue and to limit the influence of the authoritarian PRC on the internal political processes of its state. It is emphasized that the relations between the People's Republic of China and the Philippines are affected by unresolved territorial disputes in the South China Sea. The aggravation of these disputes may provoke the aggravation of the Taiwan Issue. The United States and the Philippines develop military cooperation. The presence of the American military at Philippine military bases is expanding. The Philippines cooperates with Japan and Australia. Military agreements have also been concluded with these states. The risks provoked by the escalation of the Taiwan Issue for the Philippines are outlined.

Key words: Taiwan Issue, Philippines, foreign policy, informal relations, USA, national security, Asia-Pacific region.

Постановка проблеми. Філіппіни є важливою державою Азійсько-Тихоокеанського регіону. Їхнє географічне положення є і вигідним, і вразливим одночасно: вигідним, бо Філіппіни розташовані на перетині важливих торговельних шляхів, а вразливим тому, що територіальна близькість до Тайваню загрожувє ризиком втягнення їх у конфлікт щодо статусу Тайваню у разі, якщо Китайська Народна Республіка вирішить встановити суверенітет над ним силовим шляхом. Філіппіни,

маючи непрості відносини з КНР у зв'язку із територіальними спорами в Південнокитайському морі, уже зараз зміцнюють військові відносини з Тайванем, США та їхніми союзниками, очікуючи від них підтримки своєї позиції щодо невирішених з Китаєм проблем у разі загострення «тайванського питання». Зовнішня політика Філіппін зазнала суттєвих змін за адміністрації теперішнього президента Ф. Маркоса-молодшого порівняно з політикою колишнього очільника дер-

жави Р. Дутерте, який поглиблював економічну співпрацю з КНР. Це, своєю чергою, вплинуло на ставлення Філіппін до «тайванського питання», що виражається у збільшенні військової присутності США на Філіппінському архіпелазі та поживавленні різносторонніх зв'язків із Тайванем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Тайванське питання» в останні роки перебуває в центрі обговорення політологів, дипломатів, журналістів. Про різні аспекти зовнішньої політики Філіппін щодо «тайванського питання» писали К. Абалос, Дж. С. Амадор III, Д. Гроссман, Д. Деспі, Р. С. де Кастро, Н. Пенг, Р. Дж. Хейдаріан, М. Шен.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З безпекової точки зору «тайванське питання» є важливим аспектом зовнішньої політики Філіппін. Ця держава зацікавлена у збереженні статус-кво в регіоні, зважаючи на ризик бути втягнутою у можливий масштабний конфлікт навколо Тайваню. Дослідження позиції Філіппін щодо Тайваню, з'ясування причин, які роблять статус цієї частково визнаної держави важливим для них, аналіз діяльності Філіппін щодо зміцнення свого становища в Азійсько-Тихоокеанському регіоні допоможуть зрозуміти розстановку сил там у разі загострення ситуації. Філіппіни перебувають у складній ситуації, яка змушує їх балансувати між КНР, з одного боку, і Тайванем та США – з іншого. Зовнішня політика Філіппін значною мірою залежить від адміністрації, яка в той чи інший період часу управляє країною. Зміна вектора їхньої політики в напрямі Китайської Народної Республіки чи Сполучених Штатів Америки означає зміну у ступені підтримки Філіппінами Тайваню, оскільки зближення Маніли з Вашингтоном безпосередньо впливає на неофіційне зближення Маніли з Тайбеєм.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідити роль «тайванського питання» у сучасній зовнішній політиці Філіппін, з'ясувати чинники, які впливають на важливість «тайванського питання» і виокремлюють його серед інших актуальних зовнішньополітичних проблем Філіппін, дослідити відносини Філіппін і США в контексті загроз, які криє у собі «тайванське питання».

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність «тайванського питання» полягає у різному трактуванні статусу Тайваню його урядом та урядом Китайської Народної Республіки: КНР вважає Тайвань своїм сепаратистським регіоном, а Тайвань позиціонує себе як незалежна держава. Небезпека «тайванського питання» пов'язана з потенційною можливістю виникнення масштабного конфлікту навколо Тайваню у зв'язку з активізацією КНР у своїх прагненнях отримати контроль над островом силовим шляхом, а також

втягненням у конфлікт, безпосередньо або опосередковано, інших держав Азійсько-Тихоокеанського регіону, зокрема Філіппін. До того ж, у конфлікт можуть втрутитись США, які вважають Тайвань важливим партнером у регіоні.

Філіппіни послідовно підтримують «політику одного Китаю», визнаючи уряд КНР, а не Республіки Китай єдиним політичним урядом Китаю [1]. Це зафіксовано у Спільному комюніке між Філіппінами та Китаєм, підписаному 1975 р. Хоча в останні роки відбулося кілька зустрічей між політиками Маніли і Тайбею, за твердженням міністерства оборони Філіппін, воно не має офіційних відносин з Тайванем у військовій сфері з огляду на політику «одного Китаю» і не планує налагоджувати їх найближчим часом [2]. Хоча Філіппіни не мають дипломатичних відносин з Тайванем, між державами налагоджені неофіційні економічні та культурні зв'язки, які здійснюють Манільське управління економіки і культури і Тайбейське управління економіки і культури [1]. Отже, прагнучи зберегти дружні відносини і з КНР, і з Тайванем, Філіппіни перебувають у складній ситуації пошуку балансу між двома сторонами і використовують для цього усі можливі інструменти впливу.

Свої побоювання щодо можливого втягнення держави у конфлікт навколо статусу Тайваню філіппінський уряд виклав у документі під назвою «Політика національної безпеки на 2023-2028 рр.», затвердженому 14 серпня 2023 р. У ньому зазначено, що «ескалація напруги в Тайванській протоці є «серйозною проблемою», яка може вплинути на країну» [3]. Також наголошується, що загострення стратегічної конкуренції і суперництва між КНР і США зумовлюють зростання напруженості на геополітичному ландшафті регіону [4].

«Тайванське питання» перебуває у центрі уваги філіппінського уряду з низки причин. Серед них – географічна близькість Філіппін і Тайваню, оскільки крайня північна точка Філіппін розташована менш ніж за 100 миль від Тайваню; побоювання філіппінського уряду щодо залучення його держави до «тайванського питання» у разі його загострення; економічна зацікавленість Філіппін у Тайвані, який є високотехнологічною розвиненою державою; працевлаштованість великої кількості філіппінських громадян на Тайвані та ін. [1; 5]. Як зазначає Дж. С. Амадор III, «Філіппіни бачать цінність Тайваню у трьох аспектах: геополітична стабільність, економічна безпека та соціально-культурна сфера» [1]. Інтерес Філіппін до Тайваню має багатофакторний характер, який підсилюється їхнім прагненням забезпечити безпеку в регіоні задля свого гармонійного розвитку. Маніла побоюється загострення ситуації навколо Тайваню та початку масштабного конфлікту, що може дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію Філіппін.

В одному з інтерв'ю, опублікованому 2023 р., нинішній президент Філіппін Фердинанд Маркос-молодший говорив про неможливість уникнути втягнення у потенційний конфлікт навколо Тайваню через географічне розташування його держави [3]. Варто погодитись з думкою Д. Деспі про те, що Філіппіни мають вигідне географічне положення, але воно завжди було як перевагою, так і загрозою для держави зі стратегічних та військових міркувань [2]. Філіппіни разом із Тайванем є ланкою «першого острівного ланцюга», розташованого безпосередньо на шляху до Китаю. До того ж, Філіппіни омиваються Південнокитайським морем, а через нього пролягає один з найбільших торгових маршрутів, яким щорічно перевозяться вантажі на 3 трлн дол США [1]. Філіппіни зацікавлені у збереженні стабільності в «тайванському питанні», побоюючись охоплення конфліктом регіону і дестабілізації економічної та військово-політичної ситуації там. Економічна складова зацікавлення Філіппін у Тайвані полягає в тому, що дві держави є важливими економічними партнерами. Це пов'язано з Новою південною політикою, започаткованою Тайванем 2016 р. з приходом до влади Цай Інвень. Від тоді поштовхнулися як торговельні відносини між обома державами, так і міграційні процеси між ними. Почалась активна співпраця у сферах будівництва, охорони здоров'я, науки та фінансів [1].

Філіппінсько-тайванські відносини мають і соціально-демографічний аспект у зв'язку з присутністю на Тайвані 150 000 філіппінських громадян, які працюють на заводах електроніки або у сфері високих технологій, таким чином сприяючи економічному розвитку Тайваню. Загострення ситуації щодо Тайваню призведе до втрати ними робочих місць й змусить повернутися додому [3].

Маніла побоюється, що у разі загострення відносин між КНР і Тайванем щодо «тайванського питання» і спалаху великого збройного конфлікту, невідворотними будуть такі наслідки, як масові потоки біженців, повернення з Тайваню на батьківщину філіппінських громадян, а також поширення конфлікту на Лусонську протоку і навіть на північний Лусон [6].

Отже, географічне розташування Філіппін має вирішальне значення для формування їхньої зовнішньої політики щодо «тайванського питання». Це підсилюється філіппінсько-тайванською економічною зацікавленістю у співпраці, що зміцнює взаємозалежність двох держав і дає поштовх для розвитку низки галузей. Використання людського ресурсу Філіппін у економіці Тайваню забезпечує зацікавленість Маніли у збереженні статусу-кво в регіоні.

За попереднього президента Філіппін Родріго Дутерте Маніла активно розвивала відносини з КНР незважаючи на територіальні спори між

Манілою і Пекіном у Південнокитайському морі, однак за нинішнього президента Фердинанда Маркоса-молодшого відбулося зближення зі США. Це сталося після державного візиту Фердинанда Маркоса-молодшого до КНР, коли не відбулося конкретного прориву щодо невирішених двосторонніх питань, зокрема суперечностей щодо Південнокитайського моря. У відповідь на це філіппінський президент раптово посилив оборонну співпрацю зі США [7]. Дрейф Маніли у бік США непокоїть Пекін. Його офіційна позиція полягає в тому, що «тайванське питання» не є і не повинно стати в майбутньому проблемою між Китаєм і Філіппінами зважаючи на те, що, на думку Пекіна, воно є суто внутрішньою справою Китаю і не підлягає зовнішньому втручання. Про це йдеться на офіційному сайті посольства Китайської Народної Республіки в Республіці Філіппіни і зазначається, що «морські розбіжності між Китаєм і Філіппінами можна порівняти зі сваркою між сусідами, тоді як питання Тайваню є повністю внутрішнім. Різниця між ними не повинна бути розмитою» [8].

На випадок загострення ситуації в Азійсько-Тихоокеанському регіоні у зв'язку з «тайванським питанням» Філіппіни шукають захисту у свого військового союзника США. Серед п'яток індо-тихоокеанських союзників США Філіппіни є географічно найближчим до Тайваню [3]. Дві держави пов'язані декількома угодами військового характеру. Варто зауважити, що після періоду охолодження філіппінсько-американських відносин у військовій сфері відбулося нове зближення двох держав. Так, ще 1947 р. була укладена Угода про військові бази, що надала США право розміщувати свої війська на Філіппінах, однак у 1992 р. американські війська були виведені з території Філіппін на підставі рішення сенату країни. Активізація КНР щодо Тайваню змусила Філіппіни переглянути свою позицію щодо американської присутності.

Уперше «тайванське питання» викликало спільне занепокоєння Філіппін і США в березні 1996 р., після того, як КНР випустила декілька неоснащених боєголовками балістичних ракет, що впали неподалік від узбережжя Тайваню. Цей інцидент підштовхнув американський уряд до зміцнення безпекових відносин з Філіппінами задля швидкого розгортання американських сил у разі загострення ситуації в Північно-Східній Азії. Унаслідок дворічних переговорів Маніла і США підписали Угоду про присутність збройних сил 1998 р., яка вважалася важливою для відновлення військового альянсу двох держав після 1992 р. [6].

Військову складову відносин двох держав було посилено 2014 р. підписанням Угоди про розширену оборонну співпрацю. У ній йшлося про те, що обидві держави можуть використовувати п'ять філіппінських баз для тренувань, встановлення обладнання та будівництва злітно-посад-

кових смуг. 2 лютого 2023 р. представники оборонних відомств Філіппін і США оголосили про те, що держави погодили доступ американських військ до ще чотирьох баз [6]. Частину військових об'єктів надали Філіппіни, а частину збудували заново. Нові бази переважно були розташовані в північних провінціях Кагаян та Ісабела, близько від Тайваню. Згідно з домовленостями, ці бази мають використовуватися головню для операцій з гуманітарної допомоги та подолання наслідків стихійних лих, однак фактично вони мають «подвійне призначення», тобто можуть використовуватися як для гуманітарних, так і для бойових операцій [7].

Отже, зусилля Філіппін і США у військовій сфері зміцнюють позиції США і Тайваню в регіоні. Хоча це чітко не прописано в домовленостях між двома державами, ці бази мають потенціал для того, щоб бути використаними в разі спалаху в регіоні конфлікту, тоді Філіппіни опиняться втягненими в конфлікт як союзник США. Водночас американська присутність може стати додатковим захистом Філіппін у разі збройного конфлікту в регіоні, і гарантією того, що питання територіальних суперечностей з КНР у Південнокитайському морі не буде вирішене на користь Пекіну, який періодично вдається до провокацій проти Маніли на спірній території і поблизу неї.

Задля зміцнення своїх позицій у регіоні Філіппіни намагаються поживити свої зв'язки із союзниками США. До щорічних філіппінсько-американських військових навчань «Балікатан» останнім часом долучаються такі американські союзники, як Австралія і Японія. З цими ж державами укладено угоди про присутність військ з метою поглиблення військової співпраці та досягнення оперативної сумісності між збройними силами Філіппін і партнерів [2]. Налагоджено відносини з такими державами, як Канада, В'єтнам, Німеччина, Велика Британія та ін. [9].

Зміцнення союзницьких відносин Філіппін є важливим ще й тому, що територіальні спори в Південнокитайському морі, до яких ця держава

безпосередньо залучена і «тайванське питання» взаємопов'язані. Існує думка, що, перш ніж активізувати свої дії в Південнокитайському морі, КНР намагатиметься встановити суверенітет над Тайванем, оскільки це підвищить легітимність претензій Китаю в морі. Крім того, якщо Китай захоче вирішити проблему Тайваню силою, то спрямує війська в Південнокитайське море, щоб запобігти втручанням США та Австралії через нього і навіть може скористатися можливістю захопити спірні острови після початку збройного конфлікту навколо суверенітету над Тайванем [10].

Нинішній уряд Філіппін неодноразово висловлював занепокоєння, що непередбачуваність розвитку «тайванського питання» може становити загрозу національній безпеці країни. Залежно від обставин роль Філіппін у конфлікті навколо Тайваню може бути різною: підтримка США; створення міжнародної коаліції та активна участь у ній; активне реагування на ситуацію. Як би не склалися обставини при загостренні ситуації, «Філіппіни визнають себе регіональною зацікавленою стороною та готуються захищати свою національну безпеку, а також захищати та відстоювати інші свої інтереси» [9].

Висновки. «Тайванське питання» посідає виняткове місце в сучасній політиці Філіппін, зважаючи на їхню особливу зацікавленість у збереженні позитивних відносин з Тайванем, США та КНР одночасно. Цьому сприяє географічне розташування Філіппін і геостратегічна ситуація в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, пов'язана із суперництвом США та КНР там. Географічна близькість Тайваню і Філіппін, зацікавленість у їхньому зближенні економічного та соціального характеру стимулюють зміцнення їхніх зв'язків, хоча й без налагодження дипломатичних відносин. Загроза виникнення великого збройного конфлікту навколо Тайваню пов'язана зі зростанням ролі КНР у регіональній і глобальній політиці, змушує теперішню адміністрацію Філіппін дрейфувати у бік Тайваню і США та їхніх союзників, зміцнюючи військово-політичні відносини з ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Amador III J. S. Taiwan's geopolitics after the 2024 election: implications for the Philippines. *Global Taiwan Institute*. 2024. May 1. UR : <https://globaltaiwan.org/2024/05/taiwans-geopolitics-after-the-2024-election-implications-for-the-philippines/>
2. Despi D. Complexities of Philippine security decision-making on a Taiwan contingency. *Perry World House*. 2024. April 26. URL: <https://global.upenn.edu/perryworldhouse/news/complexities-philippine-security-decision-making-taiwan-contingency>
3. Peng N. Is the Philippines ready for Taiwan conflict? *The Diplomat*. 2023. August 19. URL: <https://thediplomat.com/2023/08/is-the-philippines-ready-for-a-taiwan-conflict/>
4. Philippines seeks risk of conflict over Taiwan as a «major concern». *Reuters*. 2023. August 15. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/philippines-sees-risk-conflict-over-taiwan-major-concern-2023-08-15/>
5. Grossman D. The Philippines is ever more focused on Taiwan. *Foreign Policy*. 2025. January 29. URL: <https://foreignpolicy.com/2025/01/29/us-philippines-china-taiwan-military-defense-security-alliance/>
6. CastrodeR.C. The Philippines' evolving view on Taiwan: from passivity to active involvement. *Brookings*. 2023. Match 9. <https://www.brookings.edu/articles/the-philippines-evolving-view-on-taiwan-from-passivity-to-active-involvement/>

7. Heydarian R. J. Strategic dilemma: the Philippine debate over Taiwan and China. *China-US Focus*. 2024. March 22. URL: <https://www.chinausfocus.com/foreign-policy/strategic-dilemma-the-philippine-debate-over-taiwan-and-china>

8. The Taiwan question should not become an issue between China and the Philippines. *Embassy of the People's Republic of China in the Republic of the Philippines*. 03.20.2024. http://ph.china-embassy.gov.cn/eng/sgdt/202403/t20240320_11263282.htm

9. Abalos K. The Northern connection: what could be the Philippines' role in a Taiwan contingency? *Institute for Security & Development Policy*. 2024. September 24. URL: <https://www.isdp.eu/the-northern-connection-what-could-be-the-philippines-role-in-a-taiwan-contingency/>

10. Shen M. Taiwan's role in the US-Japan-Philippines alliance. *The Prospect Foundation*. 14.05.2024. URL: <https://www.pf.org.tw/en/pfen/33-10697.html>

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ЯК МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦСЛУЖБ КНР

NATIONAL INTERESTS AS THE MOTIVATIONAL BASIS FOR THE ACTIVITIES OF THE SPECIAL SERVICES OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Усов Д.С.,

кандидат юридичних наук,

здобувач

Воєнної академії імені Євгенія Березняка

Досліджено роль Китаю як ключового чинника в оцінюванні загроз національній безпеці, що здійснюється спеціальними службами держав – членів НАТО. Проаналізовано діяльність НАТО з питань загроз, зокрема, через посилення розвідувальної діяльності, забезпечення кібербезпеки, контролю інвестицій та співпраці з країнами-партнерами. Проведено дослідження чинників, які визначають напрями діяльності спеціальних служб КНР. Визначено, що КНР активно використовує інструменти політики «м'якої сили» для впливу на політику країн НАТО. До них належать: підтримка політичних партій або груп, які виступають за послаблення санкцій проти Китаю, інформаційна пропаганда через китайські ЗМІ та соціальні мережі, культурна експансія, зокрема через Інститути Конфуція. За даними розвідувального агентства США, китайські спецслужби активно вербують іноземних студентів через такі організації, як Асоціація китайських студентів і науковців, Шанхайська академія соціальних наук, Китайський інститут міжнародних відносин, Китайський інститут міжнародних стратегічних досліджень, Центр Китаю та глобалізації, Харбінський технологічний інститут, а також Пекінський університет аеронавтики та астронавтики. З'ясовано, що спеціальні служби НАТО дедалі частіше вказують на КНР як на основного ініціатора кібератак. До основних аспектів кіберзагроз належать: збір розвідувальної інформації через злам урядових та комерційних баз даних, вплив на інфраструктуру через втручання у стратегічні об'єкти, зокрема, енергетичні мережі та транспорт, маніпуляція інформацією для створення соціального напруження у країнах НАТО. Зроблено висновок, що стратегічні цілі Китаю, зокрема, економічна експансія, військова модернізація, технологічне домінування та вплив у міжнародних інституціях, створюють багатомірні виклики для НАТО. Китайський фактор став невід'ємною складовою стратегічних оцінок національної безпеки в рамках НАТО. Спеціальні служби країн – членів Альянсу дедалі частіше розглядають КНР не лише як економічного конкурента, а й як джерело стратегічних загроз. Для забезпечення стійкості перед викликами, пов'язаними з Китаєм, необхідна скоординована стратегія, що полягає в посиленні співпраці, обміні розвідувальною інформацією та підвищенні рівня кіберзахисту.

Ключові слова: КНР, НАТО, національна безпека, міжнародна безпека, міжнародні відносини, національні інтереси, розвідувальна діяльність, збройна агресія.

The role of China as a key factor in the assessment of threats to national security, carried out by the special services of NATO member states, is studied. NATO's activities on threats are analyzed, in particular, through the strengthening of intelligence activities, ensuring cybersecurity, investment control and cooperation with partner countries. The study of factors that determine the directions of activity of the special services of the PRC is conducted. It has been determined that the PRC is actively using soft power policy tools to influence the policies of NATO countries. These include: support for political parties or groups that advocate easing sanctions against China, information propaganda through Chinese media and social networks, cultural expansion, in particular through Confucius Institutes. According to the US intelligence agency, Chinese special services are actively recruiting foreign students through organizations such as the Association of Chinese Students and Scholars, the Shanghai Academy of Social Sciences, the China Institute of International Relations, the China Institute for International Strategic Studies, the Center for China and Globalization, the Harbin Institute of Technology, and the Beijing University of Aeronautics and Astronautics. It was found that NATO intelligence agencies increasingly identify PRC as the primary initiator of cyberattacks. The main aspects of cyber threats include: intelligence gathering through hacking of government and commercial databases, impact on infrastructure through interference in strategic facilities, in particular, energy networks and transport, manipulation of information to create social tension in NATO countries. It was concluded that China's strategic goals, in particular, economic expansion, military modernization, technological dominance and influence in international institutions, create multidimensional challenges for NATO. The Chinese factor has become an integral part of strategic assessments of national security within NATO. The intelligence agencies of the Alliance member countries increasingly view PRC not only as an economic competitor, but also as a source of strategic threats. To ensure resilience to the challenges posed by China, a coordinated strategy is needed that includes enhanced cooperation, intelligence sharing, and enhanced cyber defenses.

Key words: PRC, NATO, national security, international security, international relations, national interests, intelligence activities, armed aggression.

Постановка проблеми. Реалії XXI століття дають змогу констатувати, що окреслилася загальносвітова тенденція до ускладнення ситуації, збільшення її непередбачуваності, нестабільності й динамічності, в першу чергу у сфері зміцнення

безпеки на всіх її рівнях: глобальному, регіональному й національному.

Війна в Україні прискорила глобальні процеси, зумовила зростання невизначеності, непередбачуваності та, відповідно, нервозності в поведінці

окремих гравців. Це суттєво ускладнює прогнозування майбутнього, визначення стратегічних і тактичних пріоритетів, координацію поточної співпраці країн у рамках спільних дій, спрямованих на подолання кризових явищ.

Загалом можна визначити такі тенденції формування нового середовища міжнародної безпеки:

- новий світовий порядок формується в умовах, коли існують два реальні центри сили (США і КНР), що мають потенціал як конструктивної, так і деструктивної взаємодії;

- теми ядерного тероризму, контролю над ядерною зброєю, а також проблеми роззброєння, зміни клімату, застосування штучного інтелекту стають основними на порядку денному в міжнародному співтоваристві;

- у найближчій перспективі очікується різке зростання витрат на озброєння. Світові витрати на оборону протягом 2022 року зросли на 3,7 %, що є найвищим показником за весь час ведення такої статистики – від 1988 року;

- питання безпеки трансатлантичного простору будуть тісно пов'язані з ситуацією в Індотихоокеанському регіоні, навколо Тайваню та на Корейському півострові. Спостерігається стійка тенденція до формування в Азії системи мікроальянсів безпеки замість створення глобальної структури на кшталт «азійського НАТО»;

- в умовах тривалої конфронтації між США і КНР та агресії Росії проти України відносини з middle power (країнами так званого глобального півдня) будуть важливим чинником розвитку геополітичної та гео економічної ситуації;

- перспективи створення економічних блоків, у рамках яких держави демократичного табору намагатимуться усунути ризики поставок чутливих матеріалів із країн автократії, а також обмежувати їхні можливості розвивати технології подвійного застосування, стають дедалі більш актуальними.

Глобальні трансформації, що відбуваються у світі, стосуються не тільки безпеки та протистояння ідеологій, а й формування нової економічної моделі, яка без перебільшення визначить майбутнє людства.

Зрозуміло, що відповідні процеси позначилися на діяльності розвідувальних (спеціальних) служб більшості країн світу, зокрема, КНР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Джерелом дослідження питань активізації діяльності спеціальних служб КНР є різноманітні офіційні документи (Стратегічна концепція НАТО 2022 року, звіти Північноатлантичної ради та спеціальних комітетів, комюніке після самітів НАТО), розвідувальні звіти ЦРУ (США), МІ6 (Велика Британія), DGSE (Франція), наукові праці, медіа-матеріали та аналітичні статті [1–9].

Вони є основою для формування політики НАТО та координації між державами-членами.

Звіти спецслужб забезпечують НАТО інформацією, необхідною для ухвалення стратегічних рішень, а завдяки науковим роботам не лише розширюють теоретичну базу, а й пропонують практичні підходи для розробки Альянсом більш гнучкої лінії поведінки у взаєминах з КНР.

Водночас існує обмеженість доступу до внутрішніх документів Китаю, через що складно отримати достовірну інформацію з офіційних джерел. Пекін активно поширює пропаганду, яка ускладнює аналіз його реальних намірів. Також існує різниця в підходах країн НАТО до загроз з боку Китаю, що відображається в неоднорідності досліджень.

З огляду на це для повного розуміння проблематики потрібно порівнювати інформацію, долаючи труднощі, пов'язані з обмеженим доступом до інформації та дезінформацією з боку Китаю.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити напрями діяльності спеціальних служб КНР.

Виклад основного матеріалу. Протягом останнього десятиліття роль Китаю як впливового світового актора зросла і продовжує зростати. Спостерігаються і зміни зовнішньополітичних підходів КНР. Китай поступово перетворився з регіонального гравця на одного з головних акторів глобальної політики. Його амбіції виходять за рамки економіки й охоплюють такі стратегічні сфери, як військова, технологічна, політична та інформаційна.

Черговою історичною віхою для розвитку Китаю на сучасному етапі став XX з'їзд КПК, що відбувся 16-22 жовтня 2022 року у Пекіні й на якому третій раз поспіль Генеральним секретарем КПК обрано Сі Цзіньпіна, що за традицією означало автоматичне його призначення у березні 2023 року на найвищу посаду держави – голову КНР. Тобто, був порушений базовий принцип реформ Ден Сяопіна відносно максимального часу перебування на вищих посадах партії та уряду – два терміни по 5 років.

За результатами з'їзду внесені дві поправки до статуту КПК, що закріпили персонально за Сі Цзіньпіном роль «головного ядра ЦК КПК» та верховенство його ідей у партії. Ідеологічним обґрунтуванням такого рішення стало посилення на напружену міжнародну обстановку та необхідність перетворення армії у збройні сили світового класу, зокрема, й для рішучої боротьби із «самотійницькими» силами на Тайвані.

За своїм офіційним статусом та повноваженнями у партійній та державній ієрархії Сі Цзіньпін зрівнявся із комуністичним диктатором КНР Мао Цзедунем. Фундамент для досягнення такого положення Сі Цзіньпін заклав, ще у перший термін свого правління, коли зміг використати популярний у народі лозунг боротьби із корупцією для усунення біля 100 високопоставлених партійних функціонерів, які могли завадити його

наміру з обрання на третій термін. Наразі, усі члени Постійного комітету Політбюро ЦК КПК до складу якого увійшли 7 найвищих функціонерів партії являються ставлениками Сі Цзіньпіна. На другу за значенням посаду КНР прем'єр-міністра обрано соратника генерального секретаря Лі Цяна, що до того обіймав посаду голови Шанхайського міського партії.

У своїй доповіді на XX з'їзді КПК «Високо тримати великий прапор соціалізму із китайською специфікою, згуртовано боротися за всебічну побудову модернізованої соціалістичної держави [5]» Сі Цзіньпін підкреслив, що марксизм із китайською специфікою, який ґрунтується на діалектичному й історичному матеріалізмі залишатиметься головною ідеологічною платформою КНР.

Стосовно амбіцій КНР у майбутньому світі у період до 2050 року, то генеральний секретар КПК підкреслив, що мета китайських комуністів – «до середини нинішнього століття перетворити Китай у модернізовану соціалістичну державу, що буде лідирувати у світі за загальною національною потугою та міжнародним впливом». При цьому, ЦК КПК має дбати не тільки про китайський народ, але й про прогрес усього людства та його єднання.

Китай у своєму стратегічному плануванні активно просуває концепцію «китайської мрії» [6], що передбачає зміцнення впливу в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та за його межами через такі проєкти, як «Один пояс, один шлях», БРІКС та ШОС. Натомість спеціальні служби держав НАТО змушені адаптувати свої підходи до аналізу загроз, зокрема, на основі активізації розвідувальної діяльності, кіберзахисту та економічного аналізу. Розглянемо основні загрози для НАТО, які впливають на національні інтереси країн-членів і взагалі на міжнародну безпеку.

Ініціатива «Один пояс, один шлях» є глобальною економічною стратегією Китаю, яка полягає в розбудові інфраструктури, фінансовій допомозі та створенні мережі економічної залежності по всьому світу [6], а також сприяє розширенню його впливу в геополітичному вимірі, водночас викликаючи критику з боку Заходу через можливість створення боргової залежності країн-партнерів.

Завдяки цій ініціативі Китай також контролює стратегічні транспортні шляхи, які з'єднують Азію, Африку та Європу. Наприклад, придбання КНР порту Пірей у Греції зміцнило його присутність у Європі [7]. Для НАТО ініціатива «Один пояс, один шлях» є викликом, оскільки вона послаблює економічну стійкість країн-членів та впливає на їх здатність приймати самостійні рішення в рамках Альянсу.

Китай активно розширює свій військовий потенціал та вплив у ключових регіонах світу. Мілітаризація Південно-Китайського моря, зокрема створення штучних островів із військо-

вими базами, ставить під загрозу глобальні морські маршрути, які забезпечують до 30 % світової торгівлі [8].

КНР активно використовує інструменти політики «м'якої сили» для впливу на політику країн НАТО. До них належать: підтримка політичних партій або груп, які виступають за послаблення санкцій проти Китаю, інформаційна пропаганда через китайські ЗМІ та соціальні мережі, культурна експансія, зокрема через Інститути Конфуція.

За даними розвідувального агентства США, китайські спецслужби активно вербують іноземних студентів через такі організації, як Асоціація китайських студентів і науковців, Шанхайська академія соціальних наук, Китайський інститут міжнародних відносин, Китайський інститут міжнародних стратегічних досліджень, Центр Китаю та глобалізації, Харбінський технологічний інститут, а також Пекінський університет аеронавтики та астронавтики.

Усі ці організації мають тісний зв'язок з Міністерством державної безпеки Китаю (МДБ), активно використовують китайських науковців та іноземних студентів для збору стратегічно важливої інформації. Водночас студенти з Китаю, які навчаються у країнах НАТО, не лише сприяють розширенню впливу Китаю, а є вагомим джерелом фінансових надходжень для університетів країн Альянсу.

Спецслужби КНР мають широкі повноваження, які використовують переважно для підтримки влади правлячої Комуністичної партії Китаю (КПК). Загалом, для досягнення своїх цілей КНР використовує економічну й науково-технічну розвідку, завдяки діяльності яких набувається часткова або повна власність на передові європейські технологічні фірми та здійснюється цілеспрямоване вербування експертів на іноземних підприємствах. Китайські спецслужби насамперед зосереджують увагу на отриманні інформації про структуру, озброєння та підготовку держав-членів НАТО до можливої збройної агресії РФ проти Альянсу, а також на придбанні сучасних військових технологій. Поряд з іншим спецслужби КНР проводять операції впливу, за допомогою яких КПК намагається на підставі довгострокових планів просувати власні інтереси за кордоном.

Закон про розвідку, прийнятий 2017 року, зобов'язує китайських громадян і компанії, незалежно від країни, де вони розміщені, співпрацювати зі спецслужбами КНР. У Китаї протягом останніх років реалізується національна стратегія «Військово-цивільна інтеграція», метою якої є зміцнення науково-дослідної співпраці між університетами, приватними компаніями та збройними силами. На практиці це означає, що під час міжнародних контактів у науковій сфері існує невизначеність щодо того, чиї інтереси насправді представляють китайські ділові партнери. Отже,

дослідницькі установи та компанії європейських країн ризикують передати КНР знання чи технології, які будуть використані для нарощування потенціалу китайської армії або при розробленні технологій для органів безпеки тоталітарного режиму. Крім того встановлено, що Китай іноді діє як проміжний пункт призначення у незаконних закупівлях для таких підсанкційних країн, як росія, Іран і Північна Корея. Контакти з китайською діаспорою у світі Пекін здійснює через Департамент роботи об'єднаного фронту, який підпорядкований Центральному комітету Комуністичної партії Китаю.

Крім того, спеціальні служби НАТО дедалі частіше вказують на КНР як на основного ініціатора кібератак. До основних аспектів кіберзагроз належать: збір розвідувальної інформації через злам урядових та комерційних баз даних, вплив на інфраструктуру через втручання у стратегічні об'єкти, зокрема, енергетичні мережі та транспорт, мані-

пуляція інформацією для створення соціального напруження у країнах НАТО.

Висновки. Стратегічні цілі Китаю, зокрема, економічна експансія, військова модернізація, технологічне домінування та вплив у міжнародних інституціях, створюють багатовимірні виклики для НАТО.

Китайський фактор став невід'ємною складовою стратегічних оцінок національної безпеки в рамках НАТО. Спеціальні служби країн – членів Альянсу дедалі частіше розглядають КНР не лише як економічного конкурента, а й як джерело стратегічних загроз. Для забезпечення стійкості перед викликами, пов'язаними з Китаєм, необхідна скоординована стратегія, що полягає в посиленні співпраці, обміні розвідувальною інформацією та підвищенні рівня кіберзахисту.

Перспективи подальших досліджень – геополітичний аналіз впливу КНР на перебіг воєнної агресії РФ проти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. National Security Strategy 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>
2. Annual threat assessment of the U.S. intelligence community. *Office of the Director of National Intelligence*. February 5, 2024. P. 6–12.
3. Паливода В. О. Оцінка загрози національній безпеці Сполученого Королівства з боку КНР. *Центр зовнішньополітичних досліджень НІСД*. Київ. 2023. 4 с.
4. Стратегічна концепція НАТО – 2022. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf
5. Омельченко В. Велика гра КНР за глобальне лідерство: історичні корені, сучасні інструменти, майбутні наслідки. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/velyka-gra-krn-za-globalne-liderstvo-istorychni-koreni-suchasni-instrumenty-maibutni-naslidky>
6. Насадюк С. А. “Китайська мрія” в концепції лідерства КНР. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. № 2. С. 84–87.
7. Goldstein J., Kozyrev V. China-Russia military cooperation and the emergent US-China Rivalry: implications and recommendations for US National Security. *Journal of Peace and War Studies* 2. 2020. P. 24–48.
8. Heath T. US strategic competition with China. Rand Corporation. 2021. 31 p.
9. Lewis J. China's Cyber and Space Capabilities. Center for Strategic and International Studies (CSIS). 2021. URL: <https://www.csis.org/analysis/future-international-system>
10. China and the transatlantic relationship. Chatham House. 2022. URL: <https://www.chathamhouse.org/2022/06/china-and-transatlantic-relationship>

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 40

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Підписано до друку: 26.03.2025.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 16,97. Замов. № 0325/242. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.